

Məhəmməd Əsəd Bəy
SON PEYĞƏMBƏR

Alman dilindən çevirəni:

Hacı ÇƏRKƏZ QURBANLI

B a k ı - 2005

Seriyanın məsul redaktoru:
Eldar ismayilov

Almancadan çevirəni və önsözün yazarı:
Çərkəz Qurbanlı

Orijinalda:
Essad Bey: «Mohammed»

Redaktorları:
Prof. **Sərxan Abdullayev**
F.e.n. **Gülənbər Pirnəzərova**

Rəssamı:
Ülviyyə Quliyeva

Korrektoru:
Şəbnəm Xətai

Məhəmməd Əsəd Bəy.
Son Peyğəmbər.
Bakı, «Nurlan», 2005. –

Kitabda Ərəbistanın islamdan öncəki cahiliyyə dövrü, dünyanın yeni düzənini yaratmış Həzrəti Peyğəmbərimizin uşaqlığı, gəncliyi və peyğəmbərliyi və islamın XX yüzilin əvvəlindəki durumu gözəl bədii boyalarla təsvir olunur.

Oğlum **ELÇİN** qarışıq bütün şə-
hidlərimizin axirət dünyası üçün

TƏRCÜMƏÇİ

KİTABIN TUTUMU

ÖNSÖZ. Əsrlərin açılmamış düyünü.....5

BİRİNCİ BÖLÜM. PEYĞƏMBƏRDƏN

ÖNCƏKİ DÜNYA.....

Peyğəmbərin səhrası..... 14

Səhra xalqı..... 17

Oxuyan səhra..... 29

Ərəbistan yörəsindəki dünya..... 35

Kəəbənin şəhəri..... 41

İKİNCİ BÖLÜM. NAZİLLİK49

Peyğəmbərin doğuluşu..... 50

Xədicə..... 56

Məhəmmədin surluluğu..... 61

İkra..... 65

Başlanğıc..... 71

Quru sərməstlik..... 77

Peyğəmbər meydana atılır..... 85

Peyğəmbər Kəəbədə..... 92

Birinci hicrət..... 98

Peyğəmbər öz ölkəsində..... 103

Göysəl gəzi.....111

Hicrət..... 116

Təcrübəyə sıçrayış..... 125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. ALLAH DÖVLƏTİ.....131

Peyğəmbərin şəhəri.....132

Dövlətin yaranması.....137

Hakimiyyətə gedən yol..... 147

Bədr..... 154

Qəsd..... 162

Qüreyşilərin intiqamı.....170

Peyğəmbər hökmranlıq edir..... 176

Xəndək və bolluca yəhudi..... 182

Cinlər peyğəmbərin yörəsində..... 190

Möminlərin anaları..... 193

Aişə və dünya tarixi.....	201
Peyğəmbərin şairi.....	209
Rüsvayçı sülh və onun nəticələri.....	212
Səhrada hökmranlıq.....	220
Dövlət genişlənir.....	224
Məkkəyə yürüş.....	229
Yetkin meyvə.....	234
Allah respublikasında düzüm.....	242
Yalançı peyğəmbərlər.....	247
Bizansa qarşı.....	252
Son.....	258
 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. PEYĞƏMBƏRDƏN	
SONRAKI DÜNYA.....	263
Fəci sonluq.....	264
İdeyanın taleyi.....	267
Salehlərin cənnəti.....	275
Praktik islam.....	280
Xilafət.....	285
Dirçəliş.....	292
Adların siyahısı.....	297

ÖNSÖZ

ŞƏRQİN VURĞUNU ŞƏRQLİ ŞƏRQŞÜNAS

Məhəmməd Əsəd Bəy (20.10.1905–27.06.1942) XX yüzilin açılmamış dünyələrindən biri sayılır, desək, heç də yanlışdır. Beləki onun yaşam yolu və yaradıcılığı haqqındakı mübahisələr XXI əsrdə də gündəmdən düşmək bilmir. Bakıda doğulduğu, 1920-ci il aprel çevrilişindən sonra Azərbaycanı tərk edib İstanbul üzərindən Avropaya mühacirət etdiyi, 1923-1925-ci illərdə Fridrix-Vilhelm adına Berlin Universitetində islam tarixi üzrə təhsil aldığı, Berlində «İslam İcması»nın və «Şərq Dilləri Seminariyası»nın üzvü olduğu bir çox qaynaqlarda öz əksini tapsa da, ömür yolu barəsindəki çəkişmə və polemikalar günün aktual problemi kimi qalır ki, bu da ilk öncə onun milliyəti ilə bağlıdır.

Avropalı müəlliflər Əsəd Bəyin yəhudi kökənliyini, 1922-ci ildə islama tapınıb həmin adı götürməsinə hər vəchlə sübuta yetirmək istəyirlər. Lakin bu insanın yetkinlik illərindən məhz elə onların çap etdirdikləri fotosəkillər Əsəd Bəyin qiyafə və qırımının azərbaycanlıya xas olduğuna apaydın dəlillərdən biri sayıla bilər. Beləki yəhudi olan kəs yeniyetmə çağında odövr türkləri üçün səciyyəvi olan geyimi, çətin ki, əyninə alar və, çətin ki, quzu dərisindən papağı başına qoyardı, çünki yəhudilər, bir millət kimi dünya üzünə səpələnmələrinə baxmayaraq XX yüzilin ilkində də iki min il davam edən özümlüklərini qorumaq xatirinə yad millətin qiyafəsinə bürünməmişlər (4-cü səhifədəki şəkllə bax).

Bundan başqa, «Allahu Əkbər» romanının

birinci nəşrinə yazdığımız «Vətəni Azərbaycan – üstəgəl bütün dünya» adlı önsözdə Əsəd Bəyin azərbaycanlı, ən azı atasının azərbaycanlı olduğunu sübut etməyə qismən müyəssər olmuşduq. Əlavə olaraq onu demək istəyirik ki, mənbələrdə onun rusca qafqazlı ləhcəsində danışdığı və bu danışq tərzinin hər dəfə gülüş doğurduğu vurğulanır. Yenə Avropa mənbələri, özəlliklə də onun gimnaziya yoldaşı göstəririlər ki, Əsəd Bəy 1921-ci ildə Berlində rus gimnazyisində təhsil alıb və məzəli qafqazlı ləhcəsində də məhz bu gimnaziya da danışib. Görəsən, Bakıda, yaxud bəzi azərbaycanlı «əsədçilərin» güman etdiyi kimi Kiyevdə doğulub boya-başa çatmış və təbii ki, hər iki halda rusca təhsil almalı olmuş «yəhudi» necə rusca qafqazlı ləhcəsində danışib gülünc obyektinə çevrilir. Əsərlərindən gələn ciddilik hər halda onun məzhəkəçi və ya lağlağı olduğunu demir.

Amma nə yazıqlar! Qərb dünyasında Əsəd Bəyi Leo Noissumbaum kimi elə möhkəmlətmişlər ki, hətta Almaniya və Avstriyanın ən nüfuzlu kitabxanalarında da tarixdə misli görünməmiş bir «nümunəyə» rast gəlirsən və, əgər ağlın müəllif hüququndan az-çox bir şey kəsirsə, bu «fenomenə» heyrətlənməyə bilmirsən. Kitabxanaların kataloqlarında Əsəd Bəy adlı müəllifi arasan da, tapmırsan. Buna görə də gərək onu Leo Noissumbaum (Almaniyada) və Elfride Erenfels (Avstriyada) adları altında axtarasan. Əsərlərini kitabxanadan əlinə götürəndə isə Qərbin «insan haqlarının» «xarüqələr» yaratdığının şahidi olursan. Üstündə müəllif kimi yalnız Əsəd Bəy və Qurban Səid yazılan əsərlərin içində müvafiq olaraq «Bu, Leo Noissumbaumdur» və «Bu, Elfride Erenfelsdir» qeydlərini oxuyursan və həmin qeydlərin ölümlü bir insanın əlyazması olduğunu yaraqsız gözlə də

görürsən və bu adi kitabxanaçının qeydi də onun Leo Noissumbaum, yaxud Elfride Erenfels kimi tanınmasına yetərli olur. Amma bizə elə gəlir ki, ayıq oxucu bunun kitabxanaçı «hoqqası» olduğuna heç cür inanmayacaq.

Əsəd Bəyi yəhudi kimi qələmə verənlərin nəzərinə bir faktı da çatdırmağı özümüzə borc bilirik. Məlum həqiqətdir ki, türklərin qədim on-qonlarından biri də ilan olmuşdur və türklər ilana müdriklik, bərəkət totemi kimi baxmışlar. Lakin ilan iudizm və xristianlığın təsiri nəticəsində sonralar türklərdə də mənfiləşmiş, bir növ «gözdən salınmışdır». Amma Əsəd Bəy məhz keçmiş qan yaddaşına dönərək «Son Peyğəmbər» əsərində ilanlar haqqında yazır: «Müdrik ilanlar orda daşların arasında uzanıb yaşıl gözləri ilə suçlu bəşəriyyətə baxır». Bibliyada şeytanın yer üzündəki görüntüsü sayılan ilanı yəhudi, lap islama keçmiş olsa belə, bizcə heç vaxt müdrik, *müdrik* adlandırmazdı. İlanın müdrikliyi, ağıllılığı yalnız türklərin deyimidir.

Qərbdə Əsəd Bəyə göstərilən haqsızlıqlarla yanaşı – bəzi universitetlərin kitabxanalarında əsərlərinə onun azərbaycanlı yazıçı olması barədə yazılan önsöz bütünlüklə qoparılıb yox edilmişdir – yazıçının özünə və yaradıcılığına artan maraq xüsusi qeyd edilməlidir. Tom Raysın 2005-ci ildə Əsəd Bəyin tərcümeyi-halı barədə çap etdirdiyi kitab istisna olmaqla indiyə qədər haqqında sanballı bir monoqrafiya yazılmasa da, ayrı-ayrı müəlliflər onun əsərlərinin çap və tərcümə tarixinin xronologiyasını, Əsəd Bəyin «ortaqlarının» iddialarını bu və ya digər məqalələrdə açmağa çalışırlar.

Məhəmməd Əsəd Bəy qısa ömründə böyük ədəbi bir irs qoyub getmişdir. Təkcə alman dilin-

də 17 irihəcmli fundamental əsər yazmış (bunlardan 15-ni sağlığında çap etdirmişdir) və onların çapının və bir çox Avropa dillərinə tərcüməsinin sevincini yaşamışdır. Bundan başqa, onun «Sevgidən heç nə qanmayan insan» (Qurban Səid təxəllüsü ilə) romanının almanca əlyazması Tom Rays tərəfindən tapılmışdır və cənab Raysın Bakıda bizə göstərdiyi həmin romanı o, yaxın gələcəkdə çap etdirmək niyyətindədir.

Onu da qeyd edək ki, Verner Şendelin mülahizəsinə görə Əsəd Bəyin rusca və türkcə də əsərləri olmuşdur.

Bu romanlarla yanaşı, Əsəd Bəyin polyak və italyan dillərində çap olunmuş əsərləri də qeydə alınmışdır. Üstəlik bir neçə digər əlyazması hələlik işıq üzü görməmişdir. Əsəd Bəyin yaradıcılığı haqqında tam təsəvvür yaratmaq üçün onun tarixi romalarının və bədii əsərlərinin siyahısını xronoloji ardıcılıqla veririk (Yazıçının jurnalistlik fəaliyyəti xüsusi araşdırma obyektii olduğu üçün bu məsələyə toxunmağa lüzum duymuruq, beləki elmi ictimaiyyətə onun 100-dən artıq elmi-publisistik məqaləsi məlumdur və onlar səbirsizliklə öz azərbaycanlı araşdırıcısını gözləyir):

1929 – “Şərqdə neft və qan, Ştutqart, “Deutsche Verlags-Anstalt nəşriyyatı. (Romanın Azərbaycan dilində tərcüməsi 2003-cü ildə çapdan çıxmışdır).

1930 – «Qafqazda oniki sirr», Berlin, «Deutsch-Schweizerische Verlagsanstalt» nəşriyyatı.

1931 – (1) «Qafqaz. Dağları, xalqları və tarixi» Ştutqart, “Deutsche Verlags-Anstalt» nəşriyyatı.

(2) “Stalin. Fanatikin karyerası, “Kippenheuer nəşriyyatı.

1932 – (1) “Son Peyğəmbər (orijinalda “Mohammed), “Kippenheuer nəşriyyatı.

(2) “Ağ Rusiya, “Kippenheuer nəşriyyatı.

(3) “Dünyaya qarşı qəsd. Q.P.U.“ “Kippenheuer nəşriyyatı.

1933 – (1) “Rusiya yol ayrıcında, Berlin, “Etthofen“ nəşriyyatı.

(2) “Axar qızıl, Berlin, “Etthofen“ nəşriyyatı.

1934 – (1) “Manuela, Lodz, «Respublika» nəşriyyatı (povest, polyak dilində, rus dilində tərcüməsi 2004-cü ildə Azərbaycanda «Nurlan» nəşriyyatında çapdan çıxmışdır).

(2) “Milosc i nafta, Lodz, «Respublika» nəşriyyatı. (povest, polyak dilində, rus dilində tərcüməsi 2004-cü ildə Azərbaycanda «Nurlan» nəşriyyatında çapdan çıxmışdır).

1935 – (1) «Lenin», Milan, «Treves» nəşriyyatı (yalnız italyan dilində).

(2) «İkinci Nikolay. Son çarın şövkəti və qürubu», Berlin, «Holle» nəşriyyatı.

(3) «Rza Şah. Sərkərdə, padşah, reformator», Vyana, «Passer» nəşriyyatı.

1936 – «Allahu Əkbər. Əbdül Həmidən İbn Səuda qədər islamın çöküşü və qalxışı» (Volfqanq fon Vayslın yazardaşlığı ilə), Vyana, «Passer» nəşriyyatı». (Azərbaycan dilində 1998-ci ildə çapdan çıxmışdır).

1937 – (1) Mussolininin yaşam yolunu yazmaq barədə «Sansonini» nəşriyyatı ilə müqavilə (əlyazma çap olunmayıb).

(2) “Əli və Nino (Qurban Səid təxəllüsü ilə), Vyana, “Tal nəşriyyatı.

1938 – (1) “Qızıl Buynuzdan qız (Qurban Səid təxəllüsü ilə), Vyana, «Zinnen-Verlag» nəşriyyatı.

(2) «Qızıl» romanı üçün “Rascher nəşriyyatı ilə müqavilə (əlyazma tamamlanmayıb).

1941 – Vəsiyyətnamə.

Beləliklə, ədəbiyyat tarixinə müəllifin üst-üstə 20 irihəcmli romanı bəllidir və bu, son hökm deyil, çünki Əsəd Bəyin yaradıcılığı hələ tam və son olaraq araşdırılmamışdır. Beləki mərhum professor Qerhard Höppün gümanlarına görə Rolf Passnerin “Zeitbild adlı nəşriyyatında Əsəd Bəylə birgə çalışmış Annemari Zelinko 1937-ci ildə «Mən çirkin bir qız idim» adlı romanı ilə özünün ədəbi debütünü etmiş, bir il sonra isə onun «Sabah hər şey yaxşı olacaq» romanı çapdan çıxmışdır və bu romanların əlyazmaları da Əsəd Bəyə məxsus olmuşdur. Bu fikrini o, Annemari Zelin-konun arxivində tapdığı belə bir cümlə ilə möhkəmlədir: «Mənim yaradıcılıq yolumu açan ‘Desiree’ romanım oldu». Məlumdur ki, bu əsər ilk dəfə 1951-ci ildə işıq üzü görüb!

Yenə Qerhard Höppün yazdığına görə Əsəd Bəy amerikalı nasionalsosialist Qeorq Silvester Fireklə birlikdə kayzer İkinci Vilhelm haqqında da bir kitab yazmışdır.

Əsəd Bəy ətrafında gedən mübahisələrdən biri də Qurban Səid təxəllüsü ilə yazılan romanların ona aid olub-olmamasıdır. Burada mülahizələr elə dolaşıqdır ki, onlardan baş tapmaq üçün çoxlu ağıllı başlar toqquşurlar. Məsələn, Herta Pauli’nin fikrincə Əsəd Bəy 1935-ci ilin apreliyində «İmperiya Yazıçılırı Palatası»ndan çıxarıldıqdan və bununla alman kitab bazarı Əsəd Bəy adlı müəllifin üzünə qapandığından o, son üç əsərini Qurban Səid təxəllüsü ilə yazmaq məcburiyyətində qalmışdır. Bu fikrin gücləndirilməsi üçün onu da qeyd edək ki, 1938-ci ilin dekabrında Əsəd Bəyin bütün kitabları alman dilindəki «Ziyanlı və arzuol-

lunmaz yazılar siyahısı»nda qadağan edilmişdir.

Amma bununla belə, Qurban Səidin müxtəlif müəlliflərlə eyniləşdirilməsi tendensiyasına hələ də son qoyulmamışdır. Elfride fon Erenfels-Bodmershof Əhməd Şmideyə yazdığı məktubda Qurban Səidin məhz Əsəd Bəy olduğunu öz imzası ilə təsdiq etsə də¹, bugün bəzi tədqiqatçılar Qurban Səidin Elfride fon Erenfels olduğu iddiası ilə çıxış edirlər (Təkcə onlarmı!) və burada onu əsas götürürlər ki, Avstriya Yazıçılar Birliyinin reestrində Qurban Səid təxəllüsünün Elfride fon Erenfelsə məxsusluğu rəsmi olaraq qeydə alınmışdır. Amma onlar bir faktı yerli-dibli unudurlar ki, gələcək nəsəl Qurban Səidin azərbaycanlılığını sübuta yetirsin deyər, yazdığı romanlara o öz azərbaycanlı möhürünü basmışdır. Beləki «Qızıl Buynuzdan qız» romanında Osmanlı imperatorluğunun vəliəhdi, digər məqamlarda yalnız şirin İstanbul ləhcəsində danışan Con Rolandla (Əbdülkərimlə) yunan Sem Doos Nyu-York küçələrində Azərbaycan türklərinin xalq mahnısı «Aman, aman, oy / Qası kaman, oy»u oxuyurlar, xalis Azərbaycan ağzında.

Əsəd Bəy – Qurban Səid problemi ətrafında Azərbaycanda baş alıb gedən polemikalar öz növbəsində günbəgün qızıqıb-dərinləşməkdədir. Bu problem ədəbi ictimaiyyətə tanış olduğundan mən bir daha ona toxunmağı lüzumsuz sayıram.

Orasını demək istəyirik ki, tərcümə etdiyimiz «Qızıl Buynuzdan qız» (Qurban Səid təxəllüsü ilə) romanında hadisələr Almaniyada, Avstriyada, ABŞ-da və Yaxın Şərqdə cərəyan edir və bu yerlər arxitektura optiklik və coğrafi dəqiqliklə təsvir olunur. Nəzərə alsaq ki, Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin bu ərazilərdə olması konkret sənədlərlə

¹ Bax: «Allahu Əkbər», Bakı, 1998, səh. 8.

təsdiqlənmir və Əsəd Bəy 10 ildən çox Almaniya-
yada yaşayıb təhsil almış, 4 noyabr 1932-ci ildə
oradan Avstriyaya köçüb altı il burada məskun-
laşmış, 1933-cü ilin oktyabrından 1934-cü ilin
fevralına qədər ABŞ-da birinci səfərdə, yanvar-
may 1935-ci ildə ikinci səfərdə və 1936-cı ilin
baharında üçüncü səfərdə olmuşdur, uzun müddət
Liviyada ərəb-italyan dilləri üzrə tərcüməçi iş-
ləmişdir, deməli, romandakı Almaniya, Avstriya,
Yaxın Şərq və ABŞ həyatının təsviri mütləq ona
məxsus olmalıdır. Bu fikrimizi gücləndirən bir
amil kimi onu da qeyd edək ki, Berlin Universi-
tetinin konkret türkoloqlarının Qurban Səid tərə-
findən çəkilmiş sözlü portreti həmin alimlərin
fotoları ilə eyniyyət təşkil edir. Yaxın Şəqlə bağ-
lı onu da demək yerinə düşərdi ki, bu areal onun
«Allahu Əkbər» və «Son Peyğəmbər» romanla-
rındakı (hər ikisi Əsəd Bəy təxəllüsü ilə) təsvir-
lərlə tam üst-üstə düşür. Bundan əlavə, eyni mən-
bədən qaynaqlanma, eyni hadisənin həm «Qızıl
Buynuzdan qız», həm də «Son Peyğəmbər» və
«Allahu Əkbər» romanlarında identik verilməsi
fikrimizi bir daha sübuta yetirir. Müq. et:

(1). <i>«Hər bir adam ... frankların (avropalıla- rın) timsalında ən uzağı heyvanlara xas döyüş cəsarətinə malik heyva- nı görə bilər. Cəsarət- dən başqa onların digər insani keyfiyyətləri ol- mur və buna görə də cəngavər, döyüşçü on- larda ən böyük insan sayılır. Digər insanları isə onlar ümumiyyətlə</i>	(1). <i>"Həmd olsun Rəb- bimizə və Yaradana! Frankların həyatına dərindən müdaxilə edən hər kəs Allahu həmd edib şükür oxuyacaq ki, onu müsəlman yaratmışdır. Zira o, frankların sima- sında bütün heyvanlar kimi bircə ləyaqətə: dö- yüş meydanında azman cəsarətə malik heyvan- ları görəcək.</i>
---	--

heç insan yerinə qoymurlar. Öz ölkələrindən təzəcə gəlmiş franklar uzun zaman bizim aramızda qalanlara nisbətən, təbii ki, daha kobud və daha sadədirlər. Franklar nə namus, nə də qısqanclıq tanıyırlar. Olur ki, kişi arvadı ilə küçədə gedir və bu vaxt yad bir kişiylə rast gəlir. Bu yad kişi onun arvadı ilə söhbətə başlayanda əri sadəcə onu orda qoyub yoluna düzəlir. Frank, arvadını öz dostu ilə biryerdə tutanda yalnız buncuqazı deyir:

- Əgər bu, bir də baş versə, əməllicə-başlıca küsüşəcəyik.

Franklar bədənlerini qırxmır. Tükün uzunluğu bəzi yerlərdə ikinci saqqal boyda olur. Amma çiməndə müsəlmanları görüb elə valeh olurlar ki, təkcə öz gövdələrini qırxdırmırlar, həm də arvadlarının bədənini başdan-ayağa müsəlman dəlləyə təmizlətdirirlər.

Onlarda namus hissi yoxdur, buna baxmayaraq qorxmazdırlar, bax-

Franklar nə özünəhər-mət, nə də qısqanclıq bilirlər. Olur ki, bir nəfər frank arvadını yanına alıb yolla gedir. Digər bir frank onlara rast gəlir, başqasının arvadının əlindən tutub onu qırağa çəkir və söhbətə başlayır. Ər isə söhbət qurtarana kimi dayanıb gözləyir. Əgər söhbət uzun çəkirsə, o, qadını yad kişinin yanında qoyub yoluna davam edir.

Aşağıdakı əhvalatın özüm şahidi olmuşam: Qüdsdə Nəblusa baş çəkəndə həmişə dostum Munisin evinə düşərdim, bütün müsəlmanlar onun qonağı olardı. Bu evdə küçəyə baxan pəncərələr vardı. Üzbəüzdə üzüm alveri edən və çox vaxt yollarda olan bir frank yaşayırdı. Bir kərə bu üzüm alverçisi növbəti səfərdən qayıdır və çarpayısında arvadı ilə yatan bir kişi görür.

- Arvadımın yanında neynirsən? - Üzüm alverçisi soruşur.

- Yol üstündəydim, -

mayaraq ki qorxmazlıq yalnız namus hissindən və namusu itirmək qorxusundan yararır» (Əsəd Bəy, "Son Peyğəmbər").

(2). «Haçansa, neçə-neçə əsrlər öncə Bosfor sahilindəki şövkətli şəhərə at belində yeni bir hökmdar daxil oldu. O, Bizansın son kralı, Şərqi Roma imperiyasının hökmdarı Romanus Palayoluquusu öldürdü. Yeni hökmdar cəsədlər qalağının üstündən aşıb Müqəddəs Sofiya kilsəsinə girdi, əlini düşmənin qanına batırdı və qanlı ovcunu kilsə divarına basdı. Həmin ağır, cod əlin nişanəsi yeni səltənətin rəmzinə çevrildi.» (Əsəd Bəy, «Son Peyğəmbər»)

(3). Bundan sonra soltan-şair cəsədlər qalağının üstündən keçib «Müqəddəs Müdriklik» kilsəsinə doğru addım-

qərib cavab verir, - dincimi almaq üçün içəri keçdim.

Bəs yatağıma necə girmisən?

- Gördüm, yataq hazırdır, mən də yıxılıb yatdım.

- Axı arvadım da səninlə yatır! - Üzüm taciri deyir.

- Yataq həm də onunkudur axı, - bu birisi cavab verir, - mən ki onu öz yatağından qova bilmərəm.

- And olsun imanıma, - tacir səsini qaldırır, - bir də belə şey olsa, əməllicə küsüşərik.

Bu onun acığının və qısqançlığının ən ali ifadəsi oldu!" (Qurban Səid, «Qızıl Buynuzdan qız»).

(2). «Yanıçar Həsən divara dırmaşıb qədim istehkamin başı üstündən Osman evinin sancığını dalğalandırdı... Rum Alapaqasında Mixail Palioloq vururdu» (Qurban Səid, «Qızıl Buynuzdan Qız»).

lamışdı. Burada o, əlini düşmənlərin qanına batırıb kilsənin divarına basmışdı. Bu ağır, cod əlin nişanəsi Osmanlı səltənətinin gerbi oldu.

1924-cü ildə də həmin əlin qızılla süslənmiş xətləri sultan sarayının mərmər sütunlarını bəzəyirdi» (**Əsəd Bəy. «Allahu Əkbər»**).

(3). «Fateh Mehmet cəsədlər üstündən Aya Sofiyaya daxil olub qanlı əlini Bizans sütunlarına basdı. Həmin əlin qızılla süslənmiş cizgiləri indi qədim sarayın mərmər qapılarını bəzəyirdi» (**Qurban Səid, «Qızıl Buynuzdan qız»**).

Bəzən də elə olur ki, əsərin birində iqtibas gətirilir, onun geniş açılışı öz ifadəsini başqa əsərdə tapır:

«İçində küləklər oynayan dəyəm mənə ən möhtəşəm saraydan da xoşdur» (Üm Yəzid, VI xəlifənin anası. **Əsəd Bəy. «Son Peyğəmbər»**).

«Bir neçə yüz il əvvəl xəlifə Müaviyə səhrada sadə bir qadını özünə arvad edir. Onu xəlifəliyin paytaxtı Dəməşqə gətirir və qadın ona tac varisini, xəlifə Yəzdi bəxş edir. Tac varisi ilk dəfə döyüş atına minəndə qadın xəlifənin yanına gəlib hüzzurunda baş əyir və yalvarır ki, onu səhraya öz tayfasının yanına göndərsin,

çünkü onun vəzifəsi burada, şəhərdə artıq sona yetmişdir.

- Biz bir-birimizi sevirik, - xəlifə deyir. - Və xoşbəxtik. Sənin vəliəhd oğlun, xəlifə ərin var, sarayların, qulluqçuların var. Nəyin çatmır, niyə məni qoyub getmək istəyirsən?

Bu vaxt qadın ərinin qarşısında diz çöküb bir şer deyir:

- İçində yellər oynayan dəyəm mənə ən gözəl saraydan ötədir. Dəyənin küncündə bir parça çörək mənə seçmə təamlardan dadlıdır. Vətən üçün darıxmışam və heç bir şah səltənəti onun yerini mənə verməz (Qurban Səid. «Qızıl Buynuzdan qız»).

Bu tutuşdurmalarından əlavə, «Allahu-Əkbər» (Əsəd Bəy təxəllüsü ilə) və «Qızıl Buynuzdan qız» (Qurban Səid təxəllüsü ilə) romanlarında biz eyni epizodların müxtəlif rakuslarda təsvirinə geninə-boluna rast gəlirik. Bu epizodlar özəlliklə Osmanlı səltənətinin baş vəziri Qara Mustafaya, Hacı Bektaşî və onun təriqətinə münasibətdə, türk sultanlarının xarakterindəki bəzən zəiflik həddi kimi dəyərləndirilə bilən nəciblik, sentimentallıq səhnələrinin təsvirində özünü bariz şəkildə göstərir və oxucu hərdən bu epizodları

hansı əsərdən oxuduğunu dolaşır salır.

Əslində tendensiyalı və qərəzli araşdırıcılar onsuz da kəm taleli Əsəd Bəyi axirət dünyasında rahat buraxmış olsalardı, biz də bu məsələyə təkrar qayıtmazdıq. Amma nə yazıqlar ki, hər dəfə bu mövzuya toxunmalı oluruq, çünki Əsəd Bəyin yaradıcılığı ilə daha yaxından məşğul olduqca həmin tezisə doğruluğunu təsdiq edən kifayət qədər material əldə edirik.

Əsəd Bəy «Son Peyğəmbər» romanında islamdan öncəki cahiliyyə dövrünü və bu dövrdə Müqəddəs Torpaqda yeni bir peyğəmbərin nazilliyinin labüdlüyünü şairənə bir tərzdə açıqlayaraq Həzrəti Peyğəmbərimizin uşaqlıq, gənclik, yetkinlik və sinlilik çağlarını gözəl bədii boyalarla gözlərimiz önündə sərgiləyir.

Əsərdə biz şərqilərə qismən bəlli, ancaq Avropa mentalitetinə yad olan baxış və anlayışlar şair təbi ilə təsvir edilir. Səhranın vurğunu, ruhundan səhra insanının xarakteri süzülən yazıçı səhranın və çölün təsvirində əvəzsiz bir ustalığı göstərərək təbiətin bu iki fenomenini insanı heyretə gətirən bir ecazkarlıqla qələmə alır:

«Ərəbistanın ondadoqquzu bəhrəsiz səhradır. Mavi polad rəngli səma aylarla onun başı üstündə dayanır, səma kül rəngində olur, sanki qum dənələri ilə örtülmüşdür. Ölkəni səmum küləkləri dolaşır, isti külək səhrada cövlan edir. Bu anlarda səhra insanı dəyəsinin yanında əyləşib üfüqə yorğun-arğın boylanır ki, orada da qumdan xoş ilğımlar yaranır - həmişə də eyni şey: su, su, su. Səma ölkəni boğur, qurumuş torpağa eşidilməmiş qaynarlıq göndərir. Ölkə qızmar, qaynar Günəşin altında yanır, sapsarı, monoton, dəyişməz. Əbədi qızlardan dağ yamacları və sal qayalar şaqqıldayıb para-para olurlar. Get-gedə üyünüb toza

dönürlər, ərəb Günəşinin altında yaşayan hər şey kimi. Göylə yer arasında tozdan başqa heç nə olmur; küləyin qovduğu iri buludların içində o, üfüqləri örtür, Günəşin qabağını tutur, onun qaynarlığını canına çəkib yandırıcı dənələrini insanların başına tökür».

Qərb dünyasına yad olan tayfa anlayışını, tayfanın iç düzənini, anayasasını, Şərq dünyasında onun dövləti əvəz etdiyini yazıçı elə məftunluqla təsvir edir ki, oxucu istər-istəməz Şərqlin tayfaçılıq instinqtinə vurulur, Əsəd Bəylə bərabər tayfaçılığa az qala haqq qazandırır, onu bir növ təqdir edir. Yazıçı tayfaçılığı «küll halında götürdükdə primitiv kommunist dövlətinin ilkin nümunəsi» adlandırır, ona görə də, müəllifin fikrincə, böyük tayfanın hər bir üzvü çağdaş dövlətin öz vətəndaşlarına yarada bildiyi dinclik və əmin-amanlığın hamısına, hələ bəlkə biraz da çoxuna malik olur.

Yazıçı tayfanı özünün pozulmaz qanunları olan geniş bir ailəyə bənzədir ki, həmin ailənin üzvləri də bir-birindən heç cür aralana bilməz:

«Tayfanın öz qanunları var ki, onlara da itaətlə əməl olunmalıdır... Kimsə tayfa qanunlarını pozursa, icmadan çıxarılır... İcmadan qovulan səfil sayılır. Hər kəs onu qarət edib öldürə bilər. O, tayfasız insandır, heç kim ona yardım etmir, heç kəs onu qorumur».

Qərbin barbarlıq adlandırdığı bir çox adətlərə, o cümlədən də Şərqdə hökm sürən qan davasına, qan qisasına müəllifin yanaşımı xüsusi maraq kəsb edir. Əsəd Bəy Şərqlin qan qisasının elmi əsasını, fəlsəfi mahiyyətini əcnəbilərə, bəzən də şərqililərin özünə «izah edir», qan qisasının Avropanın bir çox qanunlarından uca və ədalətli olduğu qənaətini ortaya qoyur, beləki qan qisası

da məhz tayfanın, ümumi götürdükdə xalqın, millətin yaşamasına «xidmət edir». Zira oğlanlar və kişilər səhranın sərvətidir. Onlar başqa tayfadan birisi tərəfindən qətlə yetirilsə, qatil də ölməlidir ki, tayfalar arasındakı təbii tarazlıq pozulmasın. Müəllif yazır:

«Şərqli olmayan hər kəs qan qisasını qəddar intiqamın heyvani qanunu, cahilin primitiv ehtirası hesab edir. Şərqli olmayan yanılır. Qan qisası qanunu Avropanın əksər qanunlarından xeyli mü-rəkkəb və daha hərtərəflidir. Qan qisası ani həyə-candan törədilmir, saysız qaydalara söykənir və şərtlərlə tənzimlənir. Işıq altında baxıldıqda üz-dənirəq qan qisası əslində anarxiyanın, hamının hamıya qarşı savaşının qabağını alan yeganə sən-gərdir».

Avropalıların, eləcə də avromərkəzçilik təsiri altında təhsil görmüş bir çox üzdənirəq ziyalıların baxışında həqarət rəmzinə çevrilmiş hərəmxananın mahiyyətini, onun praktik əhəmiyyətini və nələrə xidmət etdiyini göstərmiş ilk ədib Məhəmməd Əsəd Bəydir, desək, bizcə yanılmış olarıq. Beləki Şərqin fatehi dünyanı qılınıc ilə yenir, amma onu nigahın incə telləri ilə dağılmağa qoymur. Şərqdə hökmdara itaət onunla qohumlaşmaqla üzvi şəkildə bağlıdır. Bu həm Həzrəti Peyğəmbərin dövründə, həm də iyirminci yüzildə belə olmuşdur. Səudiyyə Ərəbistanının qurucusu İbn Səud ərəb tayfalarını vahid dövlətdə birləşdirmək xatirinə 350 qadınla ailə qurmaq məcburiyyətində qalmışdır, çünki belə olduqda xalq özünü hökmdarın uşaqları ilə qan qohumu sayırdı və bu, dövlətin vəhdətini təmin edirdi. Bu tarixi gerçəkliyi Əsəd Bəy belə əsaslandırır:

«Siyasətlə qadın Şərqdə bir-birindən çətin ayrılır. Bütöv-bütöv dövlətlərin birikməsi çox vaxt

müdrük hökmdarın nigah siyasətinə söykənir. Ailəyə xəyanət tərəflərdən birini çöküşə, digərini isə hakimiyyətə gətirə bilər. Hər hansı əyalətdən olan qadın hərəmxanadan qovulursa, həmin əyalət üsyanə qalxa bilər. Əgər düşmənlərinin qadını hərəmxanəni tərk edərsə, düşmən tərəflər ən qızgın təəssübkeşlərə çevrilir. Hərəmxanadakı qadın öz tayfasının təmsilçisidir. O, atasının tərəfini və onun özü ilə mövcud olub özü ilə yıxılan siyasi ideologiyayı özündə təcəssüm etdirir. Hərəmxanə özlüyündə qəribə şərq parlamentindən başqa bir şey deyildir ki, burada da ölkənin bütün tərəfləri təmsil olunurlar və bir-biriləri ilə mübarizədədirlər. Siyasi tərəflərin ip ucları hərəmxanada birləşir, hökmdarın iqtidarına qadınlar parlamenti tərəfindən nəzarət yetirilir və məhdudiyyət qoyulur. Hərəmxanənin də önəmi burdan irəli gəlir».

Şərq baxışı və mentalitetinin şərhinə dair Əsəd Bəy əsərlərindən istənilən qədər nümunə gətirmək olar. Amma bu bizim əsas məqsədimiz olmadığından həmin aroblemin araşdırılmasını gələcək tədqiqatçıların öhdəsinə buraxıb sadəcə onu demək istəyirik ki, Əsəd Bəy «Son Peybəmbər» romanında qərb və alman ədəbiyyatına xas bir üslubla obraz dilini, onun düşüncə və fikirlərini çox yerdə müəllif mətninə qatıb oxucularına təqdim edir. Odur ki, Avropanı Şərqin gözündə, Şərqi isə Avropanın gözündə gördüyü kimi təsvir edir, Həzrəti Peyğəmbərimizin düşmənlərinin düşüncələrini heç nədən çəkinmədən söyləyir. Buna görə də əsərin bəzi yerlərində peyğəmbərə layiq olmayan ibarələr işlənir ki, bunu da heç cür müəllif təhkiyəsi kimi qəbul etmək olmaz.

Əsərin məzmunu və məziyyətləri barədə çox danışmadan oxucunu bu kitabla baş-başa buraxı-

rıq və Allahdan diləyirik ki, əsəri başa vurmaq
üçün ona maraq və səbr əta etsin. Amin!

ÇƏRKƏZ QURBANLI

BİRİNCİ BÖLÜM

PEYĞƏMBƏRDƏN ÖNCƏKİ DÜNYA

PEYĞƏMBƏRİN SƏHRASI

*Gəl sənə onun səhrada necə yeri-
məsindən deyim. Çörəyini və suyunu
dalında daşıyır, ulaq öz yükünü daşıdı-
ğı kimi. Belinin fəqərələri əyilib. İçdi-
yi iyli sudur.*

Papirus Anastasi IV, 9¹

Afrikanın şimal-şərqində mavi nəhr, yaşıl dü-
zənlik və çayla düzənliyi ağuşuna alan sarı səhra
ölkəsi yerləşir. Misiri Asiya dünyası ilə nazik bir
torpaq zolağı birləşdirir və nəhəng bir səhra onu
iki nəhrin – Fərat və Dəclənin – torpağından ayı-
rır.

Misirdə firon hökmranlıq edirdi; Fərat və
Dəclə sahillərində iki qüdrətli səltənət mövcud
idi, Assuriya və Babilistan. Onların arasında isə
səhra, amansızlıq və cahillik qərar tutmuşdu. Hə-
min aləmin nəhrlər boyunca səpələnmiş iqtidar
sahibləri bu amansızlıqdan arın-arxayın yan ötüb
keçirdilər. Səhranın qurtaracağında onlar bufer
dövlətləri yaradır, zaman-zaman cəza dəstələri
göndərir və çapqınçı səhra xalqının acınacaqlı ya-
şamından qorxulu olaylar söyləyirdilər.

- Səhraya getmə, oğul, - dünyagörmüş yaşlı
misirli nəsihət verirdi, - səhrada hələ heç kəs xoş-
bəxtlik tapmayıb. Səhraya getsən, o saat mal-qa-

¹ **Papyrus Anastasi** – *papirus* (yun. *papiros*): sərv sinfindən
1-3 m hündürlüyündə uzunömürlü ağac. Hələ qədim za-
manlarda ondan bərə, qayıq, ulğan və yazı üçün papirus ha-
zırlanırdı. **Anastasi** - yunanca *anastasios* sözünün latın di-
lində yiyəlik halı. Mənası *yenidən dirilən* deməkdir. Xris-
tian xüsusi ismi *Anastas* da buradandır. **Papyrus Anastasi**
əlyazmalar kağızı anlamındadır. (Bu və bundan sonrakı
ayaq qeydləri tərcüməçinindir).

rasını itirib qurd-quşa yem olan tayfaya dönəcəksən.

Sonralar fironlar sıradan çıxdılar, İkiçay Məmləkətinin¹ xanimanı dağıldı. Yeni padşahlar peyda oldular, onlar da öz sələflərinin etdiklərini etdilər: saraylar tikdilər, cəza ekspedisiyaları göndərdilər, səhraya qarşı bufer dövlətləri yaratdılar. Nil və Fərat arasındakı amansızlıq və yabanılıq isə baş verənlərin heç birinə baxmayaraq keçmişdəki kimi dəyişməz qaldı.

- Onlar bizim üçün həmişə dilənçi və yolçu olublar, - Fərat sahilinin sonrakı hökmdarlarından biri bu cahillik xalqı haqqında belə demişdi.

Nilin, Dəclə və Fəratın sahillərində dünya imperiyaları yaranıb yox olmuşlar. Nəhlər arasındakı səhrada isə heç nə yaranmamış, heç nə yox olmamışdı. O sadəcə mövcud idi və Nil və Fəratın mədəni insanların narahat edirdi. Ancaq bu narahatçılıq o qədər də qorxulu deyildi. Səhra ticarət üçün qorxunc karvan yolundan, nağılçılar üçün əcinnələr ölkəsindən, qəsbkarlar və dövlət xadimləri üçünsə əhəmiyyətsiz qonşu əyalətdən başqa bir şey deyildi.

Səhranın adı: Cəzirə əl-Ərəb «Ərəblər Adası»². Amma bu ölkə ada deyil, Afrika ilə Asiya arasında bir dünyadır, hər iki qitəyə qohum, fəqət daxilən yad. Özü özlüyündə bir dünya.

Ərəbistan yarımadasıdır. Almaniyadan altı dəfə böyükdür. Yarımadanın Qırmızı dəniz, Aralıq dənizi və Fars körfəzi sahilləri qayalıqdır, keçilməzdir. Gəmilər yalnız bir-iki limana yan ala bilirlər.

¹ **İkiçay Məmləkəti** – Nil və Fərat arasında yerləşən torpaqların alman mənbələrindəki adının kalkası.

² Bəzi qayanaqlarda, məsələn, A. Massenin «İslam»-ında «Cəzürət-ül-ərəb», tərcüməsi də «Ərəb yarımadası» kimi verilir.

Digər ölkələri birləşdirən dəniz Ərəbistanı başqa aləmdən ayırır. Onu ən çox ayıran isə səhradır; şimalda İraqla sərhəddə Nefud səhrası «əl-Bəhr Bila Ma» («Susuz dəniz»), cənubda «Rub əl-Hali» («Qızılqum səhrası»), həzrəmutların qorxunc məmləkəti. Minillərdən bəri Ərəbistan qoca Şərqi nəhəng mədəniyyət ölkələri arasında amansızlıq, yabanılıq, zülmət və kasıblıq içində uyuyur.

Nə ölkədir bu? Qədim əfsanələr xəbər verir:

«Rəbbülaləm yeri xəlf edəndə daşı, suyu, çəmənliliyi və vadiləri bütün ölkələr arasında bərabər böldü. Qüdrət Sahibinin bu xəzinəsindən hər ölkəyə biraz düşdü, Ərəbistan da öz payını aldı. Sonra Aləmlərin Sahibi hər ölkəyə biraz da qum verməyi qərara aldı; zira insana azca qum da lazım olur. Qumu götürüb çuvala doldurdu və onu ədalətlə paylamaq üçün Ulu Mələk Cəbraili göndərdi. Amma iblis insanların paxıllığını çəkirdi. Cəbrail Ərəbistan üzərində pərvazlananda şeytan gizlincə yaxınlaşıb çuvalı deşdi və qumun hamısı Ərəbistana töküldü, göllərini qurudub çaylarındakı sularını soğultdu».

Səhra belə yarandı.

Bu vaxt Rəbbülaləm qəmlənib dedi: "Ərəbistanım miskinləşdi, mən onu qızılla örtəcəm". Və O, mərhəmət göstərərək parlaq qızıldan nəhəng bir qübbə xəlf etdi. Amma iblis bunu da səhra insanların rəva bilmədi. Öz cinlərini göndərdi, onlar da parlayan səma qızılına qalın qara çadralarla örtülər. Fəqət Aləmlər Sahibi işini dayandırmadı. Öz mələklərini göndərdi, onlar da nizələri ilə şeytanın qalın qara çadrasında kiçik deşiklər açdılar. Beləcə ərəb ulduzları, dəyəsinin ağzında yuxusuz dayanan insanın üzünə gülümsəyən ilahi qızıl yarandı. Gündüzlər isə ölkə əlacsızlıqdan

şeytanın ixtiyarına verilmişdir.

Mavi polad rəngli səma aylarla yerin başı üzərində dayanır, ancaq böyük istilər başlayan kimi o, parlaqlığını itirib kül rəngi alır. Səma ölkəni boğur, qurumuş torpağa eşidilməmiş qaynarlıq göndərir. Ölkə qızmar, qaynar Günəşin altında yanır, sapsarı, monoton, dəyişməz. Əbədi qızmar-dan dağ yamacları və sal qayalar şaqqıldayıb para-para olurlar. Get-gedə üyünüb toza dönürlər, ərəb Günəşinin altında yaşayan hər şey kimi. Göylə yer arasında tozdan başqa heç nə olmur; küləyin qovduğu iri buludların içində o, üfüqləri örtür, Günəşin qabağını tutur, onun qaynarlığını canına çəkib yandırıcı dənələrini insanların başına tökür. Günəşlə quruluq Ərəbistana hakim kəsilmişlər.

Həzrəmutda, Nefudda, Dəhnada və Rub əl-Halidə boz, verimsiz düzənlik qorxunc, qızarttaq qum dənizinə çevrilir. Ərəb məmləkətinin üçdəikisinə ölüm hakimdir. Qırmızımtıl təpələrin arasında qum bataqlıqları olur. Onlar insan və heyvanları içəri çəkib aparırlar. Adam ağır-ağır yumşaq qumun içinə quylanır. Dəhşətlər ölkəsi Rub əl-Halidə hiyləgər bədəvilərin azdırdığı qüdrətli qoşunların hərbi qüvvələri öz sonlarını beləcə tapırdılar.

Ərəbistanın ondadoqquzu bəhrəsiz səhradır. Və sarı səhranın bitdiyi yerdə ərəb dağlarının sərt qayalıqları ucalır. Bu dağlarda əcinnələr yuva salmışlar. Bu dağların sərin hava ilə dolu mağaralarından gecələr fəryad və ah-nalə eşidilir. Bu, oradakı Cəbəl Sələb dağından boylanən cəhənnəmin səsidir.

Bu ölkədən bircə iri çay belə axmır. Yalnız çox az yerlərdə, Nəcddə, qıraqda yerləşən Yəməndə, ticarət yolunun üstündəki Hicazda və

dağların ətəklərində insan məskənləri yaranıb ər-səyə gələ bilər. Orda şəhər və kəndlərə rast gəlinir, orda kəndli özünün bir ovuc torpağını becərir. Enli vadi boyunca - yoxsa bu, çay yatağını? - insan məskənləri uzanıb gedir. Səhranın qorxusu canından çıxmayan işgüzar, kasıb xalq orda yaşayır. Çünki bu şəhərlərin, kənd və tarlaların hamısı ölkə üçün yalnız talenin təsadüfləri, gündəlik səhra yaşamının boz yeknəsəkliyində təntənəli ara dayanacaqlarıdır. Dövlətə bənzər bir-iki xırda qurumlar burda yaranırdı, qonşu mədəniyyətlərin cüzi təsiri onlara burda nüfuz edirdi. Hansı mədəniyyəti isə məhv etmək üçün hansısa bəndin uçması, hər hansı bir dövləti tarmar etmək üçün hansısa bir gecə basqını yetərli olurdu.

Sonra yenidən qum başlayır. Arxlar quruyur, evlər dağılır. Səhra yayılıb genişlənir; bu ölkə üçün həlledici və vacib olan yalnız səhradır. Ölkənin siması odur. Xalqın ən yaxşı hissəsi ona tabedir. Ölkənin taleyini həll edən də odur. Ərəb dünyasının əvvəlində və sonunda səhra dayanır. Hələ Ərəbistan şəhərləri salınmamış o burda vardı, son ərəb tarlası qum altında qalanda da o burda var olacaq. Səhra ərəbliyin beşiyi və məzarıdır.

Ərəbistanda iki şey bir-biri ilə çarpışır, ərəb isə onların hər ikisi ilə. Qumun hökmranlığı ilə suyun hökmranlığı amansızcasına mübarizə aparırlar. Qumun nə olduğunu ömründə səhranı görməyən də bilir. Amma qərb dünyasında suyun nə demək olduğunu bilən varmı? Qərbdə su – hava, torpaq kimi adi şeydir. Çaylar öz yataqları ilə axır, göllərə tökülür, yerə can verir. Şərqdə isə hava və torpaq var. Su da olur. Amma çay yataqlarında yox, çünki çaylar qurumuşdur, göllərdə də olmur, çünki ölkədə göl yoxdur. Su minbir qayğı ilə kiçik dəri tuluqlarda qorunur, yaxud dəvənin qar-

nında hifz olunur. Kiçik bir quyudan ötrü uzun sürən savaqlar başlayır. Adicə bir sızqa böyük-böyük tayfaların artımının və sərvətinin əsasını təşkil edir.

Yayda su qaynağı tapmaq üçün qumu, tozu yara-yara köçəri yüz kilometrərlə yol qət edir. Su səhranın zinətidir; çünki mələklər insanlara mərhəmət göstərmək istəyəndə yerə su püskürürlər. Bu nədənə də hər suyun öz tamı olur, çox vaxt suyu ağzından püskürən mələkdən qaynaqlanaraq. Su qaynağı tapmaq xoşbəxtliyi kimə nəsib olursa, bu sərvəti o, hamıdan gizlədir; bu sirri qorxa-qorxa öz tayfası üçün qoruyur. Ərəbistan susuz dünyadır.

Səma aylarla kül rəngində olur, sanki qum dənələri ilə örtülmüşdür. Ölkəni səmum küləkləri dolaşır, isti külək səhrada cövlan edir. Bu anlarda səhra insanı dəyəsinin yanında əyləşib üfüqə yorğun-argın boylanır ki, orada da qumdan xoş ilğımlar yaranır – həmişə də eyni şey: su, su, su. Çox nadir hallarda bir neçə ayda bir kərə üfüqdə bulud görünür. Göy üzü tutulur, ərəb leysanı başlayır. Qumla su bir təbii gücdə birləşir. Göydən su tökülür, qaynar qumun üstünə düşür, onunla qarışib bəlaya çevrilir.

Bədəvilərin yurd saldığı səhra vadiləri su ilə dolur. Onlar birdən-birə çaylara çevrilir. Köhnə ölü çay yataqlarına həyat gəlir. Dəyələr dağılır, sel dəvələri alıb aparır. Səhra tayfaları qəflətən çay sahilinə çevrilmiş qum təpələrinin üstünə çıxıb özlərini xilas edirlər. Sonra yağış kəsir, səhra böyük lil bataqlığına çevrilir. Heç kəs ora ayaq qoya bilməz, nə insan, nə də heyvan. İki-üç saat keçir, gilli qumun üstündə səhra mamırı peyda olur. Yenidən Günəş yandırır-yaxır və göylərin bəxş etdiyi suyu amansızcasına sömürüb udur.

Səhra öz köhnə simasını yenidən bərpa edir, yenidən viranələşib çıpaqlaşır, cansızlaşır. Bədəvi salamat qalan sərvətini ağır-ağır toplayır, ağır-ağır sakitliyə, amansızlığa və yabanılığa üz tutur. Külək səhra qumunu yenidən burub qaldırır; sonsuz, tənha və quru qum çölü baş alıb gedir. Köçəri qumda günlərlə yol yeriyir. Onun dəvəsi saatda on-onbeş kilometr məsafə qət edir. Düşüncələr ağır-ağır kütləşir. Qumun və səmanın mavi dünyasından başqa gözə heç nə dəymir, tezliklə səmanın harda qurtardığını, qumun harda başladığını da bilmirsən. Üz tutub səhra ilə gedirsən, yarı-mürgülü, yarıoyaq və yuxu ilə gerçəkliyin sərhədində həmişə eyni şey dayanır: boz, sonsuz, monoton səhra – qum.

Səhrada heç nə insan fantaziyasını qıcıqlandırmır. İnsana heç nə sirayət etmir. Şərqin pəndəmliyi səhrada yaranmışdır, boşluq və tənhalıq içində, sonsuz karvan yollarında. Acıq püskürtüsü, bədəvi enerjisinin qəfil leysanı da böyük düzənliyin yumşaq qumundan törəyir. Səhra insanının beynini çox az olaylar ehtizasa gətirir, onun dincləlməyə, düşünməyə, götür-qoy etməyə yetərincə vaxtı var. Səhra insanının beyni səhra havasının, səhra qumunun özü kimi quru və aydındır. Orda çox az fikirlər özünə yer tapır. Lakin bu fikirlər onun sadə qəlbində möhkəm və dərin bir lövbər salmışdır.

Səhra insanında dünyanın lap başlanğıcından bir fikir kök atmışdır: gözlənilməzlik fikri. Səhra özü gözlənilməzlikdir. Bugün o, adama xurma ağacı, biraz su bəxş edir. Sabah səmum özünü yetirib son dəvəni də əlindən alır.

Heç kim səhranın nə gətirəcəyini bilmir. Çünki səhra bir heçlikdir və bu heçlik güclüdür, köçərinin özündən də güclü. İnsan itaətlə səhranın

gözlənilməzliyinə təslim olur. Onun zorakılığına imdadsız-imdadsız dözürlər. Onun qorxusu bədəvinə öz buxovunda saxlayır, səhra onun üçün açılmaz bir tapmaca, fəvqəlgüc bir taledir. Bədəvi başına yağan olaylara müqavimətsiz boyun əyir.

Ərəbistanın ondadoqquzu səhradır. Qalan on-dabiri hər gün səhraya çevrilə bilər. Ərəbistanın insanları səhraya itaət göstərməlidir – onlar fatalistdirlər.

Nə insandır bu? O, qumda yaşayır, elə özü də qum kimidir, böyük dünya üçün əhəmiyyətsiz, dəyişməz, minillər boyunca sabit. Dünyanın ilkindən bu yana ərəb xalqı dəyişməyib. Necə var, eləcə donub qalıb, içindən çıxdığı, üstündə yaşadığı, ayrılı bilmədiyi səhranın özü kimi.

Bəs bu xalq nə xalqdır?

Səhra xalqı

*Biz ərəbləri yalnız dilənçi
və yolçu kimi tanıyırdıq.*

Yezdəgird Vadbaxt¹

İshaq dünyaya gələndə İbrahim kənizi Həcəri və oğlu İsmaili öz dəyəmindən qovdu. Bibliya onların başına gələnlərdən heç nə bilmir. Amma kahinlər xəbər verirlər ki, İsmail səhrada Lilitin qızlarına rast gəlir. Ərəb xalqı həmin qızlardan və İbrahimin oğlundan törəyir; bu xalq güclü şəkildə artıb-çoxaldı; amma onun yaşadığı səhra bəhrəsiz və çılpaq idi. Xalqın varlığını o şərtləndirirdi. Xalq bir oazisdən digərinə köçür, bir ovuc otlaq quruyana qədər öz mal-qarasını otarır və xırda bir tayfanın yaşaması üçün Avropadakı orta əyalətlərdən biri boyda ərəzidən istifadə edirdi. Amma xalq həddən ziyadə artıb-çoxalanda, mal-qara üçün otlaq sahələri çatışmayanda onun bir hissəsi qalxıb köç edir. Nil və Fərat sahillərində həmin köçkünlər yad ölkələrin qorxulu qəsbkarlarına, yaxud yabançı başçıların xidmətində muzdlulara çevrilirdilər.

Hər oniki-onbeş əsrdənbir sakinləri artıb-çoxalmış səhradan köçlər təkrarlanırdı. Dünyanın ilkindən bu köçkünlər bircə yol tanıyırdılar. Mesopotamiyaya, bərekətli Suriya və Fələstin torpaqlarına aparın yolu. Suyu əsirgənməmiş bu ölkələrdə səhra xalqı oturaqlaşır. Dövlətlər qurur, evlər tikir və bundan sonra Ərəbistandakı geridəqalmış, cahil qardaşlarını özünə tabe etdirir. Beləcə sami müdaxiləsi ilə Ərəbistandan dünya səltənətləri Assuriya və Babilistan, qədim dünyanın mə-

¹ «Adların siyahısı»nda: Üçüncü Yezdəgird.

dəniyyət mərkəzləri meydana gəldilər.

Həmin səltənətlərin əsasını qoymuş xaldeylərin¹ arxasınca Ərəbistanın dərinliklərindən Bibliyanın saysız xalqları baş alıb gəldilər. Sonra Roma çağlarında aramilər². Samilərin ulu vətəni özünün döyüşkən tayfalarını birəldən şəhərlərin və əkin sahələrinin dünyasına göndərirdi. Altıncı yüzilin başlanğıcında qədim dünyanın üfüyündə yeni səhra xalqı – ərəblər baş qaldırana qədər heç vaxt ara verməyən kiçik təsadüfi köçləri uzun fasilələrlə böyük ekspansiyalar əvəz etdi.

Ərəb xalqı iki böyük hissəyə ayrılır – səhrada səhranın hökm etdiyi kimi yaşayanlara və səhrada Mesopotamiyadakı, yaxud Suriya və Misirdəki kimi yaşamağa çalışanlara: köçərilərə və oturaqlara. Onların hər ikisi bir-birinə dərindən və barışmaz nifrət bəsləyir. Bədəvi üçün oturaq ərəb bir növ quldur, yengili qılıncından daha çox, cütünə bağlanmış insandır. Oturaq da öz növbəsində özü hələ dünən bədəvi olmuş dönüyün var gücü ilə bədəviyə, səhranın cahil çapqınçısına nifrət edir.

- Qüdrət Sahibi dünyanı xəlv edəndə, - bədəvi söyləyir, - küləyi götürüb buyurdu: «İnsan ol!» Və Allah küləkdən bədəvini yaratdı. Sonra bir ox götürdü və həmin oxdan səhra atı yarandı. Sonra Qüdrət Sahibi bir topa zibil götürdü və həmin zibildən eşşək əmələ gəldi. Yalnız birinci eşşəyin təsindən Aləmlərin Rəbbi Öz ulu mərhəməti ilə oturağı – şəhərini və kəndlini xəlv etdi.

Amma oturaq da cavabda borclu qalmır. Hansı

¹ **Xaldeylər** – e.ə. 1-ci minilliyin 1-ci yarısında Babilistanda yaşamış tayfa.

² **Aramilər** – Ərəbistan yarımadasında yaşamış köçəri sami tayfaları. E.ə. 2-ci minilliyin sonlarında Ön Asiyaya yayılmış aramilər Suriya və Şimali Mesopotamiyada kiçik dövlətlər yaratmışdılar. Aramilərin sonrakı nəsiləri assuriyalılardır.

səhra adətinə görə isə bədəviyə o, ikrahla: «Qadını bakirədən ayıra bilməyən kişi» deyir ki, bununla da şəhərlə səhra arasındakı fərqlə işarə vurur.

Hər necə olsa da, ərəblərin ən yaxşıları və ən dəyərliləri səhrada yaşayır. Səhra həyatı sərt, təhlükə ilə doludur. Səhra insanı dəmir intizama tabe olmalıdır. O, şəhər dünyasına yad olan müdafiə tədbirləri görməlidir. Təkbaşına burada heç nə etmək olmaz. Təbiətin gücünü yenmək üçün o, birliklərə, dəstələrə qoşulmalıdır. Ərəbin öz yörəsində gördüyü ilk və əksər insanlar onun ailə üzvləridir. Bunlarla o, ömürlük ittifaq qurur. Bu ittifaq tayfadır. Qərbdəki insanlar bugün tayfanın nə olduğundan xəbərsizdirlər. Onların tanıdıkları ailədir, birliklərdir, dövlətdir. Ailənin qayğısı çəkilməlidir, dövlətə xidmət etmək lazımdır, birliyinə gərək üzvü olasan. Amma bunların heç birisi insanın qarşısında tam tələb qoyub həyatını bütövlükdə zənginləşdirmir. Ərəbə hakim kəsilən tayfa isə azad səhra evladı üçün amansız bir borcdur ki, itaətindən ərəb ona daha çox tabedir, nəinki avropalı ailəyə, dövlətə və partiyaya. Zira ərəbdən ötrü tayfa eyni zamanda həm ailədir, həm dövlətdir, həm də partiya.

Tayfa geniş bir ailənin təcəssümüdür ki, onun üzvləri bir-birindən aralana bilməz. Tayfanın öz qanunları var ki, onlara da itaətlə əməl olunmalıdır. O, icmada hər fərdin rolunu müəyyənləşdirir. Öz üzvlərinə döyüşə getməyi, yaxud ruzi aramağı əmr edir. Bütün dəvələr, qoyunlar, uşaqlar və hər bir tayfa üzvünün övrəti onunkudur. Min cür hökm və adətlə o, qorxunc bir öhdəliyin icraçısıdır. Küll halında götürdükdə primitiv kommunist dövlətinin ilkin nümunəsidir. Buna görə də ərəbi öz tayfasından qıraqla təsəvvür etmək olmaz. Yalnız hansısa bir tayfadan olma ona şəxsi önəm

və insani ləyaqət bəxş edir. Minlərlə insan bir tayfadandır. Hamısı bir-biri ilə bağlıdır və hər kəs başqaları ilə qohumluq dərəcəsini dəqiq bilir.

Tayfa səhrada dolaşarkən tayfa başçısı, şeyx, onların önündə olur. Şeyxin vəzifəsi ilk növbədə tayfa qoşunlarını qoruyub saxlamaqdır. Bunu bacarmırsa, vəzifəsindən alınır. Kimsə tayfa qanunlarını pozursa, icmadan çıxarılır. Bu da Ərəbistan-da kiməsə üz verən ən böyük yamanlıqdır. İcmadan qovulan səfil sayılır. Hər kəs onu qarət edib öldürə bilər. O, tayfasız insandır, heç kim ona yardım etmir, heç kəs onu qorumur. Ərəbin gücü çatmırsa, onu dövlət qorumur, çünki dövlət deyilən şey yoxdur, onu qoruyan yalnız tayfanın hörmətidir. Kimin tayfası böyükdürsə, nəzəri cəhətdən o, səhrada qorxusuz dolana bilər, heç kəs ona toxunmaz, çünki arxasında tayfasının ehtiram dolu qüdrəti dayanır. O, borc edə bilər, əgər tayfası varlıdırsa. Borcunu qaytarmasa, tayfası buna zəmindir. Gənc, kasıb kişi evlənmək niyyətinə düşəndə başlıq pulunu tayfa toplayır. Kimsə əsir düşürsə, tayfa onu geri alır. Çağdaş dövlətin öz vətəndaşlarına yarada bildiyi dinclik və əmin-amanlığın hamısına, hələ bəlkə biraz da çoxuna böyük tayfanın üzvü olan ərəb malikdir. Əgər tayfası onu çıxarıdırsa, o, hər şeyi, hətta son himayəni də itirir. Tayfa nə qədər güclü olarsa, həmin tayfadan olan ərəbin həyatı və var-dövləti bir o qədər təhlükəsiz olur.

Bəs tayfanı necə gücləndirirlər? Bu, sadə və asan olur, qədim və hər kəsin bildiyi yolla: üzvlərin sayını bacardığıqca artırır. Ərəbin çadırında nə qədər çox uşaq qaçırsa, onun tayfasına hörmət ediləcəyi, tayfanın güclü olacağı əminliyi bir o qədər çoxdur.

Kim çox uşaq əkirsə, ona xüsusi ehtiram bəs-

ləyirlər. Kişilik gücü dünyanın heç yerində burdakı kimi uca dəyərləndirilmir, belə yüksək ictimai nüfuz qazanmır.

- Mən kasıb, sadə bir insanam, - lalıxlamış şəhərliyə bədəvi belə deyir. – Ancaq əvəzində iyirmi uşaq əkmışəm, hələ iyirmisini də əkəcəm.

Bədəvi kimi isə ağıllı və sayılan adam hesab edirsə, onun haqqında bu sözləri söyləyir: «O nə qədər istəsə, uşaq əkə bilər. Allahın mərhəməti onun üstündədir».

Və məhsuldarlığının gücü əsaslı şəkildə sübütə çatan kəs bədəvinin ehtiramını qazanır. Bədəvi çadırında on-iyirmi uşaq nadir hal deyil; fəqət uşaq ölümü çox yüksəkdir və buna qarşı yeganə təsirli vasitə itkinin yerinin tələsik doldurulmasıdır. Öz tayfasını gücləndirmək üçün bədəviyə lazım olan uşaq sərvəti, təbii ki, bir qadından əmələ gələ bilməz. Səhra və tayfa həyatı çoxarvadlılıq tələb edir. Arvadı bədəvi asanlıqla tapır, onu qonşu tayfadan götürüb qaçır. Öz tayfasından olan qadınlara çox da yaxın durmur, qohumluğun fəsadlarından qorxur.

Yazda bir çox tayfa oazisdə düşərgələndə bədəvi sevgi münasibətlərini qurur. Dəvə otaranda, quyu başında, gecələr düşərgə ocağının qırağında öz gözaltısı ilə görüşür. Uzun qış köçlərində eşqə düşür. Yaxınlaşma öz uğurunu burda qazanır. Tayfalar ayrılanda isə o öz hökmünü verməlidir. Gözaltısını ya tayfasından alır, ya da sadəcə götürüb qaçır. Heç birini etmək istəmədikdə də qəmli bir məhəbbət şəri, qəsidə qoşur, öz tayfası ilə yoluna davam edir. Elə hallar da olur ki, cəsur bədəvi qızının özü sevdiyi oğlanı götürüb doğma tayfasına gətirir. Bu, kişisi az olan tayfalarda baş verir.

Bədəvilərin ailə qurması da sonsuz qanunlara

tabedir. Normal düyünlə yanaşı orda müvəqqəti düyün, siğə deyilən bir şey də var. Bir illiyinə, yaxud bir neçə aylığına ailə qururlar. Bu, qadın üçün heç də həqarət sayılmır. Bir neçə aylığına qonşunun çadırına köçməyə hər ata qızına icazə verir. Müvəqqəti kəbin – həyatı rəvnəqləndirir.

Bədəvilərdə boşanma mürəkkəb qanunlarla ağırlaşdırılmır. Kişi arvadından doyubsa, onu tam izzətlə atası evinə yola salır. Bununla heç də onun qadın ləyaqətinə toxunulmur. Həyatının əsas amalını uşaq törətmək olan insanlarda erotikə çox da fəci qəbul edilmir. Qədim çağlarda köçərilərdə hətta çoxərlilik də olub. Evlənmə eşqinə düşən kişi atası yüksək başlıq tələb edən el gözəlini ortaqlı almaq üçün bir ittifaq qururdu. Evlənmə baş tuturdu ki, burada da hər ərin çəliyi olurdu. O, istənilən vaxt özünün ondabir arvadının çadırına girə və ürəyi istədiyi qədər orda qala bilərdi. Çəliyini də qapının ağzına qoyardı ki, digər ərlər onu narahat etməsinlər.

Bunun əsasını bədəvinin yüksək real düşüncəsi qoymuşdur: on ondabirlə pis münasibətdənsə bir ondabirlə yaxşı münasibət. Bu qəbildən olan kəbinlərdə atalıq məsələsini aydınlaşdırmaq üçün mütəxəssislər cəlb olunurdu. Hər kəsin can-başla ata olmaq istədiyi səhrada atalıq hüququnun müəyyənlişməsi yüksək dərəcədə inkişaf etmiş bir elmdir. Romantik sevgiyə ərəb nə qədər meyl göstərsə də, onun ailə qurmasının anlamı və amacını yalnız və yalnız dünyaya uşaq gətirmək təşkil edir.

Bu baxımdan da başqa şeylərlə yanaşı aşağıdakı yaranıb ki, o da eyni zamanda tam ədəbli sayılır: əgər bədəviyə uşaq nəsim olmayıbsa, o, tayfasının içində göz gəzdirir və sağlam nəsl törədə bilən güclü bir kişi tapır. Onunla sövdələşir. Seç-

diyi adam bir qayda olaraq ondan iki dəvə, beş qoyun alır və əvəzində sonsuz kişinin arvadına uşaq doğmaqda əl tutur. Eyni zamanda bunu da razılaşdırırlar ki, yandantutma törədici heç zaman uşağa atalıq hüququna malik deyildir. Uşaq qanunı ərinki olur.

Uşaq tayfanın sərvəti və qüdrəti deməkdir, amma o, oğlan olmalıdır. Oğlanlar gələcəyin dö-yüşçüləri və kahinləridir, tayfa qız istəmir, qız yüküdür. Qızlar müharibə apara, elin qoyun-keçisi-ni güdə və yeni otlaq sahələri ələ keçirə bilmirlər. Köçərinin dəyəsində qız doğulursa, ona Allahın cəzası kimi baxırlar. Çoxlu qız doğulanda bə-dəvi sadəcə olaraq buna qəddar bir əlac tapır. Amansız bir səhra adəti artıq qızları diri-diri torpağa basdırmağa icazə verir ki, onlar tayfaya yük olmasınlar və oğlanın payına düşən ana südünü əmib tükətməsinlər. Bu, səhranın sadəlövh yev-genikasıdır¹.

Oğlanlar və kişilər səhranın sərvətidir. Kişi dünyasını dəyişəndə tayfa kasıblaşır. O, başqa tayfadan birisi tərəfindən qətlə yetirilirsə, qatil də ölməlidir ki, tayfalar arasındakı təbii tarazlıq pozulmasın. Buradan da ərəb qan qisasının, səhranın ən ali qanununun mürəkkəb qanunu meydana gəlir.

Şərqli olmayan hər kəs qan qisasını qəddar intiqamın heyvani qanunu, cahilin primitiv ehtirası hesab edir. Şərqli olmayan yanılır. Qan qisası qanunu Avropanın əksər qanunlarından xeyli mü-

¹ **Yevgenika** - yun. *yaxşı soydan, kübar doğulan* deməkdir. İnsanın irsi sağlamlığından və onun yaxşılaşdırılması yollarından bəhs edən nəzəriyyə. Onun prinsipləri ilk dəfə ingilis psixoloqu və antropoloqu Frensis Qalton (1822-1911) tərəfindən 1869-cu ildə irəli sürülmüşdür və gələcək nəslin irsi keyfiyyətlərini yaxşılaşdıran təsirlərin öyrənilməsinə yönəlmişdir.

rəkkəb və daha hərtərəflidir. Qan qisası ani həyəcandan törədilmir, saysız qaydalara söykənir və şərtlərlə tənzimlənir ki, bədəvi də onları hələ körpəlikdən öz sadə beynində hifz etməlidir. İşıq altında baxıldıqda ərəbin üzdənirəq qan qisası əslində anarxiyanın, hamının hamıya qarşı savaşının qabağını alan yeganə səngərdir. Məhz qan qisası hədələyərək tayfaların başı üstündə pərvazlandığına görə çox vaxt səhrada barış hökm sürür. Barışı ərəsəyə gətirən də əslində qisasdan qorxudur. Ailə üzvünün, döyüşçünün birinin itkisi tayfanı zəiflədir, boşluq yaradır və rəqib tayfanı gücləndirir. Qatil qətl bilərəkdənmi etmək istəyib, yoxsa qətl təsadüfimi olub, bunun əhəmiyyəti yoxdur.

Günah və cinayət anlayışları qədim bədəvilərə yad idi. Onların bildikləri tək-cə ziyan idi ki, onun da yeri doldurulmalıydı; qan davası da əslində ziyanı şərqşayağı ödəməkdən başqa bir şey deyil. Ona görə də, məsələn, çox məntiqidir ki, qan davası yalnız yad tayfanın üzvlərinə şamil edilir. Qətlin özü yox, vurulan zərər cəzaya layiqdir. Buna görə də tayfaçı qətlə qatilin özünə də zərər dəyər; çünki onun özünün bir qan qohumu azalır. Bu halda qatili cəzalandırmaq istədiyin təqdirdə növbəti tayfa üzvünün itkisi ilə tayfanın gücünü zəiflətməmiş olardın. Deməli, tayfaçı qan qisası özü özlüyündə bir ziddiyyətdir.

Qan davasına səbəb heç də həmişə qətl olmur. Oğurluq, hətta təhqir də, yəni istənilən maddi, yaxud mənəvi zərər qan davasını çəkib gətirə bilər. O, qədim adətlərlə aparılır və əsasən tayfaların döyüş yürüşlərindən, qarşılıqlı davasından və qılınclaşmasından ibarət olur. Bu savaşlar keçmiş tarazlıq bərpa olunana, yəni sonsuzluğa qədər rəsmən davam edir. Qan düşmənçiliyinə gətirib

çıxaran səbəblərsə onların nəticələri ilə müqayisədə heyrətamiz dərəcədə mənasızdır.

Məsələn, aşağıdakı səbəb iki qüdrətli tayfa arasında gedən onillərlə müharibəyə qığılıcım oldu. Qulaib adlı möhtərəm bir şeyx günlərin birində tayfasının yerləşdiyi otlaqda gəzirdi. Birdən gözüne təzəcə yumurtalamış və həmin yumurtaları qorxa-qorxa qoruyan bir torağay sataşdı. Qulaib ürəyiyumşaq adam idi və dedi:

- Qorxma, torağay, mən, şeyx Qulaib söz verirəm ki, sənə heç nə olmayacaq.

Bunu deyib yoluna düzəldi. Aradan bir saat keçmiş qonşu tayfanın adlı-sanlı şeyxi Caisas dəvə üstündə həmin yerdən keçirdi. O, torağayı görmədi və dəvəsi yumurtaları ayaqladı. Bir gün sonra Qulaib səhradan keçəndə əzilmiş yumurtalar birdən gözüne sataşdı. Hirsindən bütün düşərgələri dolaşib gördü ki, Caisasın dəvəsinin ayaqları yumurta sarısına bulaşmış. Bu bədəməlin kimliyini indi bildi. Caisası aradı və iş elə gətirdi ki, o, Qulaibə məhz arxasını çevirdi. Caisasın qənsərinə keçməyi Qulaib şəninə sığışdırmadı. Hər yetənə üz çevirməyi də Caisas şəninə sığışdırmadı.

- Çevril, yoxsa öldürərəm səni, - Qulaib bağırdı.

- Yaxın gəl! – Caisas qışqırdı.

Qarşılıqlı təşəxxüsün nəticəsi hər iki şeyxin ölümü oldu ki, bundan sonra, necə deyərlər, onilliklərin düşmənçiliyi başladı.

Demək olar, hər ərəb tayfasının qan düşməni var ki, onun da o, mütləq axırına çıxmalıdır. Demək olar, hər ərəb ömrü boyu qan düşməninin izindədir. Buna görə də bədəvinin həyatı daimi mübarizə olmalıdır, təkcə təbiətə qarşı yox, həm də insanlara qarşı. Bununla belə, səhranın özünün barış qanunları da var. Hər kəs onları qeydsiz-

şertsiz yerinə yetirməlidir. Bu qanunlar lap qədimlərdən gəlir, onların tarixini bilən yoxdur, amma hər kəs onlara Tanrı buyruğu kimi əməl edir. Zira ümumilik üçün yaradılmış bu tayfaüst qanunları pozmaq çox dəhşətli nəticələrə, səhra sürgünlüyünə səbəb olur. Belə bir pozuntudan bədəvi ürpənişlə, ikrahla danışır. Heç kim canı, yaxud onun tayfası ilə əlaqəyə girmək istəmir; onlarla ünsiyyətdən qaçır və imkanca onlardan yan ötmək istəyirlər.

Nə qanunlardır bu? Onlar səhranın unudulmuş, ümumi ulu konstitusiyasının qalıqları kimi bir şeydir. Çox şey tələb olunmur, amma hökm səhradakı həyat üçün pozulmazdır. Məsələn, ən qızgın döyüşlərdə, müharibədə, hətta qan intiqamının gözləri pərdələdiyi məqamlarda belə, düşmənin xurma ağaclarını qırmaq, yaxud onun su qaynaqlarını məhv etmək yasaqdır. Xurma və su qaynaqları, bir növ, müqəddəsdirlər. Onlar hamıya, bugün bir tayfaya, sabahsa bir başqasına xidmət edir. Onları korlayan lənətlənir. Bu işi tutan kəs insanlıqdan çıxır. Çölün vəhşisinə çevrilir ki, onu da gərək rast gələn kimi öldürəsən.

Qonaqpərvərlik də bu qanunlar sırasındadır. Əgər qan düşməni köçərinin böyük oğlunu öldürüb uşağın kəsilmiş başı ilə onun atasının çadırına gələrsə, ata hətta onda da qonağa öncə qoyun əti və qoyun südü təklif etməli, itaətlə onun qulluğunda durmalı və gəlişi ilə ailəni şərəfləndirdiyinə görə qonağına ürəkdən təşəkkür etməlidir. Səhra qanununun hökmü belədir.

Bədəvinin yaşayışını düzümlü etmək üçün təkcə bu qanunlar hər halda yetərli olmazdı. Çapqınçılıq və maldarlıq köçərinin bütün ehtiyaclarını ödəmir. O, hərdənbir bütün tayfaların toplaşdığı illik bazara, uzaq-uzaq səfərlərə çıxmalıdır ki, də-

risini, dəvəsini və qoyunlarını ordakı tacirlərin silahına, parçasına və digər ehtiyaclara dəyişdirsin. Bəs qan düşmənçiliyində boğulan bu qədər tayfa necə bir araya gələ bilər? Burda da səhra qanunu köməyə yarar. İlin dörd ayını ərəblər müqəddəs aylar elan ediblər. Həmin dörd ayın içində heç bir müharibə aparıla bilməz, qan düşmənlərinin də bir-birinə hücum çəkməyə ixtiyarı yoxdur. Həmin aylar səhrada dinclik hökm sürür. Xalq qorxusuz-hürküsz illik bazara yollanır. Oxuyub-oyunayırlar, qan düşmənləri yan-yana otururlar, ilin dörd ayını barış içində keçirməyə imkan yaradan allahları mədh edirlər.

Amma bu allahlar ürəkdən həmd olunmur. Elə bir məsələ yoxdur ki, bədəvi ona dinə göstərdiyi etinasızlıqdan az etinasız olsun. Məsələn, dəvəsinin yerişi onun üçün dinin bütün problemlərindən daha önəmlidir. Altıncı əsrin bədəvi ərəbi, əslinə qalsa, ona din kimi təqdim olunan hər şeyə inanır. Ciddi şəkildə isə heç nəyə inanmır. Ulduzları görür, onları allah sayır. Qarşısındakı sonsuz, dümdüz səhranı görüb ehtiramla baş əyir, çünki səhra əzəmətlidir. Odu görür, eyni zamanda ona səcdə edir, çünki farslar da belə edirlər və onlar böyük xalqdır.

Altıncı əsrin ərəbi Avropa timsallı dinin nə olduğunu bilmirdi.

Doğrudur, səhranın əzəmətli görünüşü ona hər şeyə hakim kəsilmiş ilahiliyin yüngül bir şərtisindən xəbər verirdi. Elə qonşuların, xristian və yəhudilərin dini də bunu öyrədir. Bəzi tayfalar hətta iudizmə və xristianlığa keçdilər. Fəqət böyük ilahlılığı bədəvi çox nadir hallarda yada salırdı. Bir parça daş, yaxud kobud yonulmuş bir heykəl ona daha doğma idi ki, onları da tayfası özü ilə gəzdirdi. Bu daş – heç bir iddia, heç bir hökm olma-

dan – ailə ehtiyacı üçün səcdəgahdır. Hər tayfanın öz tayfa allahı, tayfa daşı var. Daş tayfanı müşaiət edir, səhranın primitiv dini ehtiyaclarını ödəyir. Əgər o, nəyisə bacarmırsa, onda baxıcılar, ocaqlar və ovsunçular köməyə gəlir. Onda səhranın əcinnələr dünyasına üz tutulur. Səhranın sadə evladı öz dinindən çox razıdır, bu din heç bir əvəz istəmədən kömək edir.

Ərəblər tayfalarə parçalanırlar. Bu tayfalar özlərini xalq, dövlət gözündə görürlər və hər hansı digər tayfaya, xalqa və dövlətə lap ilkinlikdən düşmən gözü ilə baxırlar. Hər tayfanın özünün allahı, keçmiş və adət-ənənəsi var. Birlik Ərəbistan tayfalarına yaddır, onlar üçün ümumiyyətlə ərəb xalqı yoxdur.

Amma hər halda həmişə belə olmayıb. Dəqiq bilən yoxdur, ancaq bəlkə də altıncı əsr ərəblərinin adətləri, yaşayışı və qanunları bir vaxt çiçəklənməkdə olan mədəniyyətin miskin qalıqlarıdır. Bəlkə ərəblər haçansa zəngin və qüdrətli olublar, öz dövlətləri, tərəqqi tapmış şəhərləri, yazılı qanunları və sabit dinləri olub. Bəlkə bunların hamısı tənəzzülə uğrayıb, külək onları sovurub aparıb və zamanın burulğanından keçib gələn adətlər, anlaşılmaz ənənələr indi xalqın şüurunda yaşamaqda davam edirdi. Bəlkə də. Bunu dəqiq bilən yoxdur.

Amma orası bilinir ki, bu xalq haçansa çox böyük işlər görmüşdür. Şərqi böyük ticarət yolu hələ Ərəbistandan keçəndə, Hiram şah¹, Süleyman şah öz karvanlarını nağıllar ölkəsi Ofirə² göndərəndə ərəb xalqı zəngin və qüdrətli idi. O

¹ **Hiram** – e.ə. 969-936-cı illərdə Tirin finikiyalı padşahı.

² **Ofir** – ölkə adı. Süleyman peyğəmbər burdan gəmi ilə daş-qaş və qızıl gətirtirərmiş. Onun yerini Hindistan və Elamda, Şərqi və Cənubi Afrikada, Ərəbistanda axtarırlar.

vaxt cənubda yəhudi hökmdarına yüzəlli sentner¹ qızıl hədiyyə gətirmiş Sabanın² məşhur xanım-hökmdarı Bilgiz Makeda hökmdarlıq edirdi. Şimalda Nəbatilər³ dövləti özünün çiçəklənmə dövrünü yaşayırdı. Qızıl məmləkəti Midian⁴ da ad çıxarmışdı. Amma bu ölkələrdən bizə çox şey gəlib çatmayıb. Onlar mövcud olublar. Çiçəklənilər və yoxa çıxıblar, səhranın qumunda qərq olublar. Roma çağlarında da Ərəbistan birgə, böyük yüksəlişə qabil olub. Palmira səltənəti⁵ az qala bütün Ərəbistanı Romaya qarşı döyüşdə birləşdirmişdi. Ərəbistan qoşunlarına o vaxt bir qadın başçılıq edirdi, sonralar qalib düşmənin yürüşünü zəncirdə bəzəyən heyvətamiz kraliça Zenobia.

Amma bunların hamısı keçmişdir.

İndi, altıncı əsrdə, keçmişdəkilər səhra qumunun altında dəfn olunmuşdur. Daha Ərəbistan xalqları arasında birlik yoxdur, heç yerdə müstəqil dövlət tapmaq mümkün deyil, nə bir zamanlar «Surlu Ərəbistan» olmuş cənubda, nə də şimalın qızıl sahili Midianda. Yalnız lap şimalda, nəhəng sahillərin Bizans və İranla kəsişdiyi sınırlarda ocağkı dünyanın böyük dövlətləri öz sələfləri kimi bufer dövlətləri yaratmışdılar. Ərəblərin yeganə dövlət qurumu indi Bizansın Transiordaniya-

¹ Almaniyada 50 kq.-a bərabər qeyri-rəsmi ölçü vahidi.

² **Saba** – qədim cənubi-ərəb səltənəti, paytaxtı bugünkü Yəmənə Mərib şəhəri.

³ **Nəbatilər** – qədim dövrlərdə qüdrətli şimali-qərb ərəb tayfası, e.ə. 5-4-cü əsrlərdə edomluların ərazisində oturmaqlaşmışlar. Nəbatilər dövləti eramızın 106-cı ilində süqut etmişdir.

⁴ **Midian** – Səudiyyə Ərəbistanında Hicazın şimal səmtində məmləkət. Qədimdə zəngin qızıl və gümüş ehtiyatına malik olub.

⁵ **Palmira** – ərəbcə yeni adları Tudmur, Tadmor, Tadmur. Suriya səhrasının şimalında qədimdə ölkə, indi həm də şəhər.

dakı bac torpağı Kəssanilər¹ məmləkəti və İraqda İranın bac torpağı Ləxmənilər² məmləkəti idi.

Səhralarda, amansızlıq və cahillik içində isə azad ərəb xalqı yaşayırdı. Tayfalar bir-birilərinə hücum çəkirdilər, qan düşmənçiliyi ölkəni sarsıdırdı. Bir tayfa digərinə nifrət bəsləyir, onu silib yox edir, lakin xurmalarına, quyularına toxunmurdu və heç kimə boyun əyməyən, dövlətə ehtiyac duymayan, yalnız öz tayfasına tabe olub onun üçün döyüşə gedən, dünyaya uşaq gətirən, həm də bützlərə sitayiş edən bədəvinin, səhra insanının azad həyatını tərənnüm edirdi.

Samilər arasında ən gəncləri – ərəblər belə yaşayırdılar. Musa və İsa samilərdən törəmişdilər. İndi də İraqla Misir arasındakı böyük səhrada samilərin gənc xalqı ərəblərdən bir peyğəmbər doğuldu – Məhəmməd, Allahın Rəsulu (s.ə.)³.

¹ **Kəssanilər** (digər qaynaqlarda: **qəssanlar**) – Şimali Suriyada ərəb zadəgan soyu. Cənubi ərəb tayfası Kəssanın adı ilə adlanıb. 5-ci əsrin sonunda Dəməşqin cənub-şərqində məskunlaşıb və monofizit xristianlığı qəbul edib.

² **Ləxmənilər** – ərəb zadəgan soyu. 4-cü əsrdən 602-ci ilə qədər Sasanilərin himayəsi altında cənub sınırlarını qoruyurdular. Paytaxtları Kufənin (İraq) cənubunda Hirə şəhəri.

³ **(s.ə.)** – bundan sonra hər yerdə tərcüməçinin əlavəsidir və yalnız müəllif mətnində istifadə olunur. Müəllif mətnində qoyulmursa, deməli, bu fikir kafirlərə, münafıqlərə, yaxud yəhudilərə aiddir.

OXUYAN SƏHRA

*İçində küləklər oynayan dəyəm mə-
nə ən möhtəşəm saraydan da xoşdur.*

*Üm Yəzid,
VI xəlifənin anası*

Nə dövlət, nə də təhəddüd tanıyan həmin bə-
dəvilər ümumiyyətlə vahid bir xalq idilərmə? On-
ları birləşdirən nəydi? Bir-birini didən bu saysız
tayfaları vahid bir xalq gözündə görməyə səbəb
olan nəydi?

Qədim bir ərəb şəri bunları belə cavablayır:

«Allah ərəbə dörd armağan göndərdi. Öncə
sadə səhra çalmasını ki, o, ərəbə tacdan da yaxşı
yaraşır, sonra saraydan çox-çox rahat olan dəyəni,
daha sonra qılıncı ki, o, ərəbi ən uca hasardan da
yaxşı qoruyur. Göylərin dördüncü və ən uca hə-
diyyəsi isə azad nəgmə qoşmağın gözəl sənətidir.
Ərəbin ən dəyərləli sərvəti budur».

Bu cavab bəlkə də qərribə görünə bilər, amma
doğrudur. Cahil ərəb tayfalarının vəhdəti ərəb sö-
zünün, ərəb nəğməsinin gücünə söykənir.

Nəgmə səhraya hakimdir. Bugünün özündə də
ikinci elə bir xalq yoxdur ki, sözün gözəlliyinə, li-
rik duyğuya ərəblər kimi aludə olsunlar. Bu sahə-
də səhra xalqının eşidilməmiş zənginliyə malik
bir dili var. Digər xalqlar üçün arxitektura, rəs-
samlıq və musiqi nədirsə, ərəb üçün onun dili də
odur.

Ərəb öz dilinin incəliklərinə bələddir. O, də-
vənin, yaxud qılıncın yüz adının yüzünü də bilir,
ən ağır məcazi söz birləşmələrini sevə-sevə işlə-
dir və bu cür zəngin dili olmayan miskin xalqlara
ürəkdən nifrət bəsləyir. Ərəb qısqanc bir dəqiq-
liklə öz dilinin təmizliyini qorumağın qeydinə qa-

lır. Lap körpəlikdən ərəb balası gözəl söz sənətinə alışdırılır. Yanlış dil ifadəsinə görə sadə bədəvi qadın öz uşaqlarını döyür. Çünki söz müqəddəsdir, bütün ərəbləri birləşdirir və onları **bir** xalq edir.

Ərəbə ağılıq etmək istəyən öncə söz ustadı olmalıdır. Hər ərəb tayfasının qonşu tayfanın çətin başa düşdüyü dialekti olsa da, bütün dialektlərin tacı səhra şəriyyətinin dili, ayrı-ayrı tayfaların özünü ərəb saymaq istəyən hər bir üzvünün bilməli olduğu ərəb ədəbi dilidir. Bu dil ərəb şəriyyətinin dilidir və ərəb öz şəriyyətini çalmadan, qılınıcdan, dəyədən də çox sevir. İstisnasız hər ərəb şer qoşa bilir və ədəbiyyat məsələlərinə hamının böyük marağı var. Bugünkü insan üçün idman, siyasət, qəzet nədirsə, poeziya da ərəb üçün o idi. O, gözəllik duyğusunun, ictimai fikrin, siyasi xəbərlərin ifadəsi idi və məzmunca ərəbi maraqlandıran hər şeylə məşğul olurdu.

Hər ərəb şer qoşur. Səhrada, dümdüz çöl boyu kimsəsiz yolda dəvənin hörgücündə saatlar yeknəsək və mənasız ötür. Ərəb, dəvəsinin belindədir. Heyvan səhrada aram addımlarla yeriir. Tənha qalmamaq, yuxuya dalmamaq, səhranın dəhşətini unutmaq üçün ərəb, qarşısında uzanan səhranı, belində getdiyi dəvəni, önündə sonsuzluğa açılan səmanı və öz gücünü tərənnüm etməyə başlayır. Əvvəlcə ağır-ağır, aram-aram danışır, sərbəst, rabitəsiz. Getdikcə nitqi qəlibə düşür, rabitəli olur və dəvə löhrəminin aramlı ritmini təkrarlayır. Dəvə löhrəminin təqtində bədəvi lirikası gəlişir və ərəblərin mürəkkəb şer vəznlərinin hamısı, əslinə baxsan, sonsuz səhradakı dəvə löhrəminin variantlarından başqa bir şey deyildir.

Şəriyyətə və sözün gözəlliyinə ərəb böyük əhəmiyyət verir. Söz ovsundur, əzəmətdir; ona

hakim olan cəngavərdən də güclüdür. Əsl şair sözlə möcüzələr yarada bilər, xəstəlikləri sağaldar, yaxud kimləri isə dərddə sala bilər. Hətta bunlar ona müəssər olmasa belə, onun gücü itmir. Bəzən hansısa şairin düşərli bir həneyi ərəbin şan-şöhrətinin bütün səhra tayfaları arasında torpağa gömülməsinə yetərli olur. Şairin həneyi igidin qılıncından daha qorxuludur.

Hər tayfanın öz şairi var ki, o da həmin tayfa üçün döyüşə gedir. Vuruşdan qabaq hər iki tayfanın şairi qabağa çıxır, nəğmələrlə öz tayfasını tərənnüm edib rəqibə taxınır. Ərəblər ləyaqətlə dinləyirlər. Elə də olur ki, şairi bağlanan tayfa ümumiyyətlə əlini silaha atıb döyüşə girmədən meydandan kəpirmiş çəkilir. Zira nəğmə heç nəyə yaramayan yerdə qılıncın nə xeyri?

Şair deyişmələri səhranın ən böyük hadisəsi olurdu. Mükafatlandırılmış şairə eşidilməmiş iz-zət göstərilirdi. Onun nəğməsi iri qızıl hərflərlə qara parçalara toxunub bütələr məbədinin girəcəyindən asılırdı.

Ərəb şairi nadir hallarda oxuyub yaza bilər. Şerlərini bədahətən deyir. Yaxşıdırsa, dinləyici yanında saxlayır. Şerlər nə qədər çox yadda qalırsa, şairin şöhrəti bir o qədər artır. Şair səhrada hər şey deməkdir və gözəl natiqlik vergisi kimə nəsib olmayıbsa, o heç vaxt səhrada hökmranlıq edə bilməz. Yalnız ovsunlu ifadənin gücü ilə xalqı dartıb aparan, rəqibini həcvlə məhv edən kəs xalqın rəhbəri ola bilər, elə bir xalqın ki, şəriyyət onun üçün yeni çağın qəzetini, filmini və kitabını əvəz edir. Səhranın qulağı şairliyi ilə bərabər həm də əsl cəngavər olan şairdədir.

Bədəvi lirikasını sevgi, qan qisası, romantik döyüşlər, tayfa vüqarı və səhra hayatının, dəvənin, atın saysız tərənnümləri zənginləşdirir. Fəqət

təkcə ərəbin özünün başa düşdüyü bu heyvətamiz nəğmələrdən də ən vacibi bədəvi idealını daha yaxşı əks etdirən romantik taleli və macaralı şairin özüdür.

Ən məşhur qədim ərəb şairlərindən biri Tarafa adı ilə tanınan Əmir ibn Əbdülbəkri olmuşdur. O, Kəssanilər səltənətində, Hirənin¹ şah sarayında yaşayırdı. Hirədə şərab və qadın işrəti, xüsusi-lə də onun üçün hər şeydən vacib olan dəvəsi haqqında şerlər qoşurdu. Tarafa həcv ustası idi; şərabı, qadını və Tanrını həcv edirdi. Padşah da ləzzətlə gülümsəyirdi. Günlərin birində Tarafa padşahın özünə də bir həcv qoşdu. Padşah gülüm-səməyini tərgitdi. Üz-gözündən zəhər yağdı, şəx-siyyəti təhqir olunduğuna görə layiqli cəza ara-mağa başladı. Axırda bu sırtıq şairi öldürməyi qə-rara aldı. Amma Tanrının mərhəmət göstərdiyi şairi edam etmək olmaz. Şair qanı o qədər mü-qəddəsdir ki, onu cəllad tökə bilməz. Hətta pad-şah da şairə açıq-aşkar ölüm cəzası kəsməyə ürək eləməz. Ona görə də Tarafanı çağırıb ona bir məktub verdi və dedi:

- Bu məktubu Bəhreynəki valimə çatdır. Sə-nə orda çoxlu mükafat veriləcək və böyük şərəfə çatacaqsan.

Tarafa şair idi, oxuya bilmirdi. Məktubu alıb səhraya üz tutdu. Yolda çox bilikli bir insana rast gəldi, elə insana ki, onun biliyi hətta yazılı sözü oxumağa da çatırdı. Bu müdrik insan məktubu oxudu, zira o vaxt məktub açmaq qadağası yox idi. O dedi:

¹ **Hirə (əl-Hirə)** – İraqda qədim şəhər. 3-cü əsrdən sonra ləxmənilərin paytaxtı, onların rəhbərliyi altında xristianlığın mərkəzinə çevrildi. İslam ordusu şəhəri fəth etdikdən sonra tənəzzülə uğradı. Qazıntı işlərinə 1931-ci ildə başlanıldı.

- Aman, Tarafa, Bəhreynə getmə, məktubda yazılıb ki, qoşduğun həcvə görə vali orda səni diri-diri basdırsın. Odur ki, məktubu cır, at çaya.

Şair Tarafa cavabında dedi:

«Oxumaq böyük peşə, yazmaq isə – bir sənət,
Yazılan olmamalı çaylara, suya qismət.

Zaman gələr, oxunar, zaman gələr, yazılar,
Tarafanın şerləri kəsib eyləyər bir vüsət.

İstəmirəm, yazılan şey mənim ucbatımdan məhv olsun. Yazılanı yox etməkdənsə, ölümü üstün tuturam».

Yoluna davam etdi və yazı sənətinin xatirinə məşəqqətli bir ölümlə ömrünü başa vurdu.

Abbas tayfasından olan və zənci qadından doğulmuş, yalnız böyük igidlikləri sayəsində atasından bəyaz qardaşları ilə bərabərlik hüququ almış şair Əntərə ibn Səddadın həyatı daha romantikdir. Lakin qazanılmış bərabərliyə baxmayaraq bəyaz ərəb tayfaları qaravaşın qara oğlunu məsxərəyə qoyurdular. Əntərə isə bir qayda olaraq deyirdi:

- Qəlbim bəyaz insandaşlarımla bədənə bənzəyir, bədən isə onların qəlbinə. – Bu hənəyi başa düşməyənlərə isə əlavə edirdi. – Bir param doğuluşdan pakdır, digər paramı isə qılinc örtür.

Əntərə ömrü boyu bədxahlarına qarşı mübarizə aparır, dostunu-düşməni armağanlayır, şerlərini isə ağ dəvəsinin yerləş təqtinə uyğun qoşurdu. Şerlərinin xatirinə ərəblər Əntərəyə rəğbət bəsləyirdilər. Dostluqlarını, sevgilərini isə qaravaşın siyah oğlundan qızırğalanırdılar.

Hər kəsin, hətta tanımadığı adamın da könlündən keçəni ona bağışlamaq və yalnız qılıncla qazandığını özünün şəxsi malı saymaq Əntərədə bir xasiyyət idi. Baxmayaraq ərəblər Əntərəni sev-

mirdilər, cəsurluğuna, ağına, və şuxluğuna görə ona Əntərə əl-Haki, Surlu¹ Əntərə adını verməyi qət etdilər. Ancaq Əntərə razı olmadı.

- Düşmənlüyəm, - dedi, - onu tapıb öldürməmiş özümü surlu saya bilmərəm.

- Onda tez öldür, - camaat dilləndi, - çünki sənə Surlu Əntərə deməkdən ötrü darıxmışsıq.

Əntərə düşməni çox aradı. Gecə-gündüz səhranı dolaşdı, qabağına çıxanı sorğu-suala tutdu, qisasa yol açmaq üçün allahlara yalvardı. Ancaq qorxaq düşmən gizlənməyi bacarırdı. Buna görə də Əntərə ona «Qaçargı Sur» adını qoydu. Əntərənin allahları axırda rəhmə gəldilər və səhranın tükənəcəyində düşməni ona göstərdilər. Əntərə sevincdən titrədi: «Axır ki, həsrətimə son qoyulur», düşünüb döyüşə hazırlaşmağa başladı. Düşməni də onu tanımışdı və öz qurtuluşunu o, qorxaqların yeganə xilasında tapdı: qaçışda. Amma Əntərənin dəvəsi güclü idi. O özünü bu qaçarğıya yetirdi, Əntərə nizəsini düşmənin başı üstündə tovladı. Elə bu vaxt düşməni üzünü çevirib ləlididi:

- Ya Əntərə, yaraqlarını mənə bağışla.

Əntərə də ləlirtiyə duruş gətirə bilmədi, silahlarını düşmənin ayaqları altına atıb uzaqlaşdı ki, «Qaçargı Sur» onu öz yarağı ilə öldürməsin.

Bədəvilər bu olaydan xəbər tutanda bir hissəsi Əntərədən yaxa qurtarmaq üçün əl atdığı bicliyə görə düşməni tərifiyədi, əksəriyyət isə bəyaz qəlbli siyah kişinin üstünə güldü. Amma bayram ayı yetişəndə Ərəbistan qadınları iri, qara bir örtük toxudular, Ərəbistan üləmaları isə onun üstündə

¹ **Surlu** – dilimizə keçmiş yad mənşəli **xoşbəxt** sözünün yerində işlənir. Kaşğari öz lüğətində **sur** etimonunun **tale**, **bəxt** anlamında olduğunu qeyd edir. Azərbaycan alxışı «**Surun yerisin**»dəki **sur** sözü də **bəxt**, **tale** anlamında işlənir.

qızıl hərflərlə gülürüz şair Əntərənin adını yazdılar. İgidlərə də əmr etdilər ki, həmin örtüyü illahlar məbədi Müqəddəs Kəəbənin qapısından asınsınlar. O çağdan Əntərə adı Əntərə Məcnun oldu ki, bu da qədim xalqların dilində Şair Əntərə ilə eyni anlama gəlir.

Bu və bunabənzər olayları səhrada çox danışdılar. Onların hamısı dünya ilə çarpışan və ona öz nəğmələrinin gücü ilə qalib gələn cəsur şairlərdən bəhs edir. Onlar ərəb ləyaqətinin mayasını təşkil edirdilər.

Həmin şairlər arasında ən görkəmlisi, ən dahiəsi isə şah oğlu İmruulqeys ibn Hicr olmuşdur. İmruulqeys macaralı bir həyat sürürdü. Ağlını azıb şairlik etdiyinə görə atası ondan üz döndərdi, o da dostları ilə səhraya üz tutdu. Orada nəğmələr qoşub qadınların mərhəmətini qazandı. Atası Bənu Əsəd tayfası tərəfindən öldürüləndə və İmruulqeysin qardaşlarından heç biri bu qətlin qisasını almaq istəməyəndə isə həmin didərgin oğul həyatını atasının intiqamına həsr etməyi qərara aldı. Onillər ərzində dinclik bilmədən səhranı dolaşdı, Bənu Əsəd tayfasına qalib gəlib axırda yəhudi Səmuəlin əfsanəvi qəsrində gizləndi, sonradan da Bizans kralının sarayına gəldi. Orda yüksək hörmət qazanıb Fələstinin valisi təyin edildi. Axırda da kralın qardaşı qızını yoldan çıxartdığına görə Ankirada¹ hökmdarın əli ilə zəhərlənib öldürüldü. Onun həyatı saysız, romantik əfsanələr üçün yetərinə material verir ki, həmin əfsanələrin mərkəzində də o özü və sadıq dostu Səmuəel dayanırlar. «Səmuələ məxsus Ablağ qəsrində», əfsanələrdən biri belə söyləyir, «İmruulqeys özünün ən qiymətli şeylərini, onu yenilməyə qoymayan beş

¹ **Ankira** (alman mənbələrində: **Ankyra, Ancyra, Anqora**) – Ankaranın qədim adı.

ədəd sinəbəndli köynək gizlədirdi. İmruulqeys Bizansa gedəndə Hirənin padşahı tələb etdi ki, yəhudi Səmuəl İmruulqeysin zirehli köynəklərini ona versin. Amma Səmul əl-Vəfi (Sadiq) onları verməkdən imtina etdi və əfsanəvi döyüşlərdən sonra əzablı ölümün pəncəsində getdi. Bədəvilər Səmuəllə İmruulqeysi bugünün özündə də unutmayıblar.»

İmruulqeys, Əntərə, Tarafa və bir çox digər cəngavər şairlər ərəblərin tarixini zənginləşdirirlər. Onlar qədim, romantik Ərəbistanın, bədəvilərin, dəyələrin, daş bütlərin və qan qisasının rəmzləridir. Ərəbistan kasıb idi və bəşəriyyət onu qulaqardına vururdu. Ərəbistan səhralıq, cahillik və yadlıq idi. Heç kəs ona rəhm etmək istəmir, heç kim ona məhəl qoymurdu. Yalnız bədəvi öz ölkəsini sevirdi, uşaq anasını sevdiyi kimi; səhra döyüşlərinin cəngavərlik mənzərəsini sevirdi, şair deyişmələrini və sərgərdan şairlərin saysız-hesabsız nəğmələrini sevirdi. Təəccüblü deyil ki, Allahın Rəsulu (s.ə.) ölkəyə bəxş ediləndə bəziləri onu adi bir şair sayırdı.

ƏRƏBİSTAN YÖRƏSİNDƏKİ DÜNYA

*Erachus vor do mit groteme here im Persyam
He stret mit deme jungen koninge Cjstra unde
Sloch ludes velehe veng oc viltich dusend unde
Makede ltdich manegen ctistenen man*

Sachsenchronik¹

600-cü illərdə dünyanın tarixini iki dövlət həll edirdi: İran və Bizans. Hər ikisi böyük, zəngin və qüdrətli idi. Hər ikisinin çox qədim keçmişi vardı və hər ikisi bir-birini didməyə heç vaxt ara vermirdi. Bizans Şərqi Roma səltənəti, imperiyanın və Pax² Romana'nın varisi, İran isə bir vaxtlar bütün Asiyaya hakim kəsilmiş, sonra Böyük Makedoniyalının qılincından yenilmiş, daha sonralar isə – Romanın dağılmasından sonra – yeni böyük dövlət kimi dünya tarixinə qədəm qoymuş əhəmənilərin varisi idi. Bizans və İran, Doğustan və Batıstan, xristianlıq və atəşpərəstlik – bir-birinə kökündən yad olan iki dünya, iki mədəniyyət, iki böyük dövlət üz-üzə dayanmışdılar. Onların arasında heç vaxt barış ola bilməzdi.

Bizans. Bosforda onun divarları ucalırdı, onların arxasında isə saraylar və kilsələr. Lakin hakimiyyəti bütün Kiçik Asiyaya, Suriyaya, Fələstinə, Misirə, İberiyaya, Şimali Afrikaya, Yunan Adalarına və Balkana qədər yayılırdı. Bizans qüdrətli idi, zəngin və vüqarlı. O, Romanın varisi idi. Amma sonrakı varis. Bir vaxtlar yenilmiş xalqlar hələ

¹ Herakl böyük bir qoşunla İrana daxil oldu, gənc padşah Xosrovla vuruşub çoxlu adam qırdı və əlli kübar qızı xristianlarla evləndirdi.

Sakson xronikası

² **Pax** (oxunuşu: Paks) – rumların barış ilahəsi.

də orda yaşayırdılar, lakin səltənətdə Roma qanunu işləyirdi, kralın adı çəkiləndə hələ də əsim-əsim əsirdilər. Kral özü isə romalı deyildi, daha imperator da deyildi. Bosforun sahillərində, mərmər sarayların qalın divarları arxasında Romanın siması dəyişirdi. Ağır-ağır, amma dönmədən. Yeni imanla yeni bir aləm nüfuz edirdi və bu aləmin Roma ilə daha heç bir bağlılığı yox idi.

- Mən Roma kralıyam, romalıların hakimiyəm, - Bizans hökmdarı belə deyirdi. Amma o, antik kral deyildi, ona düşən ölkə də antik ölkə deyildi. Romanın antik siması Bizansda doğusal sima kəsb edirdi və Şərq libasının altında tezliklə Roma qəlibi də itib-getdi.

Çeşidli mədəniyyət zəminində Bizans öz iqtidarını qurur. Kiçik Asiya, Misir və Roma - hamısı Bizans taxt-tacı qarşısında diz çökdü. Taxt-tacın özü də möhkəm dayanmışdı, lakin onun üstündə möhkəm otura bilənlərin sayı çox deyildi. Bizans taxt-tacına qanunla sahib olan bir-iki kralla bizanslılar porfirogennetos¹ deyirdilər. Bütün irqlər və xalqlar bu taxt-taca yetişdilər və Bizansın qvardiyası və qara camaatı hamısına bəh-bəh dedi. Çünki Şərqi Roma dünyasının, şərq xristianlığın hökmdarını təyin edən də yad ölkə qvardiyası və əyləncəsevər qara camaat idi.

Həmin kralın hakimiyyəti sonsuz idi. Romadan o, qoşuna rəhbərliyin yüksək başarısını, hakimiyyəti altıda olan şərq dünyasından isə zəhərləməyin, hiylənin, yalanın və satqınlığın daha böyük bacarığını əxz etmişdi. Bu son mirasın Bizansda qazandığı bir ad vardı: siyasət. Bizans ağı, yalan və satqınlıqla ağılıq edirdi, muzdur dəstələ-

¹ **Porfirogennetos** – **Porphy** (yun.) + **gen** (yun.). **Porphy** – qranitə oxşar qırmızımtıl vulkanik daş və **gen** – soy, nəsl. Deməli, «**porfirogennotos**» – porfir əslli.

rin amansız gücü ilə qorunurdu. Zira Bizans çox şeyləri qorumalı olurdu və düşmənləri çox güclü idi.

Bizans şərqi xristianlığın mərkəziydi. Kral xristianlığın, Müqəddəs Məzarın¹ və təmiz imanının himayədarı idi. Bu təmiz, xristian imanının nə olduğunu Bizansda hər kəs bilirdi, amma hərə üçün onun bir mənası vardı. Səysiz tərqiətlər, onların mübarizəsi və qarşılıqlı nifrəti Bizansı laxladırdı. Bazarlarda, camaatın gur yerində və dükanlarda tərqiətlər barədə mübahisələr aparılırdı, bugün siyasi partiyalar barədə aparılan mübahisələr kimi. Rəqibini məhv etmək üçün sadə bazar alverçisi incə dialektikanı tətbiq edirdi. Mücərrəd şeylərdən danışılırdı, mücərrəd mübahisələr də Şərqdə çox sevilir. Lakin mübahisələr sona yetəndə fikirlər çox konkret təzahür tapırdı, rəqiblər bir-birinə hücum çəkir, bir-birini öldürüb qarət edirdilər. Zira Şərq açıq döyüş oyununu mücərrəd mübahisədən üstün tutur.

Bizans ruhu getdikcə soğulurdu. Kimə o, dözülməz görünürdüsə, həmin adam Bosfor sahilindəki saraylarla, ağı verənlərlə, hiyləgər əyanlarla zəngin olan vüqarlı şəhərdən baş götürüb canına əzab vermək və ruhuna dinclik qazanmaq üçün səhraya üz tuturdu. Məsələn, Allaha itaətini bəyan etmək üçün Müqəddəs Simon² düz yeddi il yerindən tərpənmədən ibadət edə-edə sütunlardan birinin üstündə məskən salıbmış, digərləri isə yarıya qədər torpağa gömülərək öz həyatlarını başa vurmağa üstünlük veribləmiş, başqaları da öz-

¹ **Müqəddəs Məzar** – İsa peyğəmbərin məzarı nəzərdə tutulur.

² **Müqəddəs Simon** – İsa peyğəmbərin qardaşı, qədim kilsə qaynaqlarına əsasən 62/63-cü ildə Yerusəlimin ruhanisi olub, 107-ci ildə işkəncə ilə öldürölüb.

lərini zəncirlədimiş. Elə insanlar da varmış ki, səhrada başlarına şeyird toplayıb yeni təriqətlər yaradırmışlar.

Şərq, təriqət bolluğu ilə xristianlığı saf-çürük edirdi. Təriqət hərcmərcliyi Bizansın mənəvi həyatını bütünləşdirirdi. Amma bu hərci-mərcilik hələ təhlükə demək deyildi. Təhlükə dışarıdan gəlirdi. Kralın qızıl taxt-tacına, saray zinətlərinə, zəngin şəhərlərə və torpaqlara çoxlu hərıs əllər uzanırdı, yad baxışlar iştahla Bizansa zillənirdi.

Qədim dünya məhvərindən çıxmışdı. Xalqlar hərəkətlənmişdilər. Balkanda, Qafqazın əzəmətli sipərinin arxasında, səltənətin boya-boy sınırlarında amansız köçərilər peyda olurdular. Bizans darvazaları bərk-bərk döyəclənirdi. İlbəil, ardı-arası kəsilmədən şərq xristian səltənətini kral yad istiladan qorumalı olurdu. Bizansı dinc qoymayan əsas təhlükə isə zalim köçərilər, alanlar, şimalın hunları və slavyanları deyildilər. Əsas təhlükə, başlıca düşmən İran idi, Persiya idi, şahənşahın, böyük şahın, mömin fars Sasanilər sülaləsinin məmləkəti idi.

Müqəddəs İrani, əbədi odlar yurdunu, Hürmüzdün və Əhrimənin vətəninə Avropa dünyası hələlik yaxşı tanımırdı. Bircə onu bilirdilər ki, İran Roma və Bizans imperiyasının qüdrətli şərq qonşusudur, onillər uzununu o, Roma ilə qanlı savaşlar aparıb, bəzən yenib, bəzən yenilib və xristian təsirinə heç vaxt məruz qalmayıb. Lakin böyük şərq ölkəsinin daxilində nələrin baş verdiyindən onlar xəbərsiz idilər.

O, böyük, gözəl və dinc bir ölkə idi. Bizans sərhədlərindən başlayıb düz Mərkəzi Asiyaya qədər, Fars körfəzinin sahilindən Qafqazın zirvələrinə qədər yayılıb-gedirdi. Bu yaşıl, dinc ölkə müqəddəs oda, Zərdüşt peyğəmbərə, Atropaten

kahinlərinə və şahənşaha məxsus idi.

Yüzzillər öncə Zərdüşt müqəddəs od dininin əsasını qoymuşdu. Şeyirdlərini başına yığıb bərə-kətli İran məmləkətini qarış-qarış dolaşmışdı. Ayağı dəydiyi yerdə məbədlər yaranırdı, torpaqdan əbədi, müqəddəs alov püskürürdü, camaat diz çökürdü və kahinlər od allahının şərəfinə nəğmələr qoşurdular. Mısmırıklı Xəzər dənizinin sahilində Atropaten torpağı, İranın bir əyaləti yerləşirdi. Zərdüşt özünə bu ölkəni seçdi. Müqəddəs odun saysız-hesabsız alovları həmin torpaqdan göylərə püskürürdü. Bu ölkə İranın müqəddəs torpağına çevrildi. Ölkəni kahinlər idarə edirdilər, müqəddəs oda sitayiş edib Xəzər dənizi sahilindən hökm verirdilər ki, Çin və Bizans arasındakı böyük ərazidə kim hökmran ola bilər. Qüdrət sahibi idilər kahinlər və onlara bol-bol zəka bəxş edilmişdi.

Uşaq yaşlarından taxta əyləşmiş Şapur şah kahinlərin bəxş etdiyi hədiyyədən bəhs olunur. Həmin hədiyyə çovkən oyunu olub. Dəmir masanın üstündə süni çəmənlik düzəldilibmiş, balaca dəmir atlar masanın üstündə oyan-buyana qaçırlarmış. Mürəkkəb şəkildə bərkidilmiş bir qurğu topu tərpədirmiş, digər bir qurğu isə çəmənlikdəki süni atlara imkan yaradırmış ki, topu qovarkən süni şəkildə təsləsinlər. Həmin hədiyyəni kahinlər kiçik şahə ona görə veriblərmış ki, oyundan həzz alsın və kahinlərə ehtiram göstərsin. Şah böyüyüb kiçik oyuncağa ehtiyac duymayanda kahinlər ona poladdan iki adam, iki robot düzəltdilər ki, onlar da hər yanda onu müşaiət edirdilər.

Bir vaxt Qubad şah kahinlər hakimiyyətini dağıtmağa çalışdı. Məzdək adlı dinsizin biri şahın hüsuruna gəlib onun aqlını oğurlamış və demişdi:

- Heç kim başqasından varlı olmamalıdır. İran-

da gərək bərabərlik hökm sürsün və heç bir kahinin haqqı yoxdur, xalqın taleyini həll etsin.

Məzdəyin tovlayıcı sözlərinə şah qulaq asdı. Hərəmxanasının qadınlarını camaata payladı, varlıqların sərvətini əllərindən aldı və kasıbları öz kasıblığında saxladı, çünki Məzdək belə öyrətmişdi. Onda İrani xilas etmək üçün kahinlər baş qaldırdılar. Əbədiyaşar ruhlı şahzadə Xosrov Ənuşirəvan hərəmxana qadınlarının paylanması zamanı şahzadənin anasına sahib çıxmış kafir Məzdəyə hücum çəkdi. Həmin çağdan padşahlardan heç biri kahinlərin sözünü qulaqardına vurmağa bir daha cəhd etmir.

İran şahı Ktesifonda¹, Fərat sahilində otururdu. Şah iqamətgahı əbədi odların müqəddəs diyarının ortasında yerləşmişdi və bu diyar onun çiyində ağır bir yük idi. Qubadın varisi Adil Xosrov böyük müharibələrə Ktesifondan başçılıq edirdi. O, Bizansın yarısını viranə qoydu, Antioxiyanı² dağıtdı və kral Yustinianın qoşunlarını əzdi. İranla Bizans arasındakı müharibələr on illərlə ara vermək bilmirdi. Bu, iki dövlətin müharibəsi deyildi, gənc xristianlıqla böyük od allahına qədim inam arasında gedən savaş idi. Məsələn, Həbəşistanın nequs neqestisi³ Yəməni tutanda şahənşah ona o nədənlə hücum etdi ki, nequs xristian idi və şah dünyada xristian fəthin varlığına dözmək istəmirdi.

Görünməmiş zəfər yürüşlərində, döyüş və qərtlərdə hər iki dövlət – Bizans və İran qanına

¹ **Ktesifon** - Mesopotamiyada qədim şəhər, eramın 226-cı ilindən Sasanilərin paytaxtı. Şərq qaynaqlarında Mədain.

² **Antioxiya** – hazırda Türkiyədə yerləşən Antakiyanın qədim dövrdəki adı.

³ «**Nequs**» və ya «**nequs neqesti**» - Həbəşistan hökmdarının titulu. Müvafiq olaraq *şah* və *şahənşah* deməkdir.

qəltan olurdu. Şəhərlər kimsəsizləşir, tarlalar vi-ranələşirdi və İkinci Böyük Xosrov, Xosrov Fateh axırda kişi çatışmazlığı üzündən qadınları da or-duya götürürdü. Müharibəni aparmaq və ölkəni məskunlaşdırmaq üçün insan qüvvəsi lazım idi. Yeknəsək insansız çöllər, bir ovuc insanı olan sa-raylar, keçəlləşmiş torpaq zolaqları, hər iki dövlə-tin qoşunu döyüş qabiliyyətli kişilər tələb edirdi.

Kişilər də gəldilər; bunlar ərəblər oldu. Ərəb tayfaları amansız səhradan baş alıb gəldilər, yiyə-siz kəndlərdə məskunlaşdılar və qoşunları ta-mamladılar. Hələ Məhəmməddən (s.ə.), islamın zəfər yürüşlərindən çox-çox qabaq Bizans və İran dünyası ərəb xalqını öz ərazilərinə çağırır gətir-mişdi.

İkinci Xosrov Dəməşq və Qüdsü fəth edəndə və axırda hətta Bizansın özünü mühasirəyə alanda İran Bizans üzərində ən böyük qələbələrini qə-zanmışdı. Şərqi Roma səltənəti məhvə gedənə oxşayırdı. O vaxt Bizans taxt-tacında Herakl otu-rurdu. O, taxt-tacını, paytaxtı və ölkəni tərk etdi. Bir ovuc qoşunla dağlardan keçib müqəddəs Atro-paten məmləkətinə getdi. Orda kahinlərə hücum çəkib məbədləri dağıtdı. Qorxuya düşmüş kahin-lər öz şahlarını geri çağırdılar. Şah onlara qulaq asdı. Bizansın darvazaları önündən geri çəkilib Qüdsü boşaltdı, geriye dönüb İranın əbədi mü-qəddəs odunu xilas etdi.

Bu, İran və Bizans hökmdarlarının – Heraklın və İkinci Xosrovun, onların qan içində üzən ölkə-lərinin bir-biri ilə barış bağlamalı olduqları 628-ci ildə baş verdi.

Herakl azad olmuş Qüdsə yollandı, İkinci Xosrov da Ktesifona. Dünya yenidən barışana ox-şayırdı. Herakl xristianlığın xilasını Qüdsdə bay-ram edəndə Xosrov Ktesifonda özünə elə bir taxt-

tac qurdu ki, dünya indiyə qədər belə şeyin şahidi olmamışdı. Qızıldan, gümüşdən və daş-qaşdan səmanın şəklini yaratdılar ki, onun da ortasında Günəş, Ay və ulduzlar yerləşdirilmişdi. Bu səma istədiyin vaxt yağış yağdıra və şimşək çaxdıra bilirdi. Taxt-tac bu səmanın başı üstündə qurulmuşdu və bu mürəkkəb qurğu atlara qoşulmuşdu.

Həmin səma bənzərliyi müqəddəs od kahinlərinin öz şahlarına son hədiyyələri oldu. Şahənşah yeni taxtına ilk dəfə təzəcə əyləşmişdi ki, Herakl da öz qələbəsinin təntənəsini təzə-təzə sürdürürdü ki, yalnız bir neçə insanın nəzərini çəkən və çox az qismin vaxt tapıb lağa qoyduğu bir hadisə baş verdi.

Həm Ktesifonda, həm də Qüdsdə üz-gözündən cahillik yağan iki ərəb eyni zamanda peyda olub şahların hüzuruna aparılmalarını istədilər ki, bu da ümumi məzhəkə doğurdu. Onların istəklərinin yerinə yetirilməsi heç kəsə bəlli deyil, bəlli olan yalnız odur ki, səhradan gətirdikləri iki məktubu axırda padşahların hüzuruna çatdırmaq xoşbəxtliyinə yetişiblər.

Hər iki məktubun məzmunu eyni idi. Odövr dünyasının hər iki hökmdarından sadə, nəzakətli cümlələrlə tələb olunurdu ki, öz dinlərindən əl çəkib naməlum ərəb allahlığını, eləcə də onların «itaət» (islam – Ç.Q.) adı ilə yenicə yaranmış kultunu qəbul etsinlər. Hər iki məktubun müəllifi, təbii ki, hökmdarlara qəti tanış deyildi. O özünü çox sadə təqdim edirdi: «Məhəmməd, Allahın Rəsulu». Öz zəfərinin məstliyində Herakl məktuba cavab verməyə belə, vaxt tapmadı. Bundan əlavə, yarıtanrısal izzətə layiq görülən Bizans kralı hansı bir ərəbləsə məktublaşmağı özünə rəva bilməzdi. Qüdsün itirilməsinin müqabilində kahinlərin hədiyyəsinin heç cür sakitləşdirə bil-

mədiyi İkinci Xosrovun isə məktubu alanda əhvalı pozuq idi. O, yazını cırıq-cırıq edib ayaqları altında tapdaladı və Cənubi Ərəbistandakı valisinə əmr göndərdi ki, «Allahın Rəsulunun başını bədənindən üzün». Bu əmr yerinə yetirilə bilmədi, çünki o, Ərəbistana çatana qədər qüdrətli şahənşahın özü taxdan salındı və boynu vuruldu.

Bu padşahlardan heç biri indiyə qədər Məhəmmədin (s.ə.) adını eşitməmişdi. On ildən sonra həmin Məhəmmədin (s.ə.) qoşunu bütün Persiyanı, Bizansın yarısını tutdu və İranın müqəddəs odunu həmişəlik söndürdü. Və nəhayət o, Allahın Rəsulunun (s.ə.) yaşıl bayrağını dalğalandırdı – peyğəmbər Məsihin məzarı başında.

Bu qoşun, bu iman, bu Peyğəmbər (s.ə.) bir heçdən yarandı: Ərəbistan səhrasından, dilənçi və yolçuların məmləkətindən. Heçdən bir dünya qurmaq üçün onca il bəs elədi.

Məhəmmədin (s.ə.) adını daşıyan məktub ərəb səhrasındakı balaca bir şəhərdən gəlirdi. Bəlkə hər iki hökmdar bu şəhərin adını bircə dəfə öləri eşitmiş olaydılar. Şəhərin adı Məkkə idi. İkinci Xosrovun ordusu Ərəbistana yeriyəndə Məkkəyə bir yan yürüşünü özünə rəva bilmək üçün şəhər ona çox kiçik görünmüşdü. Onca ilin içində həmin Məkkə Cəbəlütariq sahillərindən Himalayın zirvələrinə qədər yayılan bir dünyanın mərkəzi oldu.

KƏƏBƏNİN ŞƏHƏRİ

Ərəblərin hamısı tacirdir.

Strabo¹

Ərəbistan səhrası ilə, Hicazın daşlı vadiləri ilə bir vaxtlar ulu ata İbrahim dolaşırdı. Dağlar, çılpaq qayalar, uçurum və yarğanlar onun yolunu kəsirdi. Hər qayanın arxasında bir şeytan yatırdı və ağlaya-ağlaya, ulaya-ulaya ulu atanı öz toruna salmağa çalışırdı. İbrahim peyğəmbər bərəkətsiz daşlı səhra ilə dönmədən irəliləyirdi və şeytanlar sırtıqlıq edəndə o, yerdən daş götürüb onlara atırdı. O çağdan minillər keçmişdir. Milyonlarla insan o vaxtdan İbrahim peyğəmbərin hərəkətlərini təkrarlayır və Hicaz səhrasında xırda daşları «Üç Şeytan Dağına», arxalarında əcinnələrin gizləndiyi qayalara atırlar.

Ulu ata Hicazda çox dolaşdı. Axırda qorxunc, çılpaq qayalarla çevrələnmiş dərin vadi zolağına gəldi. Burda, bu amansız torpaqda Aləmlərin Rəbbi ulu ataya mərhəmət göstərdi. Göydən bir ağ daş nazil etdi, Ulu Mələyin qanadları kimi dümağ. Və Rəbbin şərəfinə İbrahim peyğəmbər Hicazın amansız vadisində bir ziyarətgah tikdi – dördbucaq bir bina. Ərəbistanın müqəddəs ocağı Kəəbə belə yarandı. Onun divarında İbrahim peyğəmbərin öz əli ilə qoyduğu bərqli, ağ əl-Hacər əl-Əsvəd, Allahın daşı uyuyur. İbrahim peyğəmbər Rəbbini həmd edə-edə yoluna düzəldi, ziyarətgah isə tənhalıq və amansızlıq vadisinin tən ortasında qaldı.

Ölkənin bədəviləri ziyarətgahdan xəbər tutdu-

¹ **Strabo** – yunan coğrafiyaçısı və tarixçisi. E.ə. 64-63-cü illərdə anadan olub, yeni eranın 23-cü ilində vəfat edib.

lar, külək və qum bu xəbəri səhraya yaydı. Tezliklə hər kəsə bəlli oldu: Kəəbənin nur saçan daşını kim öpərsə, Qüdrət Sahibinin hüzuruna qorxmadan dönə bilər. Bütün suçları daş öz üstünə götürür. Ölkənin bədəviləri iri karvanlarla gəlirdilər. Hər kəs ağ daşı öpürdü və hər kəs öz günahını ona ötürürdü. Daş çox suçları götürdü. Bunlar böyük və ağır suçlar idi. Onların sayı artdıqca daş qaralmağa başladı. Və insanlığın suçu o qədər böyük və sonsuzdur ki, Qüdrət Sahibinin nur saçan ağ daşı axırda qaraldı, gecə kimi, suçun özü kimi qapqara oldu. Və haçansa Qiyamət Günü gələndə və Qüdrət Sahibi bütün salehləri və azğınları öz dərgahına səsləyəndə daşda iki iri göz yaranacaq. O, yenidən ağarib nur saçacaq, Qüdrət Sahibinin əlində qərar tutacaq və bir vaxt Allahın qüdrətinə inanıb öz günahlarını ona tapşırmış hər kəsə şəhidlik edəcək. Kəəbə haqqında, Qara Daş haqqında qədim əfsanələr ən azı bunları söyləyir.

Kəəbənin dörd yanınca Hicaz məmləkəti baş alıb gedir ki, onun da mənası «sərhəd manşırı» deməkdir. Bu sərt ölkəyə Mərkəzi Ərəbistanın sonsuz səhraları və səbiülərin¹ qədim şövkətli səltənətinin ərazisi bitirir. Fantastik düzümlü çıpaq dağlarla təbiət iki dərin çuxur yaratmışdır. Bu çuxurlardan karvanlar keçib-gedir. Cənubdan Tihamə çölü ilə Yəmənə və şimaldan Suriyaya. Hər iki yol Kəəbədə, Makorabada, ölkənin «Müqəddəsliyində» kəşir. «Münəvvər» («İşıqlı, Nurlu»), «Um əl-Qura» («Şəhərlər Anası»), «Əl-Mükərrəm» («Nəcib») - səhra camaatı Kəəbənin şəhərinə bu adları vermişdi. İranın məğrur şahı isə bu şəhərə xüsusi bir yürüş etməyi özünə heç rəva da bilməmişdi, şəhər ona bu dərəcədə əhəmiyyətli idi.

¹ **Səbiülər** – Səba səltənətinin sakinləri. Quranda və Tövratda adları çəkilir.

yətsiz görünmüşdü. Bədəvilərin çadır düşərgələrində isə Məkkə şəhərinin qüdrət və gözəlliyi, zənginliyi barədə sonsuz nəğmələr oxunurdu. Çünki səhrada ona tay ikinci şəhər yox idi.

Uzaq ölkələrdən gələn karvanlar Məkkədə rastlaşırlar. Karvanlar görüşən yerdə də möhkəm tikililər yaranır, tacirlər orda yaşayıb artırırlar, zənginlik və qüdrət orda təşəkkül tapır. Tacirlər Məkkədə də oturaqlaşmağa başladılar, öz karvanlarını səhralara yola saldılar, möhkəm qəsrlər tikib sərvət topladılar. Ərəbistanın paytaxtı Məkkə həm də ölkənin ticarət mərkəzi oldu. Fəqət Məkkədə yaşayan tacirlər dünyanın bədəvi ərəbi idi, beləliklə, bu şəhər dünyanın bütün ticarət şəhərlərindən köklü şəkildə seçilirdi.

Vaxt vardı, bir çox tayfalar Məkkənin hökmdarlığı uğrunda çarpışırdılar. Qanlı döyüşlər olurdu, zira Məkkəyə hakim kəsilən öz sərvətindən arxayın ola bilərdi. Peyğəmbər Məsihdən sonrakı beşinci əsrin axırlarına yaxın Məkkə şəhəri Bənu Qüreyş tayfasının əlinə keçdi. Qədim romantik əfsanələr Məkkədə qüreyşilər iqtidarının özülünü qoymuş böyük qəhrəman Qusainin hiylə və cəsarətindən, ağıl və gücündən xəbər verir. İndi, altıncı əsrdə böyük qüreyşilər tayfası, xeyli vaxtdı, bir sıra xırda qəbilə və ailələrə parçalanmışdı ki, bunlar da bir-biri ilə daha seyrək bağlı idilər və Məkkə üzərindəki ixtiyarı öz aralarında bölürdülər. Bu ailələrdən ən qüdrətli, ən zəngini və ən kübarı Əməvi soyu idi.

Məkkə heyrətamiz şəhər idi! Kəəbənin dörd yanında ayrı-ayrı soyların bir-birinə bitişik evləri və qəsrləri ucalırdı. Soy nə qədər zəngin, böyük və qüdrətli idisə, onun evi və qəsri Müqəddəs Kəəbəyə bir o qədər yaxın olurdu. Hər soy səhra adətincə bir qəsrdə yaşayırdı. Hər soy əslində

yalnız öz soy başçısının sözü ilə oturub-dururdu və başqa soylardan olan qonşulara pislilik etmirdisə, özünü yaxşılıq nümunəsi sayırdı. Hər soy öz ticarətini sərbəst aparırdı və yalnız böyük gəlir imkanları yüksək kapital yatırımı tələb etdikdə bir neçə soy müəyyən alver müddətində birləşirdi.

Təbii ki, hər tacir eyni zamanda həm də cəngavər və döyüşçü idi. Həmin çağlarda tacir Məkkədə bir növ yüksək səhra cəngavəri sayılırdı. Kim, əldə qılinc, öz sərvətini qoruya bilmirdisə, tezliklə kasıblar sırasına düşürdü. Çünki səhra insanların bu qərribə respublikasının qanunları, hakimiyyəti və mərkəzi hökuməti yox idi. Hərə öz qəsridə yaşayırdı, tayfa başçısının əmrlərinə əməl edirdi və bunun üçün, səhra bədəvisi kimi, tayfa tərəfindən qorunub müdafiə olunurdu. Ona görə də Məkkədə məhkəmə, dustaqlıq və cəza yox idi. Tayfanın dəyərli üzvlərini tayfa hifz edirdi. Ancaq buna baxmayaraq hər hansı bir məkkəli həddən çox suç işlədirdisə, tayfadan qovulurdu, səfillər sırasına qatılırdı. Məkkə sakinləri qəfil varlanmadan sonra da öz ilkinliklərindən, ən xırda şeyi belə, itirməmiş birdən-birə zənginləşən bədəvilərdən başqa bir şey deyildilər.

Bununla belə, Məkkə dinlikdən başqa heç nəyə bu cür təcili ehtiyac duymayan gəlişkənli, zəngin bir şəhər, ticarətlə məşğul olan bir şəhər idi. Dinclik isə həmrəylik duyğusunun hansısa forması ilə təmin oluna bilirdi. Bütün şəhərə, onun rifahına və var-dövlətinə dəxli olan məsələlər üçün də «mala» deyilən bir şura vardı. Kəəbənin yaxınlığında, idarə binasında, «dar ən-nədva» deyilən yerdə ağsaqqal məkkəlilər ümumi məsələləri müzakirə etmək üçün zaman-zaman toplaşardılar. Qırx yaşını keçmiş hər bir məkkəli bu iclaslara gələ bilirdi. Lakin bu şuranın varlığı heç də o de-

mək deyildi ki, Məkkədə nəşə bir demokratiya vardı. Vacib məsələlərin həlli bir ovuc «Batha» soylarının, yəni şəhərin Kəəbəyə yaxın Batha məhəlləsində məskunlaşmış soyların əlindəydi. Bu soylar Məkkənin bankirləri və iri tacirləri idilər. Onlar borca pul buraxır, xaricə karvanlar göndərir və o dövrün mədəni aləminin böyük ağalarının üslubunda az qala sivil bir həyat sürürdülər.

Bunlar Əməvi, Məhzun, Nofəl, Əsəd, Züra və Zam soyları idi. Bu soylar və onların görkəmli nümayəndələri Əbu Süfyan, Əbu Cəhl, Üsbə və digərləri şəhərin əsas vəzifələrinə irsən sahib idilər. Şəhərin çox cüzi ictimai idarələrindəki vəzifələr, məsələn, qoşunbaşı, sarvan vəzifələri və başqaları qədim zamanlardan bu kübar Qüreyş ailələrinə mənsub idi.

Məkkə Qüreyş ailələrinin rifahının artırılması üçün yaradılmış tacirlər respublikası idi. Bu, böyük banka və ya şirkətə bənzəyirdi ki, orada çeşidli səhmdarlar bir-biri ilə kəsülü ola bilərlər, fəqət hamı yüksək gəlirdə ortaqlara malikdir. Hər tacirin təhlükəni gözünün altına alıb dışarı aləmə göndərdiyi xırda karvanlardan başqa, ildə iki dəfə, demək olar, bütün məkkəlilərin iştirakı ilə böyük ticarət karvanları yüklənirdi. Karvanda iki-üç min dəvə olurdu və ikiyüz-üçyüz kişi döyüşkən qaraul dəstəni təşkil edirdi. Karvanlar altı ay yol gedirdi. Alverin incəliklərinə bələd məkkəlilərin evə gətirdikləri gəlir isə bir qayda olaraq əlli-yüz faiz arasında olurdu. Əlvan metal, muncuq, ədviyyat, əmək-kirşan, ətriyyat, silah, qul – bir sözlə, qədim dünyanın satdığı hər şey Məkkəyə axışır orda anbarlara yığılır və dəriyə, qadına, xurmaya və digər səhra məhsullarına dəyişdirilirdi.

Səhra xatunu Məkkə əcnəbi üçün özündə çox-

lu cazibədarlıq gizlədirdi. Hər il sonsuz karvanlar Məkkənin küçə və yolları ilə oüz-buüzə gedirdi. Dəvələr yumşaq, ehtiyatkar yerişlə irəliləyirdilər, yunlarında səhranın tozu, gözlərində çölün həsrəti. Boğazlarından kiçik zıncırovlar asılırdı və onların şaqraq səslənişi səhranın harayına bənzəyirdi. Sarvan dəvənin yanınca ustuflla yeriyir. O da dəvəsi kimi sakitdir, məğrurdur, dinməzdir. İri gözləri heyretlə açılır: «Məkkə, Səhra Xatıunu», içindən bir səda gəlir. Kəəbə ətrafındakı böyük meydanda külli miqdarda dəvə dayanır. Əyləncə həvəskarları onları dövrəyə alır, Məkkənin küçə uşaqları dəvələrin qarnının altı ilə, ayaqlarının dar dolayları ilə sürünür. Hər çeşiddən olan əcnəbi onların başına yığışır: zəncilər, xristianlar, yəhudilər, qul alverçiləri, küçə qadınları və ovsunçular.

Məkkədə bütün dillər və allahlar təmsil olunmuşdu. Şərab və qadın şəhvəti uzun səfərdən sonra sarvanın və peşəkçilərin¹ itirdiklərinin yerini doldururdu. İpək paltar geymiş, saçına ənbər sürtmüş adlı-sanlı tacirlərdən biri Kəəbədən çölə çıxır. Ağillı gözləri ilə çeşidli camaata, dəvələrə və səhranın tozuna baxır. Dəvələr ağır-ağır yerə yatırlar, hörgüclərində ağır yüklər vardır. Tacir Əməvi, yaxud Əsəd incə, nəcib əlini ətirli saqqalına çəkir. Sarvana yeni tapşırıqlar verir. Sonra sonsuz karvanlar yenidən Məkkənin küçələrinə tökülürlər. Tacir geri, Kəəbəyə qayıdır. Fars və Bizans pulunun kursunu müəyyənləşdirən veksəlçinin yanına dönəsi olur. Əməvinin bankı ilə o, sələm məsələlərini saf-çürük etməlidir, bəlkə də xanımlarından birinə dəymək, yumşaq xalının üs-

¹ Boyuk karvanlar yeddi dəvədən ibarət kiçik hissələrə bölünür və bu yeddi dəvənin önündə gedən dəvəyə **peşək**, həmin dəvəni idarə edən şəxsə isə **peşəkçi** deyilir.

tündə yayxana-yayxana yeni bədəvi savaşları barədə söhbət etmək və bürküdən gileylənmək istəyir. Tacir həddən artıq varlıdırsa, Məkkənin ətrafındakı Taif vadisində onun xurma ağaclarından ibarət villası olur. Yay aylarında ora köçür. Amma gərək villa da gəlir gətirsin. Ona görə də bağının xurmalarını o, bazarlarda satdırır.

Taifdə heç bir gəlir məqsədi güdmədən, yalnız özünün şəxsi rahatlığına xidmət edən mülk sahibi həddən artıq zəngin bir Qüreyşin tarixindən Məkkədə heyvət və üşərgə ilə, hətta az qala mistik bir qorxu ilə danışır. Ətirli tacirlərdə bu, səhra xalqı arasında gedən qanlı savaşlardan daha çox narahatçılıq doğururdu.

Böyük karvanların mərhəməti sayəsində bütün Məkkə çiçəklənirdi. Amma şəhər hələ də çılpaq, daşlı-qayalı səhra ilə əhatələnirdi. Məkkə ətrafında nə bir ot, nə bir gül bitirdi. Çılpaq, amansız qayalar şəhəri ağuşuna almışdı. Gündüz onlar Günəşin qaynarlığını canlarına çəkib udur, gecələr isə odlu havanı şəhərin üstünə yağdırırdılar. Havanın, küləyin qamçıladdığı sərt qayalar, ay səthinə bənzəyən iblisə mənşərə üstədən aşağı Kəəbəyə baxırdı. «Ticarət olmasaydı, Məkkədə heç kəs yaşamazdı», müdrik ərəblərdən biri belə demişdi. Şer vurğunu Himyardan zənci Əl-Hayğatan haçansa Məkkə haqqında deyərmiş: «Məkkədə gözəllik tapılsaydı, Himyar əmirzadələri öz qoşunlarının başında çoxdan bu şəhərə yürüyərdilər. Orda qış da, yay da viranəlikdir. Məkkənin başı üstündən bir quş belə səkmir, orda bircə ot belə bitmir. Ov etməyə heyvan da tapılmır. Orda yalnız peşələr arasında ən miskinini – ticarət çiçəklənir».

Bu ticarət də əzəmətlə çiçəklənirdi və onunla birlikdə adlı-sanlı qüreyşilər. Zira bütün viranə-

liklərə, ölkənin bütün sərtliklərinə baxmayaraq böyük bazar ərəfəsində hər bir bədəvini şəhərin divarları arasına cəlb etməyə onların yetərinə üsul və cazibədarlıqları vardı. Təbii ki, köçəri silaha, qula və ənbərə ehtiyac duyurdu; bunları o bəlkə də hardasa ala bilərdi. Hətta bəlkə xeyli ucuzunu və yaxşısını.

Lakin bədəviləri Məkkəyə tək-cə ticarət çəkib gətirmirdi. Onları bu şəhərə dartan nə-sə başqa şey idi, daha güclü bir qüvvəydi. Məkkədə Kəəbə vardı, Qara Daşla mistik bir müqəddəslik. Bu müqəddəslikdən öz məqsədləri üçün istifadə etməyi qüreyşilər ustalıqla bacarırdılar.

Hər yaz böyük bazar işə düşəndə Məkkədə Kəəbənin şərəfinə saysız bayram tədbirləri başla-yırdı. Hər ərəb haçansa bir dəfə Məkkədə olma-lıydı, çünki Kəəbədəki bayram tədbirləri ilbəil səhranın ən böyük hadisəsinə çevrilirdi. Kəəbə-dəki bu bayramlar sarıdan Məkkə hər hansı bir rəqabətdən qorxmurdu.

Kəəbə hansı allaha məxsus idi? Kəəbənin Al-lahı, Qara Daşın Allahı altıncı əsrin ərəblərinə heç cür anlaqlı deyildi. Ərəblərin ali bir tanrıları «əl-illah»ları, yaxud allahları, bütün tanrıların və insanların atası, əslində tək olan gerçək Allahları vardı. Lakin ona olan inam ərəblərdə çoxdan itib-getmişdi. Onu yalnız dumanlı şəkildə xatırlaya bi-lirdilər. Hər tayfanın öz allahı və buradan da Kəə-bənin böyük Tanrısına, Allaha maraq göstərməyə daha az əsası vardı. Buna baxmayaraq Kəəbəni Ərəbistanın dini mərkəzinə çevirməyi bacaran hiyləgər məkkəlinin adı Əmr ibn Lühaidir.

Kəəbənin böyük həyətində bütün ərəb illahla-rının rəmzini düzmək onun ideyası olmuşdu. Bu-nunla hər tayfanın allahı Kəəbədə təmsil olunur-du və hər tayfa Məkkədə öz allahına sitayiş edə

bilərdi. Kəəbənin dörd ətrafında üçyüz altmış büt vardı. Bu, şəhəri məşhurlaşdırır və onu bütün şəhərlərdən ucaldırdı. Hər tayfa fəxr edirdi ki, onun da illahı Kəəbədə təmsil olunub və barış zamanı yetişəndə Məkkəyə, Kəəbəyə, böyük illik bazara, bütlərin və xalqların yığnağına yollanırdı. Məkkədəki əsas bazarlıq karvanların dönüşündən sonra başlayırdı. Bu bazarlıqla bərabər üçyüz altmış illahın şərəfinə böyük bayram şənlikləri də açılırdı ki, buraya da səhranın bütün tayfaları axışırdı.

Dini məsələlərdə məkkəlilər dözümlüydülər. Hər büt Məkkə sakinlərinə yeni insan axını, yeni gəlir bəxş edirdi. Ərəblərin Hübal, Ümma, əl-Lat, əl-Üzza və sair kimi kişi və qadın illahları ilə yan-yanə peyğəmbər Məsihin, müqəddəs Məryəmin və Musa peyğəmbərin büstləri də qoyulurdu, çünki səhrada yəhudiliyi və xristianlığı qəbul etmiş tayfalar vardı. Məkkəlilərin özlərinə isə allahların heç birinin təfəvütü yox idi. Bazarlığa xeyri olan hər şeyə sitayiş etməyə can-başla hazır idilər.

Qədim çağlarda Kəəbənin həyətinə insandan da qurban kəsirdilər; sonralar insan qanı yüz dəvənin qanı ilə əvəz edildi.

Ona görə də Kəəbənin quruluşu beləydi: Orta da Kəəbə yerləşirdi, Kəəbənin dörd yanında birtəhər qaldırılıb harayasa aparıla bilən illahların hamısı; və illahların ətrafında onları qoruyub hifz edən tacirlər otururdular. Hər tacirin bir qəsri vardı və qəsrlərin hamısı birlikdə şəhəri təşkil edirdi. Məkkənin ətrafı azman bir çöllük idi ki, buradan da xalq allahlara ibadət etmək, varlı tacirlərə həsəd aparmaq, mal alıb pulunun başına daş salmaq üçün müqəddəs aylarda axın-axın gəlirdi. Burdan qazanan, özü də az yox, yeganə təbəqə tacirlər idi. Ona görə də müharibə və qan qisasla-

rından çəkındirmək, üçyüz altmış, hələ imkan düşsə, bundan da çox allaha olan tam dözümlü, mömin inamı qoruyub saxlamaq onların üzərinə düşürdü.

Müqəddəs aylar gələndə səhra şəhəri Məkkənin ensiz küçələrində Babilin qədim sami ruhu oyanırdı. Kəəbənin yörəsində mərasimlər keçirilirdi. Mömin bədəvilər yeddi dəfə müqəddəs binanın başına dolanırdılar və onlardan hər biri Qara Daşı öpürdü. Kişilik və qadınlığın az qala unudulmuş iki sami rəmzinin nişanəsi kimi iki ən qədim sütun arasında səy də qədim adətlərdən biri idi. Məkkəlilər indi təkcə onu bilirdilər ki, bu iki sütun Kəəbənin həyətində haçansa dünyəvi ləzzətə aludə olmuş və buna görə allahlar tərəfindən daşa döndərilmiş sevgililər olmuşlar.

Saysız-hesabsız bütələrə qanlı qurbanlar verildi. Qədim sami allahlar, qəddar Molox¹, acgöz Astarta² və bədnam Baal³ burada, özlərinin qədim vətənlərində yenidən yaşamaq üçün oyanırdılar.

Fars və yunan qızları küçələri dolaşırdı. Bunlar Məkkənin şən-şöhrətinin çəkib gətirdiyi sevgi kahinləri idi. Tacir qəsrlərində məclislər qurulurdu, yerli və əcnəbi qadınlar üzlərini örtmədən kişilərlə birlikdə şərab içir və özlərinin sivilleşmiş fars-bizans işvələrini sevgi acı olan səhra oğullarının qaynar ehtiraslarına satırdılar.

Məkkə illik bazarın burulğanında ləngərlənirdi. Qəddar, cahil allahların dövrəsində cahil, şən bir həyat cövlan edirdi. Cəngavər döyüşləri təşkil olunurdu, mallar satılırdı və alıcılar aldadılırdı. Kəəbədə ardı-arası kəsilmədən primitiv məhkəmə prosesi gedirdi. Kim köhnə qan davasını, ya-

¹ **Molox** – samilərin illahı, qurban təşnəsi.

² **Astarta** – qərbi samilərin ana, göy və bəhrə allahı.

³ **Baal** – qərbi samilərin ümumi allah məfhumu.

xud yeni alovlanmış bir mübahisəni yoluna qoymaq istəyirdisə, həmin məhkəməni təşkil edən sayseçmə tacirlərin yanına gedirdi. Barışdan ağıl bir şey kəsməyənlər isə Kəəbənin böyük həyətinə bəyan edə bilərdi ki, müqəddəs aylar bitdikdən sonra onun tayfası digər tayfaya hücum çəkmək və onu məhv etmək fikrindədir.

Saysız baxıcılar, «peyğəmbərlər», ovsunçular və loğmanlar Kəəbənin həyətinə vurnuxurdular. Çox cüzi bir məbləğə onlar elan edilmiş savaşın nəticəsini əvvəlcədən söyləməyə, yaxud allahların qəzəbini müəyyən dualarla rəqibin üstünə yağdırmağa hazır idilər.

Qullar, qadınlar, dəvələr alınıb-satılırdı, sevgi ittifaqları bağlanıb-cırılırdı. Fal oxları atılırdı, oynanırdı, oxunurdu. Böyük tonqallar qalanırdı və bütün gecə onun yanında yeyilib-içilirdi. Öz azadlığı da daxil olmaqla hər şeyini itirən kəslər (azarlı oyunda adam öz azadlığından da məhrum ola bilirdi) şəhərin başçıları tərəfindən müftə yedizdirilirdi ki, onlar məyus olub dava salmasınlar.

Müqəddəs aylarda Ərəbistanın bütün şairləri Kəəbədə deyişməyə toplaşır. İncə qafiyəli şerlərlə doğma tayfa, sevimli qadın və azad səhra həyatı günlərlə tərənnüm edilirdi. Bir göz qırpmında kəskin epigramlar qoşulurdu və onlar yeni qan davalarına material verirdi. Deyişmənin qalibinə şahənə bayram düzəldilirdi. Onun şerləri iri qızıl hərflərlə qara ipəyə toxunurdu və düz bir il Kəəbənin girəcəyindən asılırdı. Hərdən şəriyyət sövdəgarlıq məqsədlərinə də istifadə olunurdu. Məsələn, bir neçə çirkin qızın yoxsul atası şairə sifariş verirdi ki, qızlarının gözəlliyini bazarlarda tərənnüm etsin. Şair istedadlı idisə, ata illik bazar başa çatmamış qızlarını ərə verə bilirdi.

Gecə-gündüz canlı bir həyat hökm sürürdü.

Amma orda gərək yaraqsız iştirak etməyəydin. Ensiz, sakit və qaranlıq küçələrdə əcnəbilərə hücum çəkilir və onlar qarət olunurdular. Heç kəs buna məhəl qoymurdu, çünki hərə öz kefindəydi və başı öz işinə qarışmışdı. Əgər qarət olunan təsadüfən tanınmış şair olsaydı, yalnız onda hadisə «ərəb mətbuatı»nda rüsvayçı bir şerdə öz əksini tapırdı.

Sevincli, qəddar, həyatəşqli, cahil və zəngin idi Məkkə şəhəri. Bu səhra şəhərində Məhəmməd doğulmuşdu – Məhəmməd, Allahın Rəsulu (s.ə.).

Bu, 570-ci ilin 29 avqustunda, şahənşah Xosrov Ənuşiravanın hakimiyyətinin qırxıncı ilində, zəleykilər¹ erasının 880-ci ilində olmuşdu.

¹ **Zəleykilər** – e.ə. 312-64-cü illərdə ellen sülaləsi (Mesopotamiya və Suriyada). Böyük İskəndərin sərkərdəsi Zəleykin adından götürülüb.

İKİNCİ BÖLÜM

NAZİLLİK

Ərəbistan bir heçlik idi – ölkə kimi – dövlət kimi – mədəniyyət kimi.

Bir gecənin içində bu heçlikdən bir dünya yarandı.

O, Mərakeşdən Hindistana qədər yayıldı və bugünə qədər qürub etməyib.

Heçlikdən var dünya mənəviyyatın köməyi ilə xəlq edildi.

Bu mənəviyyat Məhəmməd (s.ə.) idi.

PEYĞƏMBƏRİN DOĞULUŞU

*Onu mən o Təkin iltifatına tapşırıdım
ki, onu bütün paxılların yamanlığından
qorusun və adını Məhəmməd qoydum.*

Aminə, Peyğəmbərin (s.ə.) anası

Ərəbistanın cənubunda, Yəmən məmləkətinin nequs neqestinin, Həbəşistan kralının valisi qanıçən Abraha hökmranlıq edirdi. Abrahanın qəlbi də bədəni kimi qapqara idi. İçində böyük paxıllıq yuva salmışdı.

Məkkə Yəməndən çox-çox uzaqlarda yerləşirdi və Məkkə zəngin idi. Xalqlar Kəəbə allahlarını ziyarətə gedirdilər və heç kim gözəl Sanaya, Abrahanın iqamətgahına məhəl qoymurdu. Belə olduqda Abraha paxıllığından Sana şəhərinin tən ortasında böyük, möhtəşəm bir kilsə tikdirdi. Divarları mərmərdən, qübbələri də qızıldan. Heç vaxt Ərəbistanda buna bənzər möhtəşəmlik görməmişdilər. Bundan sonra Kəəbənin əvəzində ərəblər gərək buraya ziyarətə gələydilər. Amma səhra camaatı paxıl Abrahanı məsxərəyə qoydu, çünki xalq Kəəbəyə sadıq qalmaq istəyirdi. Ərəbistanın tənəsini Abrahaya göstərmək qərarına gəldilər. Bir cavan məkkəli Sanaya gəlib özünü elə apardı ki, guya kilsənin möhtəşəmliyinə həyıl-mayıl olmuşdur.

- Qoy kilsəyə gedim, Abraha, - dedi, - bütün gecəni orda ibadətdə keçirmək istəyirəm.

Gecə düşəndə məkkəli kilsədə təbii ehtiyacını ödədi, divarları nəcisə bulayıb aradan çıxdı. Abraha hirsindən özünə yer tapa bilmədi. Böyük bir qoşun topladı, özünün iri ağ filini minib şəhəri dağıtmaq üçün Məkkəyə üz tutdu. Məkkə qoşunu hələ indiyə qədər fil görməmişdi və qorxudan pə-

rən-pərən oldu. Məkkə camaatı isə dedi:

- Kəəbə bizimki deyil, Allahındır. Bizə düşən dəvələrdir, qoyunlardır və qızıldır. Biz gərək öz varidatımızı xilas edək, çünki Allah özününkünü özü qoruya biləcək.

Və onlar mal-dövlətləri ilə Məkkə ətrafındakı dağlara qaçdılar. Şəhərdə vur-tut bir neçə döyüşçü qaldı. Özünün iri ağ filinin belində Abraha Məkkənin divarları önündə peyda olub şəhəri mühasirəyə aldı. Deyəsən, Məkkənin məhv hökmü oxunmuşdu. Bu vaxt möcüzə baş verdi. Dəniz tərəfdən minlərlə qaranquş uçub gəldi və göy üzünü tutdu. Hər qaranquş üç daş gətirirdi, birini dimdiyində, ikisini də caynaqlarında. Minlərlə daş Abrahanın qoşununun başına yağdı və orduya vəlvələ düşdü. Döyüşçülər qaçısa üz qoydular, çadırlar darmadağın edildi və iri ağ fil Kəəbənin qarşısında diz çökdü. Ölüm gətirən səhra küləyi qoşunu məhv etdi. Ordunun tör-töküntüsü ilə Abraha Sanaya qaçdı ki, burada da acınacaqlı və şəərəfsiz bir sonluq tapdı. Allah öz evini, Kəəbəni belə hifz etdi.

Həmin möcüzə ilini məkkəlilər Ağ Fil İli adlandırdılar.

Həmin il Məkkədə Məhəmməd peyğəmbər (s.ə.) dünyaya gəldi. Onun tam adı Məhəmməd ibn Abdulla ibn Əbdülmüttəlib ibn Həşim Qüreyşi idi. Qüreyşilər sərvətinin əfsanəvi banisi Qusai öləndə onun Əbdülmanaf adlı bir oğlu qalmışdı. Məkkədə o, hökmranlıq edirdi. Onun oğulları arasında yəsribli¹ qadınla evlənmiş və həşimilər tayfasının banisi olmuş Həşim adlı birisi vardı. Peyğəmbər (s.ə.) bu tayfadandır. Tayfa haçansa varlı və qüdrətli imiş. Məkkə ətrafındakı müqəddəs Zəməm qaynağını irsən həmin tayfa işlədirmiş

¹ **Yəsrib** – Mədinənin qədim adı.

ki, onu da bir vaxt Allah susamış Hacərə və oğlu İsmailə açmışdı. Tayfa sədəqə verməkdə əliaçıqlığına görə məşhurmuş. Amma bu barədə səhih məlumatı olan yoxdur. Yalnız orasını bilirlər ki, Peyğəmbərin (s.ə.) zamanı yetişəndə tayfa nə varlı olub, nə də xüsusi izzət sahibi. Məhəmmədin (s.ə.) babası Əbdülmüttəlib tayfanın sonuncu nəhəng kişisi sayılıb. Böyük sədəqələrlə o, iflasa uğrayıb ki, bu da onun izzəti üçün əvvəlcə nəticəsiz qalıb. Ərəblərin gözündə önəmlisi o idi ki, onun oğlu olmurdu. Bu da ona dəlalət edirdi ki, Allah ona mərhəmət göstərmir. Onda Əbdülmüttəlib and içir ki, oniki oğlu olsa, birini Kəəbədə qurban kəsəcək. Bundan sonra dalbadal oniki oğlu olur. Onlardan birini, Abdullanı o, Kəəbəyə gətirir. Amma bıçağı götürəndə göydən bir sədə gəlir və buyurur ki, Abdullanı yaşatsın və əvəzində yüz dəvə qurban kəssin. Və elə alınır ki, Abdulla yaşayır və Aminə adlı bir qadınla ailə qurur, o da Fil İlində ona Məhəmməd adlı bir oğul doğur ki, bu da «Həmdolunmuş» deməkdir.

Mömin əfsanə belədir. Burda nəyin doğru olduğunu bilən yoxdur. Onu bilirlər ki, Abrahanın qoşunu həqiqətən Məkkəyə hücum çəkmiş və çiçək xəstəliyindən məhv olmuşdur. Daha sonra bilirlər ki, kasıb haşimi tayfasında həmin vaxt Abdulla (mənası «Allahın qulu» deməkdir) adlı bir kişinin Məhəmməd adlı bir oğlu olub.

Peyğəmbərin (s.ə.) dünyaya gəlişi ilə bir çox mömin əfsanə bağlıdır. O doğulan gecə səma mələkləri arasında böyük bir şənlik hökm sürüb. Allah dərğahında Peyğəmbərin (s.ə.) doğuluşunu bayram ediblər. Zülmətin ruhları, şeyatinlər və cinlər görüblər ki, göy üzündə şənlikdir. Lakin bayramın səbəbini heç biri açə bilməyib. Bu zaman yaman ruhlar ilahi qüdrətin sirrini öyrənmək

üçün göylərin qapısına sürünüblər. Ancaq şənliyin səbəbini öyrənə bilməyiblər. Ulu mələklər göylərin qapısında görünüblər və yaman ruhların arxasınca iri, yanar məşəllər atıblar. İnsanlar bunu görüb ulduz axını adlandırıblar. Kahinlər isə bilirləmiş ki, həmişə göydə ulduz axanda mələklər əllərindəki məşəllərlə yaman ruhları göylərin qapısından qovurlar. Məhəmmədin (s.ə.) doğuluş gecəsində İranda əsrlərdən bəri yanan əbədi od söndü. Zəlzələ ölkəni bürüdü. Ktesifonda Birinci Xosrovun sarayı uçdu. Yalnız ondörd sütun salamat qaldı. Bu, həqiqi imanın qələbəsinə qədər İranı əldə saxlayan büt-pərəst hökmdarların sayı qədər idi. Doğuluş gecəsində baş verən möcüzələrin sayı-hesabı yoxdur.

Amma bununla belə o, Məkkədə imkansız evdə doğulan fəqir bir uşaq idi. Doğum gecəsindən iki ay qabaq evlərinə bədbəxtlik üz verdi. Məhəmmədin (s.ə.) atası Abdulla Yəsribə gedərkən səhrada dünyasını dəyişdi. Oğluna qoyub getdiyi miras o qədər də böyük deyildi. O, kiçik bir evdən, beş arıq dəvədən və yaşlı qaravaşdan ibarət idi.

Məkkə şəhəri od saçan qayalarla əhatələnərək verimsiz vadidə yerləşirdi. Şəhəri ensiz küçələr doğrayırdı və bu küçələr zibil qalaqları ilə dolu olardı. Məkkədə hava ağır idi. Uşaqlar solğun və zəif böyüyürdülər. Məkkənin dörd yanınca səhra baş alıb gedirdi. Səhranın havası təmiz, insanları nəcib, igid və sağlam idi. Ona görə də südəmər uşağı bədəvi tayfasına tərbiyəyə vermək Məkkədə adət halını almışdı. Bədəvi qadınının südü ilə uşaq səhra qanunlarını, bədəvinin azad, igid düşüncəsini də əmirdi. Səhrada insan ərəb olurdu.

Südəmərləri tərbiyəyə götürən tayfalar ildə iki kərə Məkkəyə gəlirdilər. Çünki Məkkə südə-

mərlərinə səhrada böyük ehtiyac vardı. Valideynlər süd anasına və onun ailəsinə çoxlu hədiyyələr verirdi, bundan başqa, nəcib Qüreyş tayfası ilə süd qohumluğunun istənilən bədəviyə haçansa xeyri dəyə bilərdi.

Məhəmməd (s.ə.) doğulan ili də südəmər aramaq üçün Bənu Sad tayfasından adamlar Məkkəyə gəldilər. Lakin Məhəmmədi heç kim götürmək istəmədi. Ailə elə kasıb görünürdü ki, yetim uşağı götürməyə dəyməzdi. Ancaq bütün bənu-sadlar körpələri götürüb vətənə yola düzəlmək istəyəndə südəmər sarıdan əli boşda qalmış Həlimə adlı kasıb bir qadın oğlanı götürməyi qərara aldı.

Beləliklə Məhəmməd səhraya, Bənu Sad tayfasına düşdü ki, burda da o, bədəvi adətinə görə iki yaşına qədər ana südü əmməli oldu.

Sarı qum, bəhrəsiz çöllər, tayfalar içində ən kasıbı olan bənu-sadların quru torpağı. Xırda, qara çadırlar, dəvə südü, bədəvilər və çadırın ağzından başlayan sonsuzluğun ilğımı. Bu ilğım, bu çadırlar, bu kasıb, quru torpaq Məhəmmədin gözlərinin yarıdərklə gördüyü ilk şeylər oldu.

Bənu-sadlar xalis bədəvilər idi və Peyğəmbərin (s.ə.) qulaqlarının eşitdiyi ilk şeylər də sözün qüdrəti və bütün dillərin ən nəcibinin incə ifadələri barədə uzun, müdrik söhbətlər oldu.

Kiçik tayfanın həyatı ağırdır, amansızdır, təhlükələrlə doludur. Hətta uşaq da təhlükələrə məruz qalır. Lakin Məhəmməd bənu-sadlardan deyildi, kübar bir Qüreyş idi. Arxasında özünün yalnız söhbətlərdən bildiyi Məkkə şəhəri sipər kimi dayanmışdı. İlk duyğusu bu olmuşdu: səhra, sonsuzluq, təhlükələr və möhkəm əminlik ki, dar ayaqda hardasa tam uzaqlarda, böyük çölün o üzündə ləxlamaz, dağılmaz bir himayəyə bel bağlamaq olar. Bənu-sadlar üçün də o, bir seçkin idi, doğuluşun-

dan Şəhərlər Xatununa, qüdrətli qüreyşilərə mənsub idi. Sonsuzluğu, təhlükələr qarşısında qorxunu, naməlum əlin himayəsini və müdafiəsiz, si-pərsiz bənusadlardan qüllə hündürlüyündə ucada durmaq duyğusunu körpə Məhəmməd beləcə öz gözləri ilə gördü.

İki yaşları tamam olanda südəmərlər adətən öz ailələrinə dönərdilər. Lakin bənusadlar Məhəmmədi daha bir il saxlamağa icazə istədilər. Uşaq onlara xoşbəxtlik gətirmiş. Peyğəmbərin (s.ə.) həyatı köçərilərdə də əfsanələrlə haşiyələnmişdir. Sürünün yanından ötəndə qoyunlar onun qarşısında baş əyərmişlər, Ay onun hüzuruna enərmiş, o, ayağını basdığı yerdən ot boy verərmiş. Peyğəmbərin (s.ə.) səhrada qalması ilə bağlı gözəl bir əfsanəni danışmaq burda yerinə düşərdi: Bir dəfə, Məhəmmədin dörd yaşı olanda o, süd qardaşı Məsrutla çölün düzündə oynaymış. Bu zaman adamın gözünü qamaşdıran ağ libasda qəflətən bir cüt mələk peyda olur: Cəbrail və Mikail; onlar oğlanı ustuflla yerə uzadıb sinəsini yarırlar. Ürəyinij çıxarırlar, hərtərəfli təmizləyirlər və Adəmdən üzü bəri hər bir insanın içində gəzdirdiyi irsi suç damlasını sıxıb çıxarırlar. Gələcək nazillik üçün onu beləcə hazırlayırlar.

Məhəmmədi səhradan geri, anasının yanına qaytaranda onun dörd yaşı vardı və altı yaşı olanda anası Aminə dünyasını dəyişdi.

Məhəmməd yetim qaldı və heç nəyi yox idi. Anası Yəsrib ətrafındakı səhrada öldü və uşağı oğulluğa götürən tapılmadı. Yaşlı qaravaş Bərəkə axırda onu gözəl Məkkəyə, babası Əbdülmüttəlibin yanına gətirdi. Haşimilərin ən cavanı və ən kasıbı Məhəmməd orda yaşadı. Əbdülmüttəlib qocalmışdı və tökülüb-itirdi, bilmirdi ki, tayfasında peyğəmbər böyüyür. Yalnız ölümündən qabaq

o, Məhəmmədi yadına saldı və indi haşimilərə böyüklük etməli olan oğlu Əbu Talibə uşağı oğulluğa götürməyi tapşırırdı.

Əbu Talib də kasıb idi və ona çoxlu uşaq əta olunmuşdu. Qardaşı oğlunu o, evinə götürdü, yalnız onun boğazına baxdı, artıq şeyə gücü çatmadı. Haşimilərin başçısı kimi Əbu Talib ticarətlə məşğul olurdu. Öz karvanları ilə o, Suriya və Yəmənə gedirdi. Bu zaman Məhəmməd böyük Məkkə şəhərində tək qalırdı. Bir dəfə Əbu Talib karvanı yükləyəndə Məhəmməd onun yanına gəldi, ona qısılib dedi:

- Məni də götür, Əbu Talib, çünki Məkkədə qeydimə qalacaq bir kəs yoxdur.

Və Əbu Talib peyğəmbər Məhəmmədi (s.ə.) peşəkçi kimi özü ilə Suriya səhrasına götürdü, İraq çöllərindən keçərək. Aramsız löhrəmlə karvanlar səhralardan, düzlərdən keçib-getdi. Böyük torpağı, Bizans kralının camaatını və səhrada tək-tənha öz canlarının xilasını üçün ibadət edən mömin rahibləri görmək ona nəsib oldu.

Suriya və Yəmən arasındakı dünyadan Məhəmməd öz əmisi ilə çox keçirdi. Axırda da karvan Məkkəyə dönürdü. Məhəmməd böyüyürdü və haşimilər içində ən kasıbı kimi hələ də əmisinin yanında qalırdı. Sonra müharibə özünü yetirdi, tipik bədəvi müharibəsi. Qureyşilərin qohum tayfası Bənu Kinanaya hücum edildi. Zəngin tacirlər döyüşə girib öz qan qardaşlarını dəstəkləməkdə bir an belə tərəddüd etmədilər. Məhəmməd də döyüşə getdi, haşimilərin onaltıyaşlı ox daşıyanı kimi. Fəqət onun qəlbi döyüş əməllərini aşkarca götürmürdü. Döyüşdən geri qayıdan kimi o, Məkkə qurumlarından birinə daxil oldu ki, bunun da vəzifəsi məkkəli tacirlər arasında doğruluğu qorumaqdan ibarət idi.

Məhəmmədin tacirlik uğurları heç də yüksək deyildi. Əksinə, alver pis gedirdi və günlərin birində Əbu Talib öz qardaşı oğlunu varlı məkkəlilərdən birinə çoban verdi. Məhəmməd qoyunları Məkkənin ətrafında otarır və əvəzində cüzi muzzd alırdı. Sonralar o, malını Məkkə ətrafındakı bazarlara çıxaran xırda tacir oldu. Bu da ona sərvət gətirmədi. Lakin əvəzində tədricən məkkəlilər arasında həddən artıq abırlı və düzgün insan, tacir adını qazandı ki, bütün hallarda onun sözünə bel bağlamaq olardı. Bu ona Əl-Əmin ləqəbini qazandırdı ki, mənası «Etibarlı» deməkdir.

Tacirlər şəhəri Məkkədə etibarlılıq insanın ən böyük ləyaqəti sayılırdı. Bu xasiyyətin sahibi aclıq nə olduğunu bilməzdi. Ona görə də nüfuz sahibləri bu doğrucul gənci öz yanlarına götürdülər. Ömrünün iyirmibəşinci ilində ölkəni aclıq bürüyəndə varlı dul qadın Xədicənin yanında ona işlər müdiri vəzifəsi təklif olundu. Əmisinin məsləhəti ilə o bu vəzifəni qəbul etdi.

Beləliklə, Allahın Peyğəmbəri (s.ə.) yadların karvanlarını səhraya sürən, mal alıb, mal satan və başqalarının cibini dolduran var-dövlət qazancçısı tacirə çevrildi.

XƏDİCƏ

*Allah mənə heç vaxt on-
dan yaxşı övrət nəsib etmədi.*

*Məhəmməd
(s.ə.)*

Düzənlikdə karvan gedir. İyirmi, otuz dəvə əzəmətlə bir-birinin ardınca addımlayır. Gözlərində qəmli vüqar var, yerişləri ahəngdar dinclikdir. Dəvə aramla, etinasız yeriyir, lakin sarvan ehtiyatsızlıq edib peşəyə yaxınlaşanda o, boynunu irəli uzadıb sarvanı möhkəmcə qarpır. Dəvə qorxuludur, bic və amansız. Peşəyin hörgücündə cavan bir oğlan oturub. Başında ipək çalma var və o, səliqə ilə geyinib. Gözlərinə ətirli yağ sürtülüb ki, səhranın qaynarlığı xətər yetirməsin. Cavanın iyirmibəş yaşı var, ərəbin bəzəyi sayılan saqqalı hələ çox qısaadır. Sifəti ciddidir. Dəvələr ağır yüklər aparır və bu yüklər daha da ağırlaşmalıdır, cavan buna çalışır. Cavanın gözləri qarıdır, zəhmli-dir. Onlar sakitcə uzaqlara baxır. Əlləri üləma əlləri kimi yumşaqdır və ağzı bəyaz sifətində qırmızı qan zolağı kimidir.

Saatlar ötür. Cavan uzaqlara baxır. Yenə də o burda hamıdan birincidir və yenə də onu görməz Məkkə uzaqdan-uzağa hifz edir. Bəs Məkkədəki insanları kim hifz edir? Cavan bunu bilmir. O, qarşısındakı geniş dünyaya baxır. İnamlı karvanını sürür. Mallarını satır, çoxbilmiş tacirlərlə sövdələşir, alacağını əlüstü alır və sahibəsinin sərvətini artırır.

Sonra yenidən səhra, dəvələr, tənha saatlar və tənha düşüncələr. Səhradakı insan nə haqda düşü-nür? Qumun əbədililiyi, səmanın sonsuzluğu və bunların hər ikisinə hakim kəsilmiş gözəgörün-

məz qüdrətlər haqqında. O, Allahı düşünür. Məhəmmədin gözü önündə açılan dünyada Allah və dini problemlər haqqında düşüncələr geniş yayılmışdı. Bugünkü siyasət kimi o vaxt Allah dünya olaylarının mərkəzində dayanırdı. Hər bir insan Allahın qüdrəti barədə düşüncələrə dalırdı, hər kəs də başqasının fikrini təkzib edirdi. Məhəmmədin karvanları Suriya və Yəməndən keçirdi. Hər iki ölkədə Allah ən aktual problem idi. Bazarlarda, hökumət idarələrində, kilsələrdə, hamam və bağlarda yalnız Allah barədə mübahisələr gedirdi. Təriqətçilər meydanlarda vaizlik edirdilər, hərə öz imanının doğruluğunu mədh edir, başqalarının yanlış təlimini lənətləyirdi. Monofizitlər¹, monofelitlər², qreqorianlar, koptlar³, nestorianlar⁴ və bütün yönəldən olan yəhudilər bir-biri ilə birbaşa və dolayısı mübahisə aparırdılar; onların hamısı bircə şeyə, hamı üçün eyni səslənən və hərənin başqa cür qavradığı ilahi vəhyə, Bibliyaya istinad edirdi. Dinclik içində öz karvanı ilə şəhər və səhralardan keçib-gedənlər də iman mübahisəsinə çəkilirdilər. Fanatik vaizlər bazarlarda onların başına yığışırdı. Səhralarda yaşlı tərkidün-yalar onlarla görüşüb dini düşüncələrini soruşurdular, dünyanın sonunu vəd edirdilər və burada da

¹ **Monofizitlər** – monofizitizm tərəfdarları. Monofizitizm İsanın yalnız ilahi təbiətini qəbul edən, onun insani təbiətini yaxın buraxmayan Kiçik Asiya və Afrika kilsələrinin təlimi.

² **Monofelitlər** – 7-ci əsrdə Bizansda ortodoks əhəmlə monofizitlər arasında rəsmi kompromis kimi yaranmış xristian təliminin tərəfdarları. Monofelitlərə görə İsa ikili təbiətə, lakin bir iradəyə və «enerjiyə» malik olub.

³ **Koptlar** – Misir xristian kilsəsinin tərəfdarları.

⁴ **Nestorianlar** [Nestor tərəfdarları. **Nestor** – müdrik müşavir, icma ağsaqqalı (yunan əfsanəsinin çox sinli, müdrik padşahının adından)] – şərq xristian təriqəti nestorianlığın tərəfdarları.

müqəddəs vəhyə söykənirdilər. Qıssası, din bütün maraqların mərkəzində dayanırdı.

Məkkədən olan qərib də bilirdi ki, din çeşidli təmənnaların qaynar nöqtəsi ola bilər. Səhranın böyük şəhəri müqəddəs ocağın ətrafında salınmışdı. Kəəbənin böyük meydanında da allahlar barədə müzakirələr gedirdi, orda da tayfalar Hübəlin, Əl-Latın, Əl-Üzzanın qüdrəti barədə mübahisələr edirdilər. Xristian və yəhudilər də gəlib Allahdan qəbul etdikləri vəhyələrlə öyünür, öz təriqətlərini vəz edirdilər. Bu mübahisələr Məkkə tacirlərinin ürəyincəydi, onlar artıq bunlarsız da məşhur olan Məkkəni daha da məşhurlaşdırırdı.

Lakin tacirlərin özləri öz allahlarının reklam bütələrinə çox az inanırdılar. Qədim din ölmüşdü. Qalan yalnız reklam, mənasız mərasim, keçmişin kultu, rüsvayçılıq və cahillik idi. Məkkədə bunu çoxları duyurdu, çoxları bilirdi. Zəngin şəhərdə ölü allahlar hökm sürürdü. Ancaq bu allahlar şəhər üçün var-dövlət qaynağı olduğuna görə onlara dəyib-toxunmaq olmazdı. Tacirlər bunu ciddi-cəhdlə və qətiyyətlə qadağan edirdilər. Həqiqi imana can atan kəs, ilahi gerçəkliyi arayan şəxs Məkkəni tərk edirdi. Belə allah arayıcılarının sayı-hesabı yox idi, fəqət bu, məkkəliləri narahat etmirdi. Hər kəs öz xilasını istədiyi yerdə axtara bilərdi, amma təkcə Məkkə sərvətinin sütunları laxlamamalıydı. «Həniflər» adlanan bu allah arayıcılarından ehtiramlı kinayə ilə ötüşürdülər.

Ancaq Məkkədən qıraqda da haqqı tapmaq olardı. Suriyada, Fələstində, Misirdə, Ərəbistanın əksər qonşu ölkələrində xristianlar bir-biri ilə barışmaz mübahisələrdə idilər. Allahı arayan sadə məkkəli burdan baş tapa bilmirdi. Yəhudilər, xristianlar, təriqətçilər – Allahı arayan əksər ərəblərə onlar ruhi dinlik bəxş edə bilmirdilər. Həniflər

səhrada vurnuxurdular, ilahi yazıları oxuyurdular və şübhələrdən əzab çəkirdilər. Az qala hamı Məkkənin ölü allahlarını lənətləyirdi. Az qala hamı Allah deyilən böyük, qüdrətli illahlığı yada salırdı ki, O da haçansa ərəb xalqına rəbbilik etmişdi. Bu illahlığa gedən yolu isə bilən yox idi, çünki ərəblərin qədim təkallahlığı ölmüş, yalnız şüursuz şəkildə yada düşərək minillərin əfsanələrində dəfn edilmişdi. Ulu, böyük Tanrıya, Allaha yalnız həniflər ürəkdən tapınırdılar. Bu Allahı yeni həyata qaytarmağa isə onların heç biri ürək eləmir. Səhra xalqı tərəfindən yarı dəli, yarı övliya sayılan qocalar, tökülüb-itən bu allah arayıcıları dinclik tapmadan yalnız səhrada vurnuxurdular.

Bütün bunların hamısını Haşimi nəslindən olan Məhəmməd uzun səfərlərdə görüb-götürmüşdü. O da bilirdi ki, Kəəbənin allahları ölüdür, o da bilirdi ki, həmin allahlar öz kultlarına görə nəyə minnətdar olmalıdır. O da bilirdi ki, uğrunda dünyanın mübahisə apardığı və vahid, qadir, müqəddəs Allahdan gələn vəhylər mövcuddur. Bunların hamısını Haşiminin iri gözləri sorub içəri çəkirdi: səhranı, sonsuzluğu və haqq uğrunda mübahisə edən insanları. Fəqət Məhəmməd hələ cavan, dəvələrinin daşdığı yüklər isə ağır idi. Öz sahibəsinin sərvətini artırmaq üçün yükləri o həmişə çoxaltmalıydı. Xədicədən o, mizd kimi iki düyə aldı ki, bu da yaxşı haqq sayılırdı.

Praktiki həyatda Məhəmməd çevik və təcrübəli idi. Gecəli-gündüzlü tacirlərlə alver edirdi, gəlirini artırır və bu onun zəhnini itiləyirdi. Düz üç il Xədicənin dəvələri ilə alverə getdi və çox az işlər müdiri tapılırdı ki, uğurla doğruculuğu bu şəkildə birləşdirə bilsin. Xədicənin sərvəti çoxalırdı, onunla birlikdə də artıq iyirmisəkkiz yaşı tamam olmuş işlər müdirinin hörməti artırdı. Mə-

həmmədin var-dövləti isə artmaq bilmirdi. O hələ də subay və uşaqsız, ərəblərin təbirincə «quyruqsuz insan» idi.

Bu vaxt ona gözlənilməz bir xoşbəxtlik üz verdi.

Qüreyş nəslindən olan Hüvailidin qızı dul Xədicənin keçmiş tarix araşdırıcılarına az məlumdur. Görünür, haqqında danışmağa bir şey olmayıb. İkinci ərddən dul qalmışdı, zəngin idi, yaşı keçmişdi və ən kübar soydan, qüreyşilərdən idi. Məkkədəki bütün camaat kimi o da alver edirdi, heç kimə qaynayıb-qarışmırdı, sərvət toplayır və xoşbəxtliyin həsrətini çəkirdi. Evinin künc bacasından hərdən görürdü ki, gənc işlər müdiri və sarvan malla evə daxil olur. Məhəmməd cavan və gözəl idi. Qadının ürəyini ovlamışdı. Xədicəni istəyən çox idi, lakin Məkkədə az adam tapırdı ki, daxili ləyaqətdə və xarici cazibədarlıqda Məhəmmədə tay olsun.

Bir dəfə Xədicənin Maysara adlı qulu Məhəmmədin yanına gəlib soruşdu:

- Niyə evlənmirsən? Sənin yaşıda kişilərin ən azı bir arvadı və bir neçə uşağı olur.

Məhəmməd də belə vəziyyətdə əksər kişilərin verə biləcəyi cavabı verdi:

- Özümü saxlamağa zorla pul qazanıram. Gəlim arvad-uşağa bəs eləməz.

- Əgər varlı, gözəl, üstəlik də kübar bir qadın olsaydı?... – Qulluqçu soruşdu.

- Beləsi tapılmaz, - Məhəmməd ehtiyatla cavab verdi.

Bir gün sonra Xədicənin özü Məhəmmədin yanına gəlib bildirdi:

- Məhəmməd, sədaqətinə, doğruculuğuna və yaxşı xasiyyətlərinə görə səni sevirəm. Xalq içində hörmətin var və mənim kimi zadəgan Qüreyş

soyundansan. Özümü sənə xanımın kimi təklif edirəm.

Məhəmməd Xədicənin təklifini qəbul etdi.

Bundan sonra qədim ərəb üslubunda bir məzə başladı. Kasıb işlər müdiri ilə nigah Xədicə üçün aşkar mezalyans¹ idi. Qəti təsəvvür etmək olmazdı ki, qadının atası buna razılıq verəcək.

Xədicə Məhəmmədin və haşimilərin başçılarından da dəvət olunduğu bir qonaqlıq düzəltdi. Məclisin başında Xədicənin atası Hüvailid öyləşmişdi. O, yaşlı və içkiyə aludə idi. Xədicə atasının bədəsinə dalbadal doldurur, o da bunları sevinc və minnətdarlıqla bir-bir boşaldırdı. Axırda gözəl qaravaşlar gəldilər, qocanın qabağında rəqs edib qaval çaldılar ki, bundan sonra da onun kefi kökəldi. Amma başı sinəsinə düşəndə, əlləri əsməyə başlayanda Xədicə toy paltarını gətirdi və bundan sonra haşimilərin ağsaqqalı Əbu Talib qardaşı oğlunu təriflədi və bir-iki dəvə dəyərində başlıqla Xədicənin elçiliyini elədi.

Qoca danışqdan bir şey anlamadı. Nəticə sona yetdikdə Xədicə atasını oturtdu, onun əlini qabağa uzatdı və ata xeyir-duasını verdirdi. Adətə uyğun olaraq həmin an kasıblara bir dəvə kəsildi və hallı əmilərdən biri tələsik kəbin duasını söylədi. Səhərisi Xədicənin atası bu xoşagəlməz hadisədən xəbər tutdu, əvvəlcə kürəkəninə və bütün Haşimi tayfasına qan davası elan etmək istədi. Onun hirsini soyutmağa güclə nail oldular.

Məhəmməd Xədicə ilə belə evləndi.

Bu ailə uzun illər yaşadı və Xədicə ölüm gününə qədər bircə kərə də pəşmançılıq keçirmədi ki, Haşimi tayfasından olan kasıb sarvanı özünə ər seçmişdi.

¹ **Mezalyans** – (fran.) bir-birinə tay olmayan insanların kəbini.

MƏHƏMMƏDİN SURLULUĞU

Mən də yalnız sizin kimi bir insanam.

Quran (41,5)¹

Xədicə ilə ailə qurmaqla Məhəmməd Məkkənin ali təbəqəsinin üzvü oldu. Hörməti artdı. Surlaşdı. Başını salıb alveri ilə məşğul olurdu. Hər-dən Kəəbənin böyük həyətinə gedir və xoşbəxt ailə qurmuş nüfuzlu tacir həyatı sürürdü. Deyildi-yi kimi, Xədicə öz seçimindən peşiman deyildi. İyirmidördillik birgə yaşayışda Məhəmməd yaxşı ər nümunəsi olmuşdu. Zaman dinc və olaysız ötürmüşdü. Şəhərdə Məhəmmədin səliqəli xarici görünüşünü, çılğın təbiətini, sonsuz ədalətini və mömin Allah qorxusunu təqdir edirdilər. **«Yaxşı ad, yaxşı qadın, öncə də namaz – yer üzündə mənim üçün ən gözəl şey bunlardır»**. Bir dəfə o belə demişdi.

Hüdəd bilməyən kişilik qabiliyyəti, sonralar olduğu kimi, o vaxt da Məhəmmədin qururu idi. Bu qabiliyyət onu ölkənin bütün tayfalarının sevimlisi etmişdi. «Allah ona otuz kişinin gücünü vermişdir», mömin ərəb dindarları ehtiramla bildirirlər. Şərq xalqları üçün bu, Qüdrət Sahibinin mərhəmətinin ən güclü sübutu idi. Öz gücünü sübut etməyə sonralar Məhəmməddə imkan yaran-dı. Burda diqqətəlayiq odur ki, ərəblər arasında ən qadir kişi özündən xeyli yaşlı arvadına onun ölümünə qədər sadıq qaldı.

Məhəmmədin yolu təmiz, ləkəsiz və düzgün idi. Onun arxasınca danışmağa söz tapa bilmirdi-

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 6-cı Ayə. Romandakı ayə-lərlə Azərbaycan dilinə tərcümədəki ayə və surələr üst-üstə düşdükdə ayaq qeydi göstərilir.

lər və məhz dostlarının ən yaxın dairəsindən, onun intim həyatından məlumatı olmalı insanlardan Peyğəmbərin (s.ə.) sonrakı mötəbərləşməsinin ən qaynar, ən sadıq ardıcılıarı əmələ gəlir.

Xoş rayihələr Məhəmmədin şəkəri idi. Şərqin bütün ətriyyatı – ənbər, müşk, kirşan, ənlük və saç yağları onun daimi işlətdiyi şeylər idi. Görmə qabiliyyətini qorumaq və parlaqlığı artırmaq üçün gecələr gözlərini sürmələyirdi. Qara, basmalılı saçları çiyinlərinə tökülürdü və iki hörüyə vurulurdu. Başına incəliklə içəri qırçınlanmış ipək çalma qoyurdu. Gündə bir neçə kərə yuyunur, dişlərinin ağığını saxlamaq üçün həmişə nəsə çeynəyirdi, bütöv saqqal saxlayırdı, sarımtıl-qonur çalarlı ciddi üz cizgiləri vardı və bütün qoxulara qarşı çox həssas idi. Onda özünə qarşı ikrah oyatmaq istəyirdinsə, yanında sarımsaq, yaxud soğan yeməyin kifayət idi. Mötəbərləşməsindən öncə Məhəmməd beləydi və ömrünün sonuna qədər belə də qaldı. Öz cisminə, gücünə və gözəlliyinə vurğunluq islamın əsas səciyyəsiindən birinə çevrildi. Cismi və cismə vurğunluğu lənətləyən xristian tərki dünyalarını və tövbəçilərini Məhəmməd (s.ə.) başqa aləmin kabusları hesab edirdi – nifrətəlayiq və anlaşılmaz.

Lakin həyat sevinclərinə bu cür gözgörəti aludə olmuş sığallı, xoş rayihəli, nəcib, zəngin şəxs ciddi və sərt idi. Təsadüfi deyil ki, xoş rayihə və qadınlarla yanaşı namazı o özünün ən böyük sevinci sayırdı.

Qırx yaşına çatanda Məhəmməd Məkkənin parlamentinə, Kəəbədəki iclaslara getməyə başlayır. Burda o, sözübütöv, adil, biraz da qaradınmöz insan kimi tanınır. Sərbəst nitq, cilalanmış ifadə, ərəblərdə şərqişmə bacarığı kimi dəyərləndirilən istedad, görünür, bu ciddi insana verilməmişdi.

Əvəzində onun adilliyinə arın-arxayın bel bağlamaq olardı. Tacirlər arasında mübahisə düşəndə, kimsə aldadıldığını və haqqının pozulduğunu görəndə Məhəmmədin yanına gedirdi. O da ciddi və işgüzarlıqla məsələyə baxıb öz hökmünü verirdi.

Məhəmməd Kəəbə allahlarının mömin ibadətçisi deyildi, əslində məkkəli tacirdən bunu heç gözləməirdilər də. O da hamının etdiyini edirdi, gündəlik mərasimlərdə olurdu və gündəlik duaları oxuyurdu. Lakin hərdən Məkkə ətrafındakı çılpaq çölləri gəzməyə üstünlük verirdi, tək-tənha, xəyallara dalaraq, bəlkə də dua edə-edə. Belə şeylər olurdu. Heç kim buna görə hörmətli bir insana irad tuta bilməzdi. Belə məsələlərdə Məkkə tam dözümlü idi.

Ancaq bu dövrdə Məhəmməddə antipatiya əmələ gəlmişdi. O, Kəəbənin həyatında daima dolaşan baxıcılarla, ovsunçulara və gözbağlayıcılarla nifrət edirdi. Fəqət bu da son olaraq onun şəxsi işi idi, çünki pullu cadugərliyə inanmağa heç kəsi məcbur etmirlər. Maariflənmiş Məkkədə bu da ən uzağı mövhumatçı, cahil bədəvidir.

Öz insandaşlarına Məhəmməd həmişə səmimi və yatımlıdır. Kim bir vaxt ona qulluq göstəribsə, təşəkkürünə umud edə bilərdi. Əmisi Əbu Talib müvəqqəti qıtlıq keçirəndə Məhəmməd onun oğlu Əlini evladlığa götürdü ki, bu da həmişəlik onun evində qaldı. Əli gözəl bir oğlan idi, biraz birtərəfli, amma cəsur, nəcib və təşəbbüskar. Onun böyük gələcəyi vardı, islamın dördüncü xəlifəsi oldu.

Yayda Məkkədə istilik dözülməz olanda Məhəmməd digər adlı-sanlı tacirlər kimi Taifə köçürdü, yaxud öz çadırını mağaralarında həmişə sərinlik olan Hira dağının yaxınlığında qururdu. Məkkə yaxınlığındakı bu çılpaq dağı Məhəmməd

çox xoşlayırdı ki, onun zirvəsindən də becərilməyən yabanı təbiəti və uzaqlardakı Taif bağlarını seyr edə bilirdin. Hətta ailəsi Məkkəyə qayıdanda da o hərdən Hiranın mağaralarına getməyi xoşlayırdı.

Nazilliyə qədər Məhəmməd belə yaşayırdı. Həyatı dinclik içində, sakit keçirdi, əməlləri şə-rəfli, namuslu, gözəçarpmaz idi. Ölənə qədər o bunları vurğulamaqdan usanmırdı.

Ərəb ölməzlik fikrinin nə olduğunu bilmirdi. Ölməzliyi o, dünyəvi artımla, öz tayfa ağacında yeni budağın yaradılması ilə əvəz edirdi. Məhəmməd də uşaq istəyirdi və Xədicə ona uşaq bəxş etdi. Dünyaya üç oğul, üç qız gətirdi. Bununla Məhəmmədə son xoşbəxtlik damlası da verilmiş oldu. Məhəmməd allahlara çoxlu nəzir gətirdi. Oğlanlarının adını Əlqasim, Əbdmanaf və Əttahir qoydu. Bu, Məhəmmədin o vaxt hər hansı dini düşüncədən nə qədər uzaq olduğunu bariz göstərir. Zira Əbdmanafın mənası «Manafın qulu» deməkdir və Manaf Kəəbənin ən məşhur bütü idi. Özünə isə o, ərəb adətinə görə Əbu Qasim deyirdi ki, bu da Qasimin atası anlamındadır.

Məkkənin küçələri çirklə doludur. Orda insanlar yaman ruhlar sarmışdır. Ensiz, qaranlıq sokaklarda xəstəlik və ölüm yuva salmışdır. Hər il Məkkədə çoxlu uşaq tələf olurdu və bir gün Peyğəmbərin (s.ə.) hər üç oğlu bu ölümlərin sırasına qatıldı. Məhəmməd yenidən «quyruqsuz adam»a, ölümlü insana çevrildi, onun başqasında yaşamaq iddiası olmadı. İtkisini o, ləyaqətlə qarşıladı. Amma bəlkə də bu, həyatının ən böyük ağrısı, bəlkə də dərin daxili dönüşünə ilk təkan oldu.

Məhəmmədin həyatı təcridən, əvvəllər az qala sezilmədən dəyişdi. Daimi şuxluğu onu tərk etdi. Kəəbənin böyük həyətidə az-az göründü, al-

lahlara çatan qurbanları getdikcə azaldı. Fəqət bunların hamısı hələ nəzərə çarpmırdı. Yad müşahidəçinin gözündə Əbu Qasim, Məhəmməd Haşimi Əl-Əmin hələ də surlu vətəndaş idi. Öz oğulları ölsə də, əmisinin oğlunu evladlığa götürmüşdü. Böyük qızı artıq sayılan bir kişiylə ələ getmişdi, ikinci qızı nişanlanmışdı. Var-dövləti də durmadan artırdı. Deməli, yad göz üçün güman etməyə heç cür əsas yox idi ki, Məhəmməd qəm-qüssəyə batıb.

Ancaq Məhəmməddə aydın görünən bir dəyişiklik baş verirdi. Bu sakit, təmkinli tacir qəflətən elə bir iş tutdu ki, onu nə ondan əvvəl, nə də ondan sonra heç bir məkkəli etməmişdi: alverinə məhəl qoymamağa başladı. Qazanmağa ara verdi. Bazarlarda görünüb qiymətləri sövdələşmək, karvanları yükləyib yola salmaq əvəzinə Məkkənin ətrafında gəzib-dolaşdı, ad-san yoldaşlarına əhəmiyyət vermədi və daxili bir dincsizliyə düşərək olan insana çevrildi. Tez-tez onu sallaq yanaqla, səyriyənlər gözlərlə çöllərdə məqsədsiz-məramsız vurnuxan gördülər. Özünün saraysayağı evində, Kəbənin şimal tərəfində artıq o, nadir qonağa çevrilmişdi. İçində nəşə baş verirdi, fəqət dəyişməsinin səbəbini heç kimə izah edə bilmirdi. Bəlkə bunu özü də bilmirdi. Amma bir şeyi dəqiq bilirdi: Məkkədəki mənasız həyat, pul hərisliyi və insandaşlarının imanı artıq onu qane etmirdi. Daha yüksək həyat amacı, ruhi dinclik arayırdı. Məkkəlilər onu bəyənirdilər. Məhəmmədin dəyişməsinə qəti gözləməyən Xədicə də xoşbəxt yaşadıqları bu qədər ildən sonra ərinin yolunu kəsməkdə özünə haqq verə bilmirdi. Ona mane olmadı, bəlkə bu ümidlə ki, günlərin birində o özü yoluna qayıdacaq. Çünki tənhalığa, dini məftunluğa meyl Məkkədə yeni deyildi. Daxili boşlu-

ğun, dincsizliyin, dini narahatlığın bu duyğularına – hərdən şəhərin ən yaxşı başlarına yağan həmin hisslərə bələd idilər. İnsanın tənhalıqda keçirdiyi zamana «tövbə ayları» deyirdilər və can fenomeni barədə qayğılanmırdılar. Xədicə də əvvəl burda narahatlığa bir səbəb görmədi.

Məhəmmədə ən çox şəhərin şərqindəki Hira dağında rast gəlirdilər. Ordan Məkkəni, daşlı-səhralı və sonsuz çölləri açıq görmək olurdu. Dağda dərin mağaralar vardı və xəyalçı tənha Məhəmməd qımıldanmadan içinə qapılıb günlərlə, saatlarla həmin mağaraların ağzında otururdu. Qızları ona yemək gətirirdi, o isə onlara qəti fikir vermir-di. Uzaqlara, daşlı çöllərə, mavi polad rəngli sonsuz göylərə baxırdı. Hira dağının kölgəsi onu örtürdü.

Məkkə tacirləri hərdən bu dağdan keçib-gedərdilər. Onlar bürünüb oturmuş bu insana etinasızlıqla baxıb qeyri-müəyyən bir hökm çıxarırdılar:

- Bizim Məhəmməd hənif olub.

İKRA

*Qalx ayağa, Peyğəmbər,
aç gözünü, bir dinlə.
Varlığımdan xəbər ver
insanlara hər yerdə.
Keç qurudan, dənizdən,
məşəl yandır ürəklərdə
sən sözdən.*

Puşkin

Məhəmmədin səhrada gördüyü nəydi? Səhra insansız deyildi. Məhəmməd çılpaq qayaların arasında, Məkkə ətrafındakı əbədi, boz çöldə dünyəvi izzətdən qurtuluş axtaran yeganə adam deyildi. Sayı-hesabı bilinməyən həniflər onun kimi dörd yanı dolaşardılar. Şalax libaslara bürünüb onlar qayaların kölgəsində oturardılar. Əzəli haqq barədə düşüncələrə daldılar, qədim, yad kitablar oxuyardılar, gözəgörünməz allaha ibadət edər-dilər. Məhəmməd onlarla görüşür, söhbət edir, onların sarsıntılarını dinləyib birlikdə qədim yazıları oxuyurdu. Haqqı isə tapa bilmirdi, çünki bu onun özü kimi həniflərə də qapalı idi.

«Bilsəydim, Aləmin Rəbbi, sənə necə ibadət edilir, hər cür ibadətə, doğrusu, can-başla hazır olardım», həniflər arasında ən məyusu Zeyd ibn Əmir deyirdi. Übaydulla, Omar, Üməyya və digərləri öz sarsıntılarını yalnız Məhəmmədə açma bilirdilər. Əzab və suç içindəki dünya onların qarşısında dayanmışdı – saysız bütələrin hökmranlığı altında. Ehtiyac, çirk və ölümcül savaş içində insanlar doğuluşdan ölümə gedən qısa yolla imansız və tapınışsız irəliləyirdilər. Hənifin qəlbi sarsılanda o, insanın qədim həvəsində, mahnıda dinclik arayırdı. Amma bu, dünyəvi, məişət mahnıları

olurdu, zira həniflər haqqın nə olduğunu bilmirdilər. «**Onlar yerdən qopa bilmirlər**», Quran onların barəsində belə buyurur.

Həniflərin ən görkəmlisi, Xədicənin gənclikdən Allah soragında olan və ömrünün sonuna qədər Onu tapa bilməyən əmioğlu kor, qoca Varaka ibn Nofəl idi. Varaka bütün imanlara baş vurmuşdu, qədim yazıları oxumuşdu, bütün allahlara ibadət etmişdi. Haqqı isə tapmamışdı. Əvvəlcə bütçü, sonra yəhudi, axırda xristian olmuşdu; müqəddəs yazının müəyyən parçalarını ilk dəfə ərəb dilinə çevirmişdi. Ömrünün sonunda başa düşdüyü yeganə şey dərin bir inam olmuşdu ki, haçansa kimsə haqqın bünövrəsini qoyacaq. Bu insanın kimliyini və onun haçan gələcəyini, təbii ki, Varaka bilmirdi. Onun sayəsində Məhəmməd yəhudi və xristianların yazılarını, peyğəmbərlərə inamı və bəşəriyyətin sirlərindəki sarsıntıları öyrəndi.

Məhəmmədin qəlbi get-gedə zülmətləşirdi. Onun gözləri önündə dünya bomboz, səma mavi polad rəngində bərqərar idi. Haqq onların arasında yox idi. Məhəmməd dinclik tapmadan ölkəni dolaşırdı, dağyuxarı, dağaşağı. Paltarları didik-didik olmuşdu. Məkkəli kübar tacirdən əsər-əlamət qalmamışdı. Saçları dağınıq, yerişi ləngərli olmuşdu, iri, şaşqın gözləri ilə ətrafına baxınır, günlərlə əlini xörəyə vurmurdu. Onu görən düşünməli olurdu: Xədicənin ərinin halı pozulub. Amma onun nəyə mübtəla olduğunu heç kim bilmirdi, o özü də. Təhsil görməmiş adi bir tacir idi, sözlün qüdrəti ona əta edilməmişdi. Hansı iztirabların qamçılayıb onu çöllərə saldığını, şaşqın baxışının hansı möcüzələrin soragında olduğunu özü də deyə bilmirdi. Gecəli-gündüzlü Hira dağının sərin mağarasına qapılırdı.

Ətrafında Hicazın qeyri-adi təbiəti baş alıb gəldirdi. Dış-diş qayalar əbədi Günəşdə od tutub yanırdı, gün batanda onlar qövsi-qüzehin bütün çalarlarına boyanıb bərq vururdular. Quru, təmiz hava geniş, sonsuz qütbü qapanmağa qoymurdu. Dağın zirvəsindən Məhəmməd dünyanın nəhəng qumunu, çobanların öz qoyun-keçisini otardığını görürdü, əzəmətli dövələrin tayfaları uzaqlara daşdığını və qəfil dəyişmədə, az qala toran düşmədən gecənin qəfil gəlişini müşahidə edirdi. Aylarla dinib-danışmırdı. Heç bir insanın, heç bir canlı varlığın yolu onunku ilə kəsişmirdi. O yalnız daşları, qayaları, qumu və quru səhra havasının sayəsində adamın az qala başı üstünə enən əbədi ulduzları görürdü.

Bu ulduzlar, bu qayalar, bu daş və yarganlar şəxsi həyat kəsb etməyə başlayırdı. Sakit gecələrdə, sonsuz qaynar gündüzlərdə daşlar dil açırdı. Məhəmməd onlardan qaçırdı; onlar isə əl çəkmirdi. O, fəryad, qışqırtı eşidirdi, daşlar, qayalar səslərə çevrilirdi və bu səslər onu rahat buraxmırdı. O, üzünü örtüb torpağa döşənirdi. Bədəni titrəyirdi. Əsməcə tutan dodaqları köpüklənirdi, çünki insan səslərinə bənzəməyən səslər eşidirdi. Sonra ayılırdı. Alnını tər basırdı, bədəni qıclaşırdı. Mağarada büzüşüb çöməlirdi, gözləri uzaqlara dikilirdi və bu gözlər nə qaya, nə səma, nə də qum görürdülər. Bəlkə yazı xalqlarının istifadə etdiyi uzaq rəmzləri görürdülər, bəlkə yəhudilərdə Allahın bütün simalarını əvəz edən alovu görürdülər. Bəlkə qədim görüntülər, müdrik rahiblərin, karvan yollarının, sonsuz təriqətlərin xatirələri zühr edib yoxa çıxırdılar. Və yenidən gün doğurdu, Günəşin qaynarlığı yenidən daşlara sancılırdı, yenidən səslər peyda olub cır, qorxunc və yad şəkildə Məhəmmədin qulağında səslənirdi. Və o,

yenidən səhranı dolaşır, üzünü örtüb özünü daşlara çırpırdı. Həmişə də uzaq, gurultulu çağırış səslənirdi, həmişə də şüurunda yarı eşidilən, yarı düşünlən anlaşılmaz cümlələr, səslər və görüntülər peyda olurdu. Və Məhəmməd yenidən yorğun-üzgün torpağa döşənirdi, qayalara baxırdı, diksənirdi, quru havanın gətirdiyi həmin səsləri, kəlmələri eşidirdi: **«Mənəm burda olan, dinlə mən».**

İsti səhra havasında görüntü ilə fikir dolaşdı. Göy və yer görüntülərlə dolurdu və həmin uzaq səs uzaq dalğa zərbəsi, küləyin vıyılması kimi Məhəmmədin qulağını silib keçirdi:

«Sən həmin adamsan, Rəbbin adını çağır!»

Fəqət səhradakı səslərin sayı-hesabı yoxdur, səhranın insanın içərilərinə yeriyan gözü də saysız-hesabsızdır. Səhrada şəyatinlər, cinlər, yaman ruhlar insanı dinc buraxmır və heç kəs bilmir ki, onu yoldan çıxarmaq üçün iblis hansı avazdan, hansı səsdən və hansı simadan istifadə edir. Məhəmməd (s.ə.) sadə bir insan, təhsil görməmiş məkkəli tacir idi. Səsləri ayırd edə bilmirdi. Yalnız onu bilirdi ki, insanın dörd yanı şəyatinlərlə doludur və onlar adamı öz toruna salmaq istəyirlər. Buna görə də elə bilirdi ki, özü mübtəlalıdır, ağzı köpüklənə-köpüklənə bazarlarda dolaşıb şeytan əməllərini yayanlardan və yer üzünün nemətlərindən qopa bilməyənlərdən biridir.

Lakin Məhəmməd (s.ə.) baxıcılarla, mübtəlalılara və ovsunçulara nifrət bəsləyirdi. İndi özünün şeytan ovsununa düşər olduğundan qorxurdu.

- Ömrüm boyu ovsunçu və cadugərlərə nifrət etmişəm, indi özümün onlardan biri olduğumdan qorxuram, - Xədicəyə deyərmiş.

Lakin hansı əcinnənin onu rahat buraxmadığını bilmirdi. Mübtəlalıqdan qorxurdu, dəhşətli səh-

ra dəliliyindən ehtiyat edirdi. Ona görə də səhrada vurnuxur, dəmlilər kimi təngildəyir, şaşqın, anlaşılmaz nəzərlə ətrafına boylanır, xilas arayırdı və tapmırdı. Yerə çökürdü və tər içində olan bədənini uçunub titrəyirdi. Günlər, həftələr, aylar beləcə əzab və şaşqın səndələmə içində keçirdi.

Sonra Qədr Gecəsi gəldi – birdən-birə, gözlənilmədən, insanın aqlını çaşdıraraq.

Nədir Qədr Gecəsi?

Şərqli ilahi möcüzələrdən, Qüdrət Sahibinin xüsusi rəhmindən və Allahın barmaqları arasından dünyaya baxmağa ixtiyarı olan surludan söhbət salanda deyir:

- Belə şey yalnız Qədr Gecəsində, möcüzələrin böyük gecəsində mümkündür.

Qədr Gecəsi ramazana, orucluq və tövbə ayına düşür. Ramazan otuz gündür, fəqət hansı gecənin Qədr Gecəsi olduğunu heç kim bilmir. Qədr gecəsində təbiət bir saatlığa yuxuya gedir. Çaylar axmağını dayandırır, külək əsməyini. Əcinnələr dünyanın möcüzələrini qorumağı unudurlar. Qədr Gecəsində otların boy verməsini və ağacların danışdığını eşitmək olur. Yuxuya getmiş çaylardan pərilər baş qaldırır, səhranın qumu dərin uyğuya dalır. Qədr Gecəsinə qatlanan insanlar üləmə, yaxud övliya olurlar, çünki həmin gecə insan dünyaya Allahın barmaqları arasından baxır.

Qədr Gecəsində, ramazan ayında Allahın kəlamı Məhəmmədə (s.ə.) nazil oldu.

Qeybdən gələn səslərdən, şeytan kabusundan, mübarizə, iztirab və sarsıntıdan üzülərək Məhəmməd (s.ə.) həmin gecə Hira dağının şeytan qılıncından açılmış böyük mağarasının girəcəyində uzanmışdı. Yatırdı, ya da xəyallara qərq olmuşdu. Qəfildən ona doğru gələn bir surət gördü. Surət yaygın idi. İnsanmı? Şeytanmı? Nəsə bir varlıq.

Bu varlıq o qədər yaxınlaşdı ki, səma böyüklüyündə bir cüt göz onun içərilərinə yeridi və qəfil-dən o, bir səs eşitdi, indiyəqədərkindən fərqli olaraq çox səlis və aydın:

- **İkra**, - səs dilləndi, - **söylə**.

Bu özündə qorxu gizlətməyən, başa düşülən aydın səs olduğuna görə Məhəmməd (s.ə.) aşkarca cavab verdi:

- **Söyləyə bilmərəm**.

Bu vaxt görünməz əllər ondan yapışıb yerə basdı, onu elə sıxcaladı ki, Məhəmməd (s.ə.) boğulduğunu güman etdi və həmin səs bir də buyurdu:

- **Söylə**.

Məhəmməd (s.ə.) dəhşət və qorxu içində soruşdu:

- **Nəyi söyləyim?**

Onda həmin surət Peyğəmbərin (s.ə.) gözləri önündə böyük, ipək parça sərdi və Məhəmməd (s.ə.) Quranın ilk ayələrinin alovlu yazısını oxudu:

«İnsanı qan laxtasından xəlv edən Rəbbinin adından söylə. Söylə, acıyan və bağışlayandır Rəbb, insanın bilmədiyi şeyi ona O, qələmlə öyrətdi».

Surət birdən yoxa çıxdı, Məhəmmədin (s.ə.) ətrafına sakitlik çökdü, gecə öz pərdəsini çəkdi və səhra yuxuya daldı, Qədr Gecəsində dünya yuxuya daldığı kimi.

Məhəmməd (s.ə.) ayağa durdu, mağaradan çıxıb dağın başına qalxdı. Ərəbistanın ulduzlarını, fantastik şiş qayaları, Allahın evi Kəəbə ilə birlikdə Məkkəni gördü. Və yenidən onun qulağına səhra küləyinin həzin xışıltısına bənzər bir səs gəldi və dedi:

- **Sən Allahın Rəsulusan, ya Məhəmməd,**

mən də Ulu Mələk Cəbrailəm.

Sonra səs kəsildi. Bir cüt iri göz Məhəmmədə (s.ə.) dikildi. O, sağa-sola, yuxarı-aşağı baxdı, Ulu Mələyin sərt baxışı hər yanda vardı. Məhəmməd (s.ə.) qıçı dolaşa-dolaşa dağı endi, sərt qayalar əl-ayağını qıncıq-qıncıq elədi, quru səhra tikanları ayağına doldu, O bunları hiss etmədi. Özünü itirmiş qovqun bir insan kimi daşlı dərə ilə qaçmağına davam etdi. Ertəsi gün günortaya qədər vadi-də dolaşdı və cənabi Cəbrail gözlərini ondan çəkmədi.

Axırda Məhəmməd (s.ə.) yorğun-argın evə gəldi, Xədicəni çağırdı, baş verənləri ona danışdı.

- Bilmirəm, - dedi, - mənə izləyən pak ruhdurmu, yoxsa şeytandırımı.

Xədicə ağıllı qadın idi. Ərinə kömək etmək istəyirdi və nə eləmək lazım gəldiyini bilirdi.

- Otur sol dizimin üstündə, - dedi, - ruhu yenə görürsənmi?

- Hə, - Məhəmməd (s.ə.) cavab verdi.

- İndi də otur sağ dizimin üstündə, - Xədicə buyurdu.

- Yenə görürəm, - Məhəmməd (s.ə.) dilləndi.

Onda Xədicə dərindən köks ötürüb büsbütün soyundu və nəvazişlə Məhəmmədə (s.ə.) sığındı. Sonra soruşdu:

- Yenə görürsən?

- Görmürəm, - Məhəmməd (s.ə.) cavab verdi.

- Onda, ya Məhəmməd, o, gerçəkdən pak ruhdur, çünki natəmiz ruh abırsızlığa sevinərdi, pak ruh isə utandığından qaçar.

Və Məhəmməd (s.ə.) kişi olduğuna görə Xədicənin sözləri onu sakitləşdirdi və o, yuxuya getdi. Xədicə isə qadın idi. Dinclik tapa bilmirdi, ərinə üz verənləri öyrənmək istəyirdi.

Məkkədə ağıllı adamlar çox idi, onlar tacirli-

yin bütün incəliklərini bilirdilər, qiymətlər və mallar haqqında gözəl məlumatları vardı. Göylərin işindən, yaxşı və yaman ruhlardan isə az şey bilirdilər. Xədicə kirmişcə yataqdan qalxdı, sakitcə evdən çıxdı, bütün allahlardan xəbərdar olan, bütün dinlərə tapınmış, ancaq yenə də haqqın yolunu tapa bilməmiş üləmə əmioğlusunun, kor hənif Varaka ibn Nofəlin yanına getdi. Ərindən əl çəkməyən ruhlardan həmin bu müdrik əmioğlusuna danışdı. Varaka hər şeyi eşidəndən sonra əllərini göyə qaldırdı, dərin bir həyəcanla qışqırdı:

- Ruhuma hakim kəsilmiş Ona and olsun ki, əgər mənə danışdığın kimidirsə, Məhəmmədin gözüne görünən bir vaxt Musaya və bu xalqın bütün peyğəmbərlərinə görünmüş böyük Ulu Mələkdir. Ərinə də ki, möhkəm olsun.

Arxayınlaşmış Xədicə evinə döndü. Varaka alim adam idi, yanıla bilməzdi. Ertəsi gün Məhəmməd (s.ə.) yenə də şübhə içində və inamsız-inamsız Kəəbəyə getdi. Qədim adətlə yeddi dəfə müqəddəs evin başına dolandı və yeddinci kərə kor Varaka ilə toqquşdu.

- Eşidib gördüklərini mənə danış, - Varaka xahiş etdi və Məhəmməd (s.ə.) onun Xədicədən eşitdiklərini olduğu kimi söyləyəndə Varaka səsi titrəyə-titrəyə dedi: – Haqdır, sən bu xalqın peyğəmbərisən, bütün mələklərin ən böyüyü sənin yanına gəlib. İnsanlar sənə inanmaq istəməyəcək. Sənə yalançı deyəcəklər, səninlə pis davranacaqlar, səni yamanlayıb mübarizə aparacaqlar. Ancaq möhkəm ol, çünki sən xalqın peyğəmbəri seçilmişsən.

Və qoca, Məhəmmədə (s.ə.) baş endirdi, onu öpüb xeyir-dua verdi.

- Mən Allahın Rəsuluyam, - Məhəmməd (s.ə.) dedi.

İndi o, Kəəbənin həyətidə təkə dayanmışdı. Saysız bütlər gözlərini ona zilləmişdi, onun dörd yanında boğazlarından bər-bəzək asılmış lal illahlar durmuşdu. Kahinlər, tacirlər, sarvanlar, bütün Məkkə şəhəri, ayıq, dinsiz, böyük ölkə bütövlükdə ona qarşı dayanmışdı. O, tək-tənha idi, gözəgörünməz Allahın rəsulu idi ki, indi Onu bəyan etməliydi. Üçyüz altmış illaha, rəqibinin gücünə və qüvvəsinə, başından yağıdırılacaq kinayə və hərcayılığa qarşı onun yeganə silahı vur-tut bir görüntü, sönməz, ciddi gözlərin xatirəsi və dünyanı lərzəyə gətirəcək qısa, yaddaşdan silinməyən bir Ayə oldu:

**Söylə, təkdir Allah, əbədi pak,
Törətməyib O Özü, törənməyib Özü də.**

BAŞLANGIC

*Ya Bürünmüş, qalx ayağa,
söylə və Rəbbini həmd et.*

Quran, Surə 24 ¹

Məhəmməd (s.ə.) nazilliyə inandı, Görüntü çox aydın, eşitdiyi sözlər çox unudulmazdı. Onlar haqqın açarı idi. Haqq özü isə hələlik gizləndəydi. Onun dəqiq cizgiləri yoxuydu, yalnız eyhamla deyilmişdi. Bunu söyləmiş Ruh hələlik öz sözünü bitirməmişdi.

Məhəmməd (s.ə.) gözləyirdi. Gecəli-gündüzlü o, Məkkənin çıpaq ətrafına dolaşırdı, Ruhun ilk kərə gözünə göründüyü yeri axtarırdı, unudulmaz Ayəni təkrar edib möcüzə gözləyirdi. Bircə anlığa açılmış dar yarıqdan odünyaya baxış atmışdı. Kimə belə şey nəşib olursa, başqaları kimi yaşamaqdan həmişəlik əl götürür. Çoxdandır, yarıq yenidən onun üzünə bağlanmışdı, möcüzələr yox olmuşdu. Peyğəmbər (s.ə.) sidq-ürəklə onların qayıdışını gözləyirdi. Lakin möcüzələr gəlmək bilmirdilər və Peyğəmbər (s.ə.) yenidən şübhələr içində qovruldu, yenidən çıxış yolu aradı və tapmadı. Odünyaya atdığı baxışı xatırladı, fəqət bilə bilmədi ki, ona hakim kəsilən hansı qüvvədir. Şübhələndi ki, cinlər, yaman ruhlar, şeyatınlar onun aqlını oğurlamışlar.

Və mübtəla olduğu iztiraba, məyusluğa, mənəvi ağrılara son qoymaq üçün Məkkə ətrafındakı qayalardan birinə qalxmaq və cinlərin daraşdığı canını uçuroma atmaq qərarına gəldi.

¹ Azərbaycancaya tərcümədə belə bir ayəyə rast gəlinmədi. Çox güman ki, bu, həmin Surənin 54-cü Ayəsidir ki, orda buyrulur: «**De ki, 'Allaha itaət edin'**».

- Həmişəlik dinclik tapmaq və bütün mənəvi iztirablardan xilas olmaq istəyirdim, - sonralar o belə deyərdi.

Və dinclik tapmaq üçün Peyğəmbər (s.ə.) uçurumun qırağına gəldi, ayağının altındakı boşluğa baxdı, qabağa əyildi və xırda daşların ayağının altından qaçıb dərinliyə yuvarlanmasına tamaşa etdi. Əbədi dinclikdən onu bircə addım ayırırdı. Bu vaxt qəflətən qulağına lap asta, amma aydın qavranıla bilən bir səs gəldi. Məhəmməd (s.ə.) bitili ağac kimi qayanın kənarında donub-qaldı. Baxışı üfqü aradı və göy üzündə, düz başının üstündə Onu, o Sözəgəlməzi gördü.

Sözəgəlməz yaxınlaşdı. Uçurumun qırağında dayanaraq Məhəmməd (s.ə.) qayanın başında həyatının ikinci vəhyini, məşhur «Əz-Zuha» («Aydınlıq») Surəsini qəbul etdi. Bu Surənin ayələri ərəbcə qənirsiz gözəldir. Yalnız onlar Peyğəmbərə (s.ə.) onun peyğəmbərliyi barədə aydınlıq gətirdi.

«And olsun səhərin aydınlığına və qovuşan gecəyə», Məhəmməd (s.ə.) eşitdi, «Mən səni fəqir sayıb seçmədimmi? Şaşqın sayıb yol göstərmədimmi? Ehtiyacı bilib doyurmadımı? Rəbbin heç vaxt səni yalnız qoymaz, çünki sən Onun sözünün haqq olduğunu bəyan etməlisən» (93, 6 – 11)¹.

Bu vaxt Peyğəmbər (s.ə.) uçurumun qırağında diz çöküb Rəbbisinə dua etdi və qayadan endi. İndi o, həmişəlik dinclik tapmışdı. Peyğəmbərliyi ona aşkar olmuşdu.

Quranın vəhyləri beləcə başladı, iyirmiüç il dalbadal, son məqama, Peyğəmbərin (s.ə.) ölüm gününə qədər. İndi Məhəmmədə (s.ə.) dinclik

¹ Göstərilən ayələr azərbaycancaya tərcümədə fərqli səslənişdədir.

gəlmişdi, o öz vəzifəsini dəqiq bilirdi, qarşısında dümdüz bir yol vardı.

Bəs bu yol açıq idi? Həmin yolun üstündə illahlar və bütlər, kral səltənətləri və cahil tayfalar dururdu. Bu yolu dünya imperiyaları kəsirdilər. Tacirlər, kahinlər, sehrbazlar, alimlər və cəngavərlər – güc dünyasının hamısı aydınlığa aparan bu yolu bağlayırdı. Yeganə, qənirsiz gözəl bir ayəyə qulaq asaraq, bənzərsiz kəlama əməl edərək cahil Ərəbistanın səhra şəhəri Məkkədən həmin aləmə qarşı savad görməmiş sadə bir tacir baş qaldırdı.

Məhəmməd (s.ə.) tacir idi, bütün ömrü boyu mal alıb-mal satmış, sərvət artırmış, karvanlar yolu vermiş və tanımadığı tacirlərlə mübahisələr aparmışdı. Yeni imanın peyğəmbəri üçün bu, çox gözəl bir önyaşam idi. Peyğəmbərə (s.ə.) məntiqi düşüncə və soyuq başla götür-qoy başarısını bəxş edən də məhz bu önyaşam olmuşdu. Məhəmməddən (s.ə.) öncə çoxlu peyğəmbər gəlib-getmişdi, onlar da onun kimi imanın gücünə mübtəla olmuşdular. Onun kimi onlar da qorxmadan iztirab yolunu tutmuşdular, uduzmuşdular, udmuşdular. Lakin heç biri dünya səltənəti, dövlət qura bilməmişdi. Bunun üçün mübtəlalı bir tacirə, praktiki tacir həyatının zəngin təcrübəsini peyğəmbərin, yeni dünyanın rəhbərinin görüntülü varlığına qatan bir insana ehtiyac duyulurdu.

Məhəmməd (s.ə.) öz daxili dincliyini beləcə tapandan, öz missiyasına əmin olandan sonra yenidən keçmiş varlığına döndü. Yenidən öz evində qaldı, Kəəbəyə getdi, səliqəli geyindi və həmin qabaqkı coşqunluğunu və səmimiyyətini göstərdi. Zahirən o təzədən Məkkənin imkanlı tacirinin həyatını sürdü. Məhəmmədin (s.ə.) təmtəraqlı həyatı qayıdışını məkkəlilər yaxşı qarşıladılar. Onun

tövbə ayları aşkarca arxada qalmışdı. Bunu xeyli təmkinlə qəbul etdilər, çünki hərdən hörmətli tacirlərin də sidq-ürəkdən mübtəla olduğu tutmalara Məkkədə vərdişkar idilər. Bu, xəstəlik və qızdırma kimi keçərli sayılırdı. Məhəmməd sağalmışdı. Məkkədə belə düşünürdülər. Amma heç kəs bilmirdi ki, səssiz ərəb gecələrində Məhəmmədin (s.ə.) evində Ulu Mələk Cəbrail peyda olur, onda da sakit, şən tacir ağzı köpüklənə-köpüklənə yerə yıxılır, yeni imanın vəhyələrini qəbul edir və getdikcə bu imanın ən sərt peyğəmbərinə çevrilir.

Vəhyələrini, imanını, içində inkişaf edən daxili aləmin hamısını Peyğəmbər (s.ə.) öz həmvətənlərindən gizlədirdi. O özünü rəsul, Allahın elçisi yox, nəbi, oyadıcı peyğəmbər, yeni imanın yayıcısı sayırdı. Peyğəmbər (s.ə.) öz yoluna – yeni imanı bəyan etməyə çox ehtiyatla qədəm qoydu.

Peyğəmbər (s.ə.) vəziyyəti dəyərləndirməyi bacarırdı. Yeni təlimi heyrlənmiş və şəkkak camaata bəyan etmək üçün o, Kəəbənin həyətinə tək, məsləkdaşsız, müşaiətsiz girmək istəmədi. Yeni təlimlə camaat içinə çıxmazdan öncə möhkəm bir zəmin yaradılmalıydı, Peyğəmbərin (s.ə.) gələcək mübarizəsini sözdə və əməldə dəstəkləməyi bacaran və istəyən, onun sözlərinə kəlməsiz əməl edəcək tərəfdaşlar dairəsi yaranmalıydı.

Məhəmməd (s.ə.) uyğarlı gələcək məsləkdaşlarını aramağa başladı. Amma o, ehtiyatlı, ayıq düşünən, yüz ölçüb-bir biçən və hər şeyi hesablayan adam olduğuna görə öz tərəfdarlarını əvvəlcə ailəsinin dar çərçivəsində aradı.

İslama ilk iman gətirən arvadı Xədicə oldu. Düşünüb-daşınmadan, götürqoy etmədən o, ərinin dinini qəbul etdi. Müdrik əmioğlu Varakanın sözlərinə, ərinə gələn vəhylərə inandı. Məhəm-

məd (s.ə.) ona ibadəti öyrətdi və həmin namazla ikinci dindarı qazanmış oldu. Bir dəfə o, Xədicə ilə öz otağında namaz qılanda Əbu Talibin onyaşlı oğlu Əli içəri girdi. Namazın əzəmətli mərasimi, əmisi oğlunun avazlı səsi uşağın xoşuna gəldi, buna görə də xalçanın üstünə əyildi, Quran ayələrini təkrarladı və onu xəlifə tacına, Misirin, Suriyanın, Fələstinin, İranın, Mesopotamiyanın və Şimali Afrikanın hökmdarı taxtına aparan yolu tutdu. Ailənin üçüncü üzvü də tezliklə ev sahibinin təliminə qoşuldu. Bu, bir vaxt Xədicənin ona bağışladığı, Məhəmmədin (s.ə.) də ona azadlıq verdiyi və Əli kimi oğulluğa götürdüyü Zeyd adlı qul oldu. Sonralar Zeydin əsl atası, adlı-sanlı və zəngin bir ərəb tapılanda Zeyd atalığının evini qoyub getməkdən boyun qaçırdı. O, islamın ilk yetkin kişisi oldu və Peyğəmbərin (s.ə.) qulluğunda durmasına, bir igid kimi qabağında heç kəsə çöp sala bilməməsinə baxmayaraq yeni təlimin sadıq, dönməz təəssübkeşinə çevrildi.

Məhəmmədin (s.ə.) indi üç məsləkdaşı vardı. Onların üçü də onun ailəsindən gəlirdi, həmin ailənin ən yaxın üzvləri idilər. Bununla Məkkə camaatına çətin nüfuz etmək olardı. Məhəmməd (s.ə.) öz fəaliyyət dairəsini tədricən genişləndirməyə başladı.

Məkkənin aparıcı soyları arasında o, addım-addım özünə yeni tərəfdaşlar arayırdı, dini maraqlarını müşahidə etdiyi insanlara baş çəkirdi, onlarla uzun-uzadı, ehtiyatla söhbətləşirdi, sonsuz qayğılarını, bəhanə və şübhələrini alt-üst edirdi, tacir mal üçün sövdələşdiyi kimi onlarla danışıqlar aparırdı və yalnız uğura tam əmin olandan sonra ürəyini açırdı. Yeni tapınanları məntiqin yolu ilə yeni iman vacibliyinə inandırandan sonra əqli sübuta, Allah kəlamına, Qurana əl atırdı.

Məhəmməd (s.ə.) püxtələşmiş təbliğatçı idi, bu vəzifəni o, Xədicənin işlər müdiri kimi də yerinə yetirmişdi. İndi həmin peşə onun köməyinə gəlirdi. Get-gedə ətrafına imanlıların kiçik bir icması toplaşdı. Məhəmmədin (s.ə.) arxasınca gədənlər təkcə qullar, dilənçilər və nöqərlər deyildi və onlar ona görə getmirdilər ki, Məhəmməd (s.ə.) insanların Allah qarşısında bərabərliyini Ərəbistanda ilk dəfə söyləyir, öz adamlarını məsləhət və pulla dəstəkləyirdi, onların arasında həm də Məhəmmədin (s.ə.) özü kimi dini şübhələrin əlində həlak olmuş, zəngin dolanışıqdan qaçıb-qurtulmaq istəyən adlı-sanlı məkkəli ailələrin üzvləri də vardı. Bu sırada həmçinin gənc, varlı, təşəbbüskar insanlar da tapılırdı ki, Peyğəmbərin (s.ə.) tutduğu yol onlara azadlıq yolu kimi görünürdü.

Məhəmmədin (s.ə.) ən böyük uduşu heç də dilə tutma bacarığı və məntiqi şərhlərlə şərtlənmirdi.

- *Mən, - Peyğəmbər (s.ə.) deyirdi, - Əbu Bəkr, Doğrucul, istisna olmaqla əvvəlcədən tərəddüd, götürqoy və etiraz bildirməyən heç kəsi islama çağırمامışam. Əbu Bəkrdə nə şək, nə də tərəddüd vardı.*

Əbu Bəkr adı ilə tanınan Abdulla ibn Əbu Kühaf bir işə tənqidsiz girişən kişilərdən deyildi. O, miyanə bir soydan idi və kasıbçılıq içində böyümüşdü. Özünün zəhməti nəticəsində böyük var-dövlətə və bundan da böyük şöhrətə yetişmişdi. Anadangəlmə xalq adamı idi, Məkkənin mürəkkəb qohumluq münasibətlərinə yaxşı bələddi və zarafatçı olayların söyləməçisi, şən, güləruz insan kimi hər yanda sevilə-sevilə qarşılanırdı. Xasiyyəti qranit kimi sərt idi, daxilən isə şübhələrdən əzab çəkən bir çox başqalarına bənzəyirdi, əksər

zarafatçıllar kimi düşüncəli niskilliyə, götür-qoya və zikrə meyllənirdi. Dünyəvi nemətlərdən kiminsə ona bir şey verə bilmədiyi bu zəngin bankir islamı qəbul etdi və uzun haqq yoluna qədəm qoydu, şəkk-şübhə etmədən, uşaq öz anasına doğru yeridiyi kimi. Məhəmmədin (s.ə.) bütün məsləkdaşları arasında bu yava lətifələr söyləməçisi, bu hərcayı tacir ən sadıqi, ən fədakarıydı. Çünki Peyğəmbər (s.ə.) yeganə adam idi ki, Əbu Bəkr bütün ömrü boyu onu ciddi qəbul edirdi. Peyğəmbərin (s.ə.) irsinə sahib çıxmaq, Allahın Rəsulunun (s.ə.) ilk davamçısı, islamın ilk xəlifəsi olmaq ona nəsib oldu.

Məhəmmədin (s.ə.) işə girişdiyi ehtiyatkarlığın astar üzü də vardı. Nazilliyin ilk ili ona yalnız səkkiz məsləkdaş gətirdi. Onlar Peyğəmbərin (s.ə.) evində yığışib möminliklə ibadət edirdilər. Lakin bu hələ Məhəmmədin (s.ə.) fəth etmək istədiyi dünya deyildi. Ona görə də Peyğəmbər (s.ə.) bir addım da qabağa getməyi və fəaliyyət sahəsini genişləndirməyi qət etdi. Təbii ki, onun yanındakı yığıncaqlar, səkkiz məsləkdaşın ibadətləri, Peyğəmbərin (s.ə.) yeni möminlər qazanmaq cəhdləri bütün çabalara baxmayaraq xarici aləmdən gizlədilə bilməzdi. Şəhərdə asta-asta danışır-dılar ki, Məhəmmədin (s.ə.) evində hansısa yığıncaqlar keçirilir, o, hansısa yeni bir təlimi təmsil edir və özünə tərəfdaşlar toplayır.

Bu sayələrə diqqət yetirən olmadı. Bəlkə Məhəmməd yəhudi, yaxud xristian təriqətçisi olmuşdur, burda belə şeylərə dözürdülər və saysız aləhlərə vərmişkar idilər.

Bir gün Məhəmməd (s.ə.) Haşim və Müttəlib soylarının bütün üzvlərini evinə çağırdı. Qohumlar gəldilər, bəlkə o ümidlə ki, Məhəmməd onlara hansısa bir iş təklif etmək istəyir, bəlkə də

onun gizli yığıncaqlarından az-çox bir şey öyrənmək umudu ilə. Onları qoyun ətinə və dəvə südünə qonaq etdilər. Məclisin sonunda Məhəmməd (s.ə.) ayağa durub özünün yeni imanının ana cizgisini açıqladı və qohumlarını islama dəvət etdi.

- *Sizlərdən kim təklifimin ağırlığını bölüşmək istəyir?* – Ucadan müraciət etdi.

Cavab əzablı bir susqu oldu.

Qohumlar heyretlə bir-birilərinə baxdılar. Bu işdən nə baş tapsın? Zarafat mı idi, ciddi mi? İlk müsəlman gənc Əli ayağa sıçradı, ümumi həyəcanda açıq-aşkar islama tapındı. Məhəmməd (s.ə.) də oğlanın başını sıgallayıb dedi:

- *Qardaşıma, vəzirimə, vəlimə baxın.*

Nə o özü, nə də Əli ağıllarına gətirmədilər ki, bu bir-iki səmimi söz haçansa islamda dönüş nöqtəsi olacaq, Məhəmmədin (s.ə.) ölümündən cəmi bir neçə il keçmiş imanlılar dünyasını iki düşərgəyə ayıracaq. İki tərəfə ki, onlar bugünə qədər də bir-birinə qarşı mübarizə aparmağı yerə qoymayıblar: sünnilərə və şiələrə.

Məhəmməd (s.ə.) həmin anlar gərginlik içində cavab gözləyirdi. Nəhayət qohumlar arasından əmisi Əbdülüzza yerindən sıçradı ki, onun oğlu Ütbə də Məhəmmədin (s.ə.) qızını almışdı. Əbdülüzza sayılan adamlardan idi, arvadı kübar əməvi soyundandı və bu da kişinin düşüncə tərzini müəyyənləşdirirdi.

- Rədd ol! – O, hirs ilə qışqırdı. – Hardandır bu ağılsızlıq?

Qardaşı oğlunu cəzalandırmaq üçün o, daşa yönəldi. Bundan sonra qohumlar arasında elə qarışıqlıq və səs-küy qopdu ki, Məhəmməd (s.ə.) sözünü sürdürə bilmədi.

Məclis pozuldu. Bunun müqabilində əmisi Əbdülüzza Məhəmməddən (s.ə.) Əbu Ləhəb, Cə-

hənnəm Odunun Atası ayamasını qazandı və arvadı ilə birlikdə islamın ən qatı düşməninə çevrildi. Elə həmin gün Əbu Ləhəb oğlunu məcbur etdi ki, Məhəmmədin (s.ə.) qızı Ruqiyyəni rüsvayçılıqla atası evinə göndərsin. Bu təhqir qohumlar arasındakı sınığa möhür vurdu. Məhəmməd (s.ə.) və Ruqiyyə üçün bu boşanma bir xoşbəxtlik oldu, çünki haşimi tayfasının davası aşkarlaşanda Məkkənin ən gözəl gənci, əməvi nəslindən Osman ibn Əffan Məhəmmədin (s.ə.) yanına gəldi. Çoxdandır o, Ruqiyyənin həsrətində idi. İndi isə vəziyyətdən istifadə etdi. İslama keçib istəklisinə çatdı. Təbii ki, o heç təsəvvür də etməzdi ki, bu həddən ziyadə yüngül addımı onu haçansa dünya səltənətinin hökmdarı, islamın üçüncü xəlifəsi edəcəkdir.

Məhəmməd (s.ə.) üç il nəbilik, sakit vaizlik elədi. İcmasının vur-tut iyirmi üzvü vardı. Bu vaxt tez-tez olduğu kimi Ulu Mələk Cəbrail Peyğəmbərə (s.ə.) görünüb buyurdu:

- İrəli çıx, yeni imanı dünyaya bəyan et.

Adi, sakit gecələrdən biri idi, Məhəmməd (s.ə.) evində oturub Ulu Mələk Cəbrailə danışır-
dı. Dünyada heç kəs bilmirdi ki, həmin gecə yeni dünya tarixinin təkəri fırlanır, köhnə dünyanın oxu laxlamağa başlayır, yeni tarixi epoxa girir.

Danışır ki, həmin gecə Bizans şəhərində donuzbaş bir oğlan doğulmuşdu, bütün kilsələrin üstündəki xaçlar əsməyə başlamışdı, enli Nil çayından iki qorxunc fiqur baş qaldırıb dəhşətlə ət-
rafa boylanmışdı. Ertəsi gün Günəşin yalnız üçdə-biri görünmüşdü. Qanlı nizələr aysız səmadan yer üzünə bərq vurmuşdu, yer oynamışdı və Bizans kralı qorxunc bir yuxu görmüşdü.

Məhəmməd (s.ə.) özünü dünya xalqlarına göstərməyi həmin gecə qət etdi. Bu, nazilliyin dör-

düncü ilinin başlanğıcı idi.

QURU SƏRMƏSTLİK

*Dünyada yeganə bir yol var ki, onu
Səndən başqa heç kim gedə bilməz;
onun hara getdiyini soruşma, yolu
tut da, get.*

Nitçə¹

Məhəmmədin (s.ə.) alayuxulu görüntüdə aldığı, insanlığa yaydığı və bu insanlığı ram etdiyi imanın adı islamdır. **İslam** sözünü çoxları tərcümə etməyə çalışıb. Lakin bu heç kimə müyəssər olmayıb. Deyirlər ki, **islam Allaha fəda deməkdir** və bununla da filoloji və məzmun baxımından sözün mahiyyətini dərk etmirlər. **İslam salm** felindən, yaxud **salamadandır** ki, bu da borcun yerinə yetirilməsindən sonra *dinclik, rahat varlıq* deməkdir. Felköklü isim kimi **islam barış, qorunmuş, qurtuluş** anlamındadır. Məhəmmədin (s.ə.) dilində o, *yüksək dinclik, ilahi möminliyə cəhd* mənasında işlədilirdi. Filologiyası bu qədər.

Bəs islam nədir?

Məhəmmədin (s.ə.) bəyan etdiyi iman səhrasının qumu kimi quru və çəkicidir. Yer üzündə onun kimi aydın iman yoxdur, eləsi də yoxdur ki, o, eyni zamanda dini, dünyabaxışını və hüququ özündə cəmləşdirmiş olsun. Zira islam hər şeyi əhatə edir.

Hira dağında mürgülü saysız zikrlər zamanı Məhəmməd (s.ə.) yeganə bir əhkam tapdı və bu onu yerindən oynatdı. Tapdı ki, dünyanın bütün xalqları zəmanələrin lap ilkindən yalnız bir haqqa yiyələniblər, çox vaxt həmin haqqı Allahdan qə-

¹ **Nitçə** – Fridrix Vilhelm Nitçə (1844-1900). Görkəmli alman filosofu.

bul ediblər, lakin onu miskin dünyəvi dolanışıqda unudublar, ona əhəmiyyət verməyiblər və nahaqla qarışdırıblar. İlkin, təmiz və yeganə haqqın öyrənilməsi islam deməkdir. Məhəmməd (s.ə.) din yaradıcısı deyildi, o, yeni haqq tapmaq istəmirdi, yalnız köhnəni yeni cilada dirçəltmək istəyirdi. O, islahatçı idi və təbliğ etdiyi islam onun üçün yalnız dünyanın ulu imanının dirçəlişi idi.

Minillər, milyonillər boyunca dünyada yalnız bir haqq olub. Onu insanlığa Qavranılmaz, Görünməz – Allah göndərirdi. Dünyanın varlığından bu yana bütün xalqların və mədəniyyətlərin, bütün zamanların və səltənətlərin içindən peyğəmbərlərin, salehlərin sonsuz sırası keçib gəlir ki, Allah da onlara əzəli haqqı yaymağı buyururdu. Peyğəmbər nə müqəddəsdir, nə möcüzə törədicisidir, nə də mübtəlalı, o da adi insandır ki, Allah onun dili ilə insanlığa müraciət edir.

Peyğəmbərlərin sırası sonsuzdur, onlar bütün dillərdə bütün ümmətlərə yaymışlar. Onların elçiliyi isə çox vaxt, bütün zamanlarda, eyni olmuşdur: Allahın yeganə, dəyişməz kəlamı. Peyğəmbərlərə gələn vəhylər bir-birindən tük qədər də fərqlənmir. Amma insanlıq çox nadir hallarda peyğəmbərin sözünə əməl edirdi. Əksər peyğəmbərlər tanınmadılar, əzildilər, şərlənib qovuldular. Yalnız çox nadir hallarda insanlıq peyğəmbər sözü qarşısında baş əydi, çox nadir halda inanaraq Allah kəlamını qəbul etdi. Peyğəmbər dünyasını dəyişən kimi də insan onun təliminin mahiyyətini, Allah kəlamını unutdu. Təkcə iman qaldı, fəqət arada unudulmuş, silinib getmiş əzəli təlimin qırıntıları həmin imanda ot tayasındakı qızıl qırıntıları kimi səpələnib yaşadı. Beləcə dinlər arasındakı ayrıntılar meydana gəldi. Çünki hər din öz peyğəmbərinin sözlərinə söykənir, baxmayaraq

hamısı eyni şeyi söyləyirdi: Allah kəlamını.

Peyğəmbərlərə inam islamın köşə daşıdır, ana ehkamıdır ki, təlimin bütün binası da onun üzərində qurulur.

Dünyaya gələn peyğəmbərlər arasında ən görkəmliləri İbrahim, Musa və İsadır. Xalqlar onların sözlərini qulaqlarında saxlayıblar.

Məhəmmədə (s.ə.) görə dünya xalqları iki hissəyə bölünür: yazı xalqlarına və yazı almamış xalqlara. Yazı xalqları yəhudilər və xristianlardır. Musanın və Məsihin sözləri ilə onlar Allahın öz mərhəmətində göndərdiyi haqqı qəbul etmişlər. Bu peyğəmbərlərin sözləri vaxtında qeydə götürülmədiyinə görə əzəli vəhdətdən təriqət və cərəyanlar yarandı ki, onların da hər birisi haqqın bir hissəsinə yiyələnir, bütöv haqqı isə danır. Lakin hər halda Məhəmmədə (s.ə.) görə yəhudilik, xristianlıq və islam oxşardırlar.

Bütün sözlər unudulduğuna və yanlış təfsir edildiyinə görə Allah sonuncu kərə insanlığa peyğəmbər göndərdi ki, o da qədim zamanların peyğəmbərlərinin yaydıqlarının hamısını bir dəfə də təkrarlamalı, bütün dinləri öz ilkin vəhdətinə və paklığına qaytarmalıydı ki, bununla Allahın vahid səltənətini yer üzündə bərqərar etsin. Peyğəmbərlərin uzun sırasındakı bu sonuncusu, peyğəmbərliyin son möhürü Məhəmməddir, Allahın Rəsulüdür (s.ə.). Buna görə də onun dinində qədim dünyaya, qədim dinlərə tanış olmayan bir şey yoxdur. Buna görə də islam öz ehkamında xristianlıq və yəhudiliklə üst-üstə düşən hər şeyin altını cızır. Axı Musa da, İsa da xalis imandan başqa ayrı şeyi təbliğ etmədilər.

Kolumb yeni qitəni kəşf etdiyini bilmədiyi kimi, Məhəmməd (s.ə.) də bilmirdi ki, o, həyata yeni bir din gətirmişdir. Ölüm gününə qədər tək-

rarlayırdı ki, islam insanlığa yeni heç nə gətirmək istəmir.

Bəs islamın heyvətəmiz, ayıq, müsbət binası necə yarandı? Hira dağında Peyğəmbər (s.ə.) Allahdan haqqı yaymaq buyruğunu aldı. İyirmiüç il Ulu Mələk Cəbrail müntəzəm olaraq ona görün-dü, səmavi haqqın hamısını, bütün Quranı ardıcıl şəkildə ona öyrətdi. Və Quran həmin an qeydə götürüldüyünə görə Allahın unudulmamış və təh-rif olunmamış qəti sözüdür.

Quranın möcüzəsi şəkkak düşüncə dünyası üçün həmişə bir bilməcə olaraq qalır. Ömründə bircə beyt yazmamış, heç vaxt sərbəst nitq isteda-dı olmamış savadsız, sadə bir insan birdən-birə – məzmununu tamam qırağa qoyaq – dil, estetika baxımından füsunkar bir əsər söyləyir. Quran bu-günün özünə qədər, xalis zahiri baxımdan, ərəb dilinin əlçatmaz zirvəsidir. Onun ayələrinin bayıl-dıcı gözəlliyi bütün ərəblər üçün, eləcə də Mə-həmmədin (s.ə.) özü üçün kitabın ilahi qaynağının parlaq sübutudur.

Ərəblər şair xalq, ədəbiyyat biliciləri idilər. Onlar şer aləmində yaşayırdılar və bütün dost da, düşmən də Quran ayələrinin ağıl heyran qoyan gözəlliyini qəbul etmək məcburiyyətində qaldı. Həm də arxitektonika¹ baxımından məntiqi düzü-mün füsunkar əsəri olan kitabın surə adlanan yüz ondörd fəsli var. Bu surələrin ayələri elə bir dün-yadır ki, üçyüz milyon insanın həyatı bugün də öz əksini orda tapır.

Hələ Məhəmmədin (s.ə.) sağlığında Quranı yamsılamaq cəhdləri olmuşdu. Lakin onların hamı-sı acınacaqlı şəkildə daşlara çırpılmışdı. Şəriyyətcə Quranın nə öncülü olmuşdur, nə də sonculu var.

¹ **Arxitektonika** – sənət əsərinin ana xəttinin, quruluşunun və mətn düzümünün toplusu.

Ərəb dünyası üçün də səciyyəvidir ki, islam öncə öz ilahi ilkinliyinin estetik sübutundan yapışmışdır. Kim qafiyəli sözün ustasıdırsa, səhralarda o, ağalıq edə bilər və yeni imanın qüdrəti və yayılması öncə Quranın füsunkar gözəlliyinə minnətdar olmalıdır. İfadənin gücü, sözün ovsunu, həmin ayələrin polad ritmi başqa bir dildə verilə bilməz. Amma Peyğəmbər (s.ə.) şair təbiətli ərəb xalqının içində ayələri əzbər söyləyəndə ondan ovsunlu bir sehr ucalırdı, çünki ərəb xalqında sözün ovsunu yaşayırdı. Quranın ehtiva etdiyi ovsunlu gücdən Məhəmməd (s.ə.) xəbərdar idi. Bunu da bilirdi ki, Quran onun bacarığının məhsulu deyil. Quranda insanlığa Məhəmməd (s.ə.) yox, Allah müraciət edir. **Mən** Quranda həmişə Allahdır, **Sən** də Məhəmməd (s.ə.). Tədricən, iyirmiüç il ərzində Quran Peyğəmbərə (s.ə.) açıqlandı. Amma hər surə müəyyən bir hadisə, müəyyən bir məsələ ilə münasibətdə çatdırıldı və Peyğəmbərə (s.ə.) əzab verən sualların cavabını ehtiva edir.

Bəs Quran necə nazil oldu? Allahla Onun Peyğəmbəri (s.ə.) arasında vasitəçi Ulu Mələk Cəbrail idi. Qəflətən, xəbər vermədən o, Peyğəmbərə (s.ə.) görünürdü. Hərdən yad səyyah sifətində, hərdən cavan oğlan kimi, hərdən də yalnız Peyğəmbərin (s.ə.) özünə anlaqlı olan səs təki. Mələk, Peyğəmbərə (s.ə.) səs kimi gələndə, Məhəmməd (s.ə.) ilk dəfə füsunkar ayələri dinləyəndə Peyğəmbəri (s.ə.) çulğayan həyəcan sarsıntılarla keçirdi. Onun sifəti solğunlaşır, alnına puçur-puçur tər gəlirdi. Dodağından yad, əlaqəsiz səslər qopurdu. Belə halda üzü şimşək kimi olurdu, heç kəs ona baxmağa ürək eləmirdi. Hərdən o, yerə çökürdü, bədəni titrəyirdi, ağzı köpüklənirdi, hərdən də körpə qulun kimi qışqırırdı. Sonra asta-asta sakitləşirdi, bəzən yuxuya gedirdi,

oyanırdı və dünyaya heyrətləndirici yeni bir ayə bəyan edirdi. Ancaq Cəbrail heç vaxt Peyğəmbərə (s.ə.) öz donunda görünmürdü. Çünki Məhəmməd (s.ə.) yalnız insan idi və mələyin simasına dözə bilməzdi. Cəmi bircə dəfə Peyğəmbər (s.ə.) xahiş etdi ki, Ulu Mələk özünün həqiqi simasını ona göstərsin. Cəbrail bu xahişi yerinə yetirdi və Məhəmməd (s.ə.) ildırım vurmuş kimi dərin bayıltıya daldı. Mələyin siması ölümlü üçün qorxunc və dözülməzdir.

İyirmiüç il Məhəmməd (s.ə.) sərməst ekstazda yaşadı; görüntülərlə əhatə olunaraq o, ayələri yaydı və onların ilahi gözəlliyinə özü də məftun oldu. Düşünə bilərdilər ki, onun təlimi özünü əhatə edən görüntülər kimi fantastik və həyəcanlıdır. Lakin ərəb peyğəmbər doğulduğu torpağın qədim durumunu təcəssüm etdirirdi. Səhranın fantastik fata morqanası¹ burda aydın, quru hava ilə birləşmişdi. Fantastik görüntülər islam adlı quru, aydın, ayıq bir əsər yaradırdı.

İslama fantastika yaddır, o, məntiqi düzümə malikdir və tacirin haq-hesab kitabı kimi apaydındır. Onun çox az prinsipləri var, lakin onlar insan və Allah arasındakı, eləcə də insanların öz arasındakı münasibətləri tənzimləyir, zira islam təkcə din deyil, həm də sosial təlimdir. Xülyalı, alayuxulu görüntülərdə Məhəmməd (s.ə.) ayıq, rasio-nal və bununla yanaşı özünün dəqiq rasio-nalist sədəliyində heyrancıl bir təlimi qəbul etmişdi. **«İn-san gərək tək olan Allaha inansın, digər insan-lara yaxşı olsun, öz ehtiraslarını cilovlasın, din düşmənlərini yensin və ölümündən sonra əməllərinin dəyərləndirilməsinə inansın»**. Bü-

¹ **Fata morqana** – uzaq əşya və təbiətlərin müxtəlif temperaturlu hava təbəqələrinin müxtəlif sınma gücünə söykənən hava əksi; hava əksi ilə yaranan aldadıcı görünüş.

tün təlim bu bircə cümlədə ehtiva edilmişdir.

Tanrı – vahid, hər yanda var olan Allah Məhəmmədə (s.ə.) görə elə bir varlıqdır ki, Onu heç vaxt təsvir və təsəvvür etmək olmaz. Allahı təsvir və təfsir etmək istəməyin özü günahdır. O kəslər əbədi lənətə düçardılar ki, Allahı şəkildə, daşda, yaxud sözdə təsvir etməyə can atırlar. Allah nur, alov, dəniz kimidir – əbədi dəyişkən, heç vaxt qavranılmayan; kim Allahı qavramaq, təsvir etmək istəyirsə, bununla öz imanının kəmliyini göstərir. Allahı hər hansı formada göstərmək kimi ən adi cəhd də dəf edilməlidir. Bütün peyğəmbərlər Allahın təsvirini yasaqlamışlar, fəqət Onu qavramaq meyli insanda çox güclüdür. İnsan adamın, yaxud heyvanın şəklini çəkir, digər insanlar bu şəklə sitayiş edib düşünlər ki, o, Allahdır. Buna görə də islam bütün zamanlarda canlı varlıqların şəkildə və daşda təsvirini qadağan edir ki, insan şəkil və bütləri ilahiləşdirmək tovlantısına uymasın. **«Allah qavranılmazdır, O, insanlara bənzəməz. Lənət o kəslərə ki, Ona insaniliyi aid edirlər, çünki Allahın başlıca əlaməti fəvqəlinsanilikdir. Söylə: Təkdir Allah, əbədi pak. Törətməmiş O Özü, törənməmiş Özü də»** (112, 1–4)¹. Bu əlamət ən böyük sədd idi ki, Peyğəmbər (s.ə.) bilərəkdən oçağkı xristianlıqdan onunla ayrılırdı. İsa Allahın rəhm etdiyi peyğəmbər, belkə hətta günahsız peyğəmbər idi; lənət o kəslərə ki, ona Allahın oğlu deyirlər, Təkə oğul bəxş etmək istəyirlər. Məsih peyğəmbərdir, islam hədisi hətta deyir ki, Məhəmməddən (s.ə.) də günahsız olan bu peyğəmbər çarmıxa çəkilməyib, əksinə, çarmıxdan azad edilib, göylərə çəkilib. Çarmıxa çəkilən xəyalət olub. Amma İsa peyğəmbər də başqaları kimi yalnız insan idi, Məhəmməd (s.ə.)

¹ Azərbaycancaya tərcümə ilə uyğunluq çox azdır.

kimi, Musa peyğəmbər kimi, ilahiliyi bəyan edən bir insan ki, onun sözləri rəzil insanlar tərəfindən korlanıb, düzgün qavranılmayıb, unudulub. Məhəmməd (s.ə.) həmin sözləri insanlığın yaddaşına qaytarmaq istəyirdi.

Məhəmmədin (s.ə.) təlimində çox az mərasim təxsisatları var və onlar əslində dindarlar arasında nizam-intizamın qorunub-saxlanılmasına xidmət edir. İslama hierarxiya, rahiblik, kahinlik yaddır. İnsan Allaha üz tutursa, ona vasitəçi lazım deyil. Məbəd və ibadət yığıncaqları artıqdır. Hər yerdə - evdə, yolda təkbaşına, yaxud başqaları ilə birlikdə insan öz Allahına ibadət edə bilər. Əgər namaz qılan çoxdursa, hər kəs önnamazçı, imam ola bilər. Ona görə də islamda təqdis yoxdur, insanların sanlılara və sansızlara bölünməsi yoxdur. Vəhdət, dindarların birgəliyinin əlaməti kimi yalnız namaz yönərgələnmişdir. Müsəlmanların birgəliyi ən azı dini icma deyil. O, ilk növbədə dövlətin özəyidir ki, bu da islamı digər dünya dinlərindən ayırır. İcmanın üzvü olmaq ilk öncə sosial borcudur. **«Allaha ibadət et, kölələrə, yetimlərə və fəqirlərə yaxşı ol, sədəqə ver»**, Quranın 76-cı Surəsində¹ belə buyrulur. **«İmanın sərt yoxuşunu qalxmaq mı istəyirsən?»**, bir başqa gözəl Surədə deyilir, **«onda kölələri azad et, aqları doyur, rəhmdil və yardımsal ol. Lənət o möminlərə ki, sədəqə vermirlər, o xeyriyyəçilərə ki, verdiklərini alanlara gizlədə söylərlər, yaxud o kəslərə ki, pul xərcləyib sədəqə paylayırlar ki, başqaları onlara həsəd aparsın. Onlar üstündə heç nə bitirməyən qaya kimidirlər»** (Müq. et: 90, 11-20)².

¹ Azərbaycan dilinə tərcüməsində 76-cı Surədə həmin Ayəyə rast gəlinmədi.

² Azərbaycancaya tərcümədə 11-17-ci Ayələr.

Xeyriyyəçiliyi islam aydın müəyyənleşmiş, dəqiq hüdudlanmış dini borc səviyyəsinə qaldırdı. İyirmidən artıq dəvəsi olan hər müsəlman ildə öz gəlirinin ikiyarım faizini paylaşmalıdır, yaxud onu elə yerə verməlidir ki, həmin pul ordan paylansın. Bu vergiləri alası şəxslər dəqiq müəyyənleşdirlirdi. Bunlar kasıblar, ehtiyac içində olanlar, azadlıqlarını satın almaq istəyən kölələr, borcunu ödəyə bilməyən borclular, həmçinin səyyahlar və şəhərdəki qəriblər idi. Dini cəhətdən özülü qoyulmuş bu sosial hökmün şərq dünyası üçün əhəmiyyəti bugün əks istiqamətdə təsirə malik hal kimi heç cür qavranıla bilməz. Bu, əslinə qalsa, din və dünyabaxışı yönündən birləşmiş ümumi dünyanın ictimai təminatının ilk cəhdi idi.

Ümumiyyətlə sosial hökmlər islamda üstünlük təşkil edir. Zira peyğəmbər olmaq qədim zamanlarda sosial islahatçının və qarşısına hansısa bir məqsəd qoymuş partiya liderinin vəzifələri ilə üst-üstə düşürdü. Bugünün özündə də islam ilahi hökmə söykənən sosial sistemdir. İslamın bəyan etdiyi sosial çevrilişlər Ərəbistan üçün misilsiz idi. İslam minillərdən bəri mövcud olmuş tayfa birliyini dağıtmaq istəyirdi. **«Ey iman gətirənlər»**, 4-cü Surənin 134-cü Ayəsində buyurulur, **«haqqı və ədaləti tutun, hətta haqq qohumlarınızın əleyhinə olsa belə. Allah sizə daha yaxındır, nəinki bütün insanlar»**¹.

Quran qohumluğun qan bağıını qırırsa da, insanın təbiətlə yeni qohumluğunu qurur. Bir çox digər dini sistemlərin əksinə olaraq Quran heyvanın ruhunu qəbul edir və bütün canlılara mərhəməti dini hökm səviyyəsinə qaldırır. **«Heyvanlara yaxşı baxsanız, onları yemləyib sulasanız, mü-**

¹ Bu azərbaycancaya tərcümədə həmin Surənin 135-ci Ayəsinə uyğundur, fəqət ondan əsaslı şəkildə fərqlənir.

kafata çatarsınız, çünki yer və göy üzündə elə heyvan yoxdur ki, Allahın hüzuruna dönməsin».

Yüksək idealizm islamda xalis təcrübi zəka ilə birləşib. Məhəmməd (s.ə.) coşqun bir praktik idi – nadir, ancaq çox vaxt səmərəli bir təzahür. O, insanlığı etik baxımdan ucaltmaq istəyirdi və bunun üçün həddən artıq praktiki yollardan bəhrələ-nə bilirdi. Zira – bu bir daha vurğulanmalıdır – dünyanın ən gənc dini olan islamın bünövrəsini tacir, özü də ərəb taciri qoymuşdu. Ərəb irqinin anadangəlmə ayıqlığı tacirin praktik ağı ilə, gerçək imkanları görmək və onlardan istifadə etmək bacarığı ilə birləşərək bir din yaratdı ki, o da özünün işgüzar aydınlığı, hər hansı mistikanı inkar etməsi ilə hər şeyi arxada qoydu.

Lakin məhz islamın etik önəmi ərəb dünyası üçün yüksək dəyərə malikdir. Yalnız Məhəmməd (s.ə.) Ərəbistanda günah məfhumunu icad etdi ki, Ərəbistan ondan qabaq belə bir anlayış tanımırdı. Ərəb olan kəs bilirdi ki, ziyan nədir və zərərin ödənilməsini tələb etməyi ustalıqla bacarırdı. Bundan əlavə, hələ günahın da olduğunu o yalnız Məhəmməddən (s.ə.) öyrəndi. Məhəmmədin (s.ə.) irəli sürdüyü tələblər çox cüzi idi. İslamın üç zahiri əlaməti namaz, oruc və sədəqə idi. Namaz ilk növbədə intizamın forması və təmrini idi.

İslamın bu ilkin mərhələsində Məhəmməd (s.ə.) özünü yəhudiliyə və xristianlığa yaxın sayırdı. Ona görə də namaz zamanı mömin üzünü müqəddəs Qüdsə, iki böyük dinin beşiyinə tutma-lı olurdu.

Ramazan ayındakı orucluq intizamın sonrakı nişanəsi idi. Bir ay ərzində insan dan yeri sökül-məmişdən axşamın alatoranına qədər yeməyə to-xuna bilməz. Zira yeməyə, böyük həcmdə qidanı

təhərsiz udmağa meyl primitiv insanın cinsi tələbatdan sonra ən böyük ehtirasıdır. Daxili intizamın nişanəsi kimi bu ehtirası insan ildə bir dəfə Allaha fəda etməliydi.

İslamın qalan bütün mərasimlərinin yerinə yetirilməsi də, əslinə qalsa, önəmsizdir, dini baxımdan ikincidərəcəlidir. **«Allah hər şeyi bağışlar, yalnız Özünə şərikin qoşanları əfv etməz»** (4, 51)¹, Quranda buyurulur. Vahid Allaha, Allah kəlamını yayan peyğəmbərlərə, ölümdən sonrakı həyata, yerdəki əməllərin dəyərləndirilməsinə inamı islam dönmədən tələb edir. Bu bir neçə ehkamdan Məhəmməd (s.ə.) bir dünya, etik dünya-baxışı yaratdı ki, o da, islamın tarixi göstərdiyi kimi, primitiv zəncini də, həssas filosofu da eyni dərəcədə qane etməyə qadirdir.

Bütün islami təlim Hira dağındakı yeganə, fəvqəl bir görüntüdə təcəssüm tapmışdır. Geridən gələnələr ilkin əsas fikrin sonrakı açılışı idi. Elə bu özü də Məhəmmədin (s.ə.) ən böyük ecəzkar əsəridir. Ən sadə, ən primitiv vasitələrlə burda bir dini heçdən içindəqapalı, etik, sosial təlim yaradıldı ki, o da əsrlər boyu bəşəriyyətin böyük bir hissəsinin həyatını müsbət qurmağa qabil olduğunu sübuta yetirdi. İlkin islam təkcə din deyildi – bu da onda olan ən vacib cəhətdir – , o həm də ictimai həyat forması idi. O, indiyə qədər mövcud olmayan yeni ictimai formalar yaratdı, bugünə qədər öz cazibədarlığını itirməmiş hüquq və dövlət nəzəriyyələrini meydana gətirdi, altıncı yüzilin başlanğıcında Şərqdə mövcud olan ictimai, dini və siyasi hər-ci-mərciliyin yerinə ocağkı dünyanın mədəniyyət mərkəzinə çevrilmiş bir dünya səltənəti qoydu.

«Bilgi Çində olsa belə, onun arxasınca ge-

¹ Azərbaycancaya tərcümədə 48-ci Ayə.

din», haçansa Məhəmməd (s.ə.) buyurmuşdu, çünki onun içində tacirin dünyəvi dözümlülüyü yaşayırdı. Bununla belə, kübar tacir ciddiliyi də ondan yan ötməmişdi. Bilirdi ki, qarşısında sərt bir yoxuş var və **«insanı yerə yapışdırın»** hər şeyi bu yoldan təmizləmək istəyirdi. Dəbdəbəni və uyuşduruculuğu yasaqladı, eləcə də rəqs və musiqini, zira sözdən bihuş olan özü rəqsin, avazın, təqtin ovsunlu gücünə bələd idi, onların vasitəsilə insanın aludə olduğu bütsəl gücün, iblisanə coşqunun nə olduğunu bilirdi. Ona, Məhəmmədə (s.ə.) süni dəm, süni coşqu lazım deyildi, sərt yoxuşun nə olduğundan xəbərdar idi. Onun təlimi aydın, təsirli idi, ayıq, eyni zamanda qum kimi, səhranın havası kimi məstedic.

Nazilliyin dördüncü ilində savad görməmiş tacir Məkkə camaatının qarşısına çıxdı. Ayıq, eyni zamanda daxili həyəcandan titrədə-titrədə, təmkinlə, hər şeyi ölçüb biçə-bičə, bununla belə, dediklərinə heyran olaraq dünyanı lərzəyə gətirən yeganə cümləni bəyan etdi:

«Allahdan savayı illah yoxdur və Məhəmməd Onun peyğəmbəridir!».

@@@@@@@@@@@@@@@@

PEYĞƏMBƏR MEYDANA ATILIR

*Baxın, necə də miskin fəqirdir.
Bu dəli beynimizə yeritmək istəyir
ki, Allah onun ağzı ilə buyurur.*

LERMONTOV

İşi yaxşı aşan və yaxınları arasında kirmiş, etibarlı bir insan kimi tanınan möhtərəm bir tacir

qəflətən qəribə ideyaya düçar olub deyirsə ki, Allahın rəsuludur və məclislərdə Allahla qorxudan moizələr oxuyursa, bu zaman alverinə məhəl qoymursa, onda nələr olur? İstənilən normal tacirlər cəmiyyətində bu adam əvvəlcə lağa qoyulur, yazıqlanılır, ağla dəvət edilir və son olaraq sərsəm sayılır. Heç Məkkədə də ayrı cür deyildi. Yeni təlimi açıq-aşkar bəyan etməyi kəsdirənə qədər Peyğəmbər (s.ə.) çox tərəddüd etdi.

Camaat qarşısında çıxış etməsini buyuran vəhy ilə onun söylədiyi ilk kütləvi nitqin arası bir ay çəkdi. Amma bir gün cavan carçılar Məkkənin küçələri ilə qaçışb qışqırdılar:

- Haşim oğlu Abdullanın oğlu Məhəmməd bütün məkkəlilərdən Əbu Kübeys dağına getməyi xahiş edir, çünki xalqa nəsə vacib bir şey söyləmək istəyir.

Bu vaxta qədər şəhərdə söz-söhbət gəzirdi ki, Xədicənin əri əcaib bir yola düşüb. Onun indiyə qədər gizli saxladığı fikirlərə, təbii ki, müəyyən maraq duyulurdu. Keçmiş tacir yoldaşları, köhnə dostlar və uzun illər Peyğəmbərlə (s.ə.) Kəəbənin həyatında səmimi görüşən tanışlar Məhəmmədin (s.ə.) nitqinə yaxından qulaq asmaq üçün Məkkə ətrafındakı Əbu Kübeys dağına axışdılar.

Tacir dostlarından ibarət kütlənin qarşısında birdən-birə yeni xalis təlimlə çıxış etmək Peyğəmbərə (s.ə.) az gərginliklə başa gəlmədi. Məhəmməd (s.ə.) camaatdan çəkinirdi. Son illərdə Kəəbədə çox az-az görünmüşdü. Məlum olduğu kimi, sərbəst nitq istedadı ona verilməmişdi. Yalnız uzun illərin zəhməti nəticəsində bunu inkişaf etdirmək ona müyəssər olmuşdu.

Qüreyşilər toplaşanda Məhəmməd (s.ə.) on-

lara asan və sadə bir dildə izah etdi ki, İbrahimin və bütün peyğəmbərlərin qədim haqq təlimini xalqa çatdırmağı ona buyurmuşlar. Qurandan o, əzbər ayələr söylədi. Get-gedə görünməmiş bir məftunluq ona hakim kəsildi. Haqq olan imanı danmış qədim böyük xalqların məhvini parlaq boyalarla təsvir etdi. Cənnətin gözəlliyini tərənnüm edib Allahın buyruqlarını başa saldı: **Öldürməməli, oğurlamamalı, yalan söyləməməli!** Qüreyşilər ona yanımcılıqla qulaq asırdılar. Deməli, Məhəmməd bu nağıllara görə öz alış-verişini gözdən salıbmış, hörmətli tacirləri məclisə çağırıbmış, təkbəşinə səhrada vurnuxubmuş. Bir-iki iman gətirən, özəlliklə də ehtiraslı gənc Əli adama gülməli gəlirdi. Bunlar uşaq-muşaq idi və onları açıq-aşkar ciddi qəbul etmək olmazdı. Gələnlərdən heç kim yeni imana dönmədi.

Uğursuzluq Məhəmmədi (s.ə.) məyus etmədi. Digər peyğəmbərlər də əvvəlcə uğursuzluqla qarşılaşmışdılar. Yurddaşlarının qəlbində günah həddən artıq möhkəm və dərin kök salmışdı. İndi Məhəmməd (s.ə.) hər gün Kəəbədə tacir və baxıcıların arasında olurdu, sütunlardan birinə söykəlib mülayim, avazlı səsle Quran ayələrini əzbərdən deyirdi. Həmin ayələr rəğbət qazanırdı və sərraflara o saat aydın olurdu ki, Məhəmməd (s.ə.) görkəmli bir şair olmuşdur.

Şairlik tacirlər yuvası Məkkədə nadir hadisə deyildi. Amma heç vaxt hansısa şair tələb etməmişdi ki, onun şerlərini cılxa altun saysınlar. Məhəmmədə (s.ə.) deyəndə ki «şerlərin heyretəmiz gözəldir», yaxud mütəxəssislərdən biri fikir söyləyəndə ki «sənin qafiyə texnikan ədəbiyyatımızda yeni bir dövr açır», indicə şəninə tərif deyilənin sifəti qaralırdı və o, kəskin cavab

verirdi:

- Mən şair deyiləm, bunlar da mənim şerlərim deyil. Onlar Allah kəlamıdır ki, mənim ağzımdan eşidilir.

Burda, təbii ki, hər cür məntiq susurdu. İnsanlar çiyinlərini çəkir, Məhəmmədi (s.ə.) qoyub gedirdilər. Lakin şairin nazı ilə oynamaq üçün Məkkədə heç də hər kəs şair peşəsinə hörmət bəsləmirdi. Kəəbədə arasıkəsilməz çıxışlar, boş meydandakı moizələr Məhəmmədi (s.ə.) müəyyən müddət məkkəlilər yanında gülünc elədi. Hərdən onu barmaqla göstərir və kifayət qədər ucadan deyirdilər ki, eşidə bilsin:

- Baxın bu, Əbdülməttəlibin nəvəsidir, göylərdə baş verənlərdən xəbərdar olduğunu güman edir.

Və Məhəmməd (s.ə.) dönüb bu sözlərə cavab verəndə ki **«siz şimşək və ildırım çaxanda gözlərini yumub qulaqlarını tıxayanlar kimi-siniz»**, Ayəni tərifləyib ona hərcayı şerləri əzbər söyləməklə, yaxud dəhşətli bir musiqi ilə cavab verirdilər ki, Peyğəmbərin (s.ə.) səsini batırsınlar. Bu halda Peyğəmbər (s.ə.) Allahın günahkarların qəbul edəcəyi dəhşətli cəzalarının mənzərəsini çəkirdi. Bunun da uğuru o olurdu ki, ertəsi gün hansısa gənc şair Məhəmmədin (s.ə.) şerlərinə bir parodiya ilə bütün şəhəri güldürürdü. Tale özü belə istədi ki, parodiyaçıları içindən ən bacarıqlısı, Hətər oğlu Əmr ibn As Misirin sonrakı fəthi və islamın ən görkəmli sərkərdəsi oldu.

Heç nəyi vecinə almadan Məhəmməd (s.ə.) öz yolunu davam etdirdi. Onu ələ salanda, cavan məkkəlilər onun paltarını nəcislə murdarlayanda Məhəmməd (s.ə.) eyni şeyləri etmiş və məhvə düşər olmuş Ad və Tamud xalqlarından danışır-

dı. Arada Peyğəmbərə (s.ə.) pis rəftarı ədəbsizlik sayan şəxslər də yox deyildi. Məsələn, Yəsribdən qüdrətli bir tayfa başçısı deyirdi:

- Ləyaqətli bir insan yeni bir din qəbul edib, niyə onu dinc qoymursunuz.

Əslinə qalsa, məkkəlilər içindən ləyaqətli adamlara da pis gəlirdi ki, onlardan biri qara camaatın istehzası altında küçələri dolaşır. Doğrudur, onun nitqi gözəl qurulmuşdu, lakin heç cür uyuşmurdu ki, Məhəmməd (s.ə.) – cəhənnəm və cənnətin ziyansız təsviri ilə yanaşı (onun tələblərini həvəslə yerinə yetirmək istəyirdilər) – Kəəbənin həyətində, camaat içində bəlli olmayan, yəqin ki, çox qədim Allaha sitayiş edir və Məkkənin digər etibarlı allahlarının hamısını gözdən salır.

Bu gülünc söhbətlərə son qoymaq üçün Kəəbə cənabları qədimi sınaqdan çıxmış bir reseptə əl atmağı qərara aldılar. Axtarıb Məhəmmədi (s.ə.) tapdılar və başa saldılar:

- Bizdən fərqli olaraq sən başqa Allaha inanırsan. Çox gözəl! Biz dözümlü olmaq istəyirik. Bütün tayfalar kimi sən də öz allahının büstünü Kəəbədə qoy və istədiyin qədər ona sitayiş et. Biz sənə mane olmarıq, amma gərək sən də bizim allahları rahat buraxasan.

Bu təklif qüreyşilərə tam loyal və götürümlü görünürdü. Məhəmməd (s.ə.) isə həmin xoşməramlı təklifi var gücü ilə rədd edəndə qüreyşilər narahat olmağa başladılar. Çünki ortada ya dəli olmalıydı, ya da elə bir insan ki, nəşə qorxunc bir şey fikirləşirdi.

Ona görə də köhnə dostlar, əslində ona ilıq münasibət göstərən zadəgan qüreyşilər bir gün Məhəmmədin (s.ə.) yanına gəlib yanımcıllıqla dedilər:

- Məhəmməd, biz səni etibarlı, sözübütöv adam kimi tanıyırdıq, ona görə də indiki halından narahatıq. Düşünürük ki, yəqin xəstəsən, icazə ver, ən yaxşı təbibləri çağıraraq, xəstəliyini müalicə etsinlər.

- Mən sapasağam, - Məhəmməd (s.ə.) cavab verdi.

- Onda bəlkə bu rəftarınla pul, yeni sərvət qazanmaq istəyirsən? Bunu da eləmək olar. İstəyirsən, şəhərin idarəçiliyində sənə bir vəzifə verək ki, özünün və məsləkdaşlarının ehtiyaclarına yetərinə bəs eləsin.

Qüreyşilər bunun da şahidi olanda ki Məhəmməd (s.ə.) həmin təklifi də rədd etdi, onların ağılı çaşdı. İnsan ağıllı olsun və puldan boyun qaçırsın, ağılı başında olan tacirlər bunu dərk edə bilmirdilər. Yəqin burda qaranlıq şeylər vardı. Onlar bu çaxnaşmaçı ilə ciddi məşğul olmağı qət etdilər.

Əslinə qalsa, məkkəlilər hər növdən olan peyğəmbərlərə, mələklərə və allahlara can-başla inanırdılar. Lakin məşhur peyğəmbərlərin hamısı çoxdan dünyadan köçmüşdü, təbii ki, mələklər də vardı, amma yəqin dünyanın başqa guşələrində. Fəqət heç cür təsəvvürlərinə gətirmirdilər ki, onlardan birinin, məkkəli bir tacirin belə yüksək şeylərdə əli olmuş olsun. Bunun üçün onu yaxşı tanıyırdılar. Axı o elə onlar kimiydi, bazarları dolaşırdı, alırdı, satırdı, öz mal-mülkünü idarə edib artırırdı. Birdən-birə peyğəmbər olsun? Bu ki gülməli idi! Lakin Məhəmməd (s.ə.) sarıdan tam aydınlıq hasil etmək üçün qərara aldılar ki, ilahi nazilliyin ən sadə sübutlarını ondan tələb etsinlər – qoy bir möcüzə yaratsın.

- Ya Məhəmməd, - qüreyşilər dedi, - vadimiz dar və bəhrəsizdir, onu genişləndir və içindən

bir çay axıt. Yaxud qoy allahın sənə bolluca var-dövlət versin, ya da bizə hər hansı bir möcüzə göstər.

Peyğəmbərin (s.ə.) möcüzədən zəhləsi gedirdi. Onu əhatə edən aləm möcüzə ilə doluydu. Bilmək olmurdu, hansı Allahındır, hansı qara magiyadan gəlir. Məhəmməd (s.ə.) möcüzə yarada bildiyini heç vaxt iddia etməmişdi.

- Allah məni möcüzə törətməyə göndərməyib, - qüreyşilərə cavab verdi, - mən yalnız ona görəyəm ki, haqqı sizlərə yayım. Heç vaxt deməmişəm ki, Allahın zinəti mənim əlimdədir, yaxud mən sirli bacarıqlara malikəm, ya da mələyəm. Mən, özü özünə kömək edə bilməyən və Allah istəməsə, iman gətirə bilməyən mən. ***Mən də yalnız insanam, başqaları kimi.***

- Möcüzə yaratmırsansa, sənın sözlərinə inana bilmərik.

- İsa möcüzə yaratdı, ona da inam göstərmək istəmədilər, - Məhəmməd (s.ə.) cavab verdi.

Qüreyşilər üçün Məhəmməd (s.ə.) həmin dövrdə istisnasız bir şəxsiyyət idi. Onun əvvəlki durumuna o qədər gözəl bələd idilər ki, pis niyyətdə olduğunu ciddi qəbul etmirdilər. Xarici görünüşü və rəftarı belə bir gümana əsas verirdi ki, sadəcə dəlidir. Lakin diqqətlə qulaq asanda sözlərində heç bir dəlilik yox idi. O, qüreyşilərin özlərinin bildikləri, ancaq həvəssiz qulaq asdıqları şeylərdən danışdı. Varlı tacirlərin eyş-işrətini lənətləyirdi, hamı üçün bərabər hüquq tələb edirdi. Dəbdəbəni, yalanı, sələmi və qüreyşilərin xoşladığı daha bir çox şeyi qadağan edirdi. Nəhayət Kəəbənin qədim allahlarına qarşı mübarizə aparırdı və bununla qüreyşilərin sərvətinin özülünü, hətta Məkkənin varlığını laxladırırdı. Bu, tək-cə dözülməz deyildi, həm də təhlükəliyə-

di.

Qüreyşilər qəflətən meydana çıxmış Peyğəmbərə (s.ə.) qarşı mübarizə aparmaq qərarına gəldilər. Məhəmməd (s.ə.) də yeni imanı canı dildən yaymaq qətiyyətində idi. Qüreyşilərdə səsinə səs verən tapılmadığına görə o, Ərəbistanın digər xalqlarına müraciət etdi. Bayram aylarında Məkkəyə axışan saysız bədəvi tayfalarının düşərgələrinə baş çəkdi. Burda o, haqq olan imanı vəz etdi, Quranı oxudu və yeni imana tapınan tək-tük adamlara rast gəldi. Böyük dəstələrlə Kəəbə bazarına gələn yəhudi və xristianlarla söhbəti daha yaxşı tuturdu. Özünün və onların imanının arasında olan fərqi həmin dövrdə Məhəmməd (s.ə.) hələ ayıra bilmirdi.

- Mənim Allahım həm də yəhudilərin və xristianların, yazı xalqlarının Allahıdır, - tez-tez təkrarlayardı.

Məkkəyə gələn yəhudilər və xristianlar dini söhbətlərdən qaçmırdılar. Onlar da bu gözəl insanı əvvəlcə özlərindən biri sayırdı. Axı o da onlar kimi tək Allaha inanırdı. Bütçü Ərəbistan üçün artıq bu, tərəqqi idi. Kasıb bədəvilər də Peyğəmbərə (s.ə.) qulaq asırdılar. Onlar məftunluqla Quranın gözəl misrələrini dinləyirdilər, Allahın verəcəyi cəzalardan eşidəndə isə sadələvh qəlbləri ehtizasa gəlirdi. Sadə səhra çocuqlarından bundan artıq daha heç nə gözləmək olmazdı. Hərdən elə olurdu ki, bütöv-bütöv tayfalar Məkkədə islama dönürdülər, amma geri, öz səhralarına qayıdanda köhnə allahlar yenidən su üstündəki saman kimi peyda olurdu.

Məhəmmədin (s.ə.) təlimi ölkənin ögey evlamları – qullar və himayəsiz şəhərlilər arasında daha böyük rəğbət tapdı.

- Qulları öldürmək olmaz, sədəqə paylamaq

lazımdır, sələm götürmək olmaz, - Məhəmməd öyrədirdi.

Plutokrat¹ Məkkə respublikasının pariyaları² üçün bu sözlər göylərin armağanı kimi səslənirdi. Xüsusilə də qüreyşinin, hakim təbəqənin üzvünün dilindən çıxdığına görə.

Qüreyşilərin kişiləri üçün bütün bunların hamısı ürəkaçan deyildi. Özünün gözəl nəğmələri ilə bu dəli fantastın onlara işarə verdiyi təhlükə, deyəsən, açılırdı. Doğrudur, onlar tezliklə bütün tayfalara xəbər göndərdilər ki, şəhərlərində bir dəli, bir fantast peyda olub ki, onun da sözlərinə heç vaxt əhəmiyyət verməyə dəyməz. Lakin bu ona gətirib çıxartdı ki, indiyə qədər Məhəmmədin (s.ə.) haqqında heç nə eşitməmiş tayfalar indi onun adını müəyyən bir maraqla təkrarlayırdı.

Sonra aşkar təqiblər başladı. Uşaqlar Peyğəmbərin (s.ə.) ardınca qaçışır, ona daş atırdılar. Əmisi Əbu Ləhəbin çoxdandır ona nifrət bəsləyən arvadı, kübar xanım Kumayl bint Hərb Peyğəmbərin (s.ə.) namaz qıldığı yerlərə tikan səpirdi. Məhəmməd (s.ə.) Kəəbədə görünəndə onu söyüşlə qarşılayırdılar. Qüreyşilər dərk etmişdilər ki, onlardan biri öz silkinə xəyanət etmişdir.

Amma məkkəlilər Məhəmmədə (s.ə.) bundan artıq heç nə edə bilmədilər. Məkkədə həbsxana yox idi. Ümumi qanunlar və hakimlər də. Məhəmmədi (s.ə.) tuta bilməzdilər. Onun həyatı, sağlamlığı və sərvəti Haşimi tayfası üzvləri-

¹ **Plutokrat** – *Plutokratiya* tərəfdarı. *Plutokratiya* (**plutos** – *sərvət*, **kratos** – güc, hakimiyət) – siyasi iqtidarın formal və faktiki olaraq hakim siniflərin varlı zümərəsinin əlində olduğu dövlət quruluşu.

² **Pariya** – Cənubi Hindistanda ən aşağı təbəqələrdən birinə mənsub olan insan. Məcəzi mənada: hüquqsuz, səfil.

nin güclü himayəsi altında idi. Bu tayfanın başçısı Məhəmmədin (s.ə.) əmisi Əbu Talib idi. Peyğəmbəri (s.ə.) qüreyşilərin caynağına vermək onun əlindəydi.

Əbu Talib yaşlı adam idi, ərəb kişisiydi. Qardaşı oğlunun mötəbərləşməsinə inanmırdı. Bir dəfə o, Məhəmmədi (s.ə.) alnı yerdə namazda görəndə və Peyğəmbər (s.ə.) onu islama döndərmək istəyəndə kişi kinayə ilə demişdi:

- İnanmıram, Allah qarşısında ehtiramı onunla sübuta yetirmək lazımdır ki, dalını qaldırıb başını əyəsen. Amma əgər sən başını mütləq dalına nisbətən daha aşağı əymək istəyirsənsə, mən sənə mane olmaram.

Əbu Talib qocalmışdı. Tayfası Məkkədə güclü tayfa deyildi, lakin o, ərəb idi və qan qohumluğu onun üçün çox müqəddəsdi.

- Mən də, tayfam da Məhəmmədi son nəfəsimizə qədər qoruyacağıq, - ondan Məhəmmədi (s.ə.) tələb edən qüreyşilərə belə demişdi.

Qüreyşilər onu hədələyib gedəndə isə qoca dərin xəyala dalmışdı. Mübarizədə o çox şeyi itirə bilirdi. Qüreyşilər güclüydü və haşimilərin xətersiz ötürməsinin məsuliyyəti Əbu Talibin üstünə düşürdü. Məhəmmədi (s.ə.) o, yanına çağıraraq dedi:

- Qardaş oğlu, çəkə bilmədiyimizdən artıq yükü üstümüzəmi götürək? Neylədiyini fikirləş!

Bu vaxt Məhəmməd (s.ə.) buyurdu:

- Günəşi sağ əlimə, Ayı sol əlimə versələr də, mən haqdan dönməyəcəm. Qoy Allah mənə daha yaxşısını öyrətsin, ya da canımı alsın.

Və Əbu Talib cavab vermədiyinə görə Mə-

həmməd (s.ə.) fikirləşdi ki, əmisi daha onu qorumaq istəmir, onu Haşimi tayfasından çıxarmaq niyyətindədir. Bu isə hər hansı ərəbə üz verə biləcək ən qorxulu şeydir. Peyğəmbərin (s.ə.) gözləri doldu. Doluxsunmuş ayağa qalxıb otağı tərk etmək istədi.

Amma Əbu Talib ərəb idi, canındakı haşimi qanı dilə gəlmişdi. Qardaşı oğlunun niskilinə baxa bilməzdi. Məhəmməd (s.ə.) astanaya çatmamış Əbu Talib dilləndi:

- Qardaş oğlu, hara istəyirsən, get, nə istəyirsən, danış. Ömründə heç vaxt səni düşmənlərin əlinə vermərəm!

Peyğəmbər (s.ə.) beləcə haşimilərin himayəsində qaldı. Amma qüreyşilərin nifrəti gündə gündən artırdı.

PEYĞƏMBƏR KƏƏBƏDƏ

İndiyə qədər Məhəmmədə tay insan olmayıb.

Peyğəmbər (s.ə.) hər gün Kəəbəyə gedirdi. Müqəddəs sütunlardan birinə söykənir, ya da müqəddəs evin kölgəsində dayanır və uca səslə Quran ayələrini əzbərdən söyləyirdi. Çox az miqdar sadıqləri, bir neçə həvəskar və qərib ki, Peyğəmbər (s.ə.) onlar üçün bir növ həmişəlik diqqətə şəyan varlığa çevrilmişdi. Peyğəmbər (s.ə.) özünün ipək libasında avazlı səsi ilə moizəyə başlayanda ondan qəribə bir sehr ucalırdı. Peyğəmbərin (s.ə.) hələ nə qədər mübarizə aparacağını, uğurlarının necə acınacaqlı olacağını dəqiq bilməyən məsləkdaşları üçün təkcə onun adı kifayət edirdi. Qəriblər də onun sehrindən qaça bilmirdilər. Bu, bəlli idi. Bunu ayələrin sehri ilə izah edirdilər.

Həmin çağlardan Peyğəmbərin (s.ə.) şəxsiyyətinin bir çox təsvirləri qalıb. Acınacaqlı görkəmi varmış, mübarizə aparmaq ona ağır gəlirmiş. Fəqət gül camalı bu halda da onu tərk etməmiş. On il ona xidmət göstərmiş qulu Ənas sonralar danışarmış ki, ondan, bircə dənə də olsa, tənə almayıb və heç vaxt onda səbirsizlik əlaməti hiss etməyib. Yalnız çox nadir halda kimdənsə gileylənərmiş, işlətdiyi ən ağır tənə də «Görüm alnı çirkə buləssın» olarmış. Kimsə Peyğəmbərdən (s.ə.) xahiş edəndə ki düşməninə qarğasın, həmişə belə cavab verərmiş:

- Mən yer üzünə kiməsə qarğamağa yox, insanlar arasında barış və həlimlik yaymağa gön-

¹ Alman ictimai tarixində Ölsner soyadı ilə onlarca mütəfəkkir var. Bu fikrin onlardan hansına mənsub olduğunu hələlilik aydınlaşdırma bilməmişik.

dərilmişəm.

Peyğəmbər (s.ə.) xəstələrə və külələrə baş çəkərdi. Çox danışmazdı və həddən artıq sadə idi. Xasiyyətində igidlik cizgiləri ilə qəribə şəkildə çulğaşan qadınsal bir incəlik vardı. Bilərəkdən, amma təvazökarlığı səbəbilə qaynayıb-qarışmadan o öz daxili odunu başqalarına sirayət etdirən bir entuziast idi. Xarici görkəmindən heç nə hiss olunmurdu, yalnız sərraf onun içində közərən odun işartısını sezə bilərdi.

«Nə hündürboy idi, nə alçaqboy, ortaboy idi, saçları nə qıvrıq, nə də tel-tel idi, sifəti nə dolu, nə ətli idi, qırmızılı ağ idi. Qara gözləri, uzun kirpikləri, iri kəlləsi, enli kürək sümükləri, sinəsində azca tükü, totuq əlləri və ayaqları vardı. Elə yüngül yeri yirdi ki, elə bil su üstündə süzürdü, harasa baxanda bütün bədənini tərpədirdi. Kürəklərinin arasında peyğəmbərlik möhürü vardı, əliaçıqlıqda tayı-bərabəri yox idi. Sinəsi igid sinəsi, dili ən doğru dil. Ətrafında olanların ən sədaqətlisi, ən mülayimi və ən nəcibi idi; kim onu ilk kərə görürdüsə, ehtiramı artırdı, kim yaxından tanıyırdısa, sevirdi, kim tərənnüm edirdisə, bunları deməyə məcbur olurdu: Ondan qabaq və sonra onun kimisini görməmişəm».

Peyğəmbəri (s.ə.) sinli bir ərəb belə tərənnüm edirdi.

Peyğəmbər (s.ə.) Kəəbənin həyətinə oturardı, imanlıların, qəriblərin və qüreyşilərin əhatəsində. Quran ayələri avazla səslənərdi və Peyğəmbər (s.ə.) sınaıçı nəzərlə camaata baxardı, gözünün qığılcımı və ayələrin gözəlliyi ilə hamını məftun edərdi. Xalq həmişə deyərdi:

- Peyğəmbərsənsə, bizə bir möcüzə göstər

ki, sənə inana bilək.

Allahın Rəsulu (s.ə.) da həmişə cavab verərdi:

- Məgər yetərli, ətraflı sübut deyilmi ki, ey ərəb xalqı, sənə sadə dilin kitab dili seçilib ki, orda hər bir ayə sənə bütün nəğmələrini və şerlərini unutdurur?!

Danışır ki, bundan sonra imansızlar Ərəbistanın bütün şairlərini toplamağı qərara alıblar ki, onlar Quran ayələrinin gözəlliyinə tay olan, ən azı bircə ayə, bircə avaz yaratsınlar. Şairlər gəlirlər, Kəəbəyə toplaşılar və Günəşin qaynarlığı altında tər tökməyə başlayıblar. Özlərini gücə salıb çətinliklə şer qoşublar. Amma qoşduqlarını əzbərdən deyəndə Peyğəmbərin (s.ə.) ən qatı düşmənləri də etiraf etməyə məcbur olublar ki, onların şerlərinin bircəciyi belə, Quranın ayələrinə yaxın gəlmir. Və ərəblər şair xalq olduğu üçün çoxları Kəəbədə dizə enib islama tapınıblar. Ayələrin əlçatmaz gözəlliyi onların ilahi qaynağına yetərli sübut olub.

Ayələrin gözəlliyi kifayət etməyəndə isə Peyğəmbər (s.ə.) öz imanının əsaslarını geniş və ətraflı izah edirdi. Və Peyğəmbərin (s.ə.) daxili közərtisi ölçüb-biçmənin zahiri donuqluğu ilə birləşdiyinə görə nüfuzlu bir məkkəlini həqiqi imana döndərmək üçün o heç bir cəfadan çəkinmirdi. Günlərin birində Peyğəmbər (s.ə.) yenə də Kəəbənin yanında dayanmışdı və haqq imana çəkmək istədiyi bir məkkəli ilə söhbət edirdi. məkkəli dinə az maraqlıydı, elə bunun özü də Məhəmməd (s.ə.) üçün xüsusi bir stimuldü. Bu vaxt Kəəbənin həyətinə yaşlı, kor bir bədəvi göründü ki, o da səhrada yeni peyğəmbərin təli-

mindən soraq tutmuşdu və qəlbinin xilasını onun yanında aramağa gəlmişdi. O, Peyğəmbərə (s.ə.) yanaşıb sual verdi. Peyğəmbər (s.ə.) həmin an kübar bir məkkəli ilə məşğul idi və söhbətdən ayrılmaq istəmirdi.

- **Mane olma**, - hirsle kora dedi, - **mən daha vacib işlə məşğulam** (20,1-4)¹. Və həmin gecə Peyğəmbər (s.ə.) Xəyaləti qəbul etdi. Cəbrail onun gözünə göründü və rəftarına görə onu tənbeh etdi. Ertəsi gün səhər tezdən Peyğəmbər (s.ə.) yerindən qalxdı, şəhəri dolaşdı və koru ax-tardı. Nəhayət onu tapdı, boynuna sarılıb acı-acı ağladı.

- **Mən yalnız insanam, başqaları kimi** (41,5)², - dedi, - mənə xətdən xalilik verilməmişdir, amma mən öz xətamı yumaq istəyirəm.

Peyğəmbər (s.ə.) bu kor dilənçiyə yüksək hörmət bəsləyirdi, sonralar onu Mədinə şəhərinin valisi təyin etdi və hər dəfə ondan söz düşəndə deyirdi:

- Mənə o kəs başqalarından üçqat sevimlidir ki, Allah ona görə məni tənbeh etmişdir.

Yalnız bu bircə kərə Peyğəmbər (s.ə.) haqsızlığa yol vermişdi. Ərəb üləmaları çatdırırlar ki, onun bu və digər yanlışlıqları ona görə olmuşdur ki, Allah Peyğəmbərin (s.ə.) hər xətdən birini etməsini istəmişdi, çünki o da insan idi, başqaları kimi.

Peyğəmbərin (s.ə.) sonrakı illərdəki mərhəməti barədə oxşar bir hekayəti söyləyirlər. Şöh-

¹ Müəllif bu epizodu göstərilən Surənin ayələrinə istinadən yazmışdır.

² Azərbaycan dilinə tərcümədə 6-cı Ayə.

rətinin zirvəsində dayananda hər gün yanına çirkin bir qarı gəlmiş və ləliyə yalvararmış ki, ona cənnətdə yer ayrılması barədə Allaha dua etsin. Bir gün qarı yenidən gələndə səbri tükənmiş Peyğəmbər (s.ə.) deyir:

- Sənin kimi çirkin qarılar ümumiyyətlə cənnətə düşmürlər. - Bu sözdən qarı göz yaşları axıdır və Peyğəmbər (s.ə.) tələsik sözünə davam edir. - Çünki cənnətin qapısı ağzında çirkin qarıların hamısı dönüb təzə-tər, gözəl bakirələr olurlar.

Bu hekayəti böyük fars şairi Səədi məşhur şerlərinin birində nəzmə çəkmişdir.

Peyğəmbər (s.ə.) mərhəmətli, nəzakətli və sayqılı idi. Amma ən böyük sevgisi uşaqlara yönəlmişdi. Məkkə şəhərinin nifrətinə illər uzununu dəyanətlə dözən o, başını tumarlamadan, gül baxışı ilə müşaiət etmədən bircə uşaqdan da yan ötməzdi. **«Bütün uşaqlar müsəlman doğulur»**, bir islam kəlamı belə deyir.

Günlərin birində Məhəmməd (s.ə.) adəti üzrə Kəəbədə oturmuşdu və körpə bir qız uşağı onun yanından keçirdi. O, uşağı yanına çağırırdı, nəvazişlə onun saçını tumarlamağa və ona oxşayıcı sözlər söyləməyə başladı. Ətrafda qüreyşilər oturmuşdular, onlar qıza və Peyğəmbərə (s.ə.) baxıb başlarını buladılar – qızlar axı dəyərsiz məxluqlar idi. Ciddi, üstəlik də Allahın xüsusi sevimlisi olduğu iddiasını irəli sürən bir adam necə camaatın gözü qarşısında qız uşağını sığallaya bilərdi. Bu biabırçılığa baxmağa daha dözə bilməyən yaşlı bir Qüreyş Məhəmmədə (s.ə.) yaxınlaşıb dedi:

- Nə sığallayırsan uşağı? Məgər bilmirsən ki,

artıq qız uşağını cəza çəkmədən öldürməyə icazə verilir?

Onda Peyğəmbər (s.ə.) dikəldi, Quranın yeni bir Ayəsini qətiyyətlə bəyan etdi: **«Kasıblıqdan qorxub uşaqlarınızı öldürməyin, çünki sizin də, onların da ruzisi verilir»** (6, 152)¹.

Beləcə anın hökmündən islamın vacib bir qanunu yarandı ki, bu da qədimlərdən, əsrlərdən bəri təkrarlanan səhra adətinə son qoydu.

İslamın bir çox digər vacib hökmləri də oxşar, tamamilə boş bir yerdən yarandı. Hansısa önəmsiz bir olay Peyğəmbərin (s.ə.) diqqətini çəkirdi, bunun da nəticəsi sonra milyonların yaşayışını müəyyənləşdirən bir hökm olurdu. Məsələn, bütün şərq aləminə özümlü bir səciyyə vermiş içki yasağı bir kərə xeyli imançı dəm vəziyyətdə namaza gələndə və davranışları xoşagəlməz diqqət oyadanda bəyan edildi.

Oçağkı anlayışda inqilab hesab edilə bilən boşanma da Peyğəmbərin hərəmxanasındakı bir hadisə ilə bağlı buyuruldu. Məhəmməd (s.ə.) addım-addım irəliləməyi və misallarla izah etməyi xoşlayırdı; qarşıda deyilməyə nəşə vardsa, həmişə müvafiq məqam gözləyirdi ki, onu bəyan etsin. Kəəbənin həyətidə o vəz edən vaxtlarda bu ilahi bazar teoloji seminara çevrilirdi. Ərəb allahlarının kahinləri, yəhudilər, xristianlar, hər növdən olan təriqətçilər Kəəbəyə yığışb yeni imanın mahiyyəti barədə Peyğəmbərə (s.ə.) saysız suallar verirdilər. Peyğəmbər (s.ə.) yəhudi və xristianlarla birlikdə saatlarla müqəddəs yazını oxuyurdu. Qüreyşilər isə öz növbəsində yayırdılar ki, yeni imanın hamısı əslində

¹ Azərbaycancaya tərcümədə 151-ci Ayə.

yəhudilərdən və xristianlardan köçürülüb. Peyğəmbər (s.ə.) çox suallara cavab verməli, çoxlu müzakirələr aparmalı olurdur, səhranın sadə, teoloji dialektikasının çoxqatlı, mübahisəli məsələlərindən tədricən islamın möhkəm konturlu binası baş qaldırırdı.

Bu vaxt, təbii ki, məzəli hadisələr, Şərqi yüksək qiymət verdiyi və onlara öz müdrikliyini izhar etdiyi qərribə bənzətmələr də olurdu. Məsələn, bir gün bir şəkkak Peyğəmbərin (s.ə.) hüzuruna gəlib bu sualları verdi:

- Deyirsən, Allah hər yandadır? Amma mən onu görmürəm, hardadır? Niyə günahına görə insan cəzalandırılmalıdır? Axı Allahın istəyi bu günahların da üstündədir. Necə cəhənnəm şeytanı cəzadır? Od axı şeytanın təbiətidir, od odu necə incidə bilər?

Bu qədər çətin sualdan aşkarca karıxaraq Məhəmməd (s.ə.) xeyli susdu, sonra qəflətən yerdən bir kəsək götürdü və onu sual verənin kəlləsinə ilişdirdi. Haqq arayan bundan bərk hirslandı, şəhərdə vurnuxub qohumlarını tapdı və acı-acı gileyildi:

- Mən onunla ağıllı söhbət etmək istəyirdim və ciddi suallar verdim, o isə cavab əvəzinə başıma kəsək yağdırdı.

Qohumlar Peyğəmbərdən (s.ə.) haqq-hesab tələb etmək üçün yığılıb Kəbəyə gəldilər.

- Mən o kişinin xətrinə dəyməmişəm, - Peyğəmbər (s.ə.) dedi, - suallarına cavab vermişəm. - Rəqibinin mat baxışlarını görəndə isə izah etdi. - Sən Allaha şübhə edirsən, çünki Onu görmürsən. Kəsək səni ağrıdı, mən də bu ağrıları görmürəm. Tutduğum işdən şikayət edirsən, bir tə-

rəfdən də deyirsən ki, insanın etdiyi hər şey Allahdandır. Necə olur, torpaq səni ağrıdır, axı o sənin öz təbiətidir, çünki sən torpaqdan xəlf edilmisən, torpağa da dönəcəksən.

Bu qəbildən olan zarafatları Məhəmməd (s.ə.) xoşlayırdı. Belə hənəkləri edən kəs çox asanlıqla bir addım da qabağa gedə bilər, göz-bağlayıcı, ovsunçu, yaxud sehrçi ola bilər. Belə halda insanları öz sehrində saxlamaq heç də çətin olmazdı.

Zəmanənin ilkindən bu yana Şərqdə hər kəsin asanlıqla öyrənə bildiyi kiçik ovsunun köməyi ilə böyük müqəddəslik şöhrətinə yetişmiş peyğəmbərlər qayır-qayır qaynaşırdılar. Məhəmməd (s.ə.) belə müqəddəslərdən olmaq istəmirdi. O, qəlblərə sözün möcüzəsi ilə, inandırmanın gücü ilə hakim kəsilmək istəyirdi. Əl atdığı vasitələr bunlar idi: misal, bilik, müzakirə. Xalqlara bəyan etdiyi din əslində ali dərəcəli pozitivizm idi. İdrakdan kənarda olan, ağilla qavranılması mümkün olmayan şeylərin hamısına o, dərinə nifrət edirdi. Eləcə də insanın yenidən dirilməsini, ərəblərin uzun müddət inanmaq istəmədikləri bir əhkamı o, Şərqin başqa müqəddəsləri kimi ruhların ucuz-ucuz çağırılması və buna bənzər şeylərlə izah etmirdi, əksinə, həmişə onu ölən və daima yenidən oyanan təbiətin möcüzəsi ilə başa salırdı.

Peyğəmbərin (s.ə.) pozitivist imanı yaxşı nümunə tələb edirdi. Bütün qaynaqlar Allahın Rəsulunun (s.ə.) sadə həyat tərzini birsəslə təsdiq edir. Az yatıb az yeyərdi, hətta təhərsiz yeməyi də haram sayardı. Kəsiblərə hörməti vardı, çünki onlar Allah tərəfindən təqdir olunmuşdular. Onlara harda rast gəlsəydi, evinə çağırırdı, çox

vaxt yalnız xurma və sudan ibarət olan yeməyini onlarla bölüşərdi. İstənilən qul onun hüzuruna gəlib ədalət tələb edərdi. Elə bir iş olmazdı, Peyğəmbərə xırda görünsün ki, onunla o, məşğul olmasın. Təsəlliyyə ehtiyacı olan hər kəsə təsəlli verərdi və həmişə, hər yerdə özünün şəxsi zəifliyini, lakin mötəbərləşməsinin gücünü dərk edərdi. Heç vaxt özünə Allah kəlamını yaymalı olan insandan başqa ayrı gözlə baxmazdı.

- İnsan gücündən qıraqda olan şeyləri məndən tələb etməyin, - məsləkdaşlarına deyərdi, - fəvqəlinsanlıq yalnız mələklərə xasdır. Allah istəsə, onlardan birini nazil edər, mənə yalnız insanam.

Məkkədə, üçyüz altmış bütün şəhərində Allahın Rəsulu Məhəmməd (s.ə.) beləcə yaşayır və vəz edirdi. Yalnız qüreyşilərin nifrəti onun missiyyasını dəyişdirdi.

BİRİNCİ HİCRƏT

Öləməsə, öləm.

Luter¹

Ərəb tayfa patriotizminin, ərəb milli şüurunun və ərəb təkəbbürünün timsalı kimi Camici soyundan Rabi adlı ərəbin aşağıdakı deyimi tez-tez təkrarlanır:

- İnsanlar arasında ən yaxşısı bizik, ərəblər. Ərəblər içində ən yaxşıları Mudar soyudur. Mudar soyu arasında ən yaxşıları Həis tayfasıdır, həislər arasında ən yaxşısı Cəzur nəslidir. Cəzurlar arasında ən yaxşısı Camici ailəsidir. Mən isə camicilərin ən yaxşısıyam. Deməli, mən, Rabi, insanlar arasında ən yaxşısıyam.

Əksər ərəb qoca Rabi kimi düşünürdü və elə bugünün özündə də belə düşünür, fərq yalnız orasındadır ki, Camici və Mudarın yerinə onların öz tayfaları və ailələri keçir. Başqa bir ailənin nüfuzunu tanımaq istənilən ərəb üçün müşkül məsələdir. Yad xalqdan olan insanın o, ömründə sözü ilə oturub-durmaq istəmir. Onun azadlığına ən yüngül toxunma cəhdini belə, sezir, avtomatik ona qarşı qalxır. Məkkəlilər də bu baxımdan cılxaqanlı ərəblər idilər. Məhəmmədin (s.ə.) niyyətləri onlarda avtomatik etiraz doğururdu.

¹ Martin Luter (1483-1546) – protestantizmin banisi, Vittenberq universitetinin fəlsəfə və teologiya üzrə professoru, Bibliyanın alman dilinə tərcüməçisi və həmin tərcümə ilə alman ədəbi dilinin banisi.

Məhzum Muciri ailəsindən Əbu əl-Hakəm Əmr ibn Hişam məkkəlilər arasında ən mühafizəkarı idi. Əməvi tayfasından Əbu Süfyanla və əməvilərin yeznəsi Əbu Ləhəblə birlikdə o, qədimərəb baxışı cəbhəsini yaratdı.

- Biz, Məhzum Muciri və əməvilər, - dedi, - Haşimi tayfası ilə tez-tez rəqabətdə olurduq. Amma bizim ailələr cins ərəb atları kimidir və həmişə yarışı udurduq. Heç qoyarıqmı ki, haşimilər indi göylərlə əlaqəsi olan bir peyğəmbər ortaya çıxarsınlar?

Bu sözlər zadəganlar arasında böyük rəğbət qazandı. Amma onlar başlıca olaraq geniş kütlə üçün nəzərdə tutulmuşdu. Qüreyşilərin dar çərçivəsində Əbu əl-Hakəm tamam başqa fikirlər söyləyirdi.

Əbu əl-Hakəm ağıllı, mühafizəkar və tərs idi. Onun gözləri keçmişdən qopmurdu və yeni olan hər şeyə nifrət edirdi. Qədim allahları sevirdi, ona görə yox ki, onlar allahlar idi, ona görə ki, ata-babaları bu allahlara sitayiş etmişdi. O, Məkkə şəhərini və zadəgan qüreyşilər nəslini sevirdi. Zadəganlığı zadəganlığın xatirinə sevirdi və ənənəsi olmayan qara camaata nifrəti vardı. Məkkəlilələrin ən ağıllısı və Peyğəmbərin (s.ə.) ən qəddar düşməni idi. Məhəmməd (s.ə.) onun adını Əbu Cəhl (Cahillik Atası) qoydu, belə hallarda seçilmiş ifadələrə az meyl göstərən müsəlman camaat isə ona müxtəlif səbəblərdən «İylidal» adını verdi.

Əbu Cəhl xırdaboy, kürən, güclü, qəddar, qanıçən, bic və uzaqgörən idi. Məhəmmədin (s.ə.) nə demək olduğunu Peyğəmbərin özündən də qabaq dərk etmişdi. «Üçyüz altmış allahın yerinə

Kəəbəyə», Əbu Cəhl içində düşünürdü, «hər şeydən xəbərdar, mütləqhakim, vahid bir Allah gəlirsə, aydındır ki, bu Allahla birbaşa əlaqədə olan və Ondən buyruq alan insan yer üzündə güclü adam olmaq istəyir və elə bir iqtidar iddiasındadır ki, onu haçansa hansısa qüreyşi ona vermək arzusunda olmayacaq. Bundan əlavə, üçyüz altmış allahın hamısı dincə buraxılıandan sonra heç bir bədəvi daha Məkkəyə gəlməyəcək, Məkkə zəifləyəndə də başqa şəhərlər böyüyüb zənginləşəcək. Bu peyğəmbər daha nə vəz edir? Bütün insanlar bərabərdir, Allah hamıya rəhm göstərir və pis əməllərinə görə insan dünyada cəzaya yetir. Bu da belə bir hökmdən başqa ayrı bir şey deyildi ki, qüreyşilər haqsız iqtidara, haqsız sərvətə və insanlar üzərində haqsız hökmə malikdirlər, onlar sonuncu köləyə taydır və bölünməz hökmran mövqelərindən əl çəkməlidirlər. Təəccüblü deyil ki, tez-tez vəz etdikcə bu peyğəmbərin yanına daha çox kölə, dilənçi və nöker-naib axışırdı. Buna görə də Məhəmmədin əməli qara camaatın Məkkənin qədim ağalarının əleyhinə yönəlmiş bir hərəkət idi».

Əbu Cəhl bunları dərk edəndə Peyğəmbərin (s.ə.) qanını içməyi, onun yanlış təliminin son qalıqlarını qazıyıb atana qədər onunla mübarizə aparmağı kəsdirdi. Köhnə Ərəbistan, qüreyşilərin zadəgan nəsli, üçyüz altmış allah və çiçəklənən Məkkənin xatirinə apardığı bu mübarizəyə o öz həyatını həsr etməyi qərara aldı.

Əbu Cəhlin tərəfi nüfuzlu, güclü və böyük idi. Qüreyşilərin ən sayseçmələri burda cəmləşmişdi. Yenilikçi Peyğəmbərlə (s.ə.) zəngin tacirlər arasındakı mübarizə tezliklə konkret forma kəsb etdi. Peyğəmbərin (s.ə.) özü haşimilərin hi-

mayəsində olduğuna görə düşməni qərara aldı ki, onun tərəfdarlarına zülm etsin. Bu o qədər də çətin olmadı, zira Peyğəmbərin (s.ə.) əksər tərəfdarları zəngin və zadəgan Peyğəmbərdə (s.ə.) qorqu və sığınacaq arayan kasıb kölələr, dilənçilər və qəriblər idi. Öz köləsinə, öz ailəsinin üzvlərinə Məkkədə cəzasız zülm etməyə icazə verilir. Bu hüquqdan geninə-boluna yarınırıdılar. Qüreyş qəslərinin zirzəmiləri Peyğəmbərə (s.ə.) sadıq cəzalılarla tezliklə doldu. Ev cəzaları təsir etməyən höcətlər üçün mütləq işkəncələr tətbiq olundu.

Məsələn, Peyğəmbərin (s.ə.) qızgın tərəfdarlarından biri, sonralar islamın ilk müəzzini zənci Bilal idi. Ağası, əməvilərdən biri, onu arxası üstə yaxıcı Günəşə doğru uzadıb dedi:

- Öləne qədər, yaxud peyğəmbərdən üz döndərənə qədər burda qalacaqsan.

Zənci öz Peyğəmbərindən (s.ə.) dönmədi. Dəhşətli işkəncədən bir neçə gün sonra mömin Əbu Bəkr onu ölümcül vəziyyətində ağasından satın aldı. Himayəsizlər bu illərdə büsbütün qüreyşilərin işkəncələrinə tapşırılmışdılar. Vardövlətinin böyük bir hissəsini Məhəmməd (s.ə.) qüreyşilərin zoru altında olan tərəfdaşlarının alınmasına xərclədi. Zülmələr getdikcə artırdı. Həşimilər yalnız Peyğəmbəri (s.ə.) qoruyurdular. Təəccüblü o deyildi ki, mübarizənin bu ağır illərində bəzi imanlılar Peyğəmbərdən (s.ə.) aralandılar. İslamın iztirab yolu çox çətin oldu. Təəccüblü o idi ki, məhz bu illərdə keçirdiyi saysız sarsıntılarla yanaşı Peyğəmbər (s.ə.) həm də ən qızgın tərəfdarlarını tapdı və materialist Məkkə şəhərində elə bu zülmün özü müəyyən reaksiya doğurdu ki, o da Peyğəmbərə (s.ə.) yeni

imanlılar gətirdi.

Peyğəmbər (s.ə.) gücsüz idi və düşmənlərinin evləri qoşun düşərgəsinə bənzəyirdi. Məkkənin dar küçələri qan fışqırırdı və Peyğəmbərin (s.ə.) qəlbində qüssə dolaşırdı. Tez-tez o, saatlarla evinin yastı damında oturardı, qəm içində səhraya, gözəl Məkkə şəhərinə və yardımını əsirgəyən əbədi mavi göylərə baxardı. «İslamın Allahı yazı xalqlarının Allahıdır», Məhəmməd (s.ə.) düşünərdi, «yazı xalqları da Allahın rəsuluna kömək əli uzatmalıdır». Və Məhəmməd (s.ə.) zəif olduğuna, öz tərəfdaşlarını qoruya bilmədiyinə görə qərara aldı ki, özlərini necə qorumağın yolunu bilməyən zülm edilənlər xristian hakiminin, müdrik nequs neqəstinin, Həbəşistan kralının sarayına getsinlər. Doğma vətənlərində mərhum olduqları qorqu və dincliyi bunlara o versin.

Nequsun məmləkətində iri, ağıllı fillər dolaşır, müdrik ilanlar orda daşların arasında uzanıb yaşıl gözləri ilə suçlu bəşəriyyətə baxır. Orda qapqara insanlar Bizansın xristian allahına səcdə edirlər. Bu ölkəyə zürafələr, zağarlar və ruhlar sakindirlər və bunların hamısı üzərində – keşişlərin, insanların, bataqlıqların, zağarların və fillərin üzərində şahlar şahı, müdrik Süleymanın və Saba kraliçası gözəl Bilgiz Makedanın törəməsi nequs neqəsti hökmranlıq edir.

Nequs ağıllı, ədalətli və qüdrətli idi. Qüreyş camaatından qorxusu yoxuydu. Məkkə qaçqınları onun krallığının paytaxtı Aksuma gələndə onları səmimi qarşıladı və himayə vəd etdi. Çünki nequs Qüreyş tayfasını sevmirdi, onlar varlı və təkəbbürlü idilər, üstəlik də bütperəst. Bilirdi ki, hələ neçə il qabaq həbəş Abraha Məkkə şəhə-

rindən necə rüsvayçılıqla qovulmuşdu. Könlündə bir həsrəti vardı ki, xristianların allahını Məkkəyə aparsın və bununla səhra şəhərinin sərvətlərini ələ keçirsin. Ona görə də məkkəli qaçqınları sidq-ürəklə qəbul etdi.

Nequsun bu qəbulu haqqındakı xəbər bataqlıqlardan, səhralardan və dənizlərdən keçib hər yana yayıldı. Tezliklə o, Məkkəyə çatdı və qüreyşilərin üzünə qaranlıq çökdü. Məhəmməd (s.ə.) təhlükəydi, amma daha böyük təhlükə nequs idi. Evdəki düşmən çöldəki düşmənlə birləşirsə, deməli, Məkkənin xoşbəxtliyinin sonu çatmışdır. Onda qüreyşilər qızıl, gümüş və bahalı parçalardan böyük bir karvan yüklədilər. Başçı kimi Peyğəmbərə (s.ə.) rişxənd etməli və bəxşiş, hiylə və yalanla qaçqınları qaytarmaqda nequsu dilə tutmalı olan hiyləgər şair Əmiri göndərdilər.

Aksumdakı böyük tac salonunda gözəl və dəyərli hədiyyələr həmin an nequsun gözləri önündə qalaqlandı. Əmir qabağa yeriyib dedi:

- Hökmdar, sən öz divarların arasında sənin və bizim imanı məsxərəyə qoyan insanları gizlədirsən. Onları bizim ədalətimizə tapşır.

Amma nequs ulu sələfi Süleymanı, onun müdrikliyini xatırlayıb dedi:

- Nəqədərki özüm onların imansızlığından əminlik hasil etməmişəm, o qəribləri verə bilmərəm.

O, imanlıların başçısı Osman ibn Əffanı yanına çağırdı və imanı haqqında danışmağı ona əmr etdi.

- Biz abdal idik, - Osman nitqə başladı. – Al-

lah haqqında heç nə bilmirdik və haram işlərlə məşğul olurduq. Güclülər bizdə zəifləri basıb yeyirdilər, Allah bizə peyğəmbər göndərənə qədər ki, həmin peyğəmbər də bizdən yalnız Allaha sitayiş, oruc, sədəqə, saleh əməllər tələb edir və bununla o bizi yalandan və əyri yoldan xilas etdi.

- Bəs siz, - nequs soruşdu, - İsa və bakirə Məryam barədə nə fikirləşirsiniz?

- İsa ruhda və haqda Allahın elçisidir, bakirə Məryamdan doğulub.

Onda nequs ayağa durdu, yerdən bir çöp götürdü, müdrik gözləri qüreyşilərin elçilərini süzüb dedi:

- Bu insanların imanını bizimkilərin imanından bu çöp qədər də fərqlənmir, dağ boyda qızıla da mən bu imanlıları sizə vermərəm.

Və gələcək Misir fatehi Əmir ibn əl-As böyük rüsveyçılıqla ölkəni tərk etməli oldu, çünki, hədiyyələrini qəbul etmək istəmirlərsə, bu, elçi üçün rüsveyçılıq sayılır.

Nequsun cavabını eşidəndə qüreyşilərin sifəti qapqara qaraldı. İndiyə qədər təkcə onu düşüncü nürdülər ki, Məhəmməd (s.ə.) haçansa onlar üçün təhlükə ola bilər. İndi isə bildilər: Məhəmməd (s.ə.) çoxdan təhlükə olmuşdur ki, onun da arxasında daha böyüyü, nequs dururdu. Nequs qüdrətli idi. Peyğəmbəri (s.ə.) müdafiə etmək üçün o, ölkəyə hücum çəkə bilərdi, Məkkənin sərvətini ələ keçirə bilərdi və bunların da hamısı Məhəmmədin (s.ə.) təbliğ etdiyi o anlaşılmazlığa görə. Şəhərin ən adlı-sanlı ailələri Kəəbəni qorumaq üçün indi bir araya gəldilər. Onların başına məkkəlilər arasında ən zadəganı, Əbu

Süfyan, əməvi ailəsinin ağsaqqalı keçdi. O vaxt heç kəsin ağlına gəlməzdi ki, Məhəmməd (s.ə.) bu işindən ən böyük xeyri əməvilər görəcəklər, həmin ailə islam xəlifələrinin ilk sülaləsini təşkil edəcək.

İndi, nequsun cavabından sonra Məhəmməd (s.ə.) təhlükəli, sosial bir islahatçı, hətta, lazım gələrsə, dışarı, silahlı gücün köməyi ilə mövcud sosial və siyasi iqtidarı devirə və kölələri ağalarla eyni cərgəyə qoya bilən bir inqilabçı idi. Təəccüblü deyildi ki, onun ideyaları qüreyşilər arasında indi ikiqat qorxu və dəhşət oyatdı.

Mücərrəd ideyadan çox, konkret təhlükə yaranmışdı. Heçdən doğmuş yeni dünyanın mübhəm konturları görünürdü.

Yeni dünyanın peyğəmbəri isə nequsun ölkəsinə üz tutmadı. O, nazillik şəhərində öz vəzifəsində qaldı.

Bu, nazilliyin beşinci ilində oldu və ərəb tarixçiləri bunu birinci hicrət, imanlıların Məkkədən birinci qaçışı adlandırırlar.

PEYĞƏMBƏR ÖZ ÖLKƏSİNDƏ

*Allah kimə mərhəmət göstərsə,
onun ürəyini islama açar.*

Quran (6,125)

İmanlılar arasında ən kimsəsizləri nequsun sarayında himayə tapanda Peyğəmbər (s.ə.) həmvətənlərinin nifrətindən qaçıb tərəfdarı Ərkamın Məkkə yaxınlığındakı Səfa dağının ətəyində yerləşən etibarlı evinə çəkildi. Neçə-neçə minillərdən qabaq Aləmlərin Rəbbi cənnətin qapısını hirsindən Adəm və Həvvanın üzünə bağlayanda bu ilk iki insan dünyanı məqsədsiz-məramsız dolaşdılar. Allahın cəzası ağır yük olub onların çiyinlərindən basdı və suclu sevincə uymağa onlar ürək eləmədilər. Ona görə də hər iki ilk insan cənnətin qapısı ağzında aralandılar və dünyada tək-tənha vurnuxdular. Hicaz torpağında çılpaq bir təpəyə çatana qədər onların yolu dağlardan, dərələrdən keçdi. Orda, Səfa dağında onlar yenidən görüşdülər, böyük bir sevinc onları bürüdü və bu ilk sevinc içərisində onlar yer üzündə ilk insanları törətdilər.

Bu müqəddəs məkanda mömin Ərkam öz evini tikmişdi və Məhəmməd (s.ə.) qalın divarların arxasında qüreyşilərin nifrətindən gizlənmək üçün oraya köçdü. Fəqət o, peyğəmbər olduğuna və özünün mötəbərlişməsinə məhəl qoymamağa ixtiyarı çatmadığına görə hər gün Kəəbəyə gedirdi, islamı təbliğ edirdi və Quran ayələrini əzbərdən söyləyirdi. Peyğəmbərə (s.ə.) üst-üstə bütün qüreyşilərdən dəfələrlə çox

nifrət bəsləyən Əbu Cəhl, Peyğəmbər (s.ə.) Kəəbəyə gedişinə son qoyana qədər ona əzab verməyi kəsdirirdi. Əbu Cəhl Məhəmmədə (s.ə.) prinsipdən, azad, qədimərəb dövrünün xatirinə nifrət edirdi. Bu motiv onun nifrətinə nəhəng güc verirdi. Həyatını ölü allahlara qurban etməyə o, faktiki hazır idi və tam gizlində qərara almışdı, Məhəmmədə (s.ə.) o qədər zülm etsin ki, o, qəfil hirsdən vurub bunu öldürsün. Belə olduqda tayfasının adamları qan qisasından qorxmadan Peyğəmbəri (s.ə.) aradan götürə bilərdi və Məkkənin qulağı birdəfəlik dincələrdi.

Ona görə də Əbu Cəhl istənilən ərəbi hövsələdən çıxaran işləri Məhəmmədin (s.ə.) başına açırdı. Yolda Peyğəmbəri (s.ə.) əzişdirirdi, onun saqqalından dartırdı (ərəb üçün bu, ən böyük təhqirdir) və insan ağına gəlməyən söyüşləri onun başından yağıdırırdı. Görəndə ki heç nəyin xeyri olmur, o, ərəb qəlbinin ömründə götürə bilmədiyi ən böyük biabırçılığı Məhəmmədin (s.ə.) başına açdı. Gözlədi, Məhəmməd (s.ə.) Kəəbədə namaz üstündə növbəti dəfə səcdəyə gedəndə kirmişcə yaxınlaşıb qoyunun ətənəsini onun başına keçirdi. Bunun qarşılığında Məhəmməd dikəldi, kirmişcə bu kürən kişiyyə baxıb dedi:

- Bağışlamaq əvəzini qaytarmaqdan çəkiddə ağır gəlir.

Sonra sakitcə evinə yollandı və ləkəli paltarlarını təmizləməyi qızına tapşırdı.

Əbu Cəhlin Peyğəmbərin (s.ə.) başına açdığı biabırçılıq elə böyük idi ki, nəticəsiz qala bilməzdi. Təsir həmin gün özünü göstərdi və təsirin adı Həmzə ibn Əbdülmüttəlib oldu. Həmzə

Peyğəmbərin (s.ə.) doğma əmisi idi. Məkkənin ən cəsur igidi sayılırdı, hündürboy, enlikürək idi və hamı ondan çəkinirdi. Soyunu azmış qardaşoğlunun qəribə təlimlərinə tamamilə biganə münasibəti vardı. Ona dini nurluq lazım deyildi, ovun cəngavərlik oyunu bəs edirdi. Amma bir gün ovdan geri dönəndə xəbər tutdu ki, Məhzum Əbu Cəhl qoyunun ətənəsini doğma qardaşı oğlunun başına keçirib. Bahadırı bu bərk acıqlandırdı. O, Kəəbəyə götürüldü, kürən düşməni orda tapıb əməllicə-başlıca əzişdirdi. Sonra qamətini düzəldib nərilədi:

- Qardaşım oğlunun imanı bugündən mənim imanımdır, onun Allahı mənim Allahımdır, kimin kişiliyi çatır, buna görə vursun məni!

Əbu Cəhlin qohumları bu divi yerə sərmək üçün özlərini yetirdilər. Əbu Cəhldə dövlət adamının ruhu vardı. O, Peyğəmbəri məhv etmək, fəqət qan davasından mütləq şəkildə qaçmaq istəyirdi. Tələsik qohumlarının qabağına yeriyib qışqırdı:

- Həməzəyə toxunmayın, o, haqlıdır, onun qardaşı oğlu ilə mən doğrudan da pis davranmışam.

Qan qisası bununla bətdə boğuldu. Fəqət islam yeni, güclü və qorxulu bir tərəfdaş qazandı. Əlidən başqa Həməzə yeganə haşimi idi ki, bu ağır zamanədə öz soydaşının peyğəmbərliyinə tapınmışdı. Bugünə qədər Həməzə saysız ərəb macara romanlarının qəhrəmanı olaraq qalır.

Həməzənin tutduğu iş hazırkı anda Məhəmməd (s.ə.) üçün böyük önəm qazandı. Əminin güclü əzələləri düşməni daha çox hörmətə çağırırdı, nəinki qardaşoğlunun əbədi atəşlə hədələ-

ri.

Amma heç kim bilmirdi ki, qəfildən islama dönən Ömər adlı gənc, güclü bir oğlan daha böyük önəm ola bilərmiş. İslama dönüşünə qədər Ömər istənilən qüreyşiyə açıq olan hər peşənin qulpundan yapışmışdı. Zaman-zaman karvan bələdçisi, tacir və qaçaqmalçı olmuşdu. Həm də qaçaqmalçılıqda onun epoxal kəşfi təqdirə layiqdir. Bizansın gömrük sınırında o, ən dəyərli malını, məsələn, qızılı dəvələrə uddurardı. Gömrükçülər onun kələyinin üstünü açana qədər beləcə xeyli varlandı. Lakin macaralı yaşayış Öməri varlandırmadı. Onun həyat təcrübəsindən heç kimin istifadə etmək istəmədiyi kasıb, ölüvay bir Qüreyş olaraq qaldı. Peyğəmbərə (s.ə.) zülm etməyin indi Məkkədə dəbdə olduğunu eşitdiyinə görə kübarlara qoşuldu və harda rast gəldi, Peyğəmbəri (s.ə.) söydü. Amma bununla da bir şeyə nail olmayanda böyük bir işlə özünə birdəfəlik əbədi şöhrət və məkkəlilərin minnətdarlığını qazanmağı qət etdi.

Məhəmmədi (s.ə.) öldürmək qərarına gəldi. Danışıklı ki, əlində siyirmə qılınc, Peyğəmbərin (s.ə.) evinə gedirmiş və yolda yaşlı bir ərəbə rast gəlib.

- Məhəmmədi öldürmək istəyirsən? - Ərəb soruşub. – Amma yaxşısı budur, çalış evində müsəlman peyda olmasın.

Və o, Ömərə danışdı ki, doğma bacısı islama urcah olub. Hirsini başına vuran Ömər bacısının evinə tələsib. Və onu həqiqətən Quran oxuyan görüb. Bacısına bir şillə ilişdirib, amma ədalətli insan olduğuna görə qorxulu yazının məzmunundan hali olandan sonra silaha əl atmağı istə-

yib. Bir çox düşmənlər kimi, görünür, o da nifrətinin obyektindən aydın anlayışa malik deyilmiş, ona görə də oturub yazını oxumağa başlayıb. Deyəsən, Quran ayələrinin təsiri o qədər böyük, o qədər güclü və məftunedici olub ki, Ömər, əlində siyirmə qılınc, həmin an özünü Peyğəmbərin (s.ə.) evinə salıb, gəlişi ilə ölümçül qorxmuş düşmənləri kənara itələyib və haqq olan imana tapınmaq üçün Peyğəmbərin (s.ə.) hüzuruna yeriyib.

Onu böyük gələcək gözləyirdi, islamın Pave-li, ikinci xəlifə və Peyğəmbərin (s.ə.) davamçısı, nəhəng bir dövlətin hökmdarı oldu. Qüdsdəki məşhur məscidi tikdirdi, İrani və Misiri zəbt etdi, dünya imperiyası yaratdı və ən tanınmış igidin də qılıncından qorxulu olan məşhur dəyənəyini, Peyğəmbərin (s.ə.) arvadları da daxil olmaqla yolunu boş-boşuna kəsən hər kəsin başına ilişdirdi. Ölüm gününə qədər saraylara, yumşaq balınlara və kübarlaşmış həyat tərzinə nifrət etdi. Dəyədə yaşadı, yəhərin üstündə yatdı. Amma dəyənəyi islamın dünya səltənətini qurdu.

İslamı qəbul etdikdən dərhal sonra Ömər özünü qohumu Əbu Cəhlin evinə yetirib kürən kişinin heyreti müqabilində bildirdi:

- Sənin birliyindən çıxıram, çünki mən də müsəlmanam.

Bir çox imanlının əksinə olaraq o öz imanını gizlətmədi. Qoy hər kəs bilsin, hər kəs onun dəyənəyinin zərbini duysun. İndi Ömər yetərincə özünü təsdiq meydanı qazanmışdı. Zadəgan Əbu Bəkr ilə və əzəmətli Həmzə ilə birlikdə Ömər, Peyğəmbərin (s.ə.) ən ağır illərində onun himayədarı oldu.

Həmzə və Ömər in islama dönüşü qüreyşiləri sarsıtdı. Zındıqlıq, deyəsən, doğrudan da yayılmaqda idi. Səhradan da ürək açmayan xəbərlər gəlirdi. Qulağa çatırdı ki, bir neçə səhra tayfası Peyğəmbərlə (s.ə.) maraqlanır, səs gəlirdi ki, sonsuz möcüzələrlə bəzədilmiş peyğəmbərlik haqqında xəbər səhranın dərinliklərinə yerimişdir və Peyğəmbəri (s.ə.) siyasi ünlülər kimi dəyərləndirməyə başlamışdılar. Qüreyşilər üçün bir şey aydın idi: bu Məhəmmədin gözəl əfsanə və kəlamlarının arxasında qorxunc təbiətli sosial bir islahatçı gizlənir. Qüreyş ailələri daha sıx birləşdilər, bir zadəgan ittifaqı qurdular və ən adlı-sanlı məkkəlini, əməvi soyunun ağsaqqalını, həddən artıq zadəgan Əbu Süfyan Səhr ibn Hərbi hərəkətin rəsmi rəhbəri seçdilər. Məkkədə vəziyyət günü-gündən ciddiləşirdi. Şəhər idarəçiliyinin binasında Məhəmmədin (s.ə.) düşmənləri ardı-arası kəsilmədən yığıncaq keçirirdilər. Onların nə hazırladığını heç kim bilmirdi. Bircə onu bilirdilər ki, nifrətləri hüddud tanımırdı və bu nifrətin gücü ilə onların qətiyyəti də artırdı. İdarə binasında nəşə hazırlanırdı və haşimilərin narahatçılığı hər gün çoxalırdı.

Məhəmməd (s.ə.) həftələrlə Ərkamın evinin divarlarına qapılıb qalırdı. O da bilirdi ki, nəşə hazırlanır. Gözləri yarıyumulu susaraq dostunun evindəki yumşaq xalının üstündə otururdu. Möminlər dinmədən onun başına yığışırdılar. Amma evin, Peyğəmbərin (s.ə.) və Quranın müləyim ayələrinin dörd yanında kükrəyib qalxan, nifrəti aşib-daşan Məkkə şəhəri zəncir gəmirirdi. Məhəmməd (s.ə.) şəhəri sevirdi. Çılpaq qayalı boz vadini, dördkünc qəsrləri, ensiz küçələri və Kəəbənin müqəddəs qara daşını sevirdi.

Müqəddəs Məkkə! Peyğəmbər (s.ə.) səhrada olanda, yad, düşmənli ölkələrdən keçəndə onu şəhərlərin ən gözəli qoruyurdu. Səhrada Məkkə kəlməsi səslənən kimi dəvələr dinşənirdi. Uzaqda bir qüreyşi görünəndə quldur bədəvilər pərən-pərən olurdu. Çünki qüdrətli, zəngin və xoşbəxt idi Məkkə, Allahın oyuncağı, Peyğəmbərin (s.ə.) doğulduğu şəhər. Müqəddəs Zəməm qum içində züm-zümə edirdi. Suyu cənnətin suyu kimi şirin idi və həm o özü, həm də Kəəbə ilə birlikdə Məkkə şəhəri sanki Qüdrət Sahibinin saraylarının əbədi surəti idi. Məhəmməd (s.ə.) öz şəhərini sevirdi, əvvəllər yazını təbliğ etdiyi küçələrin insanlarını sevirdi. İndi şəhər Peyğəmbərin (s.ə.) qarşısında uyuyurdu və ona nifrət edirdi. Küçələrdə, meydanlarda, gözəl qəsrlərdə və Kəəbədə Peyğəmbərin (s.ə.) adı nifrətlə çəkilirdi. Məhəmməd (s.ə.) bundan xəbərdar idi və şəhərin nifrəti onun qəlbini əzirdi. Sakit gecələrdə qüreyşilər məşvərətə toplaşanda Peyğəmbər (s.ə.) dua edib əmin-amanlıq diləyirdi və bundan sonra fikirləşirdi ki, qüreyşilərin qəlbini imana necə açmaq olar. Peyğəmbər (s.ə.) şəhərin çöküşünü istəmirdi, haşimilərin ona yönələn tənəli baxışlarından iztirab çəkirdi.

Bir gün Allahın Rəsulu (s.ə.) yenə Kəəbəyə getdi. Nifrətdolu baxışlar ona dikildilər. Məsləkdaşları qorxu içində onu dövrəyə aldılar. Onların heç biri Peyğəmbərin (s.ə.) həyatına əmin deyildi. Kəəbənin həyətinə üç zənən büt dayanmışdı: Əl-Lat, Əl-Üzza və Mənat, Ay Bakirələri, Qüdrət Sahibinin qızları. Onların hər üçü şəhərin hifzçiləri və qüreyşilərin sevimli allahları idi. Peyğəmbər (s.ə.) onların yanında ayaq saxladı. Qüreyşilər onu üzük qaşı kimi dövrəyə aldılar, onu hədəli baxışlarla süzüb paltarlarının altında

gizlətdikləri xəncərlərinə əl atdılar, asinin yeni küfrünü gözlədilər.

Məhəmməd (s.ə.) də başqaları kimi yalnız insan olduğu üçün və Allah onun hər xətdən birini işlətməsini istədiyinə görə Allahın Rəsulu (s.ə.) əlini irəli uzadıb Ay Bakirələrinə işarə etdi və dedi:

- Əl-Lat, Əl-Üzza və Mənat barədə nə düşünürsünüz? Onlar ali bakirələrdir və umud edirik ki, bizi Qüdrət Sahibinin dərgahında hifz edəcəklər.

Həmin an qüreyşilərin gözündə sevinc parladı və haşimilər yüngülləşmiş nəfəs aldılar. Peyğəmbər (s.ə.) üç bütü tanıyırdısa, deməli, başqalarının taleyindən özələnməyə dəyməzdi. Məkkə barış içində öz sərvətini toplamağı davam etdirə bilərdi. İndi qüreyşilər bir-birinin ardınca yaxınlaşıb Peyğəmbəri (s.ə.) təbrik edirdilər. Belə xoş bir kəlamı heç özləri də gözləmirdi.

Amma Allahın Rəsulu (s.ə.) başını aşağı dikib evə döndü, yenidən dostunun yumşaq xalısında əyləşib düşüncələrə daldı. Saatlar bir-birini əvəz etdi, Məhəmməd (s.ə.) yerindən qımıldanmadı. Hamı qüreyşilərin sevincindən və Məkkədə bundan sonra başlayacaq dinclikdən danışdı. Məhəmməd (s.ə.) cavab vermirdi, gözləri bərk-bərk qapanmışdı, dodaqları astadan Quran ayələrini söyləyirdi. O, Allahın kəlamını başının üstündə duyurdu və Allah kəlamı Peyğəmbərin (s.ə.) işlətdiyi böyük xətdən bəhs edirdi. Peyğəmbər (s.ə.) bütün gecəni namaz qıldı və baxışları sərtləşdi.

Səhəri bayram paltarını geyinib Kəəbəyə yollandı, qüreyşilər onu bu dəfə də dövrəyə al-

dılar. Lakin indi onların baxışlarından mehribanlıq yağdı, əlləri Peyğəmbərə (s.ə.) doğru uzanmışdı, dodaqlarından salam tökülürdü. Yenidən Peyğəmbər (s.ə.) Ay Bakirələrinin bütələrinə doğru yeridi. Və yenidən soruşdu:

- Əl-Lat, Əl-Üzza və Mənat barədə nə düşünürsünüz? – Və sözünə davam etdi. – **«Bunlar sizin və atalarınızın qoyduqları boş adlardan başqa bir şey deyildir»** (53,19-23).

Kəəbənin həyətinə sükut çökdü, qüreyşilərin baxışlarına qaranlıq və əlləri yumruğa düyünləndi. Yerdən daş götürüb Peyğəmbərə (s.ə.) atdılar. Dodaqlarından nifrən axdı, fəqət Məhəmməd, Əl-Əmin, Allahın Rəsulu (s.ə.) başını qürurla dik tutub məsləkdaşlarının əhatəsində qüreyşiləri yara-yara yeridi.

Peyğəmbər öz xətasını beləcə etiraf etdi, haqqı beləcə yaydı və yenidən zəngin Məkkə şəhərinə savaşı, nifrət, mübarizə toxumu səpdi. Çünki Peyğəmbər (s.ə.) yalnız insan idi, nəcib simalı və incə əlli bir mütəfəkkir. Bu mütəfəkkir də öz xətələrini etiraf etmək, anın zəifliyini lənətləmək və çaşmış şəhərə ən acı həqiqəti qorxmadan bəyan etmək üçün özündə yetərinə güc tapdı.

Zira Allah istədi ki, Onun Rəsulu (s.ə.) hər xətadan birini dadsın, hər xətadan birinə tövbə desin və öz tövbəsini bəyan etsin. Qüreyşilərin şaşqınlığının sonu yox idi. Məhəmməd düzələne oxşamırdı, ona qarşı ciddi tədbir görülməliydi. Fəqət kəskin addımlara təcirlər həvəssiz gedirdilər. Qana nifrətləri vardı, çünki bilirdilər: qan alverə ziyan törədir. Amma nəqədərki Peyğəmbər (s.ə.) haşimilərin himayəsindəydi, şəxsiyyəti

toxunulmaz idi. Qüreyşilərin başçısı Əbu Süfyan tacir idi, qan qisasından onun da zəhləsi gedirdi. Ona görə də haşimilərlə tacirsayağı mübarizə aparmağı kəsdirdi, bəlkə o ümidlə ki, onda onlar Peyğəmbəri (s.ə.) öz icmalarından çıxarı etsinlər.

Qüreyşilərin nümayəndəliyi Əbu Talibin yanına gəlib bildirdi:

- Haşimilər peyğəmbəri ədalətin əlinə tapşırmasalar, Məkkə şəhərinin azad icmasından çıxarılaçaqlar. Onda gərək şəhərin hüdudlarını tərk etsinlər, bir daha mallarını bazarda satmağa icazə verilməyəcək, heç bir qüreyşi onlarla hansısa ticarət işi aparmayacaq. Haşimilərlə kəbin və dostluqdan imtina olunur və bütün bunların hamısı da əbədilik.

Bu, məhv demək idi, haşimilərin çöküşü demək idi. Bunu bir nəfər bilən vardısa, o da tayfanın ağsaqqalı Əbu Talib idi. Haşimilərin taleyinin cavabdehliyini o, təkbaşına boynuna çəkmək istəmirdi.

Bütün haşimiləri və müttəlibiləri, qüreyşilərin hədəli boykotuna düşər ola bilənlərin hamısını o öz qəsrinə topladı. Onların heç biri Məhəmmədin (s.ə.) peyğəmbərliyinə inanmırdı, hamısı sonsuz zülmərdən cana gəlmişdi, hamısı elan olunmuş boykotdan qorxurdu.

Avropalı üçün çətin anlaşılar ki, 616-cı ilin sonunda normal düşüncəli tacir və alverçilərin xeyli hissəsi bilərəkdən özlərini ən çətin bir talenin ağuşuna atırlar, özü də heç birinin inanmadığı bir təlimə görə, özlərinə yetərincə xoş gəlməyən bir insanın xatirinə. Lakin burda qədim tayfa konstitusiyası, tayfa şərəfi – ərəblərin ən

müqəddəs sərvəti oyuna qoyulmuşdu və qan qohumluğunun ulu hiddəti qüreyşilərin bütün hədələrinə üstün gəldi. İçindən bircəciyini, Əbu Ləhəbi, çıxmaqla haşimilərin və müttəlibilərin hamısı qohumu düşməyə verməkdənsə həyatlarını və var-dövlətlərini itirməyə hazır olduqlarını bildirdilər.

Əbu Talib bu qərarı qüreyşilərə çatdırdı. Artıq ertəsi gün müqəddəs Kəbənin qapısı ağzında bütün zamanlar üçün perqament asıldı ki, orda da Peyğəmbərin (s.ə.) bütün qohumları və tərəfdaşları yamanlanırdı və qüreyşilərin icmasından çıxarılırdı.

Elə həmin gün yamanlananlar Məkkə şəhərini tərk edib arvad-uşaqları və mal-qaraları ilə Məkkənin şərqindəki Şib dərəsinə üz tutdular ki, burda da Əbu Talibin köhnə bir qəsri yerləşirdi. Peyğəmbərin (s.ə.) sürgünlüyü beləcə başladı.

Qüreyşilər indi dinc nəfəs ala bilərdilər. Onların qaraulçuları gecə-gündüz dərənin girəcəyini kəsdirmişdi. Yalançı peyğəmbərdən qorxmağa daha əsas qalmamışdı. Ticarət şəhərinin belindən yamanca basırdı bu ikiqat təhlükə: böyük filləri və saysız qoşunu ilə ölkəyə bayırdan basqın edə biləcək nequs və Allahı nequsun Allahı olan, tayfasının döyüşkən cavanları ilə tacirlər respublikasının daxili hədəsi Peyğəmbər (s.ə.). İndi, uzun tərəddüddən sonra həmin daxili təhlükə sovuşdurulmuşdu, Peyğəmbərin (s.ə.), radikal inqilabçının partiyası yasaqlanmış və nəm Şib dərəsinə əbədi sürgün edilmişdi.

İndi nequs qoy arxayınca gəlsin.

Həftələr, aylar ötdü. Məkkə şəhəri yenidən

çiçəkləndi; karvanlar küçələrlə arın-arxayın gəldirdi, tacir və alverçilər məmnunluqla bir-birilərinin üzünə gülümsəyirdi, pullarını sayırdı, var-dövlətlərinə sevinirdi və Kəəbənin allahlarına sitayiş edirdi.

Nəmli Şib dərəsində haşimi camaatı bu arada iztirab və aclıq içində yaşayırdı, Allahın Rəsulu (s.ə.) və onun kiçik dindar icması da onlarla birlikdə. Peyğəmbər (s.ə.) qəsrə otururdu. Camaatı da sürgünün yeknəsəkliyində onun ətrafına yığılıb aclıq çəkirdi. Amma heç kəs, nə imanlılar, nə də haşimilər Peyğəmbərə (s.ə.) irad tutmağa ürək eləməirdi. Çünki tayfa qanunları dəmir kimidir. Hər halda səhra qanunlarının nə olduğunu qüreyşilər də bilirdilər, onlar da həmin qanunları pozmağa ürək eləməirdilər. Müqəddəs aylar gələndə Şibin qoruğu qaldırıldı və Peyğəmbər (s.ə.) öz camaatının başında Kəəbəyə yollandı ki, yeddi kərə müqəddəs evin başına dolansın və qəriblərə, səhradan gəlmiş bədəvilərə müqəddəs haqqı öyrətsin. Bayram aylarında Peyğəmbərə (s.ə.) toxunmağa qüreyşilərdən heç kim cürət etmədi. Amma eləki bayram qurtardı, Şibin ağır qapıları yenidən bağlandı və üz-gözlərindən ağı yağan qaraulçular yenidən imanlıların aclıqdan korluq çəkdiyi dərəni qorudular.

Sürgünlük üç il çəkdi, üç il Peyğəmbər (s.ə.) dərədə yaşadı, ailələr və sadıqlar üç il Məkkə şəhərinin nifrininə dözdülər. Amma sonralar qüreyşilər gördülər ki, onların öz sıralarından yarımcılar gecələr Şibə yemək aparır və anladılar ki, barış saati yetişib. Həmin çağda şahənşah İkinci Xosrov nequsa hücum çəkib ölkəsini viranə qoydu. İndi daha nequsun fillərindən qorxmağa dəyməzdi. Nequsun döyüşçüləri olmadan

Peyğəmbər (s.ə.) tam təhlükə deyildi.

Barışı sürgünlər üçün heç də asan şərtlərlə bağlamadılar. Gərək Məhəmməd (s.ə.) söz verəydi ki, daha Kəəbədə vəz etməyəcək. O razılaşdı. Amma öncə peyğəmbər olduğu üçün vəzsiz keçinə bilməzdi, ona görə də sözünün üstündə durmadı. Əhdini pozmağını Allah ona bağışladı. Deyildi ki, Peyğəmbər (s.ə.) hər xətdən gərək birini edəydi.

Tayfası geri, şəhərə qayıdana qədər qüreyşilər də öz simalarını qorumalıydılar. Nifrinli perqament Kəəbənin qapısı ağzında gərək ömürlük asılıb qalaydı, insan əli ona toxunmamalıydı. Elə oldu ki, gecə hamı yatanda və Kəəbəni heç kəs qorumayanda perqament qəfildən yoxa çıxdı ki, bu da ümumi sevincə səbəb oldu. Bunu allahların üstünə atdılar və təntənəli barışın bağlanmasına sevindilər. Haşimilər Məkkəyə döndülər, öz qəsrələrinə və Kəəbənin şura məclisindəki yerlərinə yenidən sahib oldular.

Bu, 619-cu ildə baş verdi. Bu il Məhəmməd üçün ağır bir dövrün başlanğıcı oldu. Bədbəxtlik evinin həndəvərində dolaşdı, bədbəxtlik qapısının ağzını kəsirdi, bədbəxtlik başından yağdı və onu sındırmaqla hədələdi.

GÖYSƏL GƏZİ

*Möcüzələrəimizi ona göstərmək üçün
bir gecə Öz qulunu Məscidülhəramdan
ətrafını mübarəkləşdirdiyimiz Məscidül-
əqsaya aparana həmd olsun.*

Quran (17,1)

Ərəbistanın üstünə gecə çökmüşdü. Müqəddəs Məkkə şəhəri vadidə sakitcə uyuyurdu. Bazarlardakı carçılar susmuşdular. Səhradan qaynar qarayel əsirdi. Şəhəri dövrələyən qayalardan quru, ağır hava gəlirdi. Kirmişliyə qərq olaraq, gecədən, səmadan və səhradan yorğun düşərək məkkəlilər öz damlarının üstündə uzanmışdılar. Gəlirlərini hesablayırdılar və Məhəmmədi (s.ə.) söyürdülər. Bugünkü kimi sabah da mübarizə davam etdirilməliydi.

Kəəbənin böyük həyətinə bütələr dayanmışdı, boş, ölü gözləri ilə əməvilərin saraylarına baxıb susurdular. Saraylarda isə susurdular. Say-seçmə məkkəlilərin əhatəsində Əbu Cəhl, Peyğəmbəri (s.ə.) məhv etmək üçün həmişə yeni-yeni planlar cızırdı. Nazilliyin onuncu ili idi. Ərəbistanın üstünə gecə çökmüşdü, qara, zilqara gecə.

Kəəbənin şimalında Məhəmməd (s.ə.) öz evində uzanmışdı. Gecə onu çulğamışdı. Tək idi. Qədim çağların peyğəmbərlərini, onlara atılan daşları və onların fədakarlığının əzəmətini xəyalından keçirirdi. Məhəmmədin (s.ə.) xanəsi tən-

halıqdan darıxırdı, dumanlı fikirlər Peyğəmbərin (s.ə.) qəlbinə dolmuşdu. Bir-birinin ardınca o, üç ağır zərbə almışdı; gələcək qaranlıq və hədələr-lə dopdolu idi. Məhəmmədin (s.ə.) əmisi Əbu Talib özünün böyük qəsrində, bütün haşimilərin əhatəsində dünyasını dəyişmişdi. Onun güclü əli illər uzununu Peyğəmbərin (s.ə.) üstündə olmuşdu, illər uzununu Məhəmməd (s.ə.) arxayın və əmin yaşaya bilmişdi. Nazilliyi birinci tanımış, onbeşillik sadıq sevgi içində dönmədən Peyğəmbərin (s.ə.) tərəfində olmuş Xədicə Əbu Talibin ölümündən üç gün sonra vəfat etmişdi. Məhəmməd (s.ə.) ayrı arvadı yoxuydu, ona oğul da qismət olmamışdı. İmanlılara və özünə indi asanlıqla hücum imkanı qazanmış qüreyşilərin yaşadığı Məkkədə həyat Məhəmməd (s.ə.) üçün əzaba çevrilmişdi. O, Taif şəhərində kömək və sığınacaq aramağı qət etdi. Qulu Zeydlə səhradan keçib gecə Taifə yetişdi və orada kinayəli gülüşdən, nifrət və inamsızlıqdan başqa heç nə tapmadı. Taifdəki qohumları da ondan üz döndərdilər. Söyüş və rüsvayçılıqla şəhərdən qovuldu. Uşaqlar, kölələr onu daşa basdılar. O yalnız Zeydin igidliyi sayəsində canını qurtardı. qüreyşilər yaxşı işləmişdilər. Al qan içində Peyğəmbər (s.ə.) Məkkəyə döndü. Amma doğma şəhərin qapıları da onun üzünə açılmaq istəmədi. Yalnız uzun, müti yalvarışdan sonra o, şəhərə daxil ola bildi.

İndi o, gözlərini geniş açaraq tənhalaşmış yatağında uzanmışdı, baxışı gecənin qaranlığına zillənmişdi və qəlbinin ağrıları ölçüsüzlüyə çatırdı. Birdən qızıl naxış libasda bir kişinin otağa daxil olduğunu gördü. Məhəmməd (s.ə.) onu tanıdı, çünki onu istənilən libasda tanıyırdı. Bu, Cəbrail idi. Bu dəfə o, yeni vəhy gətirməmişdi.

Peyğəmbərə (s.ə.) böyük bir şərəf nəsim olmuşdu. Cəbraill yedəyində Əl-Burağı (Şimşəyi), Göysəl Atı tutmuşdu. Atın başı insan başı, bədəni at bədəni, quyruğu alışıb-yanan tutuquşu lələkləri idi və ağ qanadları vardı.

- Gedək mənimlə, - Cəbraill dedi, - gözlərin böyük şeylər görəcək.

Əl-Buraq səhranın, dərə və dağların üzərindən uçub, Allahın ona ömr etdiyi kimi, Qüdsdəki məbədin nəhəng divarlarının qarşısında yerə endi. Bu gecə məbədin xüddamları qapını bağlamamışdılar. O, Allahın Rəsulu (s.ə.) üçün açıq qalmalıymış. İlahi qüdrət tərəfindən açıq saxlanılmalı imiş. Məhəmməd (s.ə.) məbədə daxil oldu. İbrahim, Musa və İsa peyğəmbərlərin ruhları orda onu qarşıladılar və salamladılar. Onlarla birlikdə Məhəmməd (s.ə.) namazını qıldı.

Birdən o, Göydən enən və Yəqubun qəbr daşını, məbədin şakrasını işıqlandıran bir şüa zolağı gördü. Məhəmməd (s.ə.) şüaya yaxınlaşdı, onun ortasında bir pilləkən gördü və Cəbraillə həmin pilləkənə çıxdı. Sonra onlar yuxarıya qalxıb Göyün birinci qatının gümüş qapısını döydülər. Adəm peyğəmbər qapını açdı və peyğəmbərlərin ən böyüyünü salamladı. Birinci qatda Peyğəmbər (s.ə.) çox möcüzələr, o cümlədən pipiyi Göyün ikinci qatının qapısına çatan bir xoruz gördü. Amma hər kəsin bildiyi kimi, Göylə Göyün arası beşyüzillik məsafədir.

Peyğəmbər (s.ə.) namaz qıldı və sonra parıltılı poladdan ibarət ikinci Göyə yollandı. Orda onu müqəddəs Nuh salamladı. Daş-qaşdan ibarət üçüncü qatda Allahın Rəsulu (s.ə.) bir mələyə rast gəldi ki, onun da gözləri bir-birindən o qə-

dər aralıydı ki, birindən o birinə getmək üçün adama yetmiş min gün lazım idi. Dördüncü qatda Peyğəmbər (s.ə.) hündürlüyü beşyüzgünlük məsafəyə bərabər bir mələk gördü. Beşinci qızıl qatda Peyğəmbər (s.ə.) Musa peyğəmbərin qardaşı Harun peyğəmbəri salamladı. Həmin qatda o, sifəti qızarttaq tuncdan ibarət intiqam mələyinə rast gəldi. Mələyin əlində odlı bir nizə vardı və gözlərindən şimşək çaxırdı. O, atəş çələngi ilə dövrələnmiş taxtın üstündə oturmuşdu və qarşısında dağ boyda közərmış zəncir vardı.

Parıltılı daşlardan ibarət altıncı qatda bədəni alov və buzdan ibarət bir mələk məskun idi. Musa peyğəmbər də bu qatda yaşayırdı və Peyğəmbəri (s.ə.) görəndə onun sifətinə qəm ələndi, çünki bilirdi ki, Məhəmməd (s.ə.) onun özünün imkanlarından da çox-çox insanları cənnətə aparacaq.

Yeddinci qatın nədən ibarət olduğu bilinmir. Fəqət onun qapısı ağzında Peyğəmbər (s.ə.) ulu ata İbrahim peyğəmbərlə, imanlılar arasında birinci insanla qarşılaşdı. Bu qatda Peyğəmbər (s.ə.) yetmişminbaşı bir mələk gördü. Hər başda yetmiş min ağız vardı, hər ağızda da yetmiş min dil. Hər dil yetmiş min dildə danışdı. Bu dillərin hamısında mələk Qüdrət Sahibini həmd edirdi. Mələyin yanında Sidrat durmuşdu ki, onun da budaqları Yerlə Göy arasındakı məsafədən çoxdur. Budağın hər yarpağı fil qulağı boydadır. Ağacın altında mələklər oturmuşdular və onların sayı səhradakı qum dənələrinin sayı qədər idi, hər budağa minlərlə quş qonmuşdu və ağacın hər meyvəsi bir hurini, göysəl bakirəni bəzəyirdi. Yeddinci qatın ortasında bir namaz evi vardı, eyzən Kəəbənin əksi. O, düz Məkkə-

dəki Kəəbənin durduğu yerin üstündə durmuşdu. Yetmiş min mələk hər gün Kəəbəyə gəlirdi, Məhəmməd (s.ə.) də qədim adəti icra etdi, yeddi kərə səmanın müqəddəs evinin başına dolandı.

Bu yeddinci Göyə həтта Cəbrailin də giriş hüququ yox idi. Təkcə Məhəmmədin (s.ə.) ora keçməyə ixtiyarı vardı. Yeddinci Göydə Qüdrət Sahibinin taxtı qurulmuşdu. Onun çöhrəsini yetmiş pərdə örtürdü ki, heç kəs onu görməsin, heç kəs onun görkəmini yarada bilməsin. Məhəmməd (s.ə.) Rəbbin çöhrəsini görə bilmədi.

Aləmlərin Rəbbi sağ əlini Peyğəmbərin çiyinə, sol əlini də döşünə qoydu və onunla bir xeyli və mehriban danışdı. Həyati məsələləri ona başa saldı, namazın içsəl anlamını izah etdi və ona hər cür şərəf göstərdi. Aləmlər Rəbbi ümumilikdə Peyğəmbərə (s.ə.) doxsandoqquz min söz dedi və hər söz iltifatla yüklənmişdi.

Qüdrət Sahibinin əmri ilə Allahın Rəsuluna (s.ə.) cəhənnəmin əzabları da göstərildi. O, cəhənnəm mələyi Maliki gördü. İnsanlar gördü ki, onlar alov udmağa məhkum olunmuşdular, çünki yetim malına əl uzatmışdılar. Sonra timsahlar əlindən zinhara gəlib bədənlərini yuxarı dartan insanlar gördü, çünki onlar sələmçilər və boğazbiçənlər idilər. Adamlar vardı ki, qabaqlarına ələ, yağlı ət qoyulmuşdu, amma onlar pis ətdən yeyirdilər. Bunlar elələri idilər ki, Allahın onlara buyurduğu arvadları ilə az yatmışdılar, öz toxumlarını yad qadınlara xərclemişdilər. Onların yanında da döşlərindən asılmış qadınlar gördü, çünki bu qadınlar öz ərələrinə yad uşaqlar sırmışdılar. Nəhayət Allahın Rəsulu (s.ə.) geri dönüb onu yersəl Məkkə şəhərinə aparən Əl-Burağ mindi.

Peyğəmbərin (s.ə.) göysəl gəzisi beləcə başa çatdı. Kosmoqrafik baxımdan bu bəlkə də təkziblidir. Fəqət cəsarətli poeziya nümunəsidir. Görəsən, bu gəzi nə qədər sürmüşdü? Məhəmməd (s.ə.) yatağından qalxanda tələsdiyindən su ilə dolu dolçanı aşırırmışdı, geri dönəndə isə dolçanın qırağı hələ yerə dəyməmişdi.

Ertəsi gün Məhəmməd (s.ə.) hadisəni imanlıların ən yaşlısı olan qoca bibisi Üm Hafizə danışdı. Qadın kirmişcə dinləyib soruşdu ki, indi nə etmək istəyir.

- Kəəbəyə gedib bu möcüzəni imanlıların və imansızların hamısına danışacam, - Məhəmməd (s.ə.) dedi.

Onda qarı onun libasından yapışıb ləlidi:

- Ya Rəsul Allah, etmə bunu, imansızlarda inam tapmayacaqsan, imanlılar da sənə şübhə ilə yanaşmağa başlayacaqlar.

Ancaq Məhəmməd (s.ə.) bu məsləhətə qulaq asmadı. Kəəbənin böyük həyətinə keçib ona qulaq asmaq istəyən imanlıları və imansızları ətrafına topladı və özünün gecə gəzisini onlara danışdı.

Camaat Peyğəmbərin (s.ə.) görüşünə qıyya, gülüş və fışqırıqla cavab verdi.

- Sənin dəliliyinə bundandamı yaxşı sübut lazımdır? – Məkkəlilər dedilər.

İmanlılar da başlarını yerə dikib durdular, xəcalət çəkдилər və hazır idilər ki, islamdan üz döndərsinlər. Çünki indiyə qədər heç vaxt Məkkədə buna bənzər şey eşidilməmişdi.

Məhəmməd (s.ə.) öz görüşündən danışanda

imanlıların ən adlı-sanlısı Əbu Bəkr Kəəbə meydanında deyildi. Peyğəmbərin (s.ə.) rüsvayçılığını ona çatdırmaq üçün qüreyşilər onun evinə qaçdılar.

- Nə deyərsən, - sözə başladılar, - əgər bir adam sənə danışsa ki, bir gecənin içində Məkkədən Qüdsə gedib, ordan yeddinci Göyə qalxıb, Allahla doxsandoqquz min kəlmə kəsib və həmin gecə Məkkəyə dönüb?

- Mən o adamı yalançı, ya da dəli sayardım, - Əbu Bəkr cavab verdi.

- Onda bil ki, - məkkəlilər dilləndilər, - bunları söyləyən sənin dostundur, özünü Allahın rəsulu adlandıran Məhəmməd.

- Ola bilməz, - Əbu Bəkr hirsindən qışqırdı.

- Onda meydana gedib özün şahid ol, - məkkəlilər dedilər və imanlılar da onların sözünü təsdiqlədilər.

- Onda, - Əbu Bəkr təntənə ilə dilləndi, - gəzi barədə deyilən hər söz gerçəkdir və mən buna gündüzlə gecəyə inandığımı kimi inanıram.

Əbu Bəkr varlı, nüfuzlu və güclü olduğu üçün heç kim onun üstünə gülməyə cürət etmədi. İmanlılar nazilliyə yenidən inam qazandılar, imansızlar isə Məhəmmədi (s.ə.) lağa qoymaqlardan əl çəkmədilər. Onlar Qüdsdə olmuş adamları gətirib tələb etdilər ki, Peyğəmbər (s.ə.) şəhəri onlara təsvir etsin, Peyğəmbəri (s.ə.) bütün tayfalar içində xar etmək üçün səhraya çaparlar göndərdilər. Məhəmməd (s.ə.) küçə ilə gedəndə onu gülüş və qıyya ilə qarşıladılar, tərəfdaşlarına işkəncələr verdilər.

Bayram ayı gələndə və səhranın tayfaları şə-

hərə axışanda qüreyşilər öz adamlarını Məkkənin sınırlarına və şəhərin qapılarına göndərdilər ki, onlar da hər tayfaya söyləməyə başladılar:

- Şəhərimizdə qorxulu bir dəli yaşayır, özünü peyğəmbər sayır və deyir ki, bir günün içində Məkkədən Qüdsə gedib və geri qayıdıb, amma özünüz bilirsiniz ki, ən iti karvana belə, buna ən azı iki ay vaxt lazımdır. Bu dəli sizi dindirsə, sözlərinə inanmayın.

Peyğəmbər (s.ə.) bayrama gələn bədəvilərə haqq olan imanı aydınlaşdırmağa cəhd edəndə onlar üz döndərib deyirdilər:

- Səni daha yaxşı tanımalı olan öz adamların bizə deyiblər ki, yalançısan, deməli, sözlərinə inana bilmərik.

Məhəmmədin (s.ə.) qəlbinə dərin kədər çök-dü. Çoxları islamdan üz döndərdi. Peyğəmbər (s.ə.) barədə heç nə eşitmək istəməyən, ölü illahlara pərəstiş edən, var-dövlət toplayıb səhranın bütün tayfalarını «Ona fikir verməyin, çünki dəlidir» sözləri ilə xəbərdar edən Məkkə şəhəri gülərək, lağlanaraq, hədələyərək Kəəbənin ətrafında qərar tutub uyuyurdu.

Belə olduqda Peyğəmbər (s.ə.) öz nazilliyinin şəhərini tərk etməyi və vəhşi bədəvilərin sadə tayfalarının arasında sığınacaq və Kəəbənin həyətində tapmadığı imanı aramağı qərara aldı.

HİCRƏT

*Şəhid o kəsdir ki, öz hə-
yatını yersəl nemətlərə yox,
başqa şeylərə qurban verir.*

Məhəmməd (s.ə.)

Məhəmməd (s.ə.) yenidən şəhəri tərk etdi, yenidən səhrada dolaşdı. Onun enlikürək vücudu Məkkə ətrafındakı bozuntul qayaların böyür-başında göründü. Bədəvilər onun yanından keçib-gedir, dəvələr əzəmətlə löhrəmləyirdilər. Peyğəmbər (s.ə.) onları salamlayırdı və sadə səhra xalqı onun salamını alırdı. Köçəri tayfaların, vəhşi səhra xalqlarının arasında Peyğəmbərin (s.ə.) adı tanınırdı.

- Məhəmməddir, - onlar ehtiramla deyirdilər,
- deyir ki, Allah onun ağzı ilə danışır.

Səhra camaatı müqəddəs olan hər şeyi sevir, bu hörmətin bir hissəsindən Məhəmməd də feyziyə ola bilərdi.

Zadəgan kökənli və dövlətli bir adam mübarək qədəmləri ilə səhrada dolaşırsa, tanrısal şeylərdən danışarsa və Şəhərlər Xatunu Məkkədən dirse, onda bu insanda nəse olmalıdır. Bədəvilər bu cür düşünürdülər və Məhəmmədin (s.ə.) sözlərinə yarıehtiram, yarımaraq qulaq asırdılar.

Ərəbistanın hər səhra tayfasının arzusudur ki, özünün müqəddəsi olsun, bu onun hörmətini artırır, müəyyən üstünlük qazandırır və çeşidli hallarda çox xeyirli ola bilir. Tayfa övliyası ilə yax-

şı davranırlar, onu düşmənlərdən qoruyurlar və önəmli durumlarda ondan məsləhət alırlar. Övliya müdrikdirsə, lazım gəldikdə tayfanın bir növ hökmdarı ola bilər. Əsl övliyaya sahib çıxmaq hüququnu əldə etmək üçün hərdən qanuni yarışlar keçirilir. Övliyalar qaçırılır, əsir alınır. Onları zinət kimi bərk-bərk qoruyurlar. İltifatın ən yüksək əlaməti isə övliyanın hər hansı bir soya həmin soyun torpağında basdırılmaq vədidir. Soy üçün bu, ən böyük xoşbəxtlikdir. Belə olduqda övliyanın məzarı üstündə kiçik bir məqbərə tikilə bilər və məqbərənin yanında da böyük bazar açmaq olar ki, bu da, övliyanın sədası yüksək olarsa, sonsuz gəlir gətirə bilər. Məhəmməd (s.ə.) səhra tayfası üçün öz soyu ilə küsüşmüş və indi hardasa sığınacaq axtaran bir müqəddəs idi. Heç də bədəvilərin hamısı Məkkədə olmamışdı, şəhərdə Məhəmmədin (s.ə.) əleyhinə nə danışıldığını heç də hamı bilmirdi. Onu görən hər kəs isə öz-özünə deyirdi ki, belə bir övliya öz soyunu xoşbəxtliyə apara bilər.

Peyğəmbər (s.ə.) səhrada özünün dəyərini başa düşürdü. O, məkkəli idi, Ərəbistanın ən sayılan tayfası qüreyşilərdəndi. Müdrik idi və nüfuzlu tərəfdaşları vardı. Deməli, onun dostluğunu qazanan hər bədəvi soyu özünü xoşbəxt saymalıydı. Get-gedə çeşidli tayfalar təşrif buyurdular, Peyğəmbərin (s.ə.) hüzurunda baş endirdilər, paltarının ətəyini öpdülər və ona öz himayələrini təklif etdilər. Bunlar Danq, Həmdan və digər tayfalar idi. Fəqət Peyğəmbər (s.ə.) onların xahişini rədd etdi. Bilirdi ki, dinclik vaxtı keçib. İndi mübarizə zamanı yetişmişdi. Çünki Peyğəmbərin (s.ə.) qarşısında Məkkə şəhəri durmuşdu, vüqarla, hədələyərək. Onu barışa məcbur etməyə Peyğəmbərin (s.ə.) əlində heç bir vasitə yox idi.

Ona görə də Allahın Rəsulu (s.ə.) güclü igidlər, döyüşkən tayfalar və yenilməz iman qardaşları axtarırdı ki, bunlar da haqq yolunu onun üçün hamarlamalıydılar.

Bir gün iş elə gətirdi ki, Allahın Peyğəmbəri (s.ə.) Əqəbə dərəsi ilə gözəsi oldu. 620-ci ilin bayram ayının sonuna yaxın idi. Birdən Məhəmmədin (s.ə.) gözüne ocaq qırağında oturmuş əlvən geyimli altımı, səkkizmi bədəvi sataşdı. Peyğəmbər (s.ə.) onlara yaxınlaşıb hansı tayfadan olmalarını soruşdu.

- Həzraclarıq və Yəsribdən gəlirik, - cavab verdilər.

Peyğəmbər (s.ə.) Yəsrib şəhərini tanıyırdı. Orda onun qan qohumları vardı. Onu da bilirdi ki, Yəsribin əksər əhalisi yazını qəbul etmiş və tək Allaha inanan yəhudilərdir.

- Yəhudilərlə birgə yaşayırsınız? – Peyğəmbər (s.ə.) soruşdu. Yəsribilər sualı təsdiqlədilər. – Onda bilin, yəhudilərin Allahı həm də mənim Allahımdır. Mən isə aləmlərdə onun rəsuluyam.

Bu sözlər qəriblərə çox güclü təsir etdi. Onlar özləri bütçü idilər, amma tez-tez olduğu kimi, qüdrətli yəhudi tayfaları ilə mübahisəyə girişəndə yəhudilər deyərdi:

- Yaddan çıxarmayın, ey bütçülər, Allahımızın rəsulu gələndə sizin hamınızı əzib toza döndərəcək.

Fəqət yəhudilər arasında ən ağıllıları da bilirdi ki, həmin nəbi haçan gələcək, deməli, bütçülər hələlək dinclik içində yaşaya bilərdilər. Budur, çoxdan buyurulmuş nəbi indi birdən-birə onların qarşısında dayanıb yəhudilərdən soraq

tutur. Amma heç cür acıqlı adama oxşamır.

Həzraclar sadə, yabanı bir xalq idi. Nəbi gəlmişdi, lakin Yəsrib yəhudilərinin heç nədən xəbəri yox idi. İndi yeni peyğəmbərin dostluğunu qazanmaq heç də pis olmazdı. Ona görə də onlar Məhəmmədə (s.ə.) himayə və yardım təklif etdilər. Ancaq Məhəmməd (s.) ehtiyatlı tərpendi. Mübarizə çağı yetişmişdi və Peyğəmbər (s.ə.) dövlət adamı olmalıydı. Odur ki, onlara heç bir vəd vermədi, özünü elə apardı ki, sanki onların yardımına ehtiyac duymur. İslamı onlara başa salıb əmr etdi ki, altdakı il öz camaatlarının say-seçmə adamları ilə bir də onun yanına gəlsinlər. Həzraclar islama sadıq qalacaqlarına söz verib yollarına düzəldilər.

Bir il gəlib-geçdi və Peyğəmbərin (s.ə.) həyatı daha da dözülməz oldu. Məkkəyə qayıdan Məhəmməd (s.ə.) küçələrdən ötəndə küçə uşaqları onun arxasına düşürdülər, onu daşa basırdılar. Yaxud başına qum atırdılar. Qüreyşilərdən heç kim imanlılarla alver etmirdi. Hətta Kəəbəyə girişi də onlara yasaqlamışdılar. Hərdən Məhəmməd (s.ə.) özü də qorxurdu ki, onu xilaskar şöhrəti yox, əzabkeşin tikan tacı gözləyir.

Amma il başa çatanda və bədəvilər yenidən Kəəbəyə axışanda Yəsribdən oniki kişi gəlib dedi ki, həzracların nümayəndələridir. Onlar Peyğəmbərlə (s.ə.) görüşüb öz himayələrini təklif etdilər. Məhəmməd (s.ə.) onlara islamı xeyli başa saldı, onları haqq olan imana döndərdi və and içdirdi ki, **Allaha şərikin qoşmayacaqlar, oğurluq və zinalıq etməyəcəklər, övladlarını öldürməyəcəklər, yalan uydurmayacaqlar və bütün yaxşı işlərdə Peyğəmbərə (s.ə.) biət edəcəklər** (Müq. et: Surə 60, Ayə 12) Amma o

and ki haqq olan imanin yolunda vuruşmağı, canlarını və mallarını bu uğurda qurban verməyi onların boynuna qoyurdu, onu Peyğəmbər (s.ə.) onlardan almadı. Ona görə də bu andı zənən andı adlandırırlar; qadın islamı qəbul edəndə bu kiçicik and yetərli sayılır.

Amma Peyğəmbər (s.ə.) Yəsrib camaatının himayəsinə girməkdən hələlik çəkindi, çünki şəhər həddən artıq əminsiz, xalq isə həddən ziyadə cod və oğru idi. Buna baxmayaraq özünün iman dostu Museib ibn Ümeyri Yəsrib imanlılarının yanına göndərdi ki, yerli camaat onun mərhəmətinə əmin olsun, Museib də onları təlimləndirsin, Quranı oxusun və danışıklar aparsın. Yəsribliyələrə isə dedi:

- Bir ildən sonra gəlin.

Museib ibn Ümeyr ağıllı adam idi. Gəncliyindən hamının sevimlisi olmuşdu. Səliqəli geyinməyi bacarırdı, əylənməyin ən yüksək incəliklərinə bələd idi və onun kimi pul xərcləyən ikinci bir şəxs tapılmazdı. Bu məşğulluq onu həyatın bir çox məsələlərində sərraflaşdırmışdı. Lakin qəlbi bir boşluqdan ibarət idi, böyük olaylardan ötrü darıxırdı və darıxdırıcı, dəbli çabalardan zinhara gəlmişdi. Beləliklə, o, islama döndü və bütün gücü ilə özünü ona həsr etdi. Həbəşistana gedən möminlərin sırasındaydı və ordan cır-cındır içində dilənçi qayıtmışdı. O tək-cə ağıllı deyildi, həm də hiyləgər idi. Peyğəmbərə (s.ə.) inanırdı və diplomatik işlərə gözəl yarayırdı. İndi Məhəmməd (s.ə.) açıq mübarizə saatinin yaxınlaşdığını hiss etdiyinə görə özünün Yəsribdəki nümayəndəsini vaiz yox, diplomat seçdi. Yenidən səliqələnmiş Museib ibn Ümeyr etimada layiq olduğunu sübuta yetirdi. Bir il o,

Yəsribdə qaldı və özünün avazlı səsi ilə Qurani əzbər söylədi. Üstəlik də Peyğəmbərin (s.ə.) müdrikliyi barədə qəribə şeylər danışdı. Bir ilin içində ona nail oldu ki, Yəsribin bütün tayfaları Peyğəmbərin (s.ə.) başına and içdilər. Həm yəhudilər, çünki güman edirdilər ki, Məhəmməd (s.ə.) onların özləri kimi yəhudidir, həm də büt-pərəstlər, çünki umud edirdilər ki, Məhəmməd (s.ə.) onları yəhudilərdən qoruyacaq.

Yenə bir il keçdi. 622-ci ilin baharında, bayram ayında Museib Məkkəyə döndü və onunla birlikdə Yəsribdən yetmiş adamlıq əməlli-başlı bir nümayəndə heyəti gəldi. Onlar öz çadırlarını Məkkənin qırağında qurdular. Kəəbəyə getdilər, diqqət çəkməmək üçün bütün mərasimləri yerinə yetirdilər və özlərini elə apardılar ki, guya bu dəli Haşimi onları heç maraqlandırmır. Eləki gecə düşdü, qaraya bürünmüş fiqurlar sinə-sinə yəsriblilərin dəşərgəsinə gəldilər. Bunlar Peyğəmbərlə (s.ə.) Peyğəmbərə inanmayan, lakin qeyrətli Haşimi kimi öz himayəsini ondan əsir-gəməyən əmisi Əl-Abbas idi.

Museibin ustalıqla hazırladığı yəsriblilər Peyğəmbəri (s.ə.) bu səhra çocuqlarının bacardığı hər cür ehtiramla qarşıladılar. Ancaq danışıklara başlayana qədər daha qəribə bir mərasim yerinə yetiriləsi oldu. Gərək Məhəmməd (s.ə.) rəsmi olaraq haşimilər icmasından çıxaydı. Bu yalnız onun himayəçisi, nadinc qardaşoğludan nəhayət canlarını qurtardıqlarına bəlkə də daxilən sevinən əmisi Əl-Abbasın ürəyindən idi. Fəqət Əl-Abbas ağıllı adamdı, hər şeyin yolunu gözləməyi bacarırdı, ləyaqəti qorumağın da yolunu bilirdi. O, uzun bir nitq söylədi, qardaşı oğlunu nə qədər istədiyini, onun baxışlarını bölüş-

məsə də, özünün himayəsi altında Peyğəmbərin (s.ə.) necə dinc və əmin yaşadığını izhar etdi. Amma ürəkdən istədiyi qardaşı oğlu anlaşılmaz səbəbdən yəsriblilərin icmasına qoşulmaq istəyirsə, onun xoşbəxtliyinin yolunu kəsə bilməz və ürəyindən qara qanlar axa-axa öz istəyindən əl çəkir. Lakin bunu da o vaxt edər ki, yəsriblilər özlərinin müqəddəs saydıqları şeylərin hamısına and içsinlər ki, onun qardaşı oğlu ilə hər cür ehtiram içində davranacaqlar. Yəsriblilər onun arzusuna boyun oldular və Əl-Abbas çadırı məmnunluqla tərk etdi. Bu axşam o, böyük bir döyüşü udmuşdu, bəlkə özünün düşündüyündən də böyüyünü, çünki sonralar islamın ən parlaq xəlifələrini verən onun ailəsi oldu.

Əsl danışıqlar bundan sonra başladı. Məhəmmədi (s.ə.) məsləkdaşları ilə birlikdə qəbul etməyə və bütün yaxşı işlərdə Peyğəmbərin (s.ə.) sözü ilə oturub-durmağa yəsriblilər hazır olduqlarını bildirdilər. Amma eyni zamanda çəkinə-çəkinə onu da soruşdular ki, bu yaxşı işlər nə olan şeydir. Bu dəfə Peyğəmbər (s.ə.) bir addım qabağa getdi:

- Siz mənim, - dedi, - sözümə mütləq baxmalısınız və məni o şeylərdən qorumalısınız ki, onlardan öz arvad-uşağınızı qoruyursunuz. Bilməlisiniz ki, mənim qəlbim təkcə sizə yox, bütün xalqlara açıqdır. Əgər sizə əmr edəsi olsam, **haqq inancın yolunda canınızı və malınızı qurban verməlisiniz (6, 11).**

Bunun özü də az deyildi və yəsriblilər çəkinə-çəkinə öyrənmək istədilər ki, can və mallarını qurban verəcəkləri təqdirdə mükafatları nə olacaq.

- Cənnət, - Peyğəmbər (s.ə.) cavab verdi.

Cənnətin nə olduğunu gələnlər Museibin hekayətlərindən bilirdilər. Təbii ki, cənnətə düşmək pis deyildi, amma onunla yanaşı xalis yersəl məsələləri də unutmaq olmazdı.

- Əgər biz qalib çıxsaq və sənə şan-şöhrət, var-dövlət gətirsək, bizi buraxıb öz vətəninə dönməyəcəksən ki? – Müqəddəs bir insanın qəbrinə doğma şəhərdə sahib çıxmağın nə qədər vacib olduğunu bilən bir müdrik yəsribli soruşdu.

Məhəmməd (s.ə.) cavab olaraq yeni vətəninə tərk etməyəcəyinə, onun rifahına çalışacağına, onu ürəkdən sevecəyinə və yəsriblilərin qanına-canına öz qanı-canı kimi baxacağına and içdi. Danışqlar bununla bitdi. Təlatümlü bir peyğəmbər real dövlət xadiminə, siyasətçiyə çevrildi.

Məhəmməd (s.ə.) həmin an özünün Mədinə valisini təyin etdi. Sonra yetmiş adamın hər biri ilə ayrılıqda əl tutdu və çadırdan çıxdı. Qərara alındı ki, bütün imanlılar Yəsribə getmək üçün Məkkəni bir-bir tərk etsinlər. Peyğəmbərin (s.ə.) özü şəhərdən sonuncu çıxmaq istəyirdi ki, imanlılardan heç biri onun yerinə əzaba düçar olmasın. Köçkünlük hiss olunmadan baş verməliydi. Gərək heç kim xəbər tutmayaydı ki, Peyğəmbər (s.ə.) tezliklə Yəsrib şəhərində böyük əməllərə çağırılmışdır.

Lakin gecəsəl danışqlar aparılırsa, böyük bir dəstə çıxıb getmək istəyirsə, yeni dövlətçiliyin rüşeyimi atılırsa, bunların hamısı sezilmədən baş verə bilməz. Günlərin birində qüreyşilər bu təhlükəli dəlinin nə niyyətdə olduğundan xəbər tutdular və Məkkə bankirləri arasında çaxnaşma

artdı. Az deyildi ki, bu Haşim bütün şəhəri sil-kəntiyə salmışdı, bəs eləməirdi ki, ticarəti məhvə sürükləmək və illahları sıxışdırmaq istəyirdi, üstəlik indi də orda ağıllı adamların gözündən iraq öz gerçək mahiyyətini göstərmək və axırda doğma yurduna döyüşə atılmaq üçün bütün məsləkçiləri ilə birlikdə yad şəhərə getmək istəyirdi. Artıq bu ən pis dönüklüklə sınırlanırdı.

Məkkənin varlı «pul dağarcıqları» bundan sonra köçkünlərə qarşı ən ciddi tədbirlərə əl atmağı yerindəcə təklif etdilər. Qüreyşilərin əksəriyyəti isə bu barədə heç nə eşitmək istəmirdi. Əksinə, köç onlara daha doğru yol görünürdü. Çünki köçkünlər Məkkəni gizli tərk edirdilər. Deməli, onların malı-mülkü şəhərdə qalırdı. Bu yiyəsiz varidatı cüzi bir məbləğə almaq, ya da sadəcə qamarlamaq olardı. Peyğəmbərə (s.ə.) qarşı təcili tədbirlər sonrakı köçləri durdurardı və bununla qüreyşilərin qazancına ziyan vurardı. Axırncı imanlı əminlik içində çıxıb gedənə qədər Məhəmmədin (s.ə.) Məkkəni tərk etməyəcəyinə and içdiyini bildiklərinə görə gözləməyi və bu dönüyü göz altda saxlamağı qərara aldılar.

Deyilənlərə görə Məkkədə qəribə bir əhval-ruhiyyə hökm sürüb. Hər gün imanlılardan biri yoxa çıxıb, hər gün də qüreyşilər bir evi zəbt ediblər, Məkkə cavanları hər gün dönüyün evi qabağında vurnuxublar, həcvlər və hədyanlar oxuyublar, axırncı müsəlman şəhəri və mal-mülkünü tərk edən kimi Məhəmmədlə (s.ə.) haqq-hesabı çürütməyə söz veriblər.

Axır ki, zaman özünü yetirdi. Şəhərdə yalnız Məhəmməd (s.ə.), Əbu Bəkr və Əli qalmışdı. Qüreyşilərin ən adlı-sanlıları vacib qərarlar çıxarmaq üçün Kəəbənin yanındakı böyük idarə

binasına toplaşmışdı. Hamı bilirdi ki, çaxnaşma-çı ilə haqq-hesabı kəsmək məqamı yetişib. Lakin heç kim bu hərəkəti ömürlük boğacaq xilas yolunu məsləhət görməyə ürək eləmirdi.

Qüreyşilər qorxmaz insanlardı. Lakin tacir idilər və qandan zəhlələri gedirdi. Qan qan tökür, qan tökülən yerdə də dinc alver sona yetir, alış-veriş dayanır və varidat azalır. Qüreyşilər bunu neçə-neçə nümunələrdən bilirdi. Ailələrdən heç biri qan qisasının qarğışını öz üzərinə götürmək istəmirdi. Çünki Məhəmməd (s.ə.) indi amansız həzracların himayəsindəydi ki, onlar da zarafatı xoşlamırdılar. Bircə şey hamıya bəlli idi: Məhəmməd (s.ə.) şəhərdən çıxmamalıydı.

- Ataq onu zindana və zəncirə vuraq, - qüreyşilər dedilər, elə həmin an da susdular, çünki gün kimi aydın idi ki, necə qorumalarından asılı olmayaraq Peyğəmbəri (s.ə.) azad edəcəkdilər.

Bu vaxt qüreyşilərin ən tədbirlisi, Cahillik Atası, Əbu Cəhl yerindən qalxdı.

- Məhəmməd ölməlidir, - dedi, qan davasını alovlandırmamaq üçün hər ailə qətdə iştirak edəcək bir nümayəndə göndərsin. Onda günah hamımıza düşər və Qüreyş tayfalarının hamısına qarşı Ərəbistanda bircə əl də qalxmaz.

Əbu Cəhl tədbirli adam idi. Nə danışdığını bilirdi. Qüreyşi ailələrinin hamısına yəsriblilərin gücü çatmazdı.

Qüreyşilərin şəhərini Peyğəmbərdən (s.ə.) azad etmək üçün hər ailə bir cavan verdi. Amma əgər bütün şəhər hər hansı bir tədbiri qərara alırsa, o, ayrı-ayrı adamlardan gizlin saxlanıla bilməz. Tezliklə Peyğəmbər (s.ə.) əleyhinə nələrin hazırlandığından və haçan qüreyşilərin xəncəri-

nin qurbanı olacağından xəbər tutdu. Qaçmağı qət etdi.

Məhəmməd (s. ə) təkcə peyğəmbər deyildi, o həm də başqaları kimi şəhərdə alıb-verəcəyi olan bir adam idi. Onun da borcları vardı və onları ödəməmiş qaçıb aradan çıxmaq istəmirdi, qoy deməsinlər ki, peyğəmbər başqasının pulu ilə qaçıb.

Peyğəmbərlə (s.ə.) Məkkədə iki imanlı qalmışdı: Əbu Bəkr və Əli. Əli ən cavanı idi və Peyğəmbər (s.ə.) onu Məkkədə qoymağa qərar verdi. Qüreyşi cavanları evi mühasirəyə alacaqları gecə Məhəmməd (s.ə.) hasardan aşıb Əbu Bəkrin evində gizləndi. Əli Peyğəmbərin (s.ə.) evinin aynabəndində qaldı, Peyğəmbərin (s.ə.) xalatına bürünərək, başındakı yaşıl çalması ilə. Qüreyşilər gəldilər, evi üzük qaşı kimi mühasirəyə aldılar, yaşıl çalmanı görüb özlərində dedilər:

- Peyğəmbər daha əlimizdən qurtara bilməz.

Onlar dan yeri sökülənə qədər küçədə gözlədilər, sonra evə soxuldular, mışıl-mışıl yatan Əlini görüb onu oyatdılar və soruşdular:

- Hanı Məhəmməd?

- Həə, kaş elə mən də biləydim, - yuxulu Əli cavab verdi.

Həmin an Peyğəmbərin (s.ə.) arxasınca amansız bir qovqu başladı. Məhəmmədi (s.ə.) tapmaq lazımdı. Allahın Rəsulunu (s.ə.) öldürmək üçün qüreyşilər ən yaxşı atlarını minib əllərində siyirmə qılınc və iti nizələrlə səhraya çapdılar.

Allahın Rəsulu (s.ə.) bu əsnada sonsuz sarı

səhra ilə çapırdı. Onu yalnız dostu Əbu Bəkr müşaiət edirdi.

- Qüreyşilər arxamızca düşəcəklər, - Əbu Bəkr dedi, - bizi ovxarlı qılınclarla doğrayacaqlar, cəsədimizi tikə-tikə edəcəklər. Qəbrimizin üstündə vəhşi heyvanlar ulaşacaq. Bu məxluq güclü və kinlidir.

Məhəmməd (s.ə.) susurdu, sonsuzluğa, önündəki böyük dünyaya baxırdı və uzaqlarda qalmış Məkkə şəhəri və bugündən özünün xalqlara bəxş edəcəyi qılinc haqqında düşünürdü.

622-ci il idi, elə bir il ki, onda Şərqdə və Qərbdə xalqlar xristianlıq buxovunda idi, xaç dünya üzərində qələbə çalırdı və heç kəs ağlına belə gətirmirdi ki, bu ildə Məkkə və Yəsrib arasındakı kimsəsiz səhrada qorxu içində olan iki ərəb süvarisi özləri ilə dünyanın taleyini daşıyırlar. Həmin səhra gedişi ilə, hicrətlə islam erası, yeni imanın dövlətsəl qüdrəti başlayır. 622-ci ildə Peyğəmbər (s.ə.) dövlət xadiminə çevrildi və bu dövlət xadimi qılınca sarıldı.

Məhəmməd (s.ə.) səhra ilə çapırdı. Arxasında imanın beşiyi Məkkə şəhəri vardı. Səhrada həm də siyirməqılinc qüreyşilər çapırdılar və onların atları iti yeridiyindən tezliklə uzaqdan qaçqınları gördülər. Qaçqınlar da qovanları gördülər və Əbu Bəkr dilləndi:

- Ya Məhəmməd, səhra dümdüzdür, biz də ki vur-tut ikicə nəfər və qüreyşilər arxamızca çapır.

Məhəmməd (s.ə.) cavab verdi:

- Yanılırsan, Əbu Bəkr, biz iki yox, üçük, sən, mən, bir də Allah.

Qüreyşilər get-gedə yaxınlaşırdılar, Əbu Bəkrin qorxusu getdikcə artırdı. Bu vaxt qaçqınlar kiçik bir mağara gördülər, ora sürüb mağaranın dərinliyində gizləndilər. Və burda bir möcüzə baş verdi: İri bir hörümçək mağaranın ağzına sürünüb tələsik girəcəkdə bir tor toxudu. Qovanlar tezliklə özlərini yetirdilər.

- Səhra dümdüzdür, - dedilər, - gizlənə bilməzlər. Mağaradadırlar.

Qüreyşilərin ən ağıllısı girişi gözdən keçirdi və qürurla dedi:

- Mağarada ola bilməzlər, görmürsüz bəyəm, qapıdan köhnə hörümçək toru asılıb. Mağarada olsaydılar, tor cırılardı.

Qüreyşilər öz başçılarının zəkasına heyrətlənilib yollarına davam etdilər.

Mağaraya sakitlik çökdü. Hər iki qaçqın şükran namazına səcdəyə endi. Amma hələ namazı bitirməmiş addım səsləri eşitdilər ki, həmin səslər də mağaranın ağzında kəsdi. Qüreyşilərdən üçü dalda qalıbmış və indi mağaranın qarşısında dayandılar. Doğrudur, toru gördülər, amma onu dağıdıb içəri girdilər. Dəhşət Əbu Bəkrin nəfəsini durdurdurdu. Və yenidən möcüzə baş verdi, bu üç adam mağaranı axtarmadı. Yalnız təbii ehtiyaclarını ödəyib ordan uzaqlaşdılar. Allah Öz rəsulu Məhəmmədi (s.ə.) belə qorudu.

Peyğəmbər (s.ə.) gecəsini-gündüzünü səhradakı mağarada keçirdi və Əbu Bəkr onun yanından aralanmadı. Amma zaman yetişəndə onlar mağaradan çıxıb hicrəti davam etdirdilər. Yenidən səhra ilə çapdılar. Günəş amansızcasına yandırır yaxırdı, qum qapqaynar idi və susuzluq Peyğəmbərə (s.ə.) əzab verirdi.

Uzaqlarda Yəsribin qəsəbəsi, Quba kəndi görünənə qədər Peyğəmbər (s.ə.) yoluna davam etdi. Hicrət burda sona yetdi.

İslam iman kimi möhkəmlənmişdi, indi gərək o, dövlət quraydı. Ruh iqtidar, söz əməl olmuşdu. İman dünya qurmalıydı, çünki ruhun ilkinlik götürdüyü heçlik aşılmışdı.

Peyğəmbər (s.ə.) Yəsribə, indən belə Mədinə Ən-Nəbiyə, Peyğəmbər Şəhərinə əldə qılınca gedirdi. Bu gündən etibarən gərək qılıncla Quran dünyaya hakim olaydı.

TƏCRÜBƏYƏ SIÇRAYIŞ

*Əgər islam budursa,
biz müsəlman deyilik.
Qöte*

Mömin bir islam hədisinə görə Məhəmməd (s.ə.) Allah-Təala ilə üzbəsurət olan gecə Külli-qadirdən buyruq aldı ki, Allahı həmd etmək üçün insan gərək gündə əlli kərə namaz qılsın. Yalnız o zaman o, Allahın mərhəmətinə əmin ola bilər. Məhəmməd (s.ə.) Külliqadir qarşısında səcdə etdi, insanları gündə əlli kərə namaza məcbur edəcəyinə söz verdi və Aləmlər Hökmdarının dərgahından çıxdı.

Altıncı Göyə çatanda Allahın Rəsulu (s.ə.) Musa peyğəmbərlə rastlaşdı. Məhəmmədin (s.ə.) Külliqadirin dərgahında xeyli qalması Musa peyğəmbərdə maraq oyatmışdı: Görəsən, Məhəmməd insanlıq üçün hansı buyruqları alıb? Və Musa böyük peyğəmbər olduğu üçün öz marağından xəcalətlənməyə ehtiyac duymadı, Məhəmmədə (s.ə.) yaxınlaşıb Allahın ona nə buyurduğunu soruşdu.

- Buyurdu ki, insan gündə əlli kərə namaz qılsın, - Məhəmməd (s.ə.) dedi.

- Mən şərəflə saç ağartmış yaşlı peyğəmbərəm, insanları yaxşı tanıyıram, onlar əlli namazı qılmayacaqlar.

Sələfinə hörməti olan Məhəmməd (s.ə.) geri, Külliqadirin taxtına döndü və dedi:

- Ya Aləmlər Rəbbi, insanlar gündə əlli kərə namaz qılmayacaqlar.

Və Aləmlər Rəbbi Öz mərhəməti ilə insanlara iyirmibəş namaza icazə verdi. Musa yenidən Allahın Rəsuluna (s.ə.) dedi:

- İnsanlar iyirmibəş namazı da qılmayacaqlar.

Məhəmməd (s.ə.) yenidən Külliqadirin hüsuruna döndü və suçlu, zəif insanlıq üçün xahiş etdi və yenidən mərhəmət tapdı. Məhəmməd (s.ə.) altıncı Göylə Küllirəhimin taxtı arasındakı yolu bir neçə dəfə qət edəsi oldu, çünki Musa peyğəmbər müdrik və təcrübəli, Külliqadir də mərhəmətli idi. Nəhayət Allahın insanlara təyin etdiyi namazın sayı beşə endi və hətta şəkək Musanın özü də etiraf edəsi oldu ki, bu, çox deyil.

Bu hədis islamın mahiyyəti üçün çox səciyyəvidir. İslam maksimum imkanlar və minimum tələblər dinidir, elə bir din ki, özünün hökmlərində, tezis və buyruqlarında zahiri sadəliyin zirvəsinə çatmışdır. Fəqət bu zahiri sadəliyə daxilən öz ardıcılığında təyib-bərabəri olmayan, nəbisəl-teokratik əlamətlə bir can verilmişdir.

Məhəmməd (s.ə.) imanlılardan çox az şey tələb edirdi, amma bu az şey eyni zamanda həddən artıq çox idi. «**Allah sizə imanı yüngülləşdirmək istəyir, çünki insan zəif məxluqdur**» (1, 181)¹, Quranda belə deyilir. Yeni təlimin ibadəti faktiki olaraq minimuma endirilmişdi. Üstəlik bu minimum ən yüksək dözümlüləklə yerbəyer edilmişdi. Kahinlərə, məbədlərə ehti-

¹ Əsəd Bəyin 1-ci Surənin 181-ci Ayəsi kimi gətirdiyi iqtibası Əl-Bəqərə Surəsində və digər tutumlu surələrdə ax-tarsaq da, tapa bilmədik.

yac duyulmurdu. Hətta namazın özü də müəyyən məqamlarda vacib deyildi. **«Sizə bağışlanır, əgər səfərdə, yad ölkələrdə namaza məhəl qoymursuzsa»**. Həcc və orucdan da yan ötülə bilər. Xəstəlik, kasıblıq və oxşar şeylər yetərli səbəblərdir.

Bunun əksinə olaraq totemist ərəblərin həyatı qadağalarla dolu idi. Bir sıra yeməyə əl vurmaq olmazdı. Burda da Quran buyurur: **«Allahın sizə göndərdiyi və sağlam olan hər şeyi yeyin, leşdən, qandan, donuzdan, eləcə də bütçülərin məbəbində qurban kəsilmiş heyvanın ətindən başqa, zira bunlar haramdır»** (5, 1-4). İnsanın xilasını üçün imanın zahirə tələblərinin hamısı önəmsizdir, Allah insanların etinasızlığını bağışlayır. Allah müttəqiləri nəyindən tanıyaçaq? Qaynaqlardan birində soruşulur və cavabı da belə verilir: **Müttəqinin uşaqlara, ev adamlarına, qonşulara və bütün insanlara olan sevgisindən. Allaha yaxınlaşmaq istəyirsinizsə, onun məxluqunu sevin.**

İslam bəlkə də yeganə dünya dini kimi qəbul edir ki, yad imana tapılanlara da xilas yolu qapalı deyildir. Məşhur beşinci Surə sözbəsöz buyurur: **«Müsəlmanlar, yəhudilər, xristianlar, sabii-lərdən Allaha və axirətə inananların, yaxşı əməl sahiblərinin və ədalətli olanların hamısı, onların hamısına Allahın mükafatından pay düşəcək. Onlara qorxu və izzət nəsib olmayacaq»** (5,73)¹. İslamı qəbul etmək insanlara asanlaşdırıldı. İnsani səciyyə dini sistemə daxil edildi. Və yalnız bir həcdən uzaq şimşəklər kimi ayələr meydana gəldi ki, onlar da bu imanın də-

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 69-cu Ayə.

rin mahiyyətini açıqlayırdı. **«Yamanlığı yaxşı-lıqla yen»**, 11-ci Surənin 116-cı Ayəsində¹ deyilir. Və bütün iman əslində bir cümlə ilə ifadə oluna bilər: **«Allaha yaxınlaşmaq istəyirsən-mi? Onda halal yaşa və ədalətli ol»** (35,19)².

Zahiri düzümlər nə qədər sadə, anlaqlı və düzümlü idisə, imanlıların ilk öncə güclə sezi-lən daxili yolu bir o qədər çətin idi. Bu daxili yolu hamıdan yaxşı islamın böyük sufisi Cəla-ləddin Rumi ifadə etmişdir: **«Sənə eyni zaman-da həm heyvan, həm də mələk ruhu hakimdir. Heyvanın ruhunu at və mələyin ruhunu aş»**.

Amma kamilliyin yolu çətinidir. Onu hər adam gedə bilməz. Məhəmməd (s.ə.) bunu bilirdi və istəmirdi ki, cənnətin yolu suçlu insanlığın üzünə bağlansın. **«Elə bir zaman yetişəcək ki, bizi bağışlayacaq və özgür sayacaqlar, hətta biz Rəbbimizin buyurduğunun ondabirini yerinə yetirmiş olsaq belə»**, Məhəmməd (s.ə.) təsəlli verirdi.

Məhəmməddə (s.ə.) olan ən diqqətəlayiq şey onun ikili xarakterinin: cəslu peyğəmbərlə toxtaq praktikin bəriş içində qoşa yaşaması idi. Yolu təkçə o özü bilirdi, başqalarına isə bu, hələlik gizli qalmalıydı. Əvvəllər, islamın ilkinliyində söhbət insanlığı, ərəb insanlığını təkallahlığa çəkməkdən gedirdi. Bu bitdisə, islamın həmin primitiv şərti yerinə yetdisə, Məhəmmədin (s.ə.) içində hələlik möhkəm-möhkəm qapanıb uyu-yan sonrakı məsələlərdən yapışmaq olardı.

Məhəmməd (s.ə.) tələsmirdi. Onun meteor-

¹ Azərbaycan dilinə iərcümədə 114-cü Ayə.

² Məzmun azərbaycancaya tərcümədə 18-ci Ayəyə uyğun gəlir.

sayağı yüksəlişi əslində addım-addım irəliləyiş idi. Çox sadə başladı. İslamı ildən-ilə dünyanı əhatə edən bir önəmə qədər inkişaf etdirdi. Burada Məhəmmədin (s.ə.) Luterlə dərin, daxili qohumluğu üzə çıxır. İkisi də ilkində uzaqdan götürdü, ikisi də sonu həтта yalnız özlərinə yarıaşkar olan yola çəkinə-çəkinə, ağır-ağır, ehtiyatla qədəm qoydu, ikisi də get-gedə öz təlimlərini inkişaf etdirdi, ikisi də ehtiyat, çəkinəcək, pəsinmə ustadı idi, amma eyni zamanda, bir qınacaq belə, sapmadıqları və cəsərlə qorumalı olduqları dönməzlik və qəti əminlikdən pərvazlanaraq. Nə qədər qəribə də olsa, ikisi də ümumiyyətlə yalnız imanın yaşamasını mümkünləşdirən dilin yaradıcısı idi. Faktiki olaraq Məhəmmədin (s.ə.) əməli də, xalis zahiri baxımdan, Luterin əməlini xatırladır. Hərdən ölü ritualdan imtina, iç yaşamın canlandırılması, bəndə ilə Allah arasındakı vasitəçidən imtina. Hərdən də daxili paklıq, içinin dərinliyindən gələn əminlikdən sərən başla ölçüb-biçmə qabiliyyəti, bütün bunların hamısı da misilsiz cürətlə qoşalaşaraq. «***Durmuşam burda, qoy Allah yardımçım olsun***», Luterin bu etirafını ərəb peyğəmbəri Kəəbənin daş bütllərinin ortasında dəfəllərlə söyləmişdi. Bu, 600-cü ildə olmuşdu, şimal islahatçısının meydana atılmasından çox-çox əsr öncə.

Lakin Məhəmmədin (s.ə.) ruhu heç də müti, sadə və dözümlü deyildi. O, bir iman yaratdı və bu iman eyni zamanda tələb idi. Məkkədə bu iman tək olan Allahın adı ilə bəyan edilmişdi və qüreyşilərin çox az bir qismi bu tapınışın təhlükəsini düzgün qavramışdı. Yalnız tək Allah var-dısa və Məhəmməd (s.ə.) Onun yeganə peyğəmbəri idisə, onda güman etmək olardı ki, gec-tez həmin peyğəmbər Allah iradəsinin yeganə ifa-

dəçisi kimi həm də insanlıq üzərində təksəl hökmranlığa iddia edəcəkdi. Əgər tək Allah bir təkin ağzı ilə söyləyirsə, onda bu ağızdan çıxan hər şey Allah əmri kimi yerinə yetirilməliydi. Deməli, tək Allaha inam, Onun peyğəmbərinə inam dünya ağalığı iddiasını yaradırdı. Və indiyə qədər iman peyğəmbərlə identik olduğu üçün dünya ağalığına iddia insan Məhəmməd üçün yalnız şəxsən onun özünə istifadə olunurdu. İslamın ən cəsarətli tələbi də elə bu idi: «**Mən insanam, başqaları kimi**» (41,5). Məhəmməd (s.ə.) bəyan etdi və bununla belə, bu sadə insan dünya ağalığına, bütün bəşəriyyət üzərində heç nə ilə məhdudlaşmayan mütləq hökmranlığa iddia etdi.

Bu tələb mütləq, məntiqi ardıcılıqla Peyğəmbərin (s.ə.) dözümlü, çevik baş tezislərindən doğdu. Peyğəmbər (s.ə.) bu ehkamları Məkkədə heç vaxt söyləmədi, heç vaxt buna bir eyham da vurmadı. Lakin o, imanlılar dövlətini quranda Peyğəmbərin (s.ə.) təksəl, hüduzsuz hökmranlığı öz-özündən yarandı. Zira islam dünya ağalığı iddiasında idi. Bu iddia indi Mədinədə gerçəkləşməliydi.

Peyğəmbərdən (s.ə.) öncə və sonra yalnız çox az peyğəmbərlərə, mütəfəkkirlərə, filosoflara və həniflərə nəsib olan şey Məhəmmədə (s.ə.) verilmişdi: təcrübəyə sığrayış. Və məlum oldu ki, bu mənəviyyat insanları arasında bəlkə də yeganə şəxs kimi dünyanın bir peyğəmbərdən tələb edə bildiyi böyük sınaqdan o, ləyaqətlə çıxdı, öz nəzəriyyəsini təcrübədə gerçəkləşdirdi. Quranın mücərrəd kəlamından Məhəmməd (s.ə.) dövlətin, təcrübi dünyabaxışının, dünya iqtidarının binasını ucaltmışdı. Təcrübəyə sığra-

yışın adı Mədinədir.

Bu sıçrayışa aparan yol isə mənəvi yol idi. Özü-özlüyündə parçalanmış, yalnız çöldən bəzəkli dünyanın içində, heç bir hakimiyyət faktoru ilə müşaiət olunmadan, aləmlərin başlanğıcı meydana gəldi: söz. Və sərrast praktikin içindən qoparaq söz və mənəviyyat bəlkə daha yüksək-də duran düşmənlə praktiklərin tam toparına müqavimət göstərdi ki, həmin topar da oçağkı dövrün bütün iqtidar amillərini öz əlində cəmləşdirmişdi, tək-cə birindən başqa: sözdən.

İslamın qələbəsi mənəviyyatın zəfəridir. Mənəviyyatın burda qaldırdığı dünya hökmranlığı iddiası gerçək substansiyanı ehtiva etməliydi, onun mənəvi, eyni zamanda praktik cəhətdən gerçəkləşdirilə bilən proqramı olmalıydı, məqsədi olmalıydı ki, onun xatirinə bəşəriyyətin sarsıntısına dözmək mümkün olsun.

Bəs Məhəmmədin (s.ə.) məqsədi nəydi? Qədim çağın dini sistemləri ilə müqayisədə bu məqsəd bəlkə də önəmli heç bir yeniliyə malik deyildi. Ancaq bu qədimlik indiyə qədər mövcud olmayan ardıcılıqla, instinktiv bir coşqunluqla təcrübəyə yönəldilmişdi. Mücərrəd dini təlimin birkərəlik, praktik gerçəkləşdirilməsi dünyə tarixində islamın əslində yeni qiymətidir. Məhəmmədin (s.ə.) düzüb-qoşduğu praktik teologiya Mədinədə siyasəti, dövləti və dini vahid bir tamda birləşdirdi ki, onu da əsrlər uzununu bir daha bir-birindən aralamaq mümkün deyildi.

Qoca Şərqin bütün dövlət qurumlarının əksinə olaraq Allah dövləti, islamın dövləti demokratik bir düzüm idi. Bu demokratiya səhranın ulu ruhundan yaranmışdı. Məhəmməd (s.ə.) qədim

dövlətçiliyi, azad tayfaların ayırımçılığını tarmar etdi. Ərəblərin saysız tayfalarının yerinə islamın böyük tayfası keçməliydi ki, bu da əvvəlcə Ərəbistanı, sonra isə bütün dünyanı əhatə etməliydi. İmanlıların bu böyük tayfasının daxili quruluşu səhra tayfasının strukturundan bir tük qədər də seçilmirdi. Tayfanın bütün üzvləri bir-birilərinə tən gəlirlər, eləcə də islamın bütün imanlıları bərabər dəyəərə malikdirlər, azad və bərabərhüquqludurlar.

İslamın hakimiyyət forması böyük cizgilərdə tayfaların hakimiyyət formasına tam uyğun gəlir. Tayfa başçısı yalnız şərti iqtidara malikdir, o, ənənələrə bağlıdır, üləmalar şurasında yalnız birinci şəxsdir. Eyni ilə də islamda. Əslində burda da monarxın nə olduğunu bilmirlər. Bildikləri yalnız peyğəmbərliyin icraçısıdır ki, o da yeni imanın üləmaları qarşısında məsuliyyət daşıyır və hər zaman görevindən alına bilər. Qanun, hər şeyi əhatə edən ənənə isə burda da ordakı kimi tayfanın banisinə, hazırkı halda Məhəmmədə (s.ə.) söykənir. Ərəbistan səhraları ilə sayılma-dan vurnuxanda o, səhra demokratiyasının primitiv sistemini dərk etdi, onu sınaqdan keçirdi və ona dünyəvi dəyər verdi. Və miskin bədəvilərin sistemi Şərq dünyasına səciyyəvi bir möhür vurmağa, hətta yeni dövrə qədər onun taleyinə təsir etməyə qadir olduğunu göstərdi.

Amma Məhəmmədin (s.ə.) və islamın xidməti orasındadır ki, demokratiyanı, daha doğrusu, insanların mütləq bərabərliyi tezisini dünya miqyasında ilk dəfə inkişaf etdirdilər. Bütün insanların bərabərliyi islamda həyatın ana xəttini təşkil edirdi ki, bu da xəlifəliyin süqutuna qədər saxlanıldı. İrqlər, siniflər və təbəqələr bu dünyə-

vi sistemdə əsrlərlə torpağa gömüldü.

İnsanların bərabərliyi islamda teoloji aspektdən təməlləşib, zira islam demokratiyası teokratik demokratiya idi. İnsanlar Allah qulu idilər və qul kimi də bərabər idilər. Ayrılıqda götürüldükdə hər kəsin üstündə Allahın qanunu dəmir sərtliyi ilə hökm edirdi. İslamın bərabərliyi islamö-nü ərəblərin hər şeydə azad olduqları azadlıqla bağlı deyildi. İslamın ideali əslində bütün Şərq fəqihlərinin və sərkərdələrinin idealına uyğun gəlirdi: insanın sadə, dəmir qanuna tabeçiliyi ki, insan adlanan hər bir varlıq onun qarşısında bərabərdir.

Şərq imperiyalarının hamısı başlıca olaraq bu qanun üzərində qurulmuşdu. Çingiz Xan, Teymurləng – onların heç biri bundan o yana getməmişdi. Onların imperiyaları yaranmış, sonra da dağılmışdı. Bu imperiyaların çöküşünü heç nə saxlaya bilməmişdi. İslam isə qaldı. Onun demokratiyası, qanunları, bütün xırdalıqlarına qədər düşünülmüş sosial baxışları qorunub saxlandı. Çünki islamın arxasında azad, buxovsuz, mövcudluq çərçivəsində yaradıcı mənəviyyat dururdu. Bu mənəviyyat çökə bilməzdi.

Haçansa Məhəmməd (s.ə.) igid Müadı Yəmənin valisi təyin edirdi.

- İdarəçilik məsələlərində nəyə istinad edəcəksən? – Peyğəmbər (s.ə.) öyrənmək istədi.

- Quranın hökmlərinə, - Müad cavab verdi.

- Bəs orda cavab tapmasan?

- Onda sənin nümunənə.

- Əgər bu da bəs eləməsə?

- Onda öz mənəviyyatıma söykənəcəm, - Müad cavab verdi.

Bu zaman Peyğəmbər (s.ə.) igidi tərifləyib onu başqalarına nümunə göstərdi. Çünki Peyğəmbər (s.ə.) yeganə şəxs kimi bilirdi ki, insanlar yaraqla, buyruqla, cəza ilə idarə etmək olar, ancaq insanı arxanca aparmaq yalnız azad mənəviyyatla mümkündür.

Hüdudsuz, azad, keçilməz səhranın bu mənəviyyatı Peyğəmbərə (s.ə.) Şərq dünyası üzərində hökmranlığı bəxş etdi.

Bu hökmranlığın başlanğıcı Mədinə oldu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALLAH DÖVLƏTİ

Məhəmməd peyğəmbərin yaşam tarixi burda bitir və dövlət xadiminin yaşam yolu başlayır.

Qılinc mənəviyyatın yolunu hamarlayır.

Səhrada sözün qüdrətindən dövlət yaranır.

Bu dövlətin yolu islamın yoludur.

Bu dövlət Məhəmməd (s.ə.) idi.

PEYĞƏMBƏRİN ŞƏHƏRİ

*İman Mədinəyə qaçır, ilan
öz dəlməyinə qaçdığı kimi.
Əl-Buxari*

Səhra varlığının azadlığına öyrəşmiş bir şəhər, bir ölkə vətəninə qovulmuş yad bir fanatikə qəflətən şərtsiz-filansız tabe olur, öz varlığından əl çəkir, dünənki düşməninə qoynuna alır və gəlmənin amansız iradəsi qarşısında təslim olur.

Bu necə ola bilər?

Məkkədən şimala onbirgünlük yolun üstündəki kiçik bir oazisin tən ortasında Yəsrib şəhəri yerləşir. Həçansa, hələ heç bir əfsanənin xəbər vermədiyi keçmiş zamanlarda burda vulkanlı bir təbiət mövcud idi. O vaxt yer oynayır, lava axınları torpağı altına alır, kraterlərdən alov püskürür, ölkə böyük dənizin sahilinə qədər od tutub yanırdı. Bunların hamısı tutqun keçmişdə, keçmişə tutub-saxlamaq üçün əfsanələr uyduran insanların hələ mövcud olmadığı dövrdə baş verirdi.

Əfsanələr xəbər verir ki, şimaldan bu ölkəyə əmalikilər¹ xalqı gəlmişdir, onların başçısı Yəsrib orda balaca bir su qaynağı tapmış və bir neçə

¹ **Əmalikilər** – Nəcəflə Sinay yarımadası arasında yaşamış köçəri tayfa. İsrail övladları ilə daim müharibələr aparmışlar. Zaul və Davud tərəfindən tam məğlubiyyətə uğradılmışlar.

palçıq daxma yapıb bura öz adını vermişdir. Əfsanəvi əmalikilərdən sonra amansız, çılpaq səhralarda alverlə məşğul olmaq üçün yəhudilər gəlib ölkədə məskunlaşmışlar. Qədim zamanlarda Yəsribə üç yəhudi tayfası hökmran olmuşdu: Bənu Nadir, Bənu Qüreyza və Bənu Kaynuka tayfaları. Bu tayfalar bir-birinə qarşı müharibələr aparmış, düşmənçilik etmiş və ölkənin bütçü tayfalarından əslində heç nə ilə fərqlənməmişlər.

Yəsrib balaca, himayəsiz bir şəhər idi. Alver orda heç cür intişar tapmırdı. Sakinlər vaxtlarının yarısını qonşularla, quldurlarla və peşəkar səhra qaçaqları ilə müharibələrdə keçirirdi.

Amma elə oldu ki, xristianlığın dördüncü yüzilində Ərəbistanın cənubundakı Yəmən məmləkətində böyük bir bənd dağıldı və nəticədə bir parça məhsuldar torpaq qəflətən səhraya çevrildi. Bu sonucla bir çox tayfa dilənçi kökünə düşdü, ölkəni tərk edib yeni xoşbəxtlik və yeni vətənpəşlik sorağında şimala üz tutdu. Bu köçkünlər sırasında iki yəmənli tayfa – həzrəklər və əflər – də vardı. Bu tayfalar Yəsribdə məskən saldılar. Şəhərin keçmiş ağaları yəhudilər püxtələşmiş tacirlər idi, lakin onların vətənpəşlik əhli yox idi. Onlar hər iki tayfanı şəhərə buraxdı və müqaviləsayığı bir şey guya münasibətləri tənzimləməli idi. Gəlmələr torpağı becərməli, düşməni dəf etməli idi, yəhudilər isə alverlərini edib öz rahatlıqlarında olmalıydılar. Amma hər iki xalq əslində heç nə ilə buxovlanmayan səhra xalqı idi. Ticarət, çapovulçuluq və müharibə onlar üçün eyni şey demək idi və tayfabazlıq daha yüksəkdə dururdu, nəinki din, müqavilə və siyasi müdriklik.

Bu beş tayfa bir araya gəlməyə az diqqət yetirirdi. Dinlər arasında fərq qoymadan onlar bir-birinin qanını içirdi. Yəhudilər yəhudilərə qarşı, ərəblər ərəblərə qarşı vuruşurdu. Yəhudiləri yenmək üçün yəhudilər ərəblərlə ittifaqa girirdi. Yəsribdə heç bir dövlətsəl fikirlə bəndə alınmayan ümumi anarxiya durumu hökm sürürdü. Fəqət bir-birinin boğazını üzməyə hazır olan bu beş tayfa küll halında ümumi qidaçıya, verimli oazisə göz dikmişdi. Ona görə də hamının hamıya qarşı müharibəsi caizlik səddini heç vaxt aşmırdı. Xurmalıqlar, tarlalar və su quyuları tayfa qan davasının qanununa əsasən toxunulmaz qalırdı.

Oazis zəngin, bərəkətli və məşhur idi. Vadi-də qollu-budaqlı xurma ağacları bitirdi, çiçək ətri havanı bürüyürdü, Yəsrib xurması səhranın hər yanında yüksək dəyərləndirilirdi və yəhudi sənətkarlar zərgər kimi bütün Ərəbistanda ad çıxarmışdılar. Deməli, Yəsrib üzərindəki hökمرanlığı beş tayfa bölüşürdü, onlar əkinçiliklə, yaxud ticarətlə məşğul olurdu, biri-biriləri ilə savasırdı və qulaq əfsanələrindən bilirdilər ki, Yəsribin tayfa respublikasının sürəkli düşmənçiliyindən başqa, dövlət toplumunun digər formaları da var.

Fəqət şəhərə sahiblik bu beş tayfanın hamısı üçün zəiflik mənbəyi idi. Nə şəhər, nə də oazis qorunurdu. Yəsribdə heç kim bilmirdi ki, şəhər ətrafında qala divarlarını necə ucaltmaq olar. Əkinçilik və xurmaçılıqla şəhərə bağlanmışdılar, onu müdafiə etməli olurdular və bu yolla azad səhra həyatını yadırgamış və oturaqlaşmışdılar.

Sakinlərin köçəriyə və oturağa bölünməsi bugün ərəb dünyasının içindən keçir. Köçərilər

qəribə şəkildə sakitcə oturağa çevrilə bilirlər və buna baxmayaraq yenə də köçəri sayılırlar, eləcə də oturaqlar lap çoxdan yolçulara çevrilsələr belə, onlara yenə oturaq kimi yanaşırlar. Söhbət burada onların indiki durumundan yox, keçmişindən gedir. Hansı şərtlər altında bulunmasından asılı olmayaraq istənilən yaşayış tərzində keçmiş oturaqlarla haçansa köçəriləşmişləri bir-birinə nifrət etməyə, bir-birini didməyə öyrədirlər. Ərəb tarixi, xəlifəliyin tarixi indinin özünə qədər bu nifrətlə zəngindir.

Nəsillərdən bəri doğma şəhərlərində oturaqlaşmış kübar Məkkə tacirləri köçəri sayılırdı, onların kökü nəcib, xalis bədəvilərdən gəlirdi və tacir kimi xasiyyət və tərzlərinə görə əslində cılxa bədəvi olaraq qalırdılar. Yəməndən axıb gəlmiş və əkinçiliklə məşğul olan Yəsrib camaatı, Əfs və Həzrək tayfalarının adamları isə oturaq sayılırdılar, baxmayaraq onlar kübar məkkəlilərə nisbətən şəhərlə daha boş bağlanmışdılar. Hər iki şəhər bir-birinə kökü dərinlərə gədən nifrət bəsləyirdi. Məkkəlilər torpaqdan asılı yəsribliləri xoşlamırdı, bunlar da öz növbəsində Kəəbənin özlərinin üçyüz altmış illahlarının qorqusu altında səhranın hər yerində aparıcı sözə malik zəngin ağalarına paxıllıqla baxırdı.

Bununla belə, ondördminlik əhalisinə baxmayaraq Yəsrib nifrət edilənlərin gücsüz şəhəri olaraq qalırdı. Yəsribdə hökumət yox idi. Tayfalar bir-biri ilə heç vaxt tam ciddi qəbul edilməyən müqavilə və ümumi maraqlarla amanat bağlanmışdılar. Hər ailə öz qəsriində yaşayırdı. Burada da Məkkədəki kimi idarəedici iqtidar, birgə din, qanunlar, zindanlar və monarxlar yox idi. Bunların əvəzində qan davaları, ulu səhra qa-

nunları və Məkkəyə, Şəhərlər Xatununa qarşı heç vaxt səngiməyən melanxolik bir paxıllıq vardı.

Bu respublikaya, bu şəhərə ki, əslində onlardan heç biri də deyildi, indi Məhəmmədin (s.ə.) tapşırıqçısı Museib ibn Ümeyr bu əcaib qurumu Peyğəmbərə (s.ə.) tabe etdirmək üçün gəldi.

Bəs buna necə müyəssər olundu?

Museib ibn Ümeyr ağıllı adam idi, şərq diplomatiyasının əsas qaydalarından: susmaqdan, vəd verməkdən və məqam gözləməkdən başı çıxırdı. Ona uğur gətirən də bu oldu.

Yəsrib tayfalarının bir-birinə qarşı mübarizəsi həmin dövrdə müəyyən forma kəsb etmişdi. Şəhərin qədim ağaları yəhudilər şəhər üzərindəki hökmlərliklərini artıq hər iki Yəmən tayfasına uduzmuşdu. Bunun da nəticəsi o oldu ki, o zamanlı qaliblər indi bir-biriləri ilə qanlı mübarizələr aparırdı, yəhudilər isə qınlarına çəkilib kirmişlik içində (amma bu kirmişliyin özü də başdan-ayağa düşmənçilik idi) məqamın yetişməsini gözləyirdi. Tayfaların hamısını hər halda eyni qorxu sarmışdı, səfeh düşmənçilikləri qarışıq onların hamısını zəngin vadidən qovub çıxaracaq güclü bir düşmən peyda ola bilərdi və bu şüur onlara rahatlıq vermirdi ki, heç vaxt təkəbbürlü məkkəli qonşuları kimi qüdrətli, varlı və əlbir olmayacaqlar.

Yəsrib camaatı yeni peyğəmbər barədə az şey bilirdi, onların həyatında din də önəmli anlardan deyildi. Yəhudilərin öz ravvinləri, bütçülərin sadə illahları vardı ki, bu da onların metafizik ehtiyaclarına bəs edirdi. Bilirdilər ki, peyğəmbərlər var və bir peyğəmbər – istər diri ol-

sun, istər məqbərədə – şəhərə böyük xeyir gətirə bilər. Məhəmməd (s.ə.) də çox şey tələb etməirdi, əslində sığınacaq, ərəbin heç bir qəribə imtina etmədiyi bir şey istəyirdi. Şəhərə hökmranlığın bu sığınacaqla bağlı olacağını isə yəsriblilər, təbii ki, ağıllarına gətirmirdilər. Əvvəlcə yalnız qonaqpərvərlik göstərməyə və adətin tələb etdiyi kimi qonağı qorumağa boyun oldular. Peyğəmbərin (s.ə.) dəvəti üçünsə ayrı şey qərara alınmışdı. Əfslər və həzrəklər dəqiq bilirdilər ki, yəhudilər böyük peyğəmbərin zühurunu gözləyirlər. Belə halda çox şey tələb etməyən, çox şeyi vəd edən və tapınışı heç bir fəda ilə bağlı olmayan bir ərəb peyğəmbərinə şəhərdə tarazlıq kimi malik olmaq yaxşıydı. Özlərinin bütçü illahlarından Yəsribin ayıqbaş insanları heç nə gözləmirdi. Onların nə Kəəbəsi, nə illik bazarı, nə də illahlardan xeyir məqsədilə yarımaq imkanları vardı. Əksinə, onların təsirindən məyusluq üçün yetərincə əsas vardı. Yeni din isə çox şey vəd edirdi, onu bir dəfə rahatca sınaqdan keçirmək olardı. Nifrət bəslədikləri qüreyşiləri bununla əməllicə cırnadacaqlarının, Kəəbənin və ordakı illahların əhəmiyyətini sarsıdacaqlarının, deməli, həyatda üstəlik yeni şans qazanacaqlarının üstündən sükutla keçirdilər. Bunların hamısını Museib götür-qoy edir, dinləmək istəyənlərin hamısına başa salırdı ki, bundan sonra da islama dönənlərin sayı gözgörəti artırdı.

Öz dinlərindən əl çəkmək fikrində olmayan yəhudi tayfaları da yeni peyğəmbərə meyilli idilər. Bilirdilər ki, Məhəmməd (s.ə.) tək Allaha inanır və onun Allahı həm də yəhudilərin Allahıdır. Onlar daha sonra eşitdilər ki, Peyğəmbər (s.ə.) yazı xalqlarından böyük ehtiramla danışır və yəhudiləri daha yüksək tutur, nəinki bütçü

ərəbləri. Deməli, güman etmək olardı ki, mübahisəli məqamlarda Peyğəmbər (s.ə.) öz yandaşları ilə yəhudilərin tərəfini saxlayacaq. Onlar onu qan davasını yatırmağa, barış və intizam yaratmağa meylli olan hənif hesab edirdilər və gümanları da bu idi ki, ticarətindən belə görünməmiş bir vüsət alacaq. Onlar Allahdan çəkinən, illahlar düşməni hənif ərəblərə yaxşı bələd idilər, zira çox vaxt bu həniflər yəhudilərin himayəsi altında olurdu. Ona görə də yeni bir mömini öz icmalarına götürməyin əleyhinə olmadılar.

Hər ikisi – həm yəhudilər, həm də bütçülər – möhkəmcə yanılırdı.

Haqq olan imanı yəhudilərin qəbul edib islamə dönəcəklərini düşünəndə Peyğəmbər (s.ə.) özü də yanılırdı. Bərk yanılırdı. Qarşısında sərt bir mübarizə vardı, yeni müdrikin təlimini yaxına buraxmaq istəməyən yazı xalqları ilə mübarizə.

Boyuna biçilmiş kimi, Museib gözəl bir diplomat oldu. Onun vədləri, mədhləri, eyhamları sadə səhra övladlarına təsirsiz qalmadı və burda Məkkədən qaçmış kübar şəhərli müsəlmanların nüfuzu da az önəmli olmadı. Yeni dünyəvi dinə bir axın vardı və insanlar qədim bütlləri məhv etməyə hazır idi.

Hicrətdən yorğun düşmüş Məhəmməd (s.ə.) Əbu Bəkr ilə Quba kəndinə girəndə Əfs və Həzrək tayfalarının əksəriyyəti yeni imana daxil olmuşdu. Köhnə allahların taxta və ağac bütlləri dar küçələrin toz-torpağına verilmişdi.

Bu andan etibarən Yəsrib şəhərinə – Mədinə Ən-Nəbi, Peyğəmbər Şəhəri – Mədinə deyildi. Bu, cümə günü, 2 iyul 622-ci ildə oldu.

DÖVLƏTİN YARANMASI

L 'etat c'est moi'¹.

XIV Ludovik²

Toz-torpaq, cır-cındır içində, yorğun dəvələrin belində Peyğəmbər (s.ə.) və Əbu Bəkr Quba dağına və kəndinə, Yəsribin meyvə bağına və yaylağına yetişdilər. Dəvə yorğun-argın şaxəli ağacın altına xıx elədi.

Məhəmməd (s.ə.) gəlməsi xəbəri tez yayıldı. Yenicə təşrif buyurmuş Peyğəmbəri (s.ə.) salamlamaq üçün bütün kənd əhli buraya axışdı. Məhəmməd (s.ə.) meyvə ağacının kölgəsindəki quyunun başında oturmuşdu. Özünün yaşam yolunun dönüş nöqtəsinin başladığı anı səciyyələndirmək üçün Məkkədən gətirdiyi iri möhür üzüyünü barmağından çıxarıb quyuya atdı. Quba əhli bilmirdi ki, gələnlərin hansı peyğəmbərdir. Bəziləri Əbu Bəkrin qarşısında təzim etdi, bəziləri Məhəmmədin (s.ə.) arxasına keçdi və dəsmalla yelpik kimi onun başı üstə yelləməyə başladı. Bu, Peyğəmbərin (s.ə.) ilk şahanə şərəfləndirilməsi idi.

Allahın Rəsulu (s.ə.) dörd gün Quba kəndində qaldı. İmanlılar yanına gəlib, ona öz itaətlərini bildirdilər. İmansızlar sözlərinə qulaq asıb islama tapındılar. Qüdrətli Şeyx Bürhanəddin

¹ Dövlət mənəm.

² **XIV Ludovik** (1638-1715) – tarixdə həm də **Günəş Kral** kimi tanınır. 1661-ci ildən ömrünün sonuna qədər Fransa kralı. Fransada mütləqiyyəti son həddə çatdırdı.

ibn Nəsib özünün yetmiş igidi ilə Peyğəmbərin (s.ə.) ayağına düşüb haqq olan iman uğrunda öləcəyinə and içdi. Mədinədən bayram libaslı bütçülər gəlir, öz illahlarını lənətləyib Peyğəmbəri (s.ə.) salamlayırdılar. Mədinədə heç kimin Peyğəmbərin (s.ə.) sadə keçmişindən xəbəri yox idi, heç kim deyə bilməzdi: Mən onu hələ haşimilərin qoyununu otaranda görmüşəm.

Peyğəmbərin gəlişinin ikinci günü onun evinə Salman əl-Farsi adlı fars kökənli fəqir bir kölə gəldi, o, haqq peyğəmbər soracağında onillər uzununu dünyanı dolaşmışdı və onu indi Mədinə vadisində tapdı. Salman İsfahanda doğulmuşdu, atəşpərəst idi və sonralar öz dinindən dönmüş, ata-babasının vətəninə tərk etmişdi. Sonra qoca dünyanı məbəd-məbəd gəzib dolaşmış, bütün illahların müdrikliyini öz canına hopdura-hopdura ta o vaxta qədər bir müqəddəsdən digərinə üz tutmuşdu ki, yaşlı rahiblərdən biri İbrahim peyğəmbərin dinini bərpa etmək istəyən yeni peyğəmbərdən ona söz açmışdı. Salman Mədinəyə gəlib Peyğəmbəri (s.ə.) gözlədi və islama tapındı. Və islamda bütün insanlar bərabər olduğu üçün o, Qüreyş evinin bir çox kübarlarına nisbətən daha əhəmiyyətli adama çevrildi. Peyğəmbərin (s.ə.) məsləhətçisi və islamın ilk mühəndisi oldu.

«Məhəmmədin təlimini fars Salman yaratmışdır», sonralar məkkəlilər kinayə ilə belə deyirdi.

Rəbi ayının onaltısında, cümə günü Peyğəmbər (s.ə.) bayram libasında yetmiş atının və bütün mühacir məkkəlilərin müşaiəti ilə təntənəli şəkildə Mədinəyə varid oldu. İslama yenidən dönmüş şeyx, Peyğəmbərin (s.ə.) bayrağını – ni-

zəyə keçirilmiş yaşıl çalmanı – yol boyu öndə daşıyırdı. Mədinə sakinləri evlərin qabağında dayanmışdı və təəccüblənirdilər ki, fəqir, qovqun, mehriban bir hənif zəfər çalmış fateh kimi şəhərə daxil olur.

Məhəmmədin (s.ə.) Mədinədə qohumları vardı. Bu onun işini yüngülləşdirirdi. Nənəsi Həzrək tayfasından idi. Ərəbistanda ailə buxovları o qədər möhkəmdir ki, bəzilərini yeni imanın qəbuluna təhrik etmək üçün bu halın özü yetərli idi. Onun uzaq qohumu Əbu Eyyub evini Məhəmmədin (s.ə.) ixtiyarına verdi. Məhəmməd (s.ə.) onun evinə düşdü, lakin ilk işi şəhərin ortasındakı torpaq sahəsini alması oldu ki, bu da indən belə yeni imanın mərkəzi olmalıydı. Məhəmməd (s.ə.) burda bir Allah evi tikməyi qərara aldı.

Həftələr ötdü və Peyğəmbər (s.ə.) Mədinədəki vəziyyətə tədricən nəzər yetirməyə, dostunu-düşməninə tanımağa və dəyərləndirməyə başladı. O hələ fərdi insan idi, hələ hakimiyyətə malik deyildi və əslində mənəvi hərəkətin rəhbəri idi, məqsədi isə birmənəliydı: Mədinə şəhərində hakimiyyətə çatmaq.

Daha tək deyildi. Ətrafında kifayət sayda mühacir məkkəli vardı ki, onlar da burda, bu qəriblikdə Peyğəmbərə (s.ə.) həmişəkindən daha çox bağlanmışdılar. Mühacirun adlanan bu məkkəli emiqrantlar iztirab və mübarizədə sınıanmışdılar, Məkkədəki var-dövlətlərini itirmişdilər, əsasən öz qohumları tərəfindən tayfadan çıxarılmışdılar, deməli, səfil idilər, buradan da özlərinin və Peyğəmbərin (s.ə.) iltifatına tapşırılmışdılar.

Ərəb insanı təkliyə dözmür, mühacirlər bir ittifaqda, bir növ bir ailədə birləşdilər. Bu qətiyyətli toplumun başçısı, doğul ki, Peyğəmbər (s.ə.) oldu. Tam kasıblıq içində Mədinəyə gəlmiş mühacirlərin itirməyə bir şeyləri yox idi. Yad tayfaların içində əriməmək üçün onlar birbirinə möhkəm arxa olmalıydılar. Əvvəlcə, təbii ki, mühacirlərin maddi vəziyyətinin qayğısına qalmaq lazım idi. Onlar köklərindən qopmuşdular, heç kimdən kömək gözləyə bilməzdilər və özlərinin lüt-ürvan canlarından başqa, sürgünlüyə heç nə gətirə bilməmişdilər.

Lakin bu, Peyğəmbəri (s.ə.) ən az qayğılandıran şey idi. Məkkəlilər ərəblərin ən bacarıqlıları idi. Tam cır-cındır içində və pulsuz-parasız Mədinəyə gəlmiş və orda firavan dostlarından biri ilə rastlaşmış mömin mühacirin hekayəti dillər əzbəridir.

- Ey kasıblar içində ən kasıbı, - yerli dostu dedi, - sənə necə yardımçı ola bilərəm? Evim, pulum sənə ixtiyarındadır.

- Ey dostların ən yaxşısı, - mühacir cavab verdi, - sən təkcə mənə burdakı bazarın yolunu göstər, qalanlar yoluna düşəcək.

Və doğrudan da, o, bazara gedib hansısa alverə qoşuldu və tezliklə yeni sərvətə çatdı. Yalnız çox az qism mühacir bir müddət yerli imanlılarla yaxınlıq edib onlara qoşulmalı oldu. Lakin bu mühacirlər vətənlərindən özləri ilə bərabər mübarizə əzmi və hansısa yerli ailə münasibətlərindən, qan davalarından qaçma bacarığı gətirmişdilər. Çoxdan müsəlmanlığı qəbul etdiklərinə görə özlərinə yeni iman bəzəyi kimi baxırdılar və özlərinin yaygın ailə başçılarından daha

çox tək Məhəmmədə (s.ə.) qulaq asırdılar. Mühacir kimi onlar mənəvi bağlılığa fikir vermirdilər və Peyğəmbər (s.ə.) günlərin birində gördü ki, ehtiyac nəticəsində qaynayıb-qarışmış intizamlı mühacirlərin başında durmaqla o, Mədinə anarxiyasında önəmli bir qüdrətə malikdir.

İslama dönmüş yerlilərdə münasibətlər nisbətən ağır idi. Hələ onların şüuruna girməmişdi ki, Məhəmməd (s.ə.) həm də mütləq dünyəvi iqtidar iddiasındadır. Onlar Məhəmmədin (s.ə.) Allahına itaət edirdilər, lakin bu fikirdəydilər ki, dünyəvi iqtidar onların özlərindən birinə düşür. O vaxta qədər Mədinənin aşkar şəhər başçısı yox idi. Həzrəklərin ən kübarı Abdulla ibn Übey də çoxdan bu fikrə düşmüşdü ki, Mədinə şəhərinin taxtı əslində ona çatmalıdır. Peyğəmbər (s.ə.) bu yerdə çevik diplomat və məqsədyönlü hökmdar kimi irəli getməliydi. İslama yeni dönənlərin əksəriyyətini mütləq itaətə tabe etdirmək tədricən ona müyəssər oldu. Əksərən macaraçılardan və gənclərdən ibarət bu toplum, ənsar – Peyğəmbərin (s.ə.) köməkçisi – adını qazandı. Həmin ənsarlar Məhəmmədin (s.ə.) siyasətinin möhkəm dayağına çevrildilər. Yerdə qalanlar isə islama heç də özlərinin keçmiş allahlardan bərk inanmırdılar, bu dini ona görə qəbul edirdilər ki, inandırıcı idi. Onlar Allahın Rəsulundan (s.ə.) ikrahlı münafiqun adını qazandılar ki, bu da ikiüzlü, yaltaq deməkdir. Onların başçısı Abdulla idi ki, o eyni zamanda zahirən islamı qəbul edirdi, çünki bununla tayfadaşları olmayanlara təsir göstərmək niyyətindəydi. Fəqət Abdulla varlı olduğu qədər də ağılsız idi. Peyğəmbərin (s.ə.) ondan çəkinəcəyi yox idi. Münafıqlar toplusundan Abdulla ölüvay bir dəstə düzəltdi ki, həmin dəstə də Peyğəmbərin (s.ə.)

uğurlarını alqışlayırdı, uğursuzluğunda isə onu tərک etməyə hazır idi.

Mühacir və ənsarlara söykənərək Peyğəmbər (s.ə.) hələ başqaları sezənə qədər artıq elə bir qüvvəyə çevrilmişdi ki, anarxiya Mədinəsində, güman ki, heç kəs bu qüvvəyə tay ola bilməzdi. Qaçqınlar, yardımçılar və ikiüzlülər – Peyğəmbəri (s.ə.) əhatə edən bu üç dəstə – bütçü camaatın, ərəb xalqının içindən çıxmışdı. Peyğəmbər (s.ə.) Mədinəyə gəlmişdi ona görə ki, orda yəhudilər və xristianların, yazı xalqlarının məskunlaşmasından xəbəri vardı.

Mədinədə məskun olan bir ovuc xristian təriqətçi tezliklə islama tapındı. Məhəmməd (s.ə.) İsanın müqəddəsliyini qəbul edirdi. Ərəb səhrasına səpələnmiş sadə xristianlar üçün bu, yetərliyi. Yəhudilərdə vəziyyət ayrı idi. Onlar az qala Mədinə əhalisinin çoxluğunu təşkil edirdi və öz allahlarından qəbul etdikləri inamla öyünürdülər. Bilirdilər ki, Məhəmmədin (s.ə.) onların yazısına böyük hörməti var və onu əvvəllər yarı-yəhudi, yəhudi təriqətçisi sayırdılar, çünki bu qəbil insanlar səhralarda çox dolaşırdı. Lakin yəhudilərdən heç biri qaçıb gəlmiş məkkəlilərin və yerli bütçülərin başçısını peyğəmbər kimi tanımaq, yaxud ən azı onun imanını qəbul etmək barədə düşünmürdü. Bununla belə, onlar məkkəlilərin tacirlik rəqabətini öz üzərilərində hiss etməyə başladılar və mömin başçıya yaxından nəzər yetirməyi qərara aldılar.

Məhəmməd (s.ə.) yəhudilərlə barış içində dolanmaq istəyirdi. O, islamın və yəhudiliyin vəhdətinə inanırdı. Hələ Mədinəyə gəlişində onun ilk yaxınlaşma cəhdləri başlamışdı. İndi saçını hörüyə vurmurdu, yəhudi sayağı saxlayırdı

və özü ilə yəhudilər arasındakı fərqi qabarıqlaşdırma bilən hər şeydən çəkinirdi. İslamla yəhudiliyin daxili vəhdətini daha aydın sənədləşdirmək üçün hətta imanlılara buyurmuşdu ki, namaz zamanı üzlərini Qüdsə, yazı xalqlarının müqəddəs şəhərinə tutsunlar. Bu, ilk qiblə, islamın namaz yönü idi. Bu, yazı xalqlarının qohumluğuna dəlalət etməliydi.

Fəqət bütün bunların hamısı Mədinə yəhudiləri üçün heç də Məhəmmədin (s.ə.) ilahi mötəbərləşməsinin sübutu deyildi. Bu sübutu yalnız ravvinlərlə elmi mübahisələrdə qazanmaq olardı. Peyğəmbərin (s.ə.) müqəddəsliyinə hökm vermək üçün Mədinənin ən ağıllı yazı üləmalərini bir yerə yığdılar. Müqəddəslik isə ravvinlər üçün müqəddəs Tövrəti bilməklə bərabər tutulurdu. Gəldilər, Peyğəmbərlə (s.ə.) söhbət etdilər və qərara aldılar ki, özləri Tövrəti ondan yaxşı bilirlər. Yəhudilər üçün məsələ bununla bitmiş oldu. Peyğəmbər (s.ə.) qoy yalnız bütçülərə nüfuz etsin.

Amma Peyğəmbərin (s.ə.) siyasi önəmi hələ qalırdı və yəhudilər bunu düzgün başa düşmüşdülər. Onlar umudlu idilər ki, Məhəmmədin (s.ə.) nüfuzu bütçülərdə dinclik və intizam yaradaq və bununla ticarət avtomatik öz vüsətinə yetişəcək. Bu səbəbdən onlar Peyğəmbərə (s.ə.) dözümlü göstərirdilər və ənsar və mühacirlərin silahlı bölmələrinin getdikcə böyük nüfuz qazandığına, Peyğəmbərin əhəmiyyətinin günü-gündən artdığına etinasızlıqla tamaşa edirdilər. Gələcək göstərdiyi kimi, onlar bərk yanılmışdılar.

Döyüşə hazır imanlıların dövrəsində Peyğəmbər (s.ə.) lap ilk günlərdən Mədinədə özünü iqtidar daşıyıcısı kimi hiss edirdi və bu iqtidarı

təşkilatlandırmaq istəyirdi. Bunun üçün imanlıların birliyinə ehtiyac duyurdu. Bunu ərsəyə gətirmək Peyğəmbər (s.ə.) üçün bəlkə də ən çətin iş idi. Məhəmmədin (s.ə.) mühacirləri və ənsarları müxtəlif tayfalardan, hətta ərəb xalqının hər iki düşmən kateqoriyasından – köçərilərdən və oturaqlardan – gəlirdilər. Ulu ilkinlikdən bunların hər ikisi arasında yalnız nifrət olmuşdu, yalnız nifrət ola bilərdi. Peyğəmbərin (s.ə.) gəlişi də bu durumda çox şeyi dəyişdirə bilmədi. Hər iki tərəf bir-biri ilə düşmənçilik edirdi, Peyğəmbər (s.ə.) tərəfindən ənsarlardan birinin mükafatlandırılması bütün mühacirlərin xətrinə dəyirdi, yaxud tərsinə. Birgə imanın zahiri vəhdəti altında tayfaların irsi nifrəti gizlənirdi.

Məhəmməd (s.ə.) bu düşmənçiliyi buxovlamalıydı. Nifrət nəsillərin mirasıydı, ona görə də nəsil hakimiyyəti dağılmalıydı. Peyğəmbər (s.ə.) ilkində çalışdı yerli din qardaşlarını başa salsın ki, mühacirləri öz ailələrinə götürsünlər. Cəhd baş tutmadıqda ustufu eksperiment, ölçülüb-biçilmiş diplomatiya ilə o, umu-küsülərə sığal çəkməyə başladı. Amma bu da uzun müddətli əmin-amanlıqdan xəbər vermirdi. Nəhayət Məhəmmədin (s.ə.) yadına düşdü ki, dini məsələlərdə o, şəriət hakimiyyətinə də malikdir. Buradan da onun hər iki tərəfdaşının birgəliyi dini əhkam səviyyəsinə qaldırıldı. Quranın səkkizinci Surəsində Allah Məhəmmədin (s.ə.) ağzı ilə buyurur: **«O kəslər ki iman gətiriblər və vətənlərindən hicrət ediblər, iman yolunda canlarından keçiblər və o kəslər ki Peyğəmbərə sığınacaq veriblər və kömək göstəriblər, onlar bir-birinə daha yaxın qohum sayılsın»**

(8,73)¹.

Məhəmmədin (s.ə.) və Quranın nə qəribə təsir gücü varmış. Səkkizinci Surənin bu Ayəsi silklər arasındakı nifrəti yox etdi. Fəqət bu nifrət həyatın üst qatından çəkildi, görünməz və duyulmaz oldu. Tayfalar bacardıqları qədər hökmə əməl edirdilər. Bununla müsəlmanların zahiri birliyinə nail olundu və bu da hələlik yetərdi. Bir Quran Ayəsi ilə vahid bir icma, cəma əl-islam, dövlətin özəyi, Peyğəmbərin (s.ə.) hakimiyyətinin bundan sonra görünən ifadəsi yaranmışdı.

Bu icmaya, bu silahlı iqtidara bir mərkəz lazım idi və Peyğəmbərin (s.ə.) ilk gözəçarpan işi ibadət və yığıncaq evinin tikintisi, islamın ilk məscidinin yapısı oldu. Şəhərin ortasındakı böyük meydanda, şəhərə girərkən dəvəsinin çök-düyü yerdə Peyğəmbər (s.ə.) yaraqlı yandaşlarının çevrəsində meydana gəlirdi. Qolunun gücü ilə tikintiyə kömək edirdi, çiy kərpicləri günün altında qurudurdu, palçıq daşıyırdı, divar qoyurdu. Peyğəmbərin (s.ə.) ibadət evi, Məscidül Ən-Nəbi, ilk məscid beləcə yarandı. Tikintiyə Məhəmmədin (s.ə.) əlləri də kömək etdi. Peyğəmbər (s.ə.) insan olduğu və gələcək görüsü olmadığı üçün bilmirdi ki, burda o öz əlləri ilə özünün gələcək məqbərəsini ucaldır. Məscidül Ən-Nəbidə Peyğəmbərin (s.ə.) nəşi torpağa verilmişdir.

Məscid sadə və bəzək-düzəksiz idi, o zahirən də içəridə vəz olunan ayıq imana uyğun gəlirdi. Yüz kvadrat arşından ibarət bir parça torpaq çiy kərpiclə hasara alındı. Kvadratin içində

¹ Azərbaycanca tərcümədə 72-ci Ayə.

xurma ağacları əkdilər və binanın üçdəbirini xurma yarpaqları ilə örtülər. Divarda üç qapı qoydular: birini qibləyə doğru, birini Cəbrailin adına, birini də rəhmlik adına. Rəhmlik qapısı Peyğəmbərin (s.ə.) evinə doğru açılırdı. Həyət ibadətə, yığıncağa və yurdsuz-yuvasızların gecə düşərgəsinə xidmət edirdi. Bu, ilk məscid, Şər-qin ən gözəl binalarının, ərəb insanının daşlaş-mış şerlərinin anası idi.

Məscidin yanında Peyğəmbər (s.ə.) özünə və tərəfdaşlarına bir neçə daxma tikdi və bu dax-maların miskinliyi Peyğəmbərin (s.ə.) həmişə dəyişməz iddiasızlığından xəbər verir. Alçaq palçıq divarlar, döşəməyə yerdən atılmış dəri döşəkçələr, iki yöndəmsiz kətil, bir güyüm və un çanaqları evin miskin bəzəyini təşkil edirdi. Bahalı mebeldən Məhəmməd (s.ə.) imtina etdi. Onun həyatı da imanı kimi mübaliğəli sadəlik idi. Peyğəmbər (s.ə.) paltarlarını özü toxuyurdu, çalğı ilə həyəti süpürürdü, keçiləri sağırdı və ocaqda özü əlləşirdi. İqtidar zirvəsində bütün Ərəbistana avtokratik hakim olanda da o bu hə-yat tərzini dəyişmədi. Öz gəlirlərini, məğlublar-dan alınan xəracı, sonrakı zəfər yürüşlərindən gələn qarətləri həmişə kasıblar arasında bölüş-dürürdü, zira sədəqə vermək onun üçün Allahın nəzərində ən yaxşı iş sayılırdı. Ona görə də dax-maların önündəki həyət imanlıları heyrət içində buraxaraq həmişə bütün növdən olan selikli müftəxorlar və dilənçilərlə dolu olardı. Ona məsləhət görəndə ki peyğəmbər kimi qara ca-maatla ünsiyyəti kəssə yaxşıdır, bu hekayəti da-nışardı:

«Küllüiqadir Allah Yeri yaradanda Yer özü-nün buxovsuz azadlığından titrəyib-əsdı. Üstün-

də bir adam da ayaq tutub dura bilmədi. Yeri sakitləşdirmək üçün Allah hündür dağları götürüb yerin üstünə qoydu və onu bərkitdi. O çağdan Yer sakitləşdi. Cənnətdəki mələklər bundan xəbər tutanda dağların qüdrətinə hey-rətləndilər və fikirləşdilər: Rəbbin bundan bö-yük yaratdığı şey ola bilməz.

- Ya Allah, - dedilər, - sənin yaratdığında dağlardan güclü bir şey varmı?

Allah da buyurdu:

- Dəmir daha güclüdür, çünki dəmir dağı sındırır.

- Deməli, dəmir xəlq olunanlar içində ən güclüsüdür?

- Xeyr, od dəmirdən də güclüdür, od dəmiri əridir.

- Bəs oddan güclü nədir?

- Su, çünki o, odu söndürür.

- Bəs bu xəlq olunanlar içində eləsi varmı ki, sudan güclü olsun?

- Var, külək, çünki o, suya güc gəlir.

- Ya adil Allah, - mələklər səsleşdilər, - yer üzündə ən güclüsü nədir?

Bu vaxt Allah cavab verdi:

- Xəlq etdiklərim arasında ən yaxşısı və ən gözəli sədəqə verən rəhmdil insandır. Əgər o, sağ əli ilə verirsə və bunu sol əlindən gizlədirsə, onda bütün şeylərə güc gəlir».

Məscidin həyətinə xurma ağacına söykənərək Peyğəmbər (s.ə.) öz daxmasında sürdüyü hə-

yatı təbliğ edirdi. Müsəlmanlar, yəhudilər, xristianlar və bütçülər onu dövrəyə alırdı. Cümə gününü o bilə-bilə böyük moizə, böyük namaz gününü seçmişdi. Zira cümədə yəhudilər və xristianlar öz ibadətlərindən azad idilər və onun nəsihətlərinə qulaq asa bilərdilər. Onun ilk nitqlərindən biri özü ilə gətirdiyi müharibəyə, iddiasında olduğu hakimiyyətə deyil, insandaş sevgisinə aid idi.

- İnsan öləndə, - dedi, - varislər soruşurlar: hansı var-dövləti qoyub-gedir? Mələklər isə soruşurlar: Hansı yaxşı işi görmüsən? Bəs yaxşı iş nədir? Başqasının sifətində təbəssüm oyadan hər şey yaxşı işdir, insandaş sevgisidir yaxşı iş.

Mədinədə böyük sərbəst auditoriya qarşısında öz imanının özək cizgilərini bu cür qısa, aydın cümlələrlə başa salmağı Peyğəmbər (s.ə.) xoşlayırdı. Bu kəlamlar həm də dövlət quruluşu kimi mənəvi özül üzərində dayanan islamın sadıq mənzərəsini yaradır.

- Saleh yaşamın baş qaydalarını mənə de, - yeni tapınanlardan biri Peyğəmbərdən (s.ə.) xahiş etdi.

Və Peyğəmbər (s.ə.) cavab verdi:

- Heç kimin haqqında pis danışma.

- Rəhmətə getmiş anamın xatirinə necə ehtiram göstərə bilərəm? – Bir başqası soruşdu.

- Su ilə, - Peyğəmbər (s.ə.) cavab verdi. – Onun üçün bir quyu qaz və susuzlara su ver.

Yaşamın bütün məsələləri məsləkdaşları ilə birlikdə həyətin əlaqaranlığında müzakirə olunurdu və onlara cavab tapılırdı. İndi praktik həyatı tənzimləməli olan islam aydın və tam əha-

təli idi. Məsələn, Peyğəmbər (s.ə.) təhərsiz yeməyə və içməyə, eləcə də mahnı oxumağa pis baxırdı və rəqs etməyi, şəkil çəkməyi, heykəl yonmağı kəsinliklə yasaqlayırdı.

- Ya Peyğəmbər, niyə, - kimsə soruşubmuş, - sənətin əleyhinəsən?

Və Məhəmməd (s.ə.) cavab verib:

- Fiqurları, surətləri təsvir edən sənətçilərə acıdığımdan. Zira Qiyamət Günü Allah sənətçilərə əmr edəcək ki, təsvir etdikləri fiqurların hamısına can versinlər. Və bu, sənətçiləri yaman sarsıdacaq.

Fəqət bu mömin söhbətlərin, hökm və buyruqların hamısı indi Peyğəmbər (s.ə.) üçün ikinci-cidərəcəli əhəmiyyət kəsb edirdi. Onun üçün vacib olan ilk növbədə söhbətlər, sual-cavabla öyrənmək idi ki, dar ayaqda imanlıların yardımına nə qədər bel bağlaya bilər. Tezliklə Peyğəmbər (s.ə.) başa düşdü: Müsəlmanlar onun əmr etdiyi hər şeyi yerinə yetirəcəklər. Mədinənin bir-birini didən parçalanmış soylarına qarşı mühacirlərin və ənsarların vahid, intizamlı, hər şeyə qadir ordusunu qoya bildi. Bu düşüncə onu hökmdar, iqtidar sahibi etdi və o, öz iqtidarını, imanlıların binasını, Allah dövlətini qurmağa başladı.

Günlərin bir günü Peyğəmbər (s.ə.) Mədinənin bütün ailələrinin nümayəndələrini və imanlıların ən yaxşılarını ətrafına yığdı.

- Biz, Mədinə əhli düşmənçilik və qan davasında yaşayırıq. Mən bu şəhərə barış yaratmaq üçün gəldim. Bu barışı indi bəyan edirəm.

Və o, özünün hazırladığı yasanı, bu andan etibarən Mədinə həyatını tənzimləməli olan qa-

nunu oxudu.

İslamın bu ilk qanunu ilə Məhəmməd (s.ə.) qəflətən özünü tam, heyvətləndirici yəndən bürüzə verdi. Daha doğrusu, sərt baxışlı və aydın iradəli dövlət xadimi kimi, soyuq başla düşünən siyasətçi kimi, ərəblərin onu indiyə qədər tanıdığından tamam başqa şəkildə.

Qanunun məzmunu belə idi. *Bütün imanlılar ailələrin qan qisası, müharibə aparılması və s. kimi ictimai hüquqları öz üzərinə götürən bir dövlət qururlar. Bu dövlətin başçısı Məhəmməddir. Mədinədə oturaqlaşan yəhudilər dövlətə daxilirlər və imanlılar tərəfindən qorunub müdafiə olunurlar. Savaş və barış məsələlərini peyğəmbər həll edir. Bütün Mədinə əhli, ehtiyac olarsa, vergi ödəməlidir. Peyğəmbərin hökmünə və dinə qarşı çıxanlar öz qohumları tərəfindən də qoruna bilməzlər. Ancaq şəxsi işlər bundan sonra da ailə məhkəməsinin öhdəsində qalır. Müsəlmanlar arasında qan düşmənçiliyi bundan sonra bütün ailə üzvlərinə yayıla bilməz. İmansız öldürdüyünə görə müsəlmana qan qisası şamil edilmir. Qisas bütün müsəlmanların borcudur, əgər onlardan birinə imana görə zərər dəyirsə. Peyğəmbərə qarşı hər hansı bir qışqırdıcıya heç kim, hətta onun ailə üzvləri də himayə dura bilməz. Digər xalqlardan fərqli olaraq müsəlmanlar icma yaradırlar ki, həmin icmada da hamı bir-birinə bərabər olur; möminlərin himayəsindən faydalanan yəhudilər və xristianlar isə ictimai məsələlərin hamısında Peyğəmbərin qanunlarına tabedirlər. Fəqət müharibə onlar üçün yalnız o vaxt borc sayılır ki, vətənin müdafiəsinə xidmət etmiş olsun. Digər məsələlərin hamısında onlar müsəlmanlara tay tutulurlar. Öz əsirlərini geri almaqda və müsəlmanlar arasında imkan-*

sızların olmamasına çalışmaqda müsəlmanlar bir-birilərinə əl tutmalıdırlar. Nə yəhudi, nə də xristian islamı qəbul etməyə zorlana bilməz. İtaətsizliyə görə cəza tətbiqi zamanı Mədinə sakinləri islama və onun qanunlarına loyal münasibət göstərməlidirlər. Şəhərdəki bütün mübahisəli məsələlərin həlli bundan sonra yalnız və yalnız Allahın və Onun peyğəmbəri Məhəmmədin hök-mündədir.

Bu qanun Ərəbistanın indiyə qədər görmədiyi dövlət çevrilişi idi. Əvvəlcə lap məhdud miqyasda olsa da, o, qohumluq tellərini qırır və əvəzində bu vaxta qədər mövcud olmayan yeni kateqoriyalar yaradır, tayfa hüququnu fərdin iradəsinə tabe etdirir. Bu bəyandan sonra soyların nümayəndələri mat-mat və qətiyyətsizliklə bir-birilərinin üzünə baxdı. Amma onlar meydanın hər yerində, məscidin həyətində müsəlmanların qətiyyətli sifətlərini gördülər ki, həmin müsəlmanların da peşəsi din, başçıları Peyğəmbər (s.ə.) idi. Müsəlmanlar qoldan güclü idilər, hədə ilə baxırdılar və yaraqlarını cingildədirdilər. Görünür, onların çoxu üçün ümumiyyətlə daha tayfa bağlılığı qalmamışdı. Onlar yeni peyğəmbərin pretorianları, islamın hücum bölükləri idilər. Mədinə onlara qarşı nəşə çıxarmağa qadir deyildi.

Soyların nümayəndələri, yəhudilər, münafıqlar, ikiüzlülər və şəkkaklar silahların basqısı altında bəyan edilmiş yeni iradəyə tabe oldular. Onlar qanunu qəbul etdilər.

Fərd Məhəmməd qanunları beləcə diktə etməyə başladı.

Heçlikdən dövlət beləcə yarandı.

Teokratiya beləcə ilkinlik götürdü, təsiri həzırkı çağa qədər baş alıb gələn bütün müsəlman dövlətlərinin nümunəsi beləcə yarandı.

HAKİMİYYƏTƏ GEDƏN YOL

Qılınç göylərin və cənnətin açarıdır.

Məhəmməd (s.ə.)

Möminlərin pənah yeri Mədinə şəhəri səhraların, əkin sahələrinin və xurmalıqların qoynunda uyuyurdu. Şəhərdə Peyğəmbərin (s.ə.) sözü, islamın kəlamı hökmran idi. Doğrudan da Mədinə vur-tut şəhər idi, hətta kiçik bir şəhər. Fəqət həçansa ordan Quran kəlamı ölkə və qitələr üzərindən bütün çöllərdə, şəhər və kəndlərdə dolaşmalı, dünya xalqlarının qulağında səslənməliydi. Amma bu xalqlar ilkindən yer kürəsinə səpələnmişdilər, onların öz illahları və hökmdarları vardı. Onlar qulaqlarını peyğəmbər sözünə tuşlamaq niyyətində deyildi. Dünya ağalığı Peyğəmbərə (s.ə.) öz xoşuna gəlmək istəmirdi, ona görə də Peyğəmbər (s.ə.) hakimiyyət yoluna qədəm qoymağı kəsirdi. Zira dünya miskinlik, imansızlıq və suç içində uyuyub gedirdi. İndi dünyanı suçdan qurtarmaq, küfr illahlarını darmadağın etmək, kilsələri, məscidləri və havraları qorumaq üçün Allahın Rəsulu (s.ə.) yersəl hakimiyyət yolunu tutdu. Bu yolu nəhəng bir bataqlıq kəsirdi: siyasət bataqlığı.

Məhəmməd (s.ə.) bu bataqlığı keçməliydi. Bu bataqlıqda qətl, dönüklük, əhdə vəfasızlıq vardı; onu kim keçirdisə, yad qanlar tökməliydi, çirkə və günaha batmalıydı, ciddi və aqıl olduğu kimi, həm də amansız və hiyləli olmalıydı. Müəyyən

müddətə mərhəməti unudub sevgini perik salma-
lıydı. Dünyanın bir çox peyğəmbərləri, aqilləri və
övliyaları bu nəhəng bataqlığa giriblər, əbədi ora
gömüülər, peyğəmbərliklərinə və aqilliklərinə
son qoyublar. Zira azman bataqlığın çirki aqilin
çiynlərinə ağır bir yüküdür. Bu lehmənin dərinli-
yində aqillik, mərhəmət və güc lövbər salıbdır.
Suç çirkabına bulaşaraq aqillər bataqlığın o tayın-
da sahilə çıxırlar: despot kimi, hökmran kimi, şey-
tan kimi, zülmət qulları kimi.

Aldadıcı və çəkicidir bu zəhərli bataqlıq. O,
dünyanı düzəltmək istəyən hər kəsin yolunun üs-
tündədir. Çox insanlar öüzə aparmaq istədiyi
dəyərləri bu bataqlıqda itirmişlər və yalnız bir ne-
çəsi sahilə ləkəsiz və pak çıxmışdır. Zira haki-
miyyətə aparan yol suç bataqlığından keçir.

Məhəmməd (s.ə.) də suç bataqlığına qədəm
qoymalıydı, o da qan, çirk və dönüklüyün içindən
keçməliydi, fəqət obiri sahilə Allah kəlamı ay-
dınlıq və nurla bərq vururdu ki, o da belə buyur-
muşdu: **«Rəbbinin adından bəyan et»**. Bəzi suç-
ları Allahın Rəsulu (s.ə.) öz üzərinə götürdü. Qan
axıtdı. Amansızcasına və heç nəyə məhəl qoyma-
dan hökmranlıq etdi, hiyləli və gizli addımlar atdı,
döyüşkən və aqıl hərəkətlərə yol verdi. Amma
dünyada heç kəs Allahın Rəsulu Məhəmməd
(s.ə.) kimi suç bataqlığından təmiz qəlblə çıxmı-
dı.

Məhəmməd (s.ə.) hakimiyyətə gözlənilmədən
gəldi və bu hakimiyyət yetərinə böyüdü. Səhra-
dan və çöllərdən onun yanına yad tayfalı macara-
çılar və döyüşçülər gəldilər ki, bunlara da yurdları-
nda xoşbəxtlik nəsib olmamışdı. Onlar yeni pey-
ğəmbərin hakimiyyəti haqqında eşitdilər. İmana
tapındılar və indi məscidin həyətidə, Mədinənin
ev və küçələrində qılınclarının işə yarayacağı anı

gözləyirdilər. Zira onlar vətəndən didərgin olmuşdular və islam onların yeganə peşəsi idi. Bu pulahəris və döyüşkən insanlar yeni imanın zərbə dəstələri, islamın pretorianları oldular.

Peyğəmbər (s.ə.) bilirdi ki, mübarizə anı yetişib. Uzaqlarda gözəl Məkkə şəhəri vardı və həmişəki kimi səhranın başı üstündə hökmranlıq edirdi. Həmin möhtəşəm şəhər Peyğəmbəri (s.ə.) bura atmışdı. O, hicrət edəndən onu unutmuşdular. Kəəbənin böyük həyətidə ona yer verməmişdilər. Peyğəmbər (s.ə.) və onun Məkkədəki təlimi unudulmuşdu, ona etinasızlıq göstərilmişdi və o, rədd edilmişdi. Məkkəlilər üçün bu mübarizə yengi ilə bitmişdi. Peyğəmbərə (s.ə.) Mədinəni rəva bilmişdilər və yenidən alverlərinə qurşanmışdılar. Ancaq Peyğəmbər (s.ə.) yaddaşlara qayıtmaq istəyirdi. Sürgünlük illərində olduğu kimi o, yenidən səhraların söz-söhbəti olmaq istədi. Uzaq əyalət şəhəri Mədinədə həmişəlik unutulmuşluğa tapşırılmamaq üçün israr etməliydi. Yadadüşmə yolu mübarizə yolu idi. Günlərin birində Peyğəmbər (s.ə.) imanlılar dəstəsini bir yerə yığdı. Həmişə moizələrində olduğu kimi xurma ağacının gövdəsinə söykəndi və müdrik Şərq nağılı üslubunda öz niyyətini onlara çatdırdı. Zira bilirdi ki, səhrada aqilin nağılından qiymətli heç nə ola bilməz.

- *Yerə, - Məhəmməd (s.ə.) söylədi, - çoxlu peyğəmbərlər göndərilib və onların hər birinə Külliqadiri bir simasını həmd etmək tapşırılıb. Musa Küllirəhmanın mərhəmətini çatdırdı, Süleyman Şah Onun müdrikliyini, əzəmətini və möhtəşəmliyini. Həlim İsa Allahın adilliyini, gülliagahlığını və qüdrətini xalqlara həmd etdi, bunları o, Allahın mərhəməti sayəsində gerçəkləşdirməyə izni olduğu möcüzələrlə sübuta yetir-*

di. Fəqət bunların heç biri insanlığı qane etmədi. İnsanlar günahın girdabından çıxma bilmədilər və Musadan tutmuş İsaya qədər bütün möcüzələrə imansızlığın gözləri ilə baxıldı. Bu vaxt adil Allah məni, öz rəsulu Məhəmmədi göndərdi; mən isə Rəbbidən qılincin mötəbərliyini qəbul etmişəm.

İmanlılar Peyğəmbərin (s.ə.) sözlərini dinlədilər, amma ağıllarına gəlmədi ki, bu kiçik baxışda həyatlarının dönüş nöqtəsi, islamın dönüş nöqtəsi ehtiva olunub. Bu gündən etibarən imanın taleyini söz yox, qılinc həll etməliydi. Peyğəmbər (s.ə.) hücumu keçirdi. Bu dövrdə onun əlliiki yaşı vardı.

Məsciddə günlərini keçirən, Peyğəmbərin (s.ə.) ayırdığı paydan dolanan və qəribliyə söz və imandan başqa heç nə gətirməmiş müsəlmanlar döyüşə hazır idilər. Lakin onlar Allah kəlamını, əldə qılinc, qorumalı olan yeganə adamlar deyildilər. Bir çox müsəlman Mədinədə var-dövlətə yetişdi. Məsələn, Əbu Bəkr Bəsrəyə zəngin karvanlar göndərirdi, başqaları da onun kimi. Onlar Mədinəyə öyrəşmişdilər, sərvət toplamaq üçün yaşayırdılar və imanlarına görə qoyub gəldikləri Məkkə şəhərindəki kimi ticarətlərini aparırdılar. Onları gündəlik yaşamlarından qoparıb döyüşə sövq etmək asan deyildi. Köklü mədinəlilərdə də vəziyyət eyni idi. Onlar Peyğəmbərlə (s.ə.) köklü müqavilə bağlamışdılar ki, bu müqavilə də onların boynuna öhdəlik qoyurdu: şəhərə hücum zamanı Peyğəmbəri (s.ə.) müdafiə etməli, lakin onunla səhraya çıxmamalı, yad tayfalara hücum çəkməməli, öz dəyərli canlarını qəsbkar müharibələrdə təhlükəyə məruz qoymamalı. Ömründə heç vaxt müharibə aparmamış və sərkərdəlikdən başı çıxmayan Peyğəmbər (s.ə.) bircə şeyi bilirdi: Yalnız intizam və birlik xalqları zəfərə apara bi-

lər. Yeni iman lap ilkindən intizam imanı idi. Mütəmadi namaz, bədənənin gimnastik hərəkətləri, buyurulduğu kimi gündə beş dəfə bütün imanlıların biryerdə keçirdiyi bu mərasim cana güc verir, birgəlik və intizam duyğularını inkişaf etdirirdi. Namazın bu dərin anlamı indi öz bəhrəsini verməliydi. İslamın ilk təmrin yeri məscid idi, çünki Məhəmmədin (s.ə.) apardığı müharibələr iman savaşı olmalıydı. Müharibə gündə beş kərə öz bədənələrini birgə namaza gərmiş insanların hamısının borcu idi.

Bu mənada Allah Peyğəmbərin (s.ə.) ağzı ilə Quranın məşhur Ayəsini buyurdu: **«Mənim imanına bağlı olanlar imanının özülləri barədə mübahisə və şərhələrə girişməsinlər, əksinə, Allahın imanına müttəqi olan hər kəs vuruşmalıdır. Kim haqq olan iman uğrunda döyüşsə, yenməsindən, yaxud şəhid düşməsindən asılı olmayaraq bu dünyada və o dünyada gözəl bir mükafat alacaqdır»** (4,76)¹.

Lakin buna qane olmayanlar, canlarını islama fəda etməkdən çəkinənlər Peyğəmbərin (s.ə.) ağzından konkret şeylər eşidə bildilər: **«İman işi üçün mübarizə aparanların hamısının»,** Peyğəmbər (s.ə.) buyururdu, **«günahlarının üstü örtüləcəkdir. Onların axıtdığı hər damla qan, qatlaşıqları hər cür qorxu, hər cür fədakarlıq orucdan və namazdan uca dəyərləndiriləcəkdir. Əgər onlar döyüşdə həlak olsalar, günahları həmin an silinəcək və onlar cənnətə düşəcəklər ki, orda qarasaç hurilər qeçağında əbədi xoşbəxtlik içində xumarlansınlar»** (47, 1-

¹ Azərbaycanca tərcümədə 4-cü Surədə bu Ayəyə rast gəlmədik.

7)¹.

Konkret iş görənlər konkret vədlər alırdı, və Peyğəmbərin (s.ə.) döyüş iradəsi qəzavü-qədər təlimi ilə nəzəri özü l kəs b edir. İnsan ın baş ına gələn hər şey doğuluş an ından onun alın yazısıdır, Allah ın istəyi olmadan insana heç nə üz verə bilməz, insan da Allah iradəsindən heç cür qaça bilməz. İslam ın m əhək daşı olan bu təlim asanlıqla ölü fatalizmə çevrilə bilərdi. Lakin fatalizmin, Allah a sığın ıb fəaliyyətsiz gün keçirməyin təhlükəsini Məhəmməd (s.ə.) aydınca görürdü. Ona görə də anlad ırdı:

«Əvvəlcə dəvəni bərk-bərk ağaca bağla, yalnız bundan sonra onu Allah ın küllükdə-tinə tapş ır».

Müharibə yoluna, iqtidara, dünya ağalığına aparan yola islam beləcə qədəm qoydu. Mədinədə hökmranlıq etdiyi on ildə Peyğəmbər (s.ə.) yetmişdörd zəfər yürüşü etdi ki, bunlardan da iyirmidördünə şəxsən özü rəhbər oldu. Bu yürüşlər ona Ərəbistan üzərində hökmranlıq gətirdi. İndiyə qədər əlinə yaraq götürməmiş əlliüçyaşlı tacir üçün bu, tarixdə tayı-bərabəri olmayan bir başarıdır. Bu müharibələr **qəzvə**, yaxud **cihad** adlan ırdı ki, bu sonuncunun da mənas ı *iman uğrunda müqəddəs savaşı* deməkdir.

Səhrada müharibə nədir? O, dünyanın heç bir müharibəsinə bənzəmir. Gerçək müharibə deyil, qaçaqçılıqla ticarət arasında bir şeydir ki, burda da heç kəs bilmir, ticarət harda bitir, qaçaqçılıq harda başlay ır. Səhranın əksər müharibələri qarət əldə etmək üçün aparılır. Yazda güclü tayfalar zəif qonşularına basqın edirlər, yetərincə qarət götü-

¹ Göstərilən Surədə göstərilən ayələrin azərbaycanca mətni köklü şəkildə fərqlənir.

rüb gəldikləri kimi də tələsik aradan çıxırlar. Ölkənin, yaxud hansısa ərazinin zəbti ərəblərə tam yad idi. Yalnız Məhəmməd (s.ə.) bu imkanın nə olduğunu bildi.

Səhrada necə döyüşürdülər? Düzənli, intizamlı ordunun da nə olduğunu Məhəmmədə (s.ə.) qədər bilən yox idi. Qarət və macaraya həvəsi olan kəs zirehli köynəyini geyir, üzünü dəbilqə ilə örtür və sinəsinə əlvan parça bağlayırdı, nişanə kimi ki, əməllərinə yalnız özü cavabdehdir. Sonra o arayıb özünə layiq bir rəqib tapırdı və ona nəsə həqarət söyləyirdi, təqribən belə:

- Ey qəhbənin doğduğu, bilmək istəyirsənmi ki, mən şir oğluyam?

Əsl ərəb savaşında heç də həmişə böyük ordu iştirak etmirdi. Adətən hamı kənarda əyləşib sərkərdələrin bir-birinə necə zərbə endirdiyinə tamaşa edirdi. Məğlub tərəf adətən qaçmağa üz qoyardı və özünə onunla haqq qazandırardı ki, bütün başçılar həlak olandan sonra onlar döyüşə bilməzlər. Amma qaçıb canını qurtaranda, yaxud gerçəkdən də müdafiəyə məruz qalanda da qəsrlərdən birinə çəkilər və düşmən daha yaxşı qarət iyini alıb mühasirədən əl götürənə qədər orda gözləyirdilər. Təbii ki, səhra tayfalarının qoşunları böyük olmurdu. Min nəfərin iştirak etdiyi döyüş artıq tarixi bir olay sayılırdı.

Peyğəmbərin (s.ə.) müsəlmanları cəlb etdiyi müharibələr də ilkində indiyəqədərki səhra savaşlarından köklü fərqlənə bilməzdi. Onlar imanı yaymaq üçün aparılmırdı, zira bunun üçün söz vardı, Peyğəmbərin (s.ə.) dünyəvi hakimiyyətinin yayılmasına xidmət edirdi. Onlar daha sonra xərac gətirməliydi və Peyğəmbərin (s.ə.) sözünün təsir dairəsini genişləndirməliydi. Müharibədə iştirak edən müsəlman camaatı üçün bu qarət yü-

rüşləri tez varlanmaq imkanı idi. Səhra etikası bunda şərəfsizlik adlı bir şey görmürdü.

Peyğəmbər (s.ə.) kimin əleyhinə yürüşə qalxmalı oldu? Təbii ki, səhranın ən varlılarının, Qüreyş camaatının. Bu, varlanmaq, köhnə düşmənçiliyin haqq-hesabını çəkmək və bununla bütün səhra xalqlarının heyrətini qazanmaq imkanı açırdı. Zira Məkkədə kim yaşayırdısa, səhra ona qulaq asırdı. Qüreyşilər hələ də səhralara ağılıq edən padşahlar idi.

Beləliklə, Peyğəmbərin (s.ə.) öz doğma şəhəri Məkkəyə savaşı başladı.

İlki çox sadə oldu. 623-cü ilin martında Peyğəmbərin (s.ə.) əmisi Hənzə otuz döyüşçü ilə səhraya üz tutdu və özünü körfəzə çatdırdı ki, məkkəlilərin karvanları da Suriyadan qayıdanda burdan keçirdilər. Karvan yetişdi, fəqət onu Cəheyn tayfasının atlı dəstəsi mühafizə edirdi. Bu tayfa ilə də Mədinənin çoxdandır dostluq bağlaşması vardı. Onu qırmaq xeyirsiz qan düşmənçiliyi yarada bilərdi. Amma bununla yol göstərilmişdi və artıq o biri ayda altmış müsəlman ikiyüz məkkəlindən ibarət bir ticarət karvanına rast gəldi. Düşmən güclü olduğu üçün savaş baş tutmadı. Zira Məhəmməd (s.ə.) döyüşdə də dəyərləndirməyi və ehtiyatkarlığı sevirdi. Bir-iki qarşılıqlı ox atışı oldu ki, bu da daha çox göstəriyə bənzəyirdi, nəinki savaşa. Hər halda bununla düşmənçiliyə işarə vurulmuşdu. Bir neçə oxşar cəhd də beləcə nəticəsiz ötüşdü. Qüreyşilər savaş gəzmirdilər. Tərsinə, Peyğəmbərin (s.ə.) adamları peyda olan kimi karvanlar öz sərvətləri ilə yox olurdu və Məhəmməd (s.ə.) əliboş geri dönürdü. Buna görə də Mədinədə əhval pisləşməyə başlayırdı. Deyəsən, Allah müsəlman yarağına mərhəmətli olmaq istəmirdi. Əksinə, uğursuzluq islamdan əl çəkmir-

di. Hətta müsəlmanlara məxsus naxırı da düz Mədinənin (s.ə.) qulağının dibindən qaçıрмаq və səhrada şad-xürrəm gözdən itmək bir ovuc quldur bədəviyə müyəssər olmuşdu. Bu təkəcə maddi itki deyildi, həm də Peyğəmbəri (s.ə.) gülünc vəziyyətində qoyan və onun ad-sanına xələl gətirən mənəvi itki idi. Müsəlmanların cəfasını mükafatlandırılmalı olan uğur hələlik gəlmək bilmirdi.

Bu zaman Allahın Rəsulu (s.ə.) ona qədər səhrada heç kəsin cürət etmədiyi umudsuz bir işə qərar verdi. Oniki adamdan ibarət bir dəstə yaratdı, Abdulla ibn Cəhş adlı döyüşçünü yanına çağırdı, onu dəstəyə başçı qoydu və ekspedisiya müdətində ona əmir əl-möminin adını verdi ki, bu da *imanlıların buyuranı* deməkdir. Həmin ifadə sonralar islam xəlifəsinin titulu oldu. Bu, ərəb qəməri ilinin ortasında, ərəblər arasında heç bir müharibə və savaşa yol verilməyən müqəddəs rəcəb ayının girməsinə az qalmış baş verdi. Döyüşçü İbn Cəhşə Peyğəmbər (s.ə.) heç bir əmr vermədi. Ona yalnız möhürlü bir yazı verdi ki, onu da o gərək səhrada açıydı. Orda yazılmışdı:

«Allahın adı və xeyir-duası ilə Nəhləyə get, qüreyşilərin karvanlarını tut. Səni müşaiət etməyə öz adamlarından heç kəsi məcburlama. Əmrimi səninlə könüllü gedənlərlə yerinə yetir».

İbn Cəhş düşüncənin incəliklərindən bixəbər adi bir döyüşçü idi. Bilirdi ki, karvan yolu Taiflə Məkkə arasında yerləşir və onu da dəqiq bilirdi ki, döyüşçü səhrada karvanı niyə pusur.

Tezliklə o, təpələrin arxasında qüreyşilərin dörd tacirin müşaiət etdiyi xırda karvanını gördü. Fəqət İbn Cəhş Peyğəmbərin (s.ə.) adi bir döyüşçüsü idi, qarəti görəndə kimi onun gözlərinə işıq gəldi və onu da bilirdi ki, müqəddəs ayın gəlişin-

dən Peyğəmbər (s.ə.) xəbərsiz deyil. Gecə bədirlənmiş Ay müqəddəs ayın girdiyini göstərəndə və tacirlər özlərinin mütləq təhlükəsizliyi duyğusu ilə düşərgənin qırağında oturanda döyüşçülərdən Vaqid adlı birisi sinə-sinə oraya yaxınlaşdı, yayını gərrib nişan aldı və oxla tacirlərdən birini boynunun ardından vurdu. Qalan döyüşçülər həmin an təpənin dalından irəli şığıyıb həmlə etdilər və tacirlərin əl-qolunu bağladılar, çünki onlara da qarət kimi baxırdılar. Həmləyə məruz qalanlardan yalnız biri qaçıb canını qurtara bildi. Dəri, kişmiş və şərab yüklü dəvə karvanı basqınçıların əlinə keçdi.

Nəhlə ətrafındakı gecə hücumu Məhəmmədin (s.ə.) ilk qələbəsi idi. Bu, qarət hücumundan artıq bir şey idi, barışın müqəddəs aylarının yüz illərcə gələn ənənəsinin pozulmasıydı, səhranın bütün qanunlarının tarmar edilməsiydi. Allah döyüşçülərinə bu andan hər şeyə icazə verilmişdi.

Hətta Mədinə imanlılarının arasında da bu basqın ikrahlı bir təsir bağışlamışdı. Bilə bilmirdilər ki, bu davakar əhd pozuntusuna necə münasibət bəsləsinlər. Və yenidən Allah Peyğəmbərin (s.ə.) ağzı ilə buyurmalı oldu: **«Onlar səndən müqəddəs ay barədə soruşurlar ki, həmin ayda döyüşməyə icazə verilirmi. Cavab ver: Müqəddəs ayda savaş böyük günahdır. Amma insanları Allah yolundan döndərmək və Allahın evi Kəəbədən qovmaq Allah qarşısında daha böyük günahdır»** (1, 214)¹. Bu bəyanla iki şeyə nail olundu. Peyğəmbər (s.ə.) ənənəni qəbul etdi, lakin Məkkəyə və kafirlərə qarşı döyüşün tərəfini saxladı. İmanlıların əksəriyyətini sakitləşdirmək üçün bu, yetərli oldu. Qarət onlarınkı idi və Alla-

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 2-ci Surənin 217-ci Ayəsi.

hın xeyir-duası üstlərindəydi.

Məhəmməd (s.ə.) eyni zamanda daha vacib bir addıma ürək elədi. O, qarşıdan gələn dövlət xəzinəsinin əsası kimi qarətin beşdəbirini özünə götürdü. Qalanlarını yürüşün iştirakçıları arasında bərabər böldü. Bu iş nəticəsiz qalmadı. İndiyə qədər yalnız ehtiyac içində olanların iştirak etdiyi yürüslərə indi qəfil bir coşqunluqla hamı qoşulmaq istəyirdi, hətta dinə qəti tapınmayan insanlar da. Qarətin onu ələ keçirənlər arasında bölüşdürülməsi Peyğəmbəri (s.ə.) o saat bütün səhralarda məşhurlaşdırdı və sevdirdi. Gələcəkdə öz döyüşçülərini o özü seçə bilərdi.

Əsir tacirləri Peyğəmbər (s.ə.) azad edib vətənlərinə buraxdı, nişanə kimi ki, həmişə can atdığı mərhəmət və təlimi günahın böyük bataqlığında da unutmamışdır.

BƏDR

*Baxın, qüreyşilərin zinət-
dolu karvanı gəlir. Ona doğ-
ru yeriyn, bəlkə Allah
onu sizlərə qarət kimi bəxş
etdi.*

Məhəmməd (s.ə.)

Özlərinin keçmiş həmvətənlərinin səhraları dolaşmasına məkkəlilər o qədər də əhəmiyyət vermədilər. Səhrada ey nə vaxtdan yetərincə çapqınçı vardı ki, zəngin karvanları pusurdular. İndi onların sayı sadəcə olaraq kiçik bir dəstə ilə artmışdı. Başçının özünü peyğəmbər kimi qələmə verməsi, təbii ki, rol oynamırdı. Səhrada bəzi quldurlar vardı ki, özlərinə məmnuniyyətlə peyğəmbər deyirdilər. Kədərli o idi ki, bunlar köklü məkkəlilər, qüreyşilər, qismən də keçmişdə hörmətli həmvətənlər idilər. Amma buna görə heç də niskilə batmağa dəyməzdi. İndi dolanacaqlarını qarət yolu ilə qazanmağa umud bəsləyən bu qaçqınlar öz qohumları, tayfaları tərəfindən çıxarı edilmişdilər ki, bununla da baş verən olay məkkəlilər üçün hüquqi baxımdan yalnız mənən olumlu izahlandı. Məhəmmədin (s.ə.) hicrəti ilə Kəəbənin üçyüz altmış illahı üçün hər cür təhlükə, dəyəsən, sovuşmuşdu və işlər lap qabaqkından da yaxşı gedirdi. Üçyüz altmış illaha minnətdar olmağa hər cür əsas vardı. Üstəlik mədinəli qarətçilər o qədər də cəsarətli deyildilər. Onlar böyük şeyə cürət etmirdilər, cəsarətləri ən uzağı ona çatdı ki, müqəddəs ayda bir-iki fəfi tacirə müxənnətcəsinə hücum çəkib onları çəpdilər. Narahatçılığa gerçəkdən də lüzum yox idi. Bundan başqa – bu, adamı xüsusilə rahatlandırırdı – qü-

reyşilər öz səfərlərinin təhlükəsizliyini imkanca təmin etmək üçün torpaqlarını basdıqları bütün səhra tayfaları ilə dostluq müqavilələri bağlamışdılar. Deməli, miskin səhra qaçağı Məhəmməddən xüsusilə qorxub-çəkinməyə dəyməzdi. Həqiqətdə də onlar alverlərini heç vəchlə məhdudlaşdırmırdılar.

Hər il olduğu kimi 623-cü ilin noyabrında Suriyaya böyük bir karvan yola saldılar. Yetərincə sərvətlə yüklənmiş min dəvə şimala üz tutdu. Malın dəyəri əlli min misqal, yəni bir milyondan çox alman markı idi. İki böyük Məkkə bankı – Məhzum və Əməvi soyları, Məhəmmədin (s.ə.) əsas düşmənləri Əbu Cəhl və Əbu Süfyan – hər biri səfərdə üçyüz min markla iştirak edirdi. Yerdəqalanlar bütün Məkkə soylarınınkı idi, çünki peşəkçilər də, az da olsa, iştirak edirdilər. Elə olurdu, uşaqlar və qullar da üzv kimi yarım misqal qızıl qoyurdular ki, karvanın uğurlu dönüşündən sonra yüzdəəlli xalis gəlir götürsünlər. Deməli, bütün Məkkənin karvanda marağı vardı. Həmişə olduğu kimi, karvanın rəhbərliyini əməvi soyunun başçısı Əbu Süfyan öz üzərinə götürdü, çünki əməvilərin karvanda marağı daha çox idi. Karvan dost qəbilələrin dinc ərazilərindən keçdiyinə görə yalnız yetmiş atlının mühafizəsi ilə kifayətləndilər.

Suriyaya səfər əngəlsiz keçdi. Doğrudur, müsəlman basqınçılar hardasa təpələrin arxasında güdürdülər, ancaq təkəş qüreyşilər bundan narahat olmadılar. Karvan Suriyaya rahat çatdı, malını satdı və, həmişə olduğu kimi, mart ayına təsadüf edən ev səfərinə hazırlaşdı. Məhəmməd (s.ə.) də bilirdi ki, karvan martda səhradan keçməlidir və onu əldən buraxmamağı kəsdirdi. Allah yaraqlarına həlledici böyük qələbə, xəzinəyə isə güclü gə-

lir lazım idi. Peyğəmbər (s.ə.) əshabələrini yanına alıb aylarla səhranı dolaşdı, qüdrətli şeyxlərə baş çəkdi, səhrada onlarla birlikdə düşərgələrin qırağında oturdu, hədiyyə və vədlər verdi. Cahil köçərilər onu maraqla dinlədilər. Elin-obanın hörmətini qazanmış müqəddəs bir şəxs onlara cazibədar və konkret şeylər vəd edirdi ki, bunun üçün də o, lazım gələrsə, onların göz yummasından başqa heç nə istəmirdi. Beləliklə, bu müqəddəs şəxslə onun müqəddəsliyini tanımadan da dostcasına neytrallıq sazişi bağladılar. Hal-hazırda Məhəmməd (s.ə.) bundan artıq heç nə tələb etmirdi. O, karvan geri dönənə qədər gözlədi. Sonra Allaha və Onun Rəsuluna (s.ə.) xidmət etmək istəyənlərin hamısına silahlanıb Mədinə ətrafındakı quyunun başına toplaşmaq çağırışında bulundu. Zira imanlıları böyük qarət gözləyirdi.

623-cü il martın 8-də Məhəmməd (s.ə.) quyunun başında üçyüz nizamlı-düzənli kişi topladı. Peyğəmbər (s.ə.) artıq kiçik bir paradı qəbul edə bildi. Öncə o, imanı yoxladı, çünki aparılacaq müharibə iman savaşı idi.

Müsəlman olmayanlar kənarda qalmalı, yaxud islamı qəbul etməliyidilər. Çünki söhbət adi qarət yürüşündən getmirdi. Müharibə iştirakçılarının hamısının eyni imanı Peyğəmbər (s.ə.) üçün yaraq andını əvəz edirdi. Onaltı yaşına çatmamış uşaqlar da geri, şəhərə qayıdası oldular.

Yerdəqalanlarla Peyğəmbər (s.ə.) islamın ilk ən böyük savaşına çıxdı. İmanlıların ilk ordusu sonrakı islamın kəsərli qoşunlarına az bənzəyirdi. Bu dəstələr manşır kimi sadə, əlvan, kiçik sarğılar bağlamışdılar. İslamın ən böyük yengilərini qazanmış sonrakı məşhur ərəb süvarisi də bir ovuc atlıdan ibarət idi. Bütün ordunun vur-tut iki atı və yetmiş dəvəsi vardı ki, bunlara da döyüşçü-

lər növbə ilə minirdilər. Əksəriyyət döyüşə piyada getməli oldu. Silahlar da yetərinə deyildi. Yalnız çox az adamın qılıncı və nizəsi vardı. Yalnız çox az bir qismi sinəbənd geymişdi. Ancaq bu sinəbəndlərin özləri də Mədinə yəhudilərindən, təcrübəli yaraq ustalarından yüksək məbləğə girov götürülmüşdü. Lakin bunların əvəzində həmin kiçik dəstə bir şeyə malik idi ki, ona Ərəbistanda hələlik heç bir dəstə sahib olmamışdı: intizam və içsəl dözm.

Səhranın tən ortasında, Suriya ilə Məkkə arasındakı karvan yolunun üstündə Bədr vadisi yerləşirdi. Sırsız quyular, xurma ağacları və sərin kölgələr orda yolçuları gözləyirdi. Burda karvanlar dayanır, səyyahlar dincəlir, tacirlər soluqlarını dəridilər. Bu vadinin sahibi bədəvilər yüksək rüsum alırdılar və qonaqlarının qayğısına az qalırdılar. Buraya, bu tənha vadiyə Peyğəmbərin (s.ə.) başçılıq etdiyi müsəlman ordusu gəldi. Böyük Məkkə karvanı gec-tez bu yerdən keçməliydi.

Fəqət səhra cansız aləm deyil. Qum ölü düşüb, səma insanların başı üstündə tərpənişsiz dayanıb, lakin səhra yaşayır. Qaynar külək qum təpələrini yalayıb keçir, qum tərpəşir, buludsuz səma acıqlı-acıqlı yerə boylanır. Üfüqdə tənha çaparlar görünür, onlar yanlarından ötənləri dənətləyirlər, nizələrini başları üzərində tovlayıb yox olurlar. Səhranın minbir gözü var və o, sərrafla minbir dildə danışır. Əbu Süfyan da sərraf idi. O da səhranın manşirlərini oxuyub dəyərləndirməyi bacarırdı. Məhəmmədin (s.ə.) çaparları səhraya çıxmışdılar ki, Əbu Süfyanın sərvətinin yolunu öyrənsinlər. Əbu Süfyan onları görməmişdi. İndi yalnız onların dəvələrinin qığını gördü. Sərrafa bu da yetərli idi.

- Bu dəvələr Mədinədən gəlir, - dedi, - onların

qığında xurma dənələri var və belə xurma yalnız Mədinədə bitir. Məhəmməd yörəmizdə dolaşır.

Və bu sərraf çoxbilmiş, təcrübəli olduğundan Məkkə şəhərinə bir çapar göndərdi, həmin çapar da Məkkədə bunları car çəkdi:

- Karvanı təhlükə gözləyir. Quldur Məhəmməd onu üzük qaşı kimi sarıb. Sərvətimizi qarət etmək istəyir, varidatımızı talamaq istəyir, çünki müqəddəs aylara məhəl qoymayan bu şəxs üçün heç nə müqəddəs deyil.

Əbu Süfyan isə öz yolunu dəyişdi, yolundan döndü, sərvətini xilas etmək üçün yeyin gedişlə səhra boyu tələsdi. Məhəmməd (s.ə.) bundan xəbər tutmadı. Bədrə, bütün karvanların böyük istirahət yerinə yollandı.

Karvanı gözləyən təhlükə xəbəri Məkkədə anlaşıqlı həyəcana nədən oldu. Sərmayə bütün gəliri ilə təhlükədəydi. Belə hallarda Məkkənin qəlbi həddən artıq döyüşkən çırpınmağa başlayırdı. Məhəmmədə (s.ə.) olan əski küdurət oyandı. Yetmiş yaşlı Əbu Cəhl savaşqan nitqlər söylədi, körüklədi və döyüşə səslədi. Bankirlərin gənc evladları sinələrinə döyüb doğma şəhərlərinin şərəfi uğrunda ölümə hazır olduqlarına and içdilər. Kələləri döyüş səfərinə hazırlamaq üçün yaşlı, kübar tacirlər pul kisələrini silkələdilər. Bir gecənin içində doqquzyüz əlli döyüşçüdən, yeddiyüz dəvədən və yüz atdan ibarət bir qoşun hazır oldu. Başçılığı karvana üçyüz min mark qoymuş Əbu Cəhl öz üzərinə götürdü.

Haqq-hesab çəkmək məqamı yetişənə oxşayırdı. Hətta haşimi qəbiləsinin üzvləri də Peyğəmbərə (s.ə.) qarşı silahlandılar, Peyğəmbərin (s.ə.) əmisi hiyləgər Abbas da yürüş dəstəsinə qoşuldu. Ertəsi gün karvan yola çıxdı. Bu bir aristokrat ordusu idi və döyüş səfəri həddən ziyadə

kübar idi. Kim ki karvana daha çox pul qoymuşdu, o daha çox mübarizlik göstərirdi. Əksinə, karvandan bir-iki qızıl gözləyən adamlar daha ağıllı düşünürdülər ki, buna görə canlarını təhlükəyə atmağın o qədər də əhəmiyyəti yoxdur. Onların döyüş ruhları aşıb-daşmırdı. Həmin ruh yaradılmalı idi və bu məqamda bankirlər göylük etməməyi qərara aldılar. Gözəl qaravaşlar ordunu müşaiət edirdi və döyüşçüləri vəcdə gətirirdi, musiqi və nəğmə cəsurların qulaqlarını oxşayırdı. Varlılar azuqəyə külli miqdarda mal-qara kəsdirdilər. Bunların hamısı daha çox zəngin tacirlərin kübar gəzisinə bənzəyirdi, nəinki döyüşə gedən orduya. Fəqət heç kəs yengiyə şübhə etmirdi. Onların fikrincə səhra quldurunun qəlbində özlərinə sayqı oyatmaq üçün min adam, yəqin ki, yetərli olar. Karvana yaxınlaşmağa Məhəmməd ürək etməz. Burnu azca ovulandan sonra geri çəkilər.

Bu güman gerçəkləşənə oxşayırdı. Səhrada Əbu Süfyanın elçilərindən biri özünü qoşuna yetirdi və sevindirici bir muştuluq gətirdi ki, karvan təhlükədən sovuşub. Əbu Süfyan qorxusuz sahil yolunu tutmuşdu, qarətçilər dəstəsi isə Bədr ətrafında dolaşır və yanlış izdə pusurdular. Deyəsən, ekspedisiya öz məqsədinə çatmaq üzrəydi. Kübar döyüşçülər karvanın gətirdiyi gəlirə yiyəlik etmək üçün doğma bazarlarından ötrü darıxırdılar.

Peyğəmbərin (s.ə.) düşmənləri içində ən kinlisi qoşunbaşı Əbu Cəhl başqa fikirdəydi. O, Peyğəmbərin (s.ə.) axırına çıxmaq, Ərəbistan səhralarını bu əbədi dincpozarlardan azad etmək istəyirdi və heç vaxt məqam ona məhz indiki kimi əlverişli görünmürdü. O, yaxşı silahlanmış, at və dəvələrlə yetərinə təchiz edilmiş minnəfərlik qoşuna rəhbərlik edirdi. Əslində gözünü gəlirə

dikmiş bir ovuc səhra qulduru bununla müqayisədə heç nəydi. Kübar ordunu, əvvəlcədən nəzərdə tutulduğu kimi, ən azı Bədrə aparmaq və orda mövqe tutmaq qocaman döyüşçüyə və onun bir neçə məsləkdaşına ən böyük səylərə başa gəldi. «Məhəmməd döyüşü qəbul edərsə», Əbu Cəhl düşünürdü, «əzilər, geriyə çəkilsə, bütün ərəblərin gözündə həmişəlik rüsvayçılıq qazanar».

İmanlılar ordusu böyük bir şaşqınlıqla xəbər tutdu ki, cüzi mühafizə olunan karvan əvəzinə onları Bədrdə minnəfərlik bir ordu gözləyir. Bu hərbi yürüş indi müsəlmanlara tamam mənasız göründü. Qarət onsuz da əldən çıxmışdı. Lakin islamın daxili gücü məhz indi özünü göstərdi. Qüreyşilər şübhə içində tərəddüd etsələr də, hamı öz qohumlarına qarşı döyüşə bilməyəcəyini üzə vurdu. Məhəmməd (s.ə.) öz sadıqlərini bir yerə yığıb buyurdu:

- Cənnətin qapısı qılının kölgəsindədir. Kim indi inanc döyüşündə həlak olsa, bütün suçlarına baxmayaraq cənnətə düşəcək. Allah, - deyib sözünü sürdürdü, - imanlıların cəsarətini sınağa çəkmək istəyir.

Məhəmmədin (s.ə.) sözləri o qədər təsirli, o qədər coşqulu səsləndi ki, imanlılar birsəslə cavab verdilər:

- Bizi lap Cənubi Ərəbistanın qasırğasına, yaxud dənizin dalğaları qoynuna aparsan da, sən arxanca gedəcəyik.

Müsəlmanlar üçün daha qohumluq bağı var deyildi. Peyğəmbər (s.ə.) iri, qara savaş bayrağını qaldırdı, döyüşçülərə xeyir-dua verdi və onlarla Bədrə yollandı. Bu əlliüçyaşlı kişi ömründə birinci kərə döyüşə başçılıq etməli oldu. Bədr ətra-

findakı qüreyişlər müsəlmanları gözləyir və qara-vaşlarla məzələnirdilər.

İki ordu, iki can qohumu, keçmiş dostlar və haçansa bir şəhərin sakinləri olmuşlar düşməncəsinə üz-üzə dayanmışdılar.

Məhəmməd (s.ə.) strateq, qoşunbaşı, general deyildi. Fəqət o, dahi idi. Heç kəsin görə bilmədiyi məqamı görüb dəyərləndirirdi. Ərəb döyüşünün mahiyyətini dərk edirdi. Bu mahiyyət anarxiya və intizamsızlıq idi. Əvvəlcə deyişmələr söylənilir, sonra cəsur süvari incəliyi ilə bir-birilərinin üstünə səkir, daha sonra ilk cərgənin pəhləvanları, sonra ikinci cərgənin igidləri döyüşür, yalnız bundan sonra ümumi əlbəyaxa döyüş gəlir ki, burda da bayraqlar toqquşmaların mərkəzini təşkil edir. Bunların hamısı bir neçə saat çəkir və qaynar Günəş döyüşçüləri üstdənaşağı aramsız yandırır-yaxır.

Belə halda içməli su ilə təmin olunma yeganə önəmli şey idi. Məhəmməd (s.ə.) öz adamlarını təkcə quyuların ətrafında yerləşdirməklə yetərlənmədi, o həm də düşmənin yolu üstündəki quyuların hamısını doldurtdurdu. Doğrudur, bu, səhəranın bütün qanunlarının ziddinəydi, çünki quyular müqəddəs sayılırdı. Allahın Rəsulu (s.ə.) bu dəfə də bütçülərin qanunlarından kənara çıxdı.

Martın 16-sı səhər tezdən qüreyşilər Bədr vadisinə yaxınlaşdılar. Amansız quldurların nizam-sız dəstəsi yerinə onlar kiçik bir təpənin ətəyində ilk dəfə nizamlı-düzənli bir qoşun gördülər. Təpənin başında, palma çətininin altında Peyğəmbər (s.ə.) öz qorçularının əhatəsində əyləşmişdi.

Qüreyşilər döyüşə can atdılar, fəqət savaş səhra adətinin tam ardıcılığı ilə olmalıydı. Onlar əv-

vəlcə atlarını sürüb düşmənin yanından ötdülər, tənələyib şər dedilər. Sonra oxçatırlıqdan uzaqlaşdılar. İndi düşməni təkbətək döyüşə çağırmaq üçün üç kübar Qüreyş irəli yeridi. Həmin üç Qüreyşə Məhəmməd (s.ə.) onlara tay qarşıdaş göndərməyi qərara aldı. Bu savaşın ilk canını öz doğma ailəsi fəda etməliydi. Peyğəmbərin (s.ə.) üç qan qohumu – Əli, Həməzə və Übəda – düşmənin qabağına çıxdı. İmanlılar bu üç döyüşçüyə «Allahın üç aslanı» deyirlər. Həməzə ilə Əli amansız bir zərbə ilə qarşıdaşlarını yerə sərdilər. Sonra onlar döyüşdə ölümçül yara alıb və şərəflə evinə dönəcək sinli Übədanın düşmənin işini bitirdilər. Səhra qaydalarına görə gerek döyüş bununla bitəydi. Fəqət qüreyşilərin ən kübarları hələ təzə-təzə qızıışdı. Onlar kiçik dəstələrlə müsəlmanların üstünə at sürdülər, döyüşdülər və imanlıların mətin sırasına dəyib qana bulaşdılar. Müsəlman ordusu intizamı qorumağı bacardı. Qüreyşlər oxçatardan kənarda əyləşib özlərinin ən yaxşı döyüşçülərinin ölümə məhəl qoymadan düşmənin üzərinə atılmasına biganəliklə tamaşa etdiyi halda, müsəlmanlar Peyğəmbərin (s.ə.) əmrlərini dəqiq yerinə yetirirdilər, irəli atılmırdılar, əksinə, düşməni birlikdə qarşılayırdılar. Peyğəmbər (s.ə.) özünü əsl hərbi taktikaçı kimi apardı, qoşunu düzgün idarə etmək ona dahiyanə əzmlə müyəssər oldu.

Bütün günü qarşılıqlı həmlələrlə keçirdilər. Düşünülüb-daşınılmış hücuma qüreyşilərin savaş bacarığı yetərli olmadı. Onlar ata-babalarının döyüşdüyü kimi döyüşürdülər, plansız və taktikanın əsas qaydalarından xəbərsiz. Təkbətək, üz-üzə vuruşurdular və uduzdular. Bu savaşda Məkkənin ən yaxşı döyüşçüləri bir-birinin ardınca torpağa sərilirdi, güclü bir qılınc zərbəsindən Məhəmmə-

din (s.ə.) ən qatı düşməni Əbu Cəhl də öldürüldü, hətta ölüm-dirim savaşında da o, Məhəmmədi (s.ə.) söyməkdən yan ötmədi.

Məhəmməd (s.ə.) təpəlikdə dayanmışdı, həyatında birinci kərə döyüş meydanına nəzər yetirirdi. O, axan qanları gördü, haray və zarıltıları eşitdi və qısa bir zaman üçün bayıldı. Sonra yəni-dən qalxdı, dua etdi, əmrlər verdi, döyüşü müşahidə etdi və intuitiv bir cəldliklə bütün nailiyyətləri içində ən gözlənilməzini, yeni ərəb savaş sənətini, sonrakı on il ərzində dünyanı zəbt edən ərəb piyada qoşun növünü icad etdi. Sonralar ərəb strategiyasının qaydaları olmuş Bədr əmrləri çox şey istəmirdi, qapalı cərgələrdə hər bir süvari hücumundan üstün olan və yalnız döyüşün sonunda, düşmən heydən düşəndə rəhbərin əmri ilə hücum keçən piyadaların intizamı və birliyi. İslamın bütün böyük savaşları bu yolla qazanılırdı.

Bədr günü sona yaxınlaşırdı. Dərədən soyuq külək burulğanı əsirdi. Döyüş meydanını toz bürüdü. Bu vaxt Məhəmməd (s.ə.) ayağa qalxıb uca-dan səsləndi.

- Ey imanlılar, sizinlə cənnət arasında yalnız bu adamların əlindən qəbul edəcəyiniz ölüm dayanıb. – Sonra aşağı əyildi, bir ovuc qum götürdü, onu düşmən tərəfə atdı və ardınca dedi. – ***Qoy onların başından şaşqınlıq yağsın.***

Bu, basqıya bir işarə idi. Müsəlmanların hücumu başladı. Savaş qısa oldu. Yorgun qüreyşilər səhraya qaçdılar. Onların düşərgəsi və saysız əsirlər müsəlmanların əlinə keçdi. Şərafət meydanında 70 qüreyşinin və yalnız 14 müsəlmanın meyiti qaldı. Bu, üçyüzün min üzərində əngəlsiz qələbəsi idi. Allah islama öz mərhəmətini göstər-

mişdi.

Dərhal qəniməti topladılar. Düşmənin cəsədlərini bir quyuya atdılar və ordu vətənə döndü. 150 dəvə, 10 at, 70 əsir, eləcə də saysız yaraq və paltar qalıbların qəniməti oldu. Peyğəmbərin (s.ə.) götürmə oğlu Əli seçkin cəsurluğunun mükafatı kimi Məhəmmədin (s.ə.) qızı Fatiməni aldı.

Əsirlərdən yalnız ikisi edam olundu. Sağ qalan əsirlərin içində haşimilərin ən hiyləgəri, Peyğəmbərin (s.ə.) əmisi Abbas da vardı. Məhəmməd (s.ə.) onunla yaxşı davrandı və onun azadlığı üçün yüksək özgürlük haqqı tələb etdi və aldı. Əmisi Məkkəyə döndü və özgürlük haqqına görə Məhəmmədə (s.ə.) heç də acığı tutmadı. Bəziləri hətta belə deyirdilər ki, o, islama aşkar keçmədən Məkkədə qardaşı oğluna agentlik edir. Haşimilərin başçısı, Peyğəmbərin (s.ə.) qatı düşməni Əbu Ləhəb isə qardaşı oğlunun yengisindən Məkkədə xəbər tutanda küdurətindən və paxıllığından öldü. Bədr günü – islamın həlledici günü beləcə qurtardı. Həmin gün Peyğəmbər (s.ə.) vaizdən və səhra qaçağından sərkərdəyə çevrildi.

Həmin günün axşamı Peyğəmbər (s.ə.) öz əs-habələrinə buyurdu:

- Qələbəni bugün siz yox, Allahın mələkləri qazandılar.

Bu deyimi həqiqi mənada dərk etdilər və möminlər bugün də danışirlar ki, mələklər dəstəsi səhra küləyi ilə birlikdə düşməni darmadağın edib. Mələklərdən biri, əfsanə belə söyləyir, qılincını Bədr qumunda itirdi ki, onu da Peyğəmbər (s.ə.) tapıb özündə saxladı. Peyğəmbər (s.ə.) ona Dül-Fəğar adını verdi. Qılincın uzunluğu 7 qol idi, 2 dili vardı və Quran ayələri ilə bəzənmişdi.

Peyğəmbərin (s.ə.) ölümündən sonra qılinc Əliyə nəsib oldu.

Bu qılıncla islam xalqlara və imperiyalara, dənizlərə və qitələrə qələbə çaldı. Ənənə qılincin mənşəyini əbəs yerə Bədr döyüşünə bağlamır. Bədrdə islam dünya iqtidarı kimi meydana gəldi. 300 miskin səhra qaçağı dünya tarixinin dönüş nöqtəsini yaratdı.

QİSAS

*Kafirlər küfrdən başqa
hər şeyi rədd edirlər.*

Quran (17, 101)¹.

300 miskin, amansız basqınçı səhraya çıpmışdı. Ərəbistanın ən məşhur insanının, səhranın yengiçisinin rəhbərlik etdiyi qüdrətli qoşun kimi onlar Mədinəyə döndü. 1300 kişinin döyüşdüyü və 84-nün həlak olduğu müharibə nə böyükdür, nə də qanlı. Ərəbistan səhralarında isə bu toqquşma dəhşətli bir savaşı idi və onun dünya olayı önəmi vardı. Şairlər ona böyük-böyük odalar qoşdular. Cahil bədəvilər Bədr qaliblərinə qibtə edirdilər və danışır ki, Mədinədə olan bütün bütsevərlər Peyğəmbərin (s.ə.) özü ilə gətirdiyi zəngin qəniməti görəndə tələsik diz çöküb islama tapındılar. Məhəmməd (s.ə.) indi Mədinənin hamı tərəfindən qəbul edilən təksibsiz hökmranı idi. Səhra şeyxləri ona müttəfiqlik təklif edirdilər, onun özü əldə edilmiş qənimətin böyük bir hissəsinə sahib idi və əsir alınmış qüreyşlərin azad olunması üçün öz döyüşçüləri ilə yanaşı külli miqdarda özgürlük parası aldı.

Mədinənin qapıları önündə isə yengili Peyğəmbəri (s.ə.) matəm xəbəri gözləyirdi. Qələbə günü onun bu yaxınlarda Həbəşistandan qayıtmış qızı Ruqiyyə vəfat etmişdi. Allahın Rəsulu (s.ə.) qürrələnməməliydi, Külliqadir belə istəmişdi.

Ona və imanlılara Allah inanc yengisinə və sərvətə döyüşlə çatmaq yolunu göstərmişdi. Bu yol indi əzmlə gedilməli idi. Mədinə ordu düşərgəsinə çevrilməyə başladı. Həyat hərbiləşdirildi.

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 99-cu Ayə.

Küçələrdə silahlı döyüşçülər növbə çəkirdilər. Camaata göz qoyurdular, münafiq söz-söhbətlərə qulaq asırdılar, hər şübhəlini, hər şəkəkakı dartıb uca divanın qarşısına gətirirdilər. Təzə qanunlar qoyuldu və imanlılar onlara dönmədən əməl etməli oldular. Peyğəmbərin (s.ə.) pretorian qvardiyası hər şeyi eşidirdi, görürdü və çatdırırdı. Danışırılar ki, bir nəfərin oğlu atasının küfrünü eşidəndə deyib:

- Sən mənə yer üzündə ən yaxın adamsan, amma Allah daha yaxındır.

Bundan sonra o, atasının bəd əməlini içəridən yana-yana Allahın Rəsuluna (s.ə.) çatdırmışdı və Peyğəmbər (s.ə.) buna görə onu tərifləmişdi. Zira islam ailədən, qəbilədən, səhra qanunlarından daha yüksəkdə dayanırdı.

Mədinə dövləti yalnız Peyğəmbərin (s.ə.) iradə və mərhəmətinin tüğyan etdiyi teokratik despotçuluğa çevrildi. Onun mərhəməti möminlərin üstündə idi. Peyğəmbərin (s.ə.) döyüşdaşları, dirlığın ağır günlərindəki yardımçılarını indi dəbdəbəli çinlər və sanlar alırdılar, Allah respublikasının kübarlığına yüksəlirdilər. İslam üçün üst-üstə bütün imanlıların hamısından çox iş görmüş Əbu Bəkr şərəfli Əs-Sidq (Mömin), adil Ömər Əl Fəruq (Xilaskar), döyüşçülərin ən kübarı Həmzə isə Əsəd Allah (Allahın Aslanı) adlarını qazandılar. Bu və bir çox digər sanlı möminlər bütün kəlamlardan daha yüksək gücə malik idilər. Və Peyğəmbər (s.ə.) bircə şeyi bilirdi: onun dincəlməyə haqqı yox idi. Yeni döyüşlər, yengilər və uğurlar imanını zəfərini taclandırmaııydı.

Hələlikse yenginin sonuclarını gözləmək lazımdı. İnanmaq olmazdı ki, məkkəlilər ən kübar sakinlərinin ölümünü qisassız qəbul edəcəklər.

Məkkənin intiqamı həqiqətən özünü büruzə verdi və o, «zəngin pul dağarcıqları»nın əksər savaşa cəhdləri kimi məzhəkəli oldu. Bədr savaşından üç ay sonra, böyük para bahasına tacirlər qan qardaşlarını geri alandan sonra gecənin birində Əbu Süfyan ikiyüz döyüşçünün müşaiəti ilə Mədinə darvazalarının önündə peyda oldu. Xurma bağlarını viranə qoydu, iki ev yandıraraq iki adam öldürdü. Amma şəhər tezdən Məhəmməd (s.ə.) öz qoşununun başında şəhərdən çıxanda Əbu Süfyan heç onun yaxınlaşmasını da gözləmədi. Özü və süvarisi ilə tələsik qaçmağa üz qoydular ki, nəinki cüzi qənimətlərini, hətta Məkkədən gətirdikləri azuqələrini də unuttular.

İntiqama gəldikdə isə məkkəlilər susub oturmuşdular. Deyilənlərə görə yalnız bircə kərə Peyğəmbərə (s.ə.) qəsd cəhdində bulunmuşdular. Günlərin birində Peyğəmbər (s.ə.) Mədinə ətrafında kölgədə dincələndə ona Durfur adlı bir məkkəli döyüşçü yaxınlaşır. Onun addım səsləri Peyğəmbəri (s.ə.) xəyallardan ayırır. O, başını qaldırır və döyüşçü Durfuru əlində siyirmə qılınc qarşısında görür. Fəqət ərəb olan kəs rəqibinə nifrətini izhar etməmiş onu öldürməz.

- Ya Məhəmməd, - Durfur bağırır, - indi səni mənim, döyüşçü Durfurun əlindən kim qurtara bilərlər?

Məhəmməd (s.ə.) etinasızlıqla ona baxıb cavab verir:

- Allah!

Bu vaxt döyüşçü hirs ilə Peyğəmbərə (s.ə.) hücum çəkir, lakin tələsdiyindən ayağı daşa ilişib tənəldəyir və qılınc əlindən düşür. Peyğəmbər (s.ə.) bir göz qırpımında qılıncı qapır, onu Durfu-

run başı üstündə tovlayıb səslənir:

- Ya Durfur, səni indi kim qurtara bilər?

Və döyüşçü tam umudsuzluq içində cavab verir:

- Heç kim.

- Onda mərhəmətli olmağı məndən öyrən, - deyib Peyğəmbər (s.ə.) döyüşçünü buraxır.

Məhəmmədin (s.ə.) xasiyyəti idi ki, öz şəxsiyyətinə qarşı yönəlmiş bəd əməlləri, söyüşləri, hətta zərbələri mərhəmətlə bağışlasın və bacardıqca onları görməzliyə vursun. Onun əməlinə, Quranına və dövlətinə basqı çəkməyə çalışan hər kəsə qarşı isə dəmir qəddarlıqla barışmaz idi. Belə yerdə o, mərhəmət tanımırdı, tərsinə, gülürüz vaizdən rəhmsiz qisasçıya, inanca qarşı yönəlmiş ən kirmiş kinayəni dəf etmək üçün hər cür hiylədən, ağlagələn hər vasitədən yarınan qana susamış bir qəddara çevrilirdi. Hər halda burada da gözləməyi, saf-çürük etməyi, əsl məqamdan yarınmağı bacarırdı. Həmin əsl məqam onun fikrinə indi Bədr savaşından sonra yetişmişdi. İslama zəhəri tapınışın arxasında yeni müsəlmanlarda hələ nə qədər cahillik yatırdı. Mədinə əhalisinin az qala yarısını təşkil edən yəhudilər də yeni imana qəti qarışmaq istəmirdilər və çox şeydə özlərini Peyğəmbərdən (s.ə.) ağıllı hesab edirdilər, yəhudi gənclər Peyğəmbərə (s.ə.) kinayəli şər və qoşmalarla sataşmaqdan əl çəkmirdilər. Sataşma Mədinə yəhudilərinin nifrəti və gücü idi. Kinayəli şərlər, cəfəng sataşmalar və lağlağı nitqlər Peyğəmbərin (s.ə.) könlünü daha tez yaralayır, nəinki açıq mübarizə və etiraz. Peyğəmbər (s.ə.) şəxsi nədənlə bir çox insanlara nə işgəncə veririr, nə də onları edam etdirirdi, onların əksəriyyəti şair

və məzhəkəçi idi.

- Şairin tənəsi yağı nizəsindən daha ağırlı sancır, - Məhəmməd (s.ə.) boynuna alırdı, çünki onda yumor duyğusu yox idi.

Şairlərə, lağlağıçılara, yəhudi məzhəkəçilərinə, yaltaq və satqınlara qarşı indi Peyğəmbər (s.ə.) çox qədim, təsirli bir üsuldan – qisasdan, amansız və qəddar mübarizədən istifadə etməyi qərara aldı.

Həmişə olduğu kimi, Peyğəmbər (s.ə.) iş burda da ehtiyatlı girişdi, həmişəki kimi başlanğıc burda da sadə oldu və həmişə olduğu kimi, sadə başlanğıcın yerini sonralar böyük uğur tutdu.

Mədinə şəhərində Əsma adlı yəhudi şairə yaşayırdı. Onun şerləri Peyğəmbərə (s.ə.) dağ çəkirdi. İlk zərbəni o bu şairəyə yönəltməliydi. Əsma köklü bir tayfadandı və özünün bütün güc və qüdrətinə baxmayaraq Peyğəmbər (s.ə.) qan qisasını oyatmağa ürək eləməirdi. Bu vaxt o özündən qabaq heç bir ərəbin ağına gəlməyən bir şey kəsdi, sübut etməyə çalışdı ki, islamın bağları hər cür qan bağlarından güclüdür. Əsmanın yeni dövlətə tapınmış yeganə bir qan qohumu vardı. O, Ümeyr adlı kor qoca idi. Nə döyüşə, nə danışa bilən bu qoca indi Peyğəmbərə (s.ə.) böyük bir qulluq göstərməliydi. Peyğəmbərin (s.ə.) sözünə qoca əməl etdi. Gedib öz qan qohumunu öldürdü. Ancaq insanın qohumu tərəfindən öldürülməsi Şərqdə intiqam tələb etmədiyinə görə Məhəmməd (s.ə.) məqsədinə çatdı, qan qisasından ötüşdü və düşməninə xilas oldu. Gecə qətlindən xəbər tutanda Peyğəmbər (s.ə.) arxayın-arxayın dilləndi:

- Buna görə heç iki keçə də buynuzlaşmaya-

caq.

Mədinə qisas alanına çevrildi. Qan bağlarının, dost peymanlarının hamısı qırıldı. Qisasını almağa heç kimin ürək etmədiyi insanlar öldürüldü. Heç kəs qisasa qarşı çıxmaq barədə düşünmürdü, çünki Peyğəmbər (s.ə.) indi Allah dövləti qurmaqda idi. Peyğəmbər (s.ə.) heç vaxt seçimsiz hökm verməmişdi. Onun zərbəsi amansız idi, fəqət yalnız suçlulara dəyirdi.

Peyğəmbərin (s.ə.) yəhudi şair Kəb ibn Ələş-rəfə olan qisası adla tanınır. Kəb kübar soydan idi, yüksək biliyə və böyük istedadla malikdi. Bu istedadını o, küfrün xidmətinə vermişdi. Məkkəyə getmiş, Bədr ətrafında həlak olan bütçülərin şərəfinə orda şerlər söyləmişdi, sonra yenidən Mədinəyə qayıtmış və şəhid müsəlmanları lağa qoymuşdu. Məhəmməd (s.ə.) bütün canilər içərisində islama qarşı bütçülər tərəfində vuruşan bu yəhudi kimi heç kəsə nifrət etmirdi.

- *Bütçülər üçün mübarizə aparan yəhudi bütçülərdən də pisdır*, - o deyirdi.

Və o, cəsur bir döyüşçüyə Kəbi öldürmək tapşırığı verdi. Amma Kəb ehtiyatlı idi. O, iri, möhtəşəm yəhudi qəsridə oturmuşdu və oranı tərk etmək niyyətində deyildi. Bu zaman döyüşçü hiyləyə əl atdı.

- Mən də bu gündən peyğəmbərin düşməniyəm, - söylədi, - çünki o mənim payıma düşənə xilaf çıxıb.

Və o, Kəbə təklif etdi ki, Məhəmmədi (s.ə.) öldürsünlər. Gecə bir neçə dostu ilə Kəbin yanına gəldi ki, qəsdi müzakirə etsinlər. Otağa daxil olub dedi:

- Bu cür ətir saçan sənin saçındır?

- Hə, - Kəb cavab verdi, - arvadım indicə yağlayıb.

- Qoy yaxından iyləyim, - döyüşçü dedi.

Və Kəb inamla düşməninə doğru əyildi. Həmin an onun boynu vuruldu. Bu, Allah dövlətində vətənə xəyanətin ilk icra edilmiş cəzası oldu.

Təsadüfi deyildi ki, bu dövrün əksər cəzaları, qətləri və qisas aktları yəhudilərə qarşı yönəlmişdi. Peyğəmbər (s.ə.) və Mədinənin üç yəhudi tayfası arasındakı münasibətlər ağır-ağır, amma dönmədən pisləşirdi. Getdikcə aydınlaşırdı ki, Allah respublikasında yəhudilərə yer yoxdur. Yəhudilər qədimdən Mədinənin sakinləri idi, onların adı Məhəmmədin (s.ə.) anayasasının altında yazılmışdı, onlar vergi ödəməli idilər və buna görə də imanlılar tərəfindən himayə olunurdular. Məhəmməd (s.ə.) həmişə ümid etmişdi ki, özünün inancı ilə çulğaşan şey yazı xalqını dinə döndərə biləcək. Bu ümid günü-gündən itirdi.

Fəqət yəhudilər yeni münasibətlərə boyun əyməyə hazır idilər, lakin özlərinin köhnə inamından bir qınnaq da çəkilmirdilər. Onlar bütçülərin amansız peyğəmbərinə üstdən aşağı baxırdılar və Talmud dialektikasında bişib-yetkinləşdiklərindən Peyğəmbərin (s.ə.) arqumentlərini çətinlik çəkmədən alt-üst edirdilər. Onu bütünlükdə məsxərəyə qoyurdular, zira ən qədim haqqın daşıyıcıları kimi özlərini bu yeni imandan, yeni peyğəmbərdən, bütün cahil ərəb xalqından bir qüllə bilikli və ağıllı sayırdılar. Peyğəmbər (s.ə.) bu təkəbbür və rişxəndə dözə bilmirdi. O, qabaqcadan görürdü ki, müharibə olacağı təqdirdə güclü yəhudi tayfaları yeni dövlət üçün dəhşətli bir qorxuya çevrilə

bilər. Artıq indi ayrı-ayrı yəhudilər yağı Məkkə ilə ilgi qurmuşdular, elə indinin özündə açıq-aşkar bildirirdilər ki, Məhəmməd, olsa-olsa, bütçülərin peyğəmbəridir.

Onlar hətta sübut edirdilər ki, lazım gələrsə, onlar da ərəblər kimi öz sıralarından bayılan xülyaçı çıxara bilərlər. Bir gün onlar Peyğəmbərin (s.ə.) yanına İbn Səcəd adlı bir yəhudi oğlan gətirdilər. Həmin oğlan əsməcə içində qovruldu, çox asanlıqla Peyğəmbərin (s.ə.) düşüncələrini oxudu, ondan tələb etdi ki, onun, İbn Səcədin Allahın rəsulu olduğunu tanısin. Məhəmməd (s.ə.) oğlanı cinli, şeytan adlandırdı, amma eyni zamanda yəhudilərin bu şahmat gedişindən başa düşdü ki, onlar Peyğəmbərin (s.ə.) təlimi üçün mənəvi tərəfdən də gözlənilməz təhlükə törədə bilərlər. Ona görə də ayrı-ayrı şəxslərə yönəldilmiş qisası ümumi qisasa çevirməyi və bununla da son olaraq hər üç yəhudi tayfasını Mədinədən yerli-dibli uzaqlaşdırmıyı qərara aldı.

Burada da iş o çox ehtiyatla girişdi. Gələcək fəaliyyətə müəyyən rəng vermək üçün əvvəlcə nəzəri özül hazırlanmalı idi.

- Allah tərəfindən göndərilmiş peyğəmbərlərə qarşı çıxmaq yəhudilərin taleyidir (5,74)¹,
- Peyğəmbər (s.ə.) bir dəfə belə buyurdu.

Bu onun ərəblərlə yəhudilər arasında çəkdiyi görünən ilk ayrılıq xətti idi.

Sonra digər daha önəmli addımlar gəldi. Peyğəmbər (s.ə.) özünün yəhudi kəkilini dəyişdirdi, ağıllı və bilikli ravvinlərlə mübahisələrə son qoy-

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 64-cü Ayənin məzmununa uyğun gəlir.

du, əvvəllər yəhudilərin orucluğu ilə üst-üstə düşən orucluğun zamanını dəyişdirdi, onu başqa vaxta keçirdi. Nəhayət o, müsəlmanı indiyə qədər yəhudilərlə bağlayan ən vacib buyruğu dəyişdirdi. Qibləni, harada yaşamasından asılı olmayaraq bütün imanlıları bir istiqamətdə birləşdirməli olan ibadət səmtini başqa yerə çevirdi. İndiyə qədər müqəddəs Qüds şəhəri qiblə olmuşdu, bundan sonra isə Məkkə oldu. Bu addım özünün ani təcürbi-siyasi əhəmiyyətindən başqa, həm də islamda vacib dini-psixoloji inkişaf fazası oldu. İndiyə qədər islama yəhudi-xristian təriqəti kimi baxa bilərdilər. Bu addımla o müstəqilləşdi, öz ilkin dəstirlərindən köklü şəkildə qopdu. Gündəlik siyasətin ani tələblərindən irəli gələn qiblədəyişmə çox dərinmənalı, simvolik bir hərəkətə çevrildi. Özü də istəmədən Məhəmməd (s.ə.) bununla yeni, müstəqil bir dünya dini yaratdı.

Yalnız bu ehtiyatlı, ağır-ağır təsir edən hazırlıqlardan sonra Peyğəmbər (s.ə.) **bütün peyğəmbərləri inkar edən xalqa** qarşı açıq mübarizəyə başladı. Mədinədə üç yəhudi tayfası yaşayırdı. Hər üçü zəngin və vüqarlı idi və önəmlisi də bu idi ki, onlar bir-birilərinə düşmən kəsilmişdilər. Məhəmməd (s.ə.) bilirdi ki, onlar bir-birilərini müdafiə etməyəcəklər, odur ki, bu tayfaların ən zəifi, ən əhəmiyyətsiz Bənu Kaynuka ilə başlamağı qərara aldı.

Bənu Kaynuka tayfası o qədər də böyük deyildi. O, döyüşə ən çoxu 700 adam çıxara bilərdi. Başlıca olaraq yaraq ustaları idilər, nə əkin sahələri, nə də xurma ağacları vardı. Lakin silahdan, qızıldan və digər metallardan zəngin idilər. Şəhərin tən ortasında, bazar meydanının dörd ətrafında saysız-hesabsız qəsrlərdə yaşayırdılar.

Savaş üçün səbəb asan tapıldı. Südsatan müsəlman bir qız günlərin birində bazara gedib südünü satırdı. Bu vaxt bir nəfər yəhudi zərgər kirmişcə ona yaxınlaşıb qız hiss eləmədən məzə üçün onun paltarını oturağa bağladı. Beş-altı cavan-cuvan qızı dövrəyə alıb gözəlliyini mədh etdi. Amma qız onlara məhəl qoymadı. O, kirmişcə bazarda oturub südünü satdı. Alverini qurtarıb ayağa qalxmaq istəyəndə paltar sıvrılıb onun əynindən çıxdı və bu, böyük əyləncəyə səbəb oldu. Əslində bu cür zarafatlar o vaxt cahil Ərəbistanda tez-tez təkrarlanırdı. Amma həmin an təsadüfən gənc bir müsəlman bazarın içi ilə gedirdi və o, imandaşına edilən belə rüsvayçılığı görüb qılınca əl atdı və yəhudi zərgəri öldürdü. Bundan sonra böyük qalmaqal qopdu ki, onun nəticəsində də həmin gənc müsəlman öldürüldü.

Qətl xəbəri şəhərə yayılanda Peyğəmbər (s.ə.), belə hallar üçün özünün təyin etdiyi kimi, Bənu Kaynuka tayfasına qanpulu ödətirmədi, əksinə, bütün müsəlman kişilərini yarağa səslədi. Bənu Kaynuka tayfası da silaha cumdu, lakin onlar yaraqçıdan daha çox yaraq ustaları olduqlarına görə öz qəsrlərinə qısılmağa üstünlük verdilər. Mədinənin tən ortasında mühasirə başladı. Məhəmməd (s.ə.) kaynukalardan islama keçməyi tələb etdi. Kaynukalar boyun qaçırdılar. Mühasirə onbeş gün çəkdi və azuqələri tükənmiş kaynukalar özlərini qalibin rəhminə, yaxud qəzəbinə təslim etdilər. Məhəmməd (s.ə.) isə Allahın qəzəbinin kaynukalara tuşlanmasını kəsdirmişdi. Ona görə də onlarla müharibə qanunları ilə rəftar olunmalıydı. Beləliklə, kişilər ölümə, qadınlar və uşaqlar isə köləliyə məhkum oldular.

Münafıqlərin qüdrətli başçısı İbn Übeyn və

kaynukalarla dostlaşmış qüreyş Əbdəddinin sonsuz xahişləri Peyğəmbərin (s.ə.) ürəyini yumşaltdı. Kaynukalar baş götürüb gedə bilərdilər. Onların mal-mülkü, qızılları və dəyərli yaraqları isə qalibin ixtiyarına keçdi. Qarət imanlılara paylandı.

Bu, yəhudilərin Mədinə əhlinin yarından çoxunu təşkil etməsinə baxmayaraq soydaşlarının heç birinin tərəf çıxmadığı Bənu Kaynuka tayfasının sonu oldu.

Müsəlmanlar arasında bölünən qarət onları zənginləşdirdi və eyni zamanda onlara yeni, görünməmiş imkanlar açdı. Kaynuka tayfasından başqa Mədinədə daha xeyli yəhudi vardı. Bu, münafıqlərin bir çoxunu Peyğəmbərə (s.ə.) indiyə-qədərkindən daha çox bağladı.

Məhəmməd (s.ə.) vaxt qazandı. Onun imanlılara vəd etdiyi qarət döyüşkən əməllərin mükafatı olmalıydı. Allah dövləti döyüşdə əldə edilməli idi. Məhəmməd (s.ə.) öz döyüşçülərini birucdan səhraya göndərirdi. Bədəvilərlə kiçik müharibələr, dostcasına bağlanan müqavilələr, yad tayfalar içində aparılan moizələr vaxtı doldururdu. Onun döyüşkən basqısının mənası isə həmişə qarət olaraq qalırdı və zəngin karvanların talanması sevimli peşəyə çevrilmişdi. Səhranın zəngin karvanları hələ də qüreyşilərə məxsus olduğundan Məkkə ilə Peyğəmbərin (s.ə.) şəhəri arasındakı yeni toqquşma qaçınmaz idi.

624-cü ilin noyabr ayında Məhəmməd (s.ə.) özünün götürmə oğlu Zeydi 100 döyüşçü ilə səhraya göndərdi ki, karvana hücum çəkib qarət əldə etsin. Bu dəfə Zeydə böyük bir uğur nəsib oldu. Məkkənin yaxınlığındakı Karada ətrafında o, qü-

reyşilərin böyük payız karvanına hücum çəkdi. Tacirlər qaçdılar və bütün karvan müsəlmanların əlinə keçdi. Bu əzəmətli bir başarı idi. 600 min mark dəyərində olan qızıl və gümüş möminlərin əlinə keçdi və Peyğəmbər (s.ə.) qarətin beşdəbərini dövlət xəzinəsinə alandan sonra qalanlar möminlər arasında bölüşdürüldü.

Bundan sonra Peyğəmbərin (s.ə.) şan-şöhrəti səhra tayfaları arasında ölçülməz dərəcədə artdı. Əvvəlcə qorxdular ki, qisasla alışıb yanan Məkkə bütünlüklə Mədinənin darvazaları önünə axışacaq. Lakin aylar bir-birinin ardınca ötüb-keçdi və Kəəbə istiqamətindən heç bir tərpəniş olmadı. Belə çıxdı ki, məkkəlilərin karvanlarını arxayınca talan etmək olar.

Qarətdən 5 ay keçəndən sonra qərib bir süvari Mədinənin küçələri ilə at sürüb Peyğəmbərin (s.ə.) hüzuruna aparılmasını xahiş etdi. Bu onun əmisi Abbasın, haşimilər tayfasının başçısının elçisi idi. Məkkədə Zəməmə hakim olan bu hiyləgər bankir hər ehtimala qarşı özünə əminlik axtarırdı və tədricən şan-şöhrətə çatmış qardaşı oğluna vacib bir xəbər göndərmişdi:

«Üç min döyüşkən məkkəli ilə Əbu Süfyan Mədinəyə yola çıxıb».

Böyük qarətin cavabında böyük intiqam olmalı idi.

QÜREYŞİLƏRİN İNTİQAMI

*Doğulmaq istəyən kəs
bir dünya dağıtmalıdır.*

Herman Hesse¹

Bədr savaşından bu yana Məkkədə nələr baş vermişdi? Bədr savaşının xəbəri Məkkədə böyük şaşqınlıq doğurmuşdu. Doğrudur, karvan xilas olmuşdu, fəqət şərəf ümitsizcəsinə itirilmişdi. Ən kübar qüreyşilər döyüşdə həlak olmuşdular, az qala hər bankir ailədə iki əzizini ağlamışdı və hamı ticarətin geriləməsindən qorxurdu. Lakin qüreyşilər cəsarətlərini itirməmişdilər, sinələrinə döyürdülər və pul kisələrinin ağzını açıb Mədinəyə göndərilən cəza ekspedisiyasını maliyyələşdirdilər. Əbu Cəhlin ölümündən sonra indi Əbu Süfyan Məkkə şəhərinin yeganə başçısı idi. O, sayılan, kübar və zəngin bir tacir idi. Lakin onda sərkərdə keyfiyyəti çatmırdı. Pulla hökmranlıq etməyə öyrəşmişdi, ona görə də Peyğəmbərin (s.ə.) hakimiyyətini pulla yıxa biləcəyini düşünürdü. O, şairlər tutub onları səhraya göndərdi ki, şerlərin köməyi ilə bədəvi tayfalarını Mədinəyə qarşı hücumla ruhlandırsınlar. Səhra şeyxlərinə pul paylayırdı ki, onlar Peyğəmbərə (s.ə.) hücum çəksinlər. Əslində isə sakitcə öz adi işini sürdürürdü. Qüreyşilərin intiqamını almaq belə halda

¹ **Herman Hesse** – (1877-1962). Görkəmli alman yazıçısı, Nobel mükafatı laureatı. Əsərlərindən hekayələri və «Knulp» povesti Çərkəz Qurbanlı, «Yalquzaq» romanı Vilyayət Hacıyev tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunub çapdan çıxmışdır.

bəlkə bir neçə il çəkərdi, əgər iki amil bu işi tələsdirməsəydi. Özü də onlardan biri fərdi, digəri isə ictimai. Fərdi amil Əbu Süfyanın arvadı Hind idi. Hind sayılan, enerjili və amaclı idi. O, Peyğəmbərə (s.ə.) üst-üstə bütün məkkəlilərdən çox nifrət edirdi. Və buna yetərincə səbəbi vardı. Çünki atası və iki qardaşı Bədr savaşında ölmüşdü. Hind ara vermədən Mədinəyə qarşı döyüşə qızışdırırdı. Arvadının cilovsuz enerjisi olmasaydı, Əbu Süfyan, güman ki, heç vaxt böyük yürüşə ürək etməzdi. İctimai amil Karada ətrafında karvanların çapılması idi. Burada təkcə qüreyşilərin şərəfinə yox, həm də onların pul kisəsinə bərk toxunmuşdular. Bircə zərbə ilə şimal istiqamətinə ticarət kəsilmişdi. Daha heç kəs səhraya karvan göndərməyə cürət etmirdi. Karvan ticarəti olmadan da Məkkənin varlığını düşünmək mümkün deyildi. Deməli, burda var gücü ilə girişmək lazımdı. Məkkənin var-dövləti və bununla birlikdə şəhərin varlığı oyuna qoyulmuşdu. Əbu Süfyan həmişəki kimi ağır-ağır, fəqət diqqətlə hazırlaşaraq hərəkət edirdi. 625-ci ilin 21 martında onun üçminlik qoşunu Mədinənin darvazaları önündə dayandı. 700 kişi sinəbənd və dəbilqə ilə yaraqlanmışdı. Açıq-aşkar görünürdü ki, qüreyşilər ölüm-dirim savaşına hazırdırlar.

Məhəmməd (s.ə.) başa düşürdü ki, qarşıda olum–ölüm savaşı durur. O bu döyüşə hazırlaşmağın yolunu da, güman ki, bilirdi. Məscidin həyətinə öz döyüşçülərinin ən yaxşılarını bir yerə yığıb savaşın planını onlara başa saldı. Bu planı o, bir rəy donuna geydirdi.

- Mən əynimdə keçilməz bir sinəbənd gördüm. Qılıncım isə dəstəyindən sınımışdı. Buna baxmayaraq qoçu öldürmək mənə müyəssər ol-

du.

- Yuxunun mənası nədir? – Möminlər soruşdular.

- *Şəhərdə qalmalıyıq*, - Peyğəmbər (s.ə.) cavab verdi. - *O bizim zirehimizdir, onda biz pis silahlansaq da, düşməni əzə bilərik.*

Və o, Mədinənin qəsrlərində, dar küçələrində və evlərində müdafiə planını döyüşçülərinə əyani şəkildə nümayiş etdirdi. Bu plan aydından aydın idi. Yaxşı hazırlanmış mühasirə Ərəbistanda mühasirədə olanlar üçün həmişə uğurlu keçmişdi.

Yengi və uğura alışmış imanlılara bu plan heç cür yaraşmırdı.

- Niyə biz əkinlərimizi viranə qoydurmalıyıq? - Onlar soruşdular. - Niyə biz kişilərə yaraşdığı kimi yağ qarşısına çıxmamalıyıq? Məgər Allah bizim yarağımızı qorumurmu?

Və möminlərin coşqunluğu elə yüksək idi ki, Peyğəmbər (s.ə.) təslim olub namazını qıldı, döyüş zirehini geyinib Mədinənin böyük meydanında öz qoşununun paradını qəbul etdi. Bu vaxt gördü ki, şəhərin yəhudiləri müdafiəyə yaraqlanıblar.

- Yəhudiləri həmin an qoşundan çıxarın, - dedi, - onların savaş yardımına ehtiyacımız yoxdur.

Qalanlarla isə - bunlar min nəfərə yaxın idi - bir neçə dəvə və iki atla o, axşamüstü Uhüd dağına, qüreyşilərin qabağına yeridi. Fəqət möminlər qüreyşilərin azman gücünü gördükdə dilləndilər:

- Allahın Rəsulu (s.ə.) haqlıdır, şəhərin içində müdafiə olunsaq, yaxşıdır.

Bu vaxt Məhəmməd (s.ə.) yerindən qalxıb bu-

yurdu:

- *Allahın Rəsulu zirehini döyüşə geyibsə, onu bir daha əynindən çıxaran deyil!*

Və o üç döyüş bayrağı götürüb onları qoşunun üç dəstəsinin arasında payladı. Dan yeri ağaranda münafıqların başçısı Abdulla ibn Übey etiraza qalxdı, onunla da üçyüz münafiq və şəkkak; İbn Übey dedi:

- Peyğəmbər həddi-bülüğa çatmamış uşaqların sözünə baxdı; biz onun arxasınca gedə bilmərik.

Və onlar qoşunu tərk edib Mədinəyə döndülər. Yalnız yeddiyüz sadıq məsləkdaş Peyğəmbərin (s.ə.) yanında qaldı və döyüşə sinə gərmək istədiyini bildirdi. Peyğəmbər (s.ə.) üzünü münafıqlərə tutub səsləndi:

- *Qorxu heç kimi ölumdən qorumur.*

Ertəsi gün səhər tezdən üç min məkkəli yeddiyüz möminlə üz-üzə gəldi. Məkkə qoşunu bu dəfə də başıpozuq və intizamsız idi. Bunun əvəzində döyüş hazırlığını yüksəltmək üçün onlar zənnən Hindi və qüreyşilərin digər kübar qadınlarını özləri ilə götürmüşdülər. Qadınlar intiqama çağırıldılar və kişilərdən daha çox qana susamışdılar. Arvadlarının gözü önündə də məkkəlilər rüsvay olmaq istəmirdilər. Bütün yol boyu, Ühüd ətrafında və bütün günü qadınlar qədim gələnyə görə improvizləşmiş mahnılar oxuyurdular ki, onların da mənası təqribən belə idi: Əgər siz bu dəfə də şərəf meydanından qaçsanız, heç vaxt bir daha bizim yanımızda yer tapmayacaqsınız. Amma bu hədə, nə qədər acı da olsa, döyüşün taleyini həll etmədi.

Tamam təsadüfən, heç özü də bu barədə bir

şey düşünmədən, Əbu Süfyan gənc məkkəli kübar Xalid ibn əl-Validi süvari dəstələrinə başçı təyin etdi. Və məlum oldu ki, indiyə qədər heç kəsin ağına gəlməsə də, həmin bu Xalid dahi bir sərkərdə imiş. Ühüd onun ilk döyüşü oldu, sonralar onun süvariləri Suriyanı, İrani, Kiçik Asiyanı islama tabe etdirdi. Xalid İslamın Muradı oldu, Məhəmməd (s.ə.) onun qədir-qiymətini bildi, çünki Ühüd savaşında onun döyüş bacarığını can ağrısı ilə görməyə imkan tapmışdı.

Həmişə olduğu kimi, döyüş hərbə-zorba ilə başladı. Bundan sonra imanlıların hücumu gəldi. Və məkkəlilər qadınların ruhlandırıcı çağırışlarına baxmayaraq başıpozuq, intizamsız halda geriyyə qaçdılar. Müsəlmanlar düşmənin düşərgəsinə çatdılar və bununla döyüşü sona yetmiş hesab etdilər. Qarətin üstünə tökülüb talana başladılar. Bu vaxt gözlənilməz bir iş baş verdi. Xalid ibn əl-Valid göstərdi ki, o anadangəlmə döyüşçüdür. Süvarilərin qalıqlarını bir yerə yığdı, qarətçilərə hücum çəkdi və bir zərbə ilə döyüşün taleyini həll etdi. Əlbəyaxa döyüş başladı, müsəlmanlar geri sıxışdırıldı. Az keçməmiş Peyğəmbərin (s.ə.) çadırı önündəki yüksəklikdə döyüşürdülər. Müsəlmanlar savaşı uduzmuşdular. Fəqət yalnız indi savaşsal tərbiyənin sonucları özünü göstərdi. Möminlər bütün ərəblərin indiyə qədər etdiyi kimi, döyüşü uduzarkən bir-birilərindən aralanıb qaçışmadılar. Onlar dözümlərini gətirdilər, bədrəyib geri çəkilmədilər. Peyğəmbərin (s.ə.) çadırı önündə igidsəl bir müdafiə başladı. Peyğəmbərin (s.ə.) bayraqdarı ona Mədinəyə yol açmış məşhur Müseib ibn Ümeyr idi. İndi o, möminlərin ön sıralarında döyüşürdü. Məkkəlilərdən kimsə onun sağ əlini üzdü. Bu vaxt o, bayrağı sol əlinə götürdü. Onun bu əli də qılınclanıb üzüləndən sonra bayrağı, yağı

nizəsi onu deşib keçənə və özü yerə çökənə qədər qolunun kötüyü ilə sinəsinə sıxdı. Peyğəmbərin (s.ə.) əmisi Həmzə də düşmən nizəsinin qurbanı oldu. Hətta öz oğullarının ölümünü gözləri ilə görən müsəlman qadın da döyüşə atıldı. Peyğəmbər (s.ə.) özü də iman yolunda öz qanını bu döyüşə qatdı. Düşmən oxu onun dodağını yaralayıb qabaq dişinin birini saldı. Sərrast tuşlanmış bir daş onun üzünü yaraladı. Bu, məkkəlilərin birmənalı qələbəsi idi və Məhəmməd (s.ə.) öz ordusunun qalıqları ilə geri çəkildi. İnam işi açıq-aşkar udurulmuşdu.

Bu vaxt möcüzə baş verdi. Qalib ordu ilə düşmənin arxasınca düşmək, Mədinəyə qədər soxulmaq və bir zərbə ilə islamı əbədi məhv etmək əvəzinə, Əbu Süfyan Ühüd dağında qaldı. O bir anlığa öz vəzifəsini bitmiş hesab etdi. Bədr ölülərinin qisası alınmışdı. Yarağın zəfərini dövlət siyasəti baxımından tamamlamaq kübar məkkəlinin ağılna gəlmədi. Ərəb ənənəsinə görə o öz qələbəsi ilə öyünmək üçün qanlı nizəsini tovlaya-tovlaya düşmənin arxasınca çapdı. Döyüş meydanında keçmiş dostu Ömərə rast gəldi. Hər ikisi birbirini yamanladı. Ancaq döyüş sona yetdiyinə görə heç biri silaha əl atmadı. Yamanlamanın sonunda Əbu Süfyan bəyan etdi ki, qələbəni tamamlamaq üçün bir ildən sonra yenidən qayıdacaq.

Ühüdün qanlı gündüzü beləcə sona yetdi. Məkkəli qadınlar goreşən xılı kimi müsəlman cəsədlərinin üstünə töküldü. Şərqşayağı qələbə məstliyi başladı. Cəsədlərin dodaqları, qulaqları, burunları, cinsi orqanları kəsilib götürüldü. Əbu Süfyanın arvadı Hind hətta Həmzənin qara ciyərini çıxarıb şaşqın məkkəlilərin gözü qabağında çeynədi. Sonra o, Ühüd dağına qalxıb qaranlığa

qıyya çəkdi:

- Bədr gününün əvəzini sizə qaytardıq. Atamın, qardaşımın və oğlumun dərдинə dözə bilmirdim. İndi ürəyimə sərin su çilədim. Qara ciyərini dartıb sinəsindən qoparanda Hənzə mənim qəlbi-mə məlhəm qoydu.

Məkkəlilərin qələbəsi ərəb anlayışında tamamlanmışına görə sonrakı qisasa yer qalmamışdı. Bununla belə, qüreyşilərin qoşunu geriye üz tutanda Məhəmmədin (s.ə.) heyrətinin hüdudu olmadı. İslam, Allah dövləti təhlükədən sonuşmuşdu. O hətta döyüş meydanına hakim idi. Döyüşçülər yorğun-argın geri Mədinəyə qayıtdılar.

Ertəsi gün isə, yaralara baxmayaraq, Peyğəmbər (s.ə.) atını minib bir neçə dostu ilə səhraya çapdı. Bu, nümayiş idi, göstərmək istəyirdi ki, döyüşü uduzmayıb.

Ancaq Ühüd məğlubiyyət idi və məğlubiyyət olaraq qalırdı, məğlubiyyətin digər nəticələri də özünü göstərməliydi. Səhranın indiyə qədər Məhəmmədə (s.ə.) bel bağlayan qonşu tayfaları üsyan qalxışdılar. Səhra vadilərində Peyğəmbərin (s.ə.) nümayəndələrini öldürdülər. Ümumi üsyan qorxusu vardı. Yalnız mühacirlərin və ənsarların Peyğəmbərə (s.ə.) inamı laxlamamışdı. Açıq görünürdü ki, Ühüd döyüşü Peyğəmbərin (s.ə.) iradəsi əleyhinə olmuşdu. Onun planına əməl edil-səydi, şəhərdən çıxılmasaydı, müsəlmanlara bu məğlubiyyət üz verməzdi. Əgər büt-pərəst sürüsü kimi qarətin üstünə tökülüşməsəydilər, hətta döyüş meydanında da məğlubiyyətdən qaçmaq olardı. Ona görə də Allaha və Onun Peyğəmbərinə (s.ə.) heç cür irad tutmaq olmazdı.

Yəhudi və münafıqlar düşərgəsində isə əhval-

ruhiyyə başqa idi. Bunlar intiqam saatının yetişdiyini güman edirdilər. Qüdrətli tayfalardan olan Bənu Nadir və Abdulla ibn Übey arasında çox gizli danışıqlar başladı. Qəsd tam gedişində idi. Məqsəd Peyğəmbəri (s.ə.) qətlə yetirmək və mühacirləri qovmaq idi. Bu işdə Abdulla iki min adamla inamlılara qarşı çıxacağını yəhudilərə vəd etmişdi.

Plan pozuldu. Məhəmməd (s.ə.) sui-qəsdən xəbər tutdu və başqalarının timsalında dərs verməyi kəsdi. Yeni dövlətin başçısı kimi qərar verdi ki, bənunadirlər durmadan ölkəni tərk etsinlər. Təbii ki, yəhudilər boyun qaçırdılar və bənu-kaynukalar kimi öz qəsrlərinə, Zəhra qalasına qapandılar. Onlar eyni zamanda Abdullaya və Mədinənin digər yəhudi tayfasına, bənuqüreyzalara elçi göndərdilər, onların hər ikisindən kömək və himayə dilədilər. Onlar isə təhlükə anında birləşib Peyğəmbərə (s.ə.) qarşı çıxmaqda yenə öz bacarıqsızlıqlarını göstərdilər. Qüreyzalar və münafıqlar sıxışdırılanların təkliflərini qəbul etmədilər, heç bir danışığa getmək istəmədilər. Abdulla özünün iki min adamını bir yerə yığana qədər Məhəmməd (s.ə.) qəsri mühasirəyə aldı. Burda ona yeni bir qələbə əta edildi. Nadir tayfasının döyüşkən olmadığı üzə çıxdı. Onlar tezliklə təslim oldular. Mühasirə yalnız səkkiz gün çəkdi ki, burada da bir ox belə, atılmadı. Həyatlarını və atalarının dinini qorumaq xatirinə yəhudilər Mədinə şəhərini tərk etdilər və ömürlük səhralara düşdülər. Həyatlarının qiyməti çox baha başa gəldi. Sərvətləri, iri xurma bağları, əkin sahələri, böyük bir tayfanın bütün var-dövləti qaliblərin əlinə keçdi. Bənunadirlər yalnız quru canlarını və atalarının qədim inamlarını sürgünlüyə götürə bildilər. Peyğəmbər (s.ə.) onlara şans verdi. Peyğəmbərin

(s.ə.) dinini qəbul etməyə hazır olanlar bütün var-dövləti ilə şərəfət içində şəhərdə qala bilərdi. Fə-qət yəhudilər talelərinə boyun əydilər və Pey-ğəmbərin (s.ə.) təklifindən yarınmadılar.

Deməyə dəyər ki, Bənu Nadir kimi həddən artıq zəngin tayfadan vur-tut ikicə adam dinini dəyişdirməyə qərar verdi. Peyğəmbər (s.ə.) onları yetərincə mükafatlandırdı. Qovqunların sərvəti ən mömin və ən kasıb mühacirlərə paylandı.

Qanlı Ühüd məğlubiyyətinin yerini Məhəmməd (s.ə.) beləcə doldurdu, öz ardıcıllarını beləcə mükafatlandırdı və Allahın və Onun Rəsulunun (s.ə.) qüdrətinə inanmaq istəməyənlərin hamısını şəhərdən çıxartdı.

Və bir vaxtlar yəhudilərin üç böyük və köklü tayfasından indi Mədinədə vur-tut biri yaşayırdı, bənuqüreyzalar, tam qorxu və dəhşət içində, dinin və var-dövlətinin üstündə əsə-əsə.

Amma tezliklə onların da vaxtı çatmalıydı.

PEYĞƏMBƏR HÖKMRANLIQ EDİR

*Dünyada ən yaxşı şey əmr-
dir.*

Burte¹

Zaman keçdikcə Mədinədə həyat özünəxas formalar kəsb edirdi. Kiçik, anarxist səhra respublikasından, az qala bir gecənin içində, despotik idarə olunan vahid bir dövlət quruldu. Ühüd məğlubiyyəti öz ziyanlı təsirini uzun müddətə göstər-mədi. Məhəmməd (s.ə.) hakimiyyətin cilovunu əlində bərk-bərk saxladı. Daxili düşmənlərin sayı getdikcə azalır, möminlərin hakimiyyəti getdikcə boy verirdi.

Yaraqlı döyüşçülər Mədinənin küçələrini dol-durmuşdu. Onlar cahil bədəvilərin köçəri tayfalar üzərindəki qələbələrindən danışır, döyüşlərdən gətirdikləri zəngin qarətdən, səhrada yaydıqları qorxudan və onlara şan-şöhrət və zəfər bəxş edən Allahın sonsuz qüdrətindən söhbət salırdılar. Pey-ğəmbər Şəhərinə indi möminlik və qarət hərisliyi hakim kəsilmişdi. Xurmalıqların və geniş zəmilə-rin ağuşundakı Mədinə onlarınki idi və islamın sərvəti günü-gündən artırdı. Bir vaxtlar həzrəklə-rin və əfslərin yetərli barbar yəhudi tayfaları ilə sonsuz düşmənçiliklərə duruş gətirmədikləri yer-də indi Peyğəmbərin (s.ə.) əyilməz iradəsi ilə də-mir intizam, dinclik və rifah hökm sürürdü.

Peyğəmbər (s.ə.), şəhəri zəfər çələnginin məstində qoymadı. O yenə də döyüşçüləri topladı, yenə də çöllərə qarət yürüşləri göndərdi. Hər-dən özü də zirehini əyninə geyindi, Peyğəmbərin

¹ **Burte** – Herman Burte (15.02.1879-21.03.1960), alman yazıçısı, şairi və dramaturqu.

(s.ə.) bayrağını dalğalandırıb haqq olan inamı qılinc və sözlə yaymaq, özü və möminlər üçün qarət əldə etmək məqsədilə səhralara at çapdı.

Məhəmmədin (s.ə.) qüdrəti sonsuz idi. Ərəblər arasında ilk insan idi ki, sözünün gücü ilə qan qohumluğunun bağlarını sındırmaq kimi böyük bir iş görmüşdü. Haçansa, elə lap bir neçə il öncə Məhəmməd (s.ə.) qohumu öz umuduna buraxana qədər hər fədanı öz üzərinə götürmüş haşimilərin yenilməz soy düşüncəsi sayəsində sağ qalmışdı. İndi o, qan qohumluğunun bağlarını qırıb atdı. Tayfa Allah sözündən yüksəkdə durardısı, islam iqtidar ola bilməzdi. Yabancı döyüşkən tayfalar da, uzaq oazislərdə, böyük çölün hər yerində indi Peyğəmbərin (s.ə.) ayrı-ayrı təəssübçüləri yaşayırdı. Bəziləri öz inamını gizlədirdi, Peyğəmbər (s.ə.) buna da icazə verirdi. Zira Peyğəmbərə (s.ə.) inanmağa başlayan kəs şeyxin hakimiyyətinə boyun əymirdi, tayfa ağsaqqaları xalqın taleyi barədə məşvərətə oturanda o, rişxəndlə gülməyi bacarırdı, çünki indi tayfanın qədim haqqından daha böyük bir haqqa xidmət edirdi.

Məhəmməd (s.ə.) insanlardan yapışmağın və onları vadar etməyin yolunu bilirdi. Kim ona inanırdısı, ona xidmət etməliyi və kim ona xidmət edirdisə, ataların qanunundan, tayfanın qanunundan əl çəkməliyi. Məhəmməd (s.ə.) getdikcə beləcə gizli bir təşkilat yaratdı ki, o da bütün Ərəbistan çöllərinə yayıldı. Bunlar hakimiyyətin yalnız damlaları idilər ki, onları da o, sonralar ərəb tayfalarının böyük ümmanına qatmalıydı. Öz gizli ittifaqının bütün tayfalar arasına səpələnmiş üzvlərindən o, çöllərdə baş verənlərdən xəbər tuturdu, düşmənin niyyətindən hali olurdu, karvanların hansı yolla gedəcəyini, ucsuz-bucaqsız ölkənin harasında Allahın rəhminin və zəngin qarətin

onun yarağının zəfərini gözlədiyini öyrənirdi. Sonra o özünün döyüşçü dəstəsi ilə yürüşə çıxır, şimşək yeyinliyi ilə zəfər çalıb geri Mədinəyə qayıdırdı. Hər uğurlu yürüş ona səhrada yeni-yeni tərəfdarlar qazandırır və döyüşçüləri arasında bölüşdürdüyü qarət ona ənsarların və mühacirlərin sədaqətini təmin edirdi. Beləcə o, əl-qolu açılaraq hökmranlıq edirdi, çünki ilk insan kimi tayfanın haqqından daha güclü bir haqqı qururdu.

Tayfaların qədim qanunları Mədinənin hər yerində pozuntuya düşər olurdu. Abdulla ibn Übey qohumluq bağlarını şaşqınlıqla bərpa etməyə çalışırdı. Fəqət Peyğəmbərin (s.ə.) təsiri hər şeydən güclü idi. Yürüşə gedən və qələbələrinin qarətini Mədinədə öz aralarında bölüşən gənclər daha qocaların sözünə qulaq asmırdılar. Onlar Peyğəmbərin (s.ə.) sözü ilə oturub-dururdular. Zira Peyğəmbərin (s.ə.) kəlamına, onun hər şeyi ehtiva edən böyük haqqına Abdulla və münafıqlar heç nəyi qarşı qoya bilmirdilər. Peyğəmbər (s.ə.) hökmranlıq etdiyi yerdə köhnə qaydalar ağır-ağır ölürdü. Ona görə də Peyğəmbər (s.ə.) münafıqlərə qarşı mübarizə aparmırdı, zira bilirdi ki, zaman və qələbələr Mədinədə onun xeyrinə işləyir.

Peyğəmbərin (s.ə.) yengiləri, onun yürüşlərdən gətirdiyi zəngin sərvət, qovulmuş yəhudilərin var-dövləti ki, onu da o möminlərə paylayırdı, şəhərin simasını dəyişdirirdi. Bir-iki zənginin mərhəmətindən dolanan didərginləşmiş, müflisləşmiş, ac-yalavac və vətənsiz qaçqınlar indi şəhərin ümumi mənzərəsində gözə dəymirdilər. Qarətlər və qovulmuş yəhudilərin sərvətləri keçmiş yolçuları varlandırmışdı. İndi onların xurma ağacları, əkin sahələri və qızılları vardı. Onların var-dövlətinin qədərini heç kəs bilə bilməzdi, çünki Peyğəmbərin (s.ə.) qüdrəti daim artırdı və qüdrəti də

möminlərin var-dövləti idi. Möminlər illər uzununu hər cür əzab və işgəncələrə məruz qalmışdılar. Qısnanlıb qovulmuş, əllərində olan var-dövlətlərini və sabaha umudlarını itirmişdilər. İndi Allahın mərhəməti onların üstünə qonmuşdu. Peyğəmbər (s.ə.) onları iqtidara və var-dövlətə çatdırırdı və onlar haçansa gördükləri böyük əzabların yetərincə mükafatını almaqda idilər. Peyğəmbərin (s.ə.) mömin şəhəri asta-asta kiçik Babilə çevrilməyə başlayırdı. Müsəlmanlar yaşamın sevincinə aludə olurdular, Mədinənin küçələrindən şərab axırdı, hər evdən mahnı səsləri gəlirdi və mömin döyüşçülər yabançı qul qadınların gözəlliyindən məst olurdular. Azarlı oyunlarda külli miqdarda pullar uduzulurdu. Yengili mühacirlər həyatlarından ləzzət almağa başlayırdılar.

Peyğəmbər (s.ə.) yaşamın sevincini möminlərə rəva görürdü. Onun uğrunda çəkdikləri əzablara bələd idi, bilirdi ki, hər kəs peyğəmbər ola bilməz, hər kəs ibadəti Yer üzündəki digər şeylərdən çox sevə bilməz. İslam xristianlıq deyildi və Peyğəmbər (s.ə.) asketizmi təbliğ etmirdi. Amma onu da bilirdi ki, həyatın sevinci yaşam gücünü iflic edir. «Xoş rayihələr, qadın və öncə də namaz» Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli şeyləri idi. Ona görə də bu üç şeyi o, möminlərə bəxş etmək istəyirdi. Səpmələr Allah dövlətini məhvə sürükləyərdi və Məhəmməd (s.ə.) öz sadıqlərinin həyat eşqini get-gedə, addım-addım cilovlamağı qərara aldı. Beləcə ağır-ağır, həmişə anın hökmündən doğularaq bir sıra qanunlar yarandı ki, onlar da kiçik Babilə ciddi adətlərin boyunduruğu altına soxmalı oldu. Bu qanunlar həmişə çərçivədən çıxan bir olay münasibətilə bəyan edildi. Məhəmməd (s.ə.) bunun üçün əvvəlcə aqillərin təminatını alırdı.

Məsələn, hansısa mömin şəxs qəfil baş qaldır-

miş oyun azarında özünün ağır çöl yürüşlərindən əldə etdiyi var-dövlətinin hamısını dinsizin birinə uduzanda Məhəmməd (s.ə.) sadıqlərini başına topladı, bu üzüntülü olayı onlara çatdırdı, sonra isə oyunu əbədi yasaqladı. Başqa bir vaxt möminlərdən kimsə tam sərxoş halda namaza gələndə və iştirakçıları acıqlandıraraq Peyğəmbərin (s.ə.) moizəsinə mane olanda içkini həmişəlik qadağan etdi (5,92). Peyğəmbər (s.ə.) öz şəhərinin həyatını beləcə tənzimləyirdi. Amma bu düzəni təmin etməli olan qanunlar əbədi yaşadı və müsəlmanların həyatına hakim kəsildi. Sonralar onlar islamın bütün mənəvi görkəmini qəlibləşdirdi.

İçkinin, oyunun, rəqsin, səsini başına çəkib oxumağın və bir çox digər vərdislərin yasağı beləcə yarandı. Lakin Peyğəmbər (s.ə.) həmişə möminlərə rəhm etməyə çalışırdı. İstəmədi, şəhəri monastra bənzəsin. Məsələn, cənnət qapılarından içəri keçmək üçün Məhəmməd (s.ə.) kimi fədali ömür sürmək hər kəsin üzünə açıq idi. Fəqət bu, Peyğəmbərin (s.ə.) mütləq tələbi deyildi. Zira Peyğəmbər (s.ə.) bir şeyi bilirdi və onu tez-tez təkrarlayırdı: *«İnsan təbiəti zəifdir və vaxt gələcək, cənnət qapısından keçmək üçün buyruqların ondabirinə əməl edilməsi yetərli olacaq»*.

Peyğəmbərin özünü isə nə hakimiyyət, nə də var-dövlət dəyişdirdi. Doğrudur, hər yürüşdən, hər döyüş əməliyyatından o, qarətin beşdəbirini özünə götürürdü, çünki zəfəri qazanan, döyüşçülərin cəsurluğu yox, onun duaları idi, lakin bu beşdəbirin özünü də o, kasıblara paylayır, yaxud ən möminlərə və cəsurlara mükafat verirdi.

Özünün həyat tərzini dəyişdirmədi. Keçmişin kasıblıq, əzab-əziyyətli çağlarındakı kimi Peyğəmbər (s.ə.) səhərin alatoranında ayağa durar, özü həyəti süpürər, paltarlarını yamayar və sübh

namazını qıldadı. Sonra mömin əshabələri gələrdi, o da onlarla din barədə söhbət edərdi, sədəqə paylanardı və gələcək hərbi yürüşlər müzakirə olunardı. Hər gün məscidin həyətinə özünün nimdaş paltarında məhkəmə qurar, yersəl və göysəl məsələlərdə ən ali məqam kimi hökmlər verərdi.

Mömin döyüşdaşları onun hökm və kəlamlarını toplayardılar. Onlar sonradan islam şəriətinin özülünə çevrildilər. Quranın ayələri də ciddiliklə qeydə götürülürdü. Vəziyyətə uyğun olaraq əvvəllər Quran səhranın primitiv tərzində ölü heyvanların bel gönünə, sonralar aşılannamış kobud dəriyə, axırda isə perqamentə yazılırdı. Ayrı-ayrı ayələr qutulara qoyulub Peyğəmbər (s.ə.) övrətlərinin komalarında saxlanılırdı. Lakin əksər ənsar və mühacirlər Quran ayələrini əzbər bilirdilər, onları başında saxlamayanlara isə kasıb müsəlmanların yanına getmək yolu açıq idi ki, onlar da cüzi bir məbləğə Quran ayələrini can-başla söyləməyə hazır idilər. Peyğəmbərin (s.ə.) günü məhkəmə hökmləri, hərbi yürüş planları, mömin ibadətlər, moizələr və vəhylərin bəyanı ilə keçirdi. Ancaq adi əl əməyi də ona ləzzət verirdi. O, kütləvi işlərdə yaxından iştirak edir, yaşının keçməsinə baxmayaraq özü əlinə bel alır, mömin ayələri avazla oxuyub tənbəlləri ruhlandırır. Öz varlığındakı paklığı, ayıq, fantaziyasız möminliyi tərəfdaşlarının gözü önündə qabartmırdı. Peyğəmbərin (s.ə.) həyatı çox dinamik, Mədinədəki yaşam yolu enerji ilə dolu idi. İrəliləyişinin tez-tez bir-birini dəyişən ayıq mərhələləri insanlar və gördüyü iş barədə hökm çıxarmaqda onun ətrafını çətinliyə salırdı.

Hakimiyyəti, zənginliyi, taleyinin qəfil dönüşünü Peyğəmbər (s.ə.) nəsə mütləq labüdlük kimi

qəbul edirdi. Allah ona səhraya hakimliyi vəd etmişdi, Allah onu son peyğəmbər kimi dünya üzünə bəxş etdi, deməli, o, hadisələrin bu cür inkişafına heyvətlənməməliydi, sevincin quluna çevrilməməliydi yalnız ona görə ki, Allahın buyruğu yerinə yetmişdi. Bunun özü imanın kəməliyinin nişanəsi olardı. Ühüddəki kimi yalnız qoşun və Allah dövləti təhlükədə olanda, islamın bütün binasını uçmaq qorxusu hədələyəndə Peyğəmbər (s.ə.) əllərini Göyə qaldıraraq Allahın vədini Onun yanına salardı.

- *Ya Külliqadir, - deyərdi, - bizə yardımçı ol, yoxsa Sənə ibadət etməyə adam tapılmayacaq.*

Məkkədəki kimi Mədinədə də Peyğəmbərin (s.ə.) qapısı hər kəsin üzünə açıq idi. Bütpərəstlər, müsəlmanlar, xristianlar və yəhudilər hər an onun evinə gələ, ona sual verə və onunla bilgili mübahisələr apara bilərdi. Peyğəmbər (s.ə.) dörd yanına sipər çəkməmişdi, nə Allahın Rəsulu (s.ə.) kimi, nə də dövlət başçısı kimi. Xalqla qaynayıb qarışmışdı və xalq onun haqqında hər şeyi soruşa bilərdi. İslam teokratik demokratiya idi. Dinə ən çox inananların gecə yarısı Peyğəmbərin (s.ə.) qapısı ağzını kəsdirib onun hansı qadının yanında qaldığını və orada nələrin baş verdiyini öyrənmə maraqlarını dəf etmək yalnız böyük zəhmət və xüsusi qanunlar hesabına başa gəlirdi. Zira Peyğəmbər, Allahın Rəsulu (s.ə.) imanlıların çoxu üçün başqalarından yalnız bir şeylə fərqlənən insan idi ki, onun hərdən Allahın kəlamını qəbul etmək ixtiyarı vardı.

Allahın kəlamı isə dəyişmişdi. Bu kəlam Məkkədə Allaha inancı bəyan edirdi. Mədinədə Allah kəlamı Allah dövlətini qururdu. Quranın üslubu da dəyişmişdi. O, daha alovlu xəbərdarlıqları və tapınışları ehtiva etmirdi, indi yalnız qanunları

bəyan edirdi. Qanunun deyimi isə aydın və səlis idi. Dəyişməz qalan təkcə ifadənin gücü, dəmir cümlələrin zərbəsi idi, dəyişməz qalan Allah kəlamlarını kiçik ayələrdə Məhəmmədə (s.ə.) gətirən Ulu Mələyin nazilliyi idi. Və zaman keçdikcə Ulu Mələk, Peyğəmbər (s.ə.) üçün gündəlik təzahürə çevrildi. Peyğəmbər (s.ə.) yığıncaqlarda, evdə, səhrada at belində olarkən Ulu Mələk yalnız ona görünərək peyda olurdu. Hərdən insan surəti, Peyğəmbərin (s.ə.) dostlarından birinin, mömin Dəhi əl-Kəlbinin surətini qəbul edirdi. Peyğəmbər Ulu Mələyi istənilən libasda tanıyırdı, onunla danışır, buyruqlarını qəbul edib qovurucu ayələrin amansız hökmlərini mömin bəşəriyyətə yayırdı.

Möminlərin dövrəsində Allahın Rəsulu (s.ə.), yeni dövlətin hakimi Məhəmməd Mədinə şəhərində beləcə yaşayırdı. Özünü mömin baxışlara fəda etməyə Peyğəmbərin (s.ə.) çox az vaxtı olurdu. Allah dövləti təhlükədəydi. Səhranın oüzündə bərqli Məkkə şəhəri zəfərlə hədə-qorxu gəlirdi. Hər gün namazda Peyğəmbər (s.ə.) üzünü həmin şəhərə tuturdu, hədələrlə dolu bu yenilməz şəhərə.

Ühüd savaşında Əbu Süfyan hayqırmışdı:

- Bir ildən sonra gəlib yalançı peyğəmbəri məhv edəcəm.

Şərtləşdirilmiş barış ili tezliklə arxada qaldı. Peyğəmbər (s.ə.) cümqayğı içində bitkisiz qum təpələrinə baxırdı ki, həmin təpələrin də arxasından qüreyşilərin qoşunu tezliklə peyda ola bilərdi. O, yenidən öz ata-babasının şəhərinə qarşı döyüşməli olacaqdı və bu savaşın sonucundan da indi həmişəkindən daha çox Allah respublikasının taleyi, islamın taleyi asılı idi.

XƏNDƏK VƏ BOLLUCA YƏHUDİ

*Allah kimi istəyirsə,
bəlanı ona göndərir.*

Hebr 12, 6¹

Peyğəmbər (s.ə.) Bənu Nadir camaatını öz dövlətinin şəhərindən qovanda onlar uzaq tayfalarda qorqu və himayə tapmaq üçün səhraya üz tutdular. Mədinədən bir neçə günlük məsafədə oazislərin tacı, çiçəklənən səhra koloniyası Heybər yerləşir. Heybər çöllərində zənginlik və bərəkət qərar tutmuşdur. Orda xurmalar kölgəsində yaşayan kübar və cəsur döyüşçülər yəhudilər idi. Heybər camaatı qorxmaz və alicənab olsalar da, kübarlıqda bənunadirlərə çatmazdılar. Ərəbistanın yəhudi tayfaları arasında bənunadirlər bəşəriyyətin tərəqqisi sayılırdı, çünki əfsanələrə görə onlar birbaşa Harun peyğəmbərin, yəhudilərin ali kahinlərinin törəmələri idilər. Ona görə də Heybər camaatı bənunadirləri şərəflə qəbul etdi. Onlara torpaq və xurma ağacları ayırdılar, ev tikdilər, onları silahın gücü ilə qoruyacaqlarına söz verdilər. Zira Heybərdə Harun peyğəmbərin nəslinə hörmət bəsləyən mömin yəhudilər yaşayırdı. Bir şey də vardı ki, Heybər camaatı Harun peyğəmbərə nə qədər yüksək ehtiram bəsləyirdisə, səhranın ən kübar tayfasını alçaltmış yalançı peyğəmbərə ondan ikiqat çox kin bəsləyirdi.

İndi Heybərin sakinləri öz elçilərini küləyin bütün istiqamətlərində yəhudi tayfalarının, səhranın dost sayılan bütün qəbilələrinin yanına gön-

¹ **Hebr** – İncildə (Yeni Öyüddə) “İbranilərə məktub bölməsi. Bax: Die Biebel. Deutsche Biebelgesellschaft Stuttgart, 1987. “Das Neue Testament, səh. 280.

dərdi. Qorqu və sığınacaq istəmək üçün qonaq kimi şəhərə gəlmiş, sonra ev sahiblərini qovub çıxarmış, onların sərvətini ələ keçirmiş və özünün yəhudilərə təklif etdiyi andların hamısını pozmuş Mədinə hökmdarının dönüklüyü barədə onlar hər yana car çəkirdi. Yəhudi və ərəb bədəviləri bu sözlərə şaşqınlıqla qulaq asır, başlarını bulayıb Peyğəmbərin (s.ə.) davranışını yamanlayırdılar. Amma elçilər qisas və davadan söhbət salanda çiyinlərini qayğılı-qayğılı çəkib deyirdilər:

- Biz kasıb, sadə bədəvilərik, sizin davanın bizə nə dəxli? Əgər həyatımızı, dövlətimizi və atlarımızı risqə qoyuruqsa, onda qarətin bir hissəsini bizə boyun olun və həmin payın xeylisini əvvəlcədən ödəyin.

Heybərin mömin camaatının nifrəti o qədər böyük idi ki, səhra xalqlarını döyüşə ruhlandırmaq üçün onlar öz xurma bağlarının məhsulunu girov qoydular, bu yolda pullarını da əsirgəmədilər.

Səhra tayfalarının sayı-hesabı bilinməz və onların şeyxlərinin tamahı hüdud tanımaz. Heybərin qızılı onlara yetərli olmadı. Bu vaxt mömin yəhudi Hüvay və onunla birlikdə Kinana ibn Hüzeyma, Hənka ibn Qeys və Hənifə Əbu Əmr baş qaldırdılar. Onların dördü də Məkkəyə yortdu. Məkkədə qızıl vardı və Məkkədə Məhəmmədə (s.ə.) qarşı nifrət daha güclü qorlanırdı. Məkkədə onlar Əbu Süfyanın yanına gəlib dedilər:

- Ya Əbu Süfyan, sənin dinin Məhəmmədin dinindən üstündür və sənin qılncın onun qılncından güclüdür. Biz əl-ələ verib Məhəmmədə qarşı vuruşmaq istəyirik, çünki biz də ona sənin kimi nifrət edirik!

Onda Əbu Süfyan yəhudilərlə ittifaq bağladı.

Həmin andan etibarən səhra ilə qızıl axdı.

Tayfalar baş qaldırıb səhra qarətçisi Məhəmmədi məhv etmək üçün allahların hamısına and içdilər. Əbu Süfyanla yəhudi xalqı qələbəyə əmin ola birlərdi. Lakin Əbu Süfyan tacir idi və ticarət onun üçün müharibədən daha önəmliydi. Buna görə də o, ziyarət ayının sonunu, böyük bazarlığın axırını gözlədi. Yalnız bundan sonra tayfaları döyüşə topladı.

İndi Mədinənin üstünə əzəmətli bir qoşun yeri yirdi. Əbu Süfyan on min adam aparırdı. Min üçyüz adamlıq savaşın özü böyük hadisə sayıldığı bir məmləkətdə on min nəfərlik qoşunu indiyə qədər hələ görənlər olmamışdı. Qoşun zəfər nəğmələri ilə səhraya yola düşdü. Hər şeyx, hər başçı – istər ərəb olsun, istər yəhudi – qarətdən öz payının nə qədər olacağını əvvəlcədən hesablayırdı. Qoşunun başında isə bütün ərəblərin ən kübarı Əbu Süfyan, onun yanında da müharibədən gözəl baş çıxaran məkkəlilər – Xalid ibn əl-Valid və Əmr ibn əl-As at çapırdı. Böyük qoşunun bu üç başçısı Peyğəmbəri (s.ə.) məhv etmək üçün Mədinəyə yürüş edirdi. Həç biri ağına gətirmirdi ki, hər üçünün taleyi bir vaxt Məhəmmədin (s.ə.) adı ilə sıxı bağlı olacaq. Çünki Həməzənin qara ciyərini çeynəmiş Hindin və Əbu Süfyanın oğlu Müaviyə islamın beşinci xəlifəsi, xəlifətin ən şövkətli sülaləsi əməvilərin banisi oldu. Asiya və Afrika, Bizans və Persiya üzərindəki böyük qələbələrə görə islam kübar süvari Xalid ibn əl-Validə və Hətere oğlu hiyləgər diplomat və şair Əmr ibn əl-Asa minnətdar olmalıdır. O qələbələrə ki, yalnız onlar Peyğəmbərin (s.ə.) dünya hökmranlığının, xəlifələrin dünya ağalığının bünövrəsini qoydu. İndi onların hamısı Peyğəmbəri (s.ə.) və Mədinə şəhərini məhv etmək üçün onminlik ordunun başında çöllərə tökülmüşdü.

Özünün səhrada səpələnmiş gizli tərəfdarlarından Peyğəmbər (s.ə.) qoşunun yaxınlaşmasından xəbər tutdu. Bu xəbərin Mədinədə yaydığı qorxu ölçüsüz idi. Gözəl qaravaşları unutmuşdular, yaşamın izimli və yasaqlı sevinci daha yada düşmürdü. Yalnız bütün Ərəbistanın indiyə qədər gəlib-keçmiş qoşunlarının hamısından qat-qat çox olan bu böyük ordu haqqında düşünürdülər. Təcürbəli döyüşçülər, nəhəng süvari igidlər, hətta Məhəmmədin (s.ə.) özü də çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. Doğrudur, Məhəmməd (s.ə.) bilirdi ki, Allahın şəhəri çökə bilməz, amma özü öz kəlamını xatırlayırdı: ***«Əvvəlcə dəvəni ağaca möhkəm bağla, sonra onu Allahın qorqusuna tapşır»***. İndi dəvəni bağlamalı olduğu bu ağacın harda bulunduğunu Məhəmməd (s.ə.) də bilmirdi. Ərəblərin bildiyi bütün döyüş vasitələri, bütün müdafiə növləri bu azman orduya qarşı gücsüz idi. Düşmənin qarşısına açıq döyüşlə çıxmaq olmazdı. Bəlkə də dar küçələrdə döyüşüb qəsrlərə çəkilsəydiniz, amma bütün bu imkanların heç birində xilas adlı şey yox idi. Qəsrlərə gəldikdə isə Mədinə şəhəri tamamilə müdafiəsiz idi. Şəhərin qala divarları yox idi; ümid təkcə təpələrin, qayaların və yarpaqların təbii siperinə qalmışdı. Mədinə şəhərinin üç tərəfi bu yolla qorunurdu, dördüncü tərəf isə düşmənin üzünə geniş şəkildə, dümdüz, bomboz açıq idi. Qoşun burdan maneəsiz-filansız şəhərə soxula bilirdi. Bu azman orduya qarşı necə qorunmağın yolunu bilən yox idi. Mədinədə qorxu, dəhşət və şaşqınlıq hökm sürürdü. Peyğəmbərin (s.ə.) döyüşçüləri primitiv döyüş tərzinə öyrəşmişdilər, yüksək savaş birliyindən heç kəsin xəbəri yox idi və ərəblərdən heç kim indiyə qədər onminlik qoşun görməmişdi.

Amma islam təkcə ərəblərin dini deyildi. İs-

lam dünyanın bütün xalqlarına üz tutmuşdu və Peyğəmbərin (s.ə.) şəhərində bir çox xalqlar təmsil olunmuşdu. Bir dəfə Peyğəmbər (s.ə.) böyük hicrətdən sonra yorğun-arğın Quba kəndinə çatanda onun yanına Salman Farsi adlı əcnəbi bir qul gəlmişdi. O, islamı qəbul etdi və tamhüquqlu, azad üzv kimi imanlılar icmasına qəbul edildi. Həmin fars indi Allah dövlətini xilas etməli oldu. Salman çoxgəzmış və təcrübəli adam idi. Onun yolu Persiyadan və Bizansdan, qədim dünyanın döyüşkən mədəni dövlətlərindən keçmişdi. Orda o təkcə monastrlara baş vurmamış, təkcə xəyalçılarla vaizləri görməmiş, həm də Bizans imperatorunun qoşunlarının İran çölləri ilə necə yeriməsini, müqəddəs odun döyüşçülərinin Roma səltənətinin qalalarını necə mühasirəyə aldığını müşahidə etmişdi. Cəsur döyüş yürüşlərindən və müharibə bicliklərindən çox eşitmişdi. Onların hamısını özünün ağıllı fars başına yığmışdı. İndi bu onun işinə yaramalı oldu. Peyğəmbərin (s.ə.) hüzuruna yollandı və ona ağıllı bir məsləhət verdi. Mədinəyə açıq olan həmin o enli çöldə dağın birindən o birinə qədər enli bir xəndək qazılmalı idi. Həmin xəndəyin arxasında Peyğəmbərin (s.ə.) qoşunu gözləməliydi. Bu xəndək Mədinənin zəbtinin qarşısını almalıydı. Primitiv ideya idi. Bizansın, yaxud İranın böyük hökmdarlarının sərkərdələri yazıqlana-yazıqlana bunun üstünə nə gülərdilər! Amma təklif Peyğəmbərin (s.ə.) xoşuna gəldi. Həmin an işə başladı. Gecə-gündüz durmadan qazdılar. İşə Peyğəmbərin (s.ə.) mühəndisi Salman başçılıq edirdi, Peyğəmbər (s.ə.) özü isə adi fəhlə kimi kömək edirdi. Axır ki, böyük xəndək hazır oldu. Mədinəni o, çöl və səhralar aləmindən ayırdı. Kiçik qoşun onun arxasında düşərgədənib həyəcanla rəqibi gözlədi.

On min qoşun zəfər əzmi ilə ağır-ağır yaxınlaşdı. Tezliklə o, Mədinənin qəsrlərini gördü, qələbəni duyub qarət eşqilə titrədi. Əbu Süfyan qabaqda gedib hər yana göz gəzdirirdi. Birdən o, uzaqdan qərribə, çaşdırıcı bir şey gördü. Yaxınlaşanda gözüne enli bir xəndək sataşdı. Əbu Süfyan yaxşı tacir idi, lakin ağıllı deyildi və döyüşdən başı çıxmırdı. Gözlənilməz sipər onun aqlını qarışdırdı. İndiyə qədər belə şey görməmişdi. Xəndəyin qırağında ifliclənmiş kimi dayanıb maddım-maddım üzə baxdı. Rəqibin hiyləsi onu açıq-aşkar çaşdırmışdı. Arxasında on minlik qoşun vardı, o da eynilə mat-mat xəndəyə baxırdı və öz rəhbəri kimi donub qalmışdı. Xəndəkdən necə keçib gedəsən? Özlərini sərt döyüşə, cəsur süvarilərin ağayana müdafiəsinə hazırlamışdılar. Bəs xəndək? Bu, sadə səhra cocuqlarının düşünmə imkanından yüksəkdə idi. Onlar məst olmuş kimi birbirilərinə baxırdı, çarəsiz-çarəsiz başlarını yırğalayırdı. Ərəbin müharibə sənətində xəndək nəzərdə tutulmurdu. Onunla neyləmək lazım olduğunu bilən yox idi. Toyuq təbaşir cızının önündə donub qaldığı kimi, qoşun da hipnozlaşmış təki xəndəyin qırağına mıxlanmışdı. Gərək bu şaşqınlığı əvvəlcə içində əridəydin, sonrakı tədbirlər barədə axırda da düşünmək olardı.

Bu, sadə bədəvi üçün səciyyəvi olan bir məzhəkədir. Gözlənilməz xəndək doğrudan da on min nəfərin qalibanə döyüş yürüşünün qarşısını kəsdi. Hələ də şaşqınlıq içində çadır qurdular və başqa əlac qalmadığına görə şəhəri mühasirəyə aldılar. Zira əslində on min bədəvi xəndəyə qarşı nə tədbir görə bilərdi? Onlar üçün müharibə çöldə açıq döyüş demək idi. Bu, kəsilən yerdə onların ağılı da kəsilirdi. Xəndəyin arxasında Peyğəmbərin (s.ə.) qoşunu keşik çəkir, gözlənilməz uğura

sevinir və nələrin baş verəcəyini gözləyirdi.

İndi baş verənlər isə qədim ərəb bahadırlarının igidlik döyüşünə az bənzəyirdi. Məkkəlilər, yəhudilər və bədəvilər hər gün xəndəyin qırağında peyda olurdu. Onlar möminlərin qoşununu gücləri gəldikcə və hər cür səs çalarında söyürdülər.

- Əgər xəndək dalında gizlənirsinizsə, - gurdlayırdılar, - sizin haranız döyüşçüdür? Bu, ərəbə xas olan müharibədir? Atalarımız, yaxud babalarımız belə döyüşüb? Siz ərəb deyilsiniz, qorxaq tulasınız! Keçin buüzə, əlinizdən gələni göstərin!

Təbii ki, Peyğəmbərin (s.ə.) seyrək qoşunu hövsələdən çıxmadı. Enli xəndəyin arxasında arın-arxayın oturdu və bütçülərin bağirtısına məhəl qoymadı. Hərdən cəsur bütçülərdən biri xəndəyə dırmaşmağa cəhd edirdi. Onu yaxına buraxırdılar ki, sonradan iftixar və təntənə ilə öldürsünlər. Söyüşlər və hərdənbir oxlaşmalarla günlər bir-birini əvəz edirdi. Azman qoşunun əhval-ruhiyyəsi açıq-aşkar pisləşməyə başlayırdı. Bunun da özünün yaxşıca səbəbləri vardı. Sürətli və hələledici qələbə umudu ilə Əbu Süfyan yürüşü ləngitmişdi. Həcc zəvvarları Məkkəni tərk edənə qədər gözləmişdi və yalnız Mədinə ətrafındakı çölün məhsulu içəri yığılanda tərpənmişdi. İndi mühasirə başlayanda məlum oldu ki, məhsul etibarlı yerdə qorunaraq Mədinədə saxlanılır. Bu məhsula göz dikmiş onminlik qoşun indi azuqəsiz qalmışdı. Yetərincə azuqə götürmədən və asan, böyük qarət umudu ilə döyüşə çıxmış bədəvilər indi gördülər ki, dəvələri arıqlayıb əldən düşmüş və vaxtları səmərəsiz ötmüşdür. Onların savaş coşğusu gözgörəti sönmürdü.

Bu vəziyyətdə Əbu Süfyan ümumi, böyük bir hücumla ürək eləməyi kəsdi. Lakin onun qələ-

bəyə ümidi az olduğundan Mədinənin son yəhudi tayfası ilə, şəhərin qurtaracağında böyük bir qəsrdə yaşayan bənuqüreyzalarla əlaqəyə girməyi qərara aldı. Əslində Peyğəmbərin (s.ə.) təbəələri olan bənuqüreyzalar öz andlarını pozmağa razı oldular, çünki Peyğəmbər (s.ə.) də Mədinənin digər iki yəhudi tayfasına qarşı andını pozmuşdu, və Məhəmmədin (s.ə.) qoşununa arxadan hücum etməyə söz verdilər. Bundan dərhal sonra Əbu Süfyan böyük hücumu hazırlamaq əmrini verdi. Hazırlıq tədbirləri bir neçə gün çəkdi. Axırda iş məqama yetişəndə qəflətən bəlli oldu ki, hücum şənbəyə düşür. Bu zaman bənuqüreyzalar və onlarla birlikdə qoşunun bütün yəhudi tayfaları bəyan etdilər ki, atalarının müqəddəs buyruqlarını sındırmağa və şabatda döyüşün günahını öz üzərilərinə götürməyə heç cür hazır deyillər. Amma Əbu Süfyan buna baxmayıb yəhudiləri döyüşə təhrik etmək istəyəndə Heybər yəhudiləri açıqca bildirdilər ki, bu işlərin hamısını yanlış sayırlar və özlərinin döyüşdə sonrakı iştirakları ilə Peyğəmbərin (s.ə.) qəzəbini Mədinədəki din qardaşlarının üstünə yönəltmək istəmirlər. Məhəmmədin (s.ə.) gizli təbliğatçılarından təsirlənərək digər tayfalar da döyüşə böyük həvəs göstərmədilər. Bir neçə gün də dözdülər, bir-iki toqquşma da oldu, axırda bədəvilər bu işdən tamamilə cana doydular.

Günlərin birində göy üzünü buludla örtüldü, Yerə duman çökdü, səhradan dəli bir fırtına qalxıb köçərilərin çadırlarını darmadağın etdi. Bədəvilər bu olayı Məhəmmədin (s.ə.) ovsunu adlandırdılar. Onlar isə ovsuna, üstəgəl də qorxağın ovsununa qarşı vuruşa bilməzdilər və vuruşmaq istəmədilər. Abrını gözləməkdən başqa Əbu Süfyanın ayrı əlacı qalmadı. Məhəmmədə (s.ə.) bir məktub yazdı, onu qorxaqlıqda, satqınlıqda, gözəl ərəb

döyüş qaydalarının hamısını pozmaqda suçlandırıldı və imkan düşən kimi qisası yerdə qoymayacağına and içdi; sonra dəvəsinə minib dönüş əmrini verdi.

Məhəmmədə (s.ə.) qarşı koalision öz-özünə dağıldı. Peyğəmbər (s.ə.) və Allah dövləti xilas oldu. Mömin ənsar və mühacirlərin qoşunu Mədinəyə məğlubiyyətsiz döndü. Bu, 627-ci il aprelin 15-də oldu.

İndi Mədinənin son yəhudi tayfasının, bənu-qüreyzaların vaxtı yetişmişdi. Onların qüreyşi qoşunu ilə apardıqları danışıqlardan Məhəmmədin (s.ə.) xəbəri vardı və haqq-hesabı çürütməyi qərara aldı. Əbu Süfyan Mədinənin mühasirəsindən əl çəkən günü Məhəmməd (s.ə.) öz döyüşçüləri ilə bənuqüreyzaların qəsrlərinə yürüş etdi. Yenidən mühasirə başladı.

Yəhudilər heç bir yaraqlı müqavimətə cürət etmədilər. Onlar öz qəsrlərinə çekilmişdilər və başlarına gələcək olayları gözləyirdilər. İyirmibeş gündən sonra onlar özlərini Peyğəmbərin (s.ə.) rəhminə və ya qəzəbinə təslim etdilər. Yəqin ümid edirdilər ki, öz soydaşları kimi onlara da şəhərdən sərbəstcə baş götürüb getmək imkanı veriləcək. Amma Peyğəmbər (s.ə.) daha mərhəmət göstərmək niyyətində deyildi. Yalnız qədimlərdən bənuqüreyzaların dostu olmuş əfslərin xahişi ilə o, hökm çıxarmağı məhkəmənin öhdəsinə buraxdı. Hakimi də Əfs tayfasından mömin bir döyüşçünü təyin etdi. Bu döyüşçünün adı Səd ibn Müəd idi.

Səd ibn Müəd acığı dilinin ucunda olan yoğun, püxtə bir kişiydi. Yəhudilərin dostu sayılırdı. Xəndək toqquşmasında ağır yaralanmışdı və indi naümid bir vəziyyətdə yatağa düşmüşdü. Yarası bərk ağrıdırdı, Səd bilirdi ki, бүгүnlük-sabahlıq-

dır. Qüreyşilərlə ittifaqlarına görə yəhudiləri öz ölümünün yeganə baisi sayırdı. Ağır, ölümcül yarananmış kişini çadırdan güc-bəla çölə çıxartdılar, eşşəyə mindirib dörd yanına yastıq düzdülər və hər tərəfdən söykənəcək verdilər. Mənzil başına çatanda o, iştirakçıların hamısından tələb etdi ki, çıxaracağı hökm qeydsiz-şərtsiz yerinə yetirilsin. Öncə yəhudilər and içdilər. Bunu onlar həvəslə etdilər. Çünki Səd onların köhnə dostları idi, onun sözünə inanmaq olardı.

Bundan sonra ölümcül kişi palanın üstündə dikəlib bəyan etdi:

- Bənuqüreyzaların bütün kişiləri öldürülsün, arvad-uşaqları isə qul kimi satılsın.

Məhəmməd (s.ə.) hökmə etiraz bildirmədi. Hökm məhz onun istəyincə idi. Hər halda islama dönəcək insanları bağışlayacağına söz verdi.

Ertəsi gün səhər tezdən enli bazar meydanında dərin xəndəklər qazıldı. Mədinə şəhərinin tən ortasında qoca, qəddar Şərq indi qana məst olmalıydı. İslam öz caynaqlarını göstərdi. Yəhudiləri qandalda sıra ilə bazar meydanına gətirdilər. Onları xəndəyin qırağına aparıb başlarını üzürdülər. Baş diyirlənib düşürdü, ardınca da bədən. Mədinə yəhudiləri igid yaşamağı bacarmamışdılar, əvəzində igidliklə ölməyi bacardılar. Həyatını xilas etmək üçün Bənu Qüreyza tayfasından bircə nəfər də dinindən dönmədi. Onlar susaraq qəhrəmancasına ölürdülər. Görürdülər ki, onlara qədər neçə-neçə kişi edam olunur və bilirdilər ki, öz başları da soydaşlarının başlarının getdiyi yolu gedəcək.

Tezliklə xəndəklər doldu. Bazar meydanı boyunca qan axdı. Peyğəmbər (s.ə.) və islamın başçıları kənarda dayanmışdılar. Edama baxıb susurdular. Zira dünyalar qanda doğulur. Gün sona yet-

di; edam meydanına hələ də qandallı yəhudilər gətirirdilər. Tezliklə gecə düşdü və Peyğəmbər (s.ə.) iri lopalar yandırmağı əmr etdi ki, müsəlman xalq Mədinənin bazar meydanında düşmənin axıdılan qanını görə bilsin. Qanlı, çirkli şəhərin tən ortasında, lopaların işığında hökmdar Məhəmməd, Allahın Rəsulunun (s.ə.) donuq sifəti qı-zarttaq bir parıltı ilə görünürdü.

Qüreyzaların içində Zübeyr adlı bir yəhudi vardı. Bu yəhudi haçansa adlı-sanlı müsəlman cəngavəri Təbitin həyatını xilas etmişdi. İndi Təbit müttəhimlərin arasında onu tanıdı.

- Sən mənə yaxşılıq etmisən, mənim xilaskarım, ya Zübeyr, - Təbit yəhudiyə dedi, - bir vaxt mənə etdiyin yaxşılığın indi əvəzini qaytarmaq istəyirəm.

O, Peyğəmbərin (s.ə.) yanına getdi və Zübeyrdən, onun ailəsindən, var-dövlətindən ötrü ona minnətçi düşdü. Təbit Əfs tayfasının ən böyük cəngavəri və saleh müsəlman olduğuna görə Peyğəmbər (s.ə.) onun xahişini yerinə yetirdi. Üz-gözündən sevinc yağan cəngavər də özünü Zübeyrə yetirib xəbəri ona çatdırdı. Yəhudi isə dedi:

- Məni edam meydanına apar, çünki orda ölmüş və öləcək qardaşlarımla yolunu getmək istəyirəm. Mən yaşamağı ətrafındakıların hamısını öldürtdürən qana susamış bir adamın əlindən qəbul etmək istəməzdim. Çünki ömrümün badyası daşib və mən dostlarıma qovuşdurulacağımı səbirsizliklə gözləyirəm.

Bu sözlərdən sonra həmin yaşlı yəhudi edam yerinə getdi və Əli onun başını üzdü, çünki Peyğəmbərin (s.ə.) kürəkəni həmin qanlı gündə cəlladlıq edirdi. Sonrakı nəsillər yəhudi Zübeyri unutmadılar. Onun hərəkəti ərəb xalqında, bütün dindarlarda igid ölümünün nümunəsi sayıldı. Səh-

ra xalqları arasında onun xatirəsi bugün də yad edilir, zira islam ilk din idi ki, orda teoloqlar və imamlar başqa dinin mənsublarının igidliyi qarşısında ehtiram və məftunluqla danışa bilirlər.

Mədinə yəhudilərinin axırı beləcə yetişdi. Onların məhvi sayca çox olmadı. Bacardıkları qədər özlərini qorudular, dinclik aradılar və düşmənin gücündən qorxdular. Amma Peyğəmbər (s.ə.) haqqında tikanlı lətifələr quraşdırdılar, sırtıq mahnılar oxudular və onun sözlərinə yalnız ona cavab qaytarmaq xatirinə qulaq asdılar, hardaki əməl etmək lazım idi, orda götürqoy etdilər və uzaq və-tənlərindən gətirdikləri qədim dindən, öz varlıqlarının yekəxana, təkəbbürlü tərzindən bərk-bərk yapışdılar. Bu da onların bədbəxtliyi oldu. Yalnız Allahın buyruqlarının və Onun Peyğəmbərinin (s.ə.) yönəltdiyi dövlətdə Peyğəmbər (s.ə.) onlara daha dözə bilmədi. Bənuqüreyzalar qəhrəmancasına ölməyi bacardılar. Həyatdakı qorxaqlılıqlarının bir qismini özlərinin ölüm qəhrəmanlığı ilə yudular.

Peyğəmbər şəhəri Mədinə indi imanlıların vahid dövlətinə çevrildi ki, burada da ayrı cür düşü-nənlərin sırtıq tənəsindən uzaqda olan Peyğəmbər (s.ə.) müsəlmanların böyük icmasına hökm-ranlıq edə bildi.

CİNLƏR PEYĞƏMBƏRİN YÖRƏSİNDƏ

Düyükün vurub üstünə hovxuran caddüylərlərin şərindən mənə xilas et.

Quran, Surə 113

Səhranın qumlu təpələrində, ərəb qayalıqlarının nəm kahalarında, minillərdən bəri həmişə çılpalıqlığın və tənhalığın hökm sürdüyü bu yerlərdə qaranlıq və cəhənnəm zülməti içində Peyğəmbərin (s.ə.) düşmənləri yaşayırdı. Onun bu düşmənlərdən xəbəri vardı, orasını da bilirdi ki, onların sayı-hesabı yoxdur. Onlara o, cin deyirdi. Nədir cin? Cini heç kim ölümlüdə seçə bilmir. İnsan yolla gedir, nəzər çəkmədən, səmə-səmə, mehribancasına yörəsinə boylanır və, bununla belə, o, cindir. Çünki onun gözləri birdən-birə daşlaşır, başqasına iti bir nəzər salır, elə iti ki, heç kəs sezmir. Onda nəzər saldığı adam həmişəlik ləms olur, çünki cin bədnəzərdir, baxışı zəhərlidir.

Sıldırımlı dağlarda, zülmət kahalarda ağsaç, qoca yəhudilər oturur. Bu yəhudilər ağıllı və hiyləgərdir, onların cin səltənətinə hökmləri çatır. Allahın Peyğəmbəri (s.ə.) bunu dəqiq bilirdi. Cinlərə hakim olan müdrik Süleyman peyğəmbərdən bu yana yəhudilər özlərinin zülmət üzərindəki qaranlıq hökmranlıqlarını qoruyub saxlayırdılar. Yəhudilərin bu peşəsinin minillər yaşı var. Onun adı kabaladır¹. İndi Peyğəmbər (s.ə.) həmin qaranlıq və dəhşətli qüvvədən qorxurdu. Zira bilirdi ki, amansız dağların zirvələrində və yarıqların nəm zülmətində ona qarşı böyük bir nifrət yaşayır. Kabalanın gücünü o, əvvəllər də hiss etmişdi. Kabala Mədinədə əsməcəyə tutulub

¹ **Kabala** – Qədim Öyüdənin dini-mistik şərhi.

Peyğəmbərin (s.ə.) düşüncələrini oxuyan həmin oğlanı yaratmışdı. Hərdən yad qadınlar da gəlirdilər və onda Peyğəmbər (s.ə.) ölümcül əzaba düşər olurdu, çünki həmin qadınların gözündə zəhər vardı və onların əlindən zəhər fışqırırdı. Buna baxmayaraq Peyğəmbər (s.ə.) nərmənazik yəhudi qadınların işvəsindən xoşlanırdı.

İndi, bilicilərin və cinlərin nifrəti aşırıb daşanda isə Məhəmməd (s.ə.) güclü bir cadugər gözləyirdi və ondan necə qorunacağını bilmirdi. Həmin güclü cadugər də gəldi və Peyğəmbəri (s.ə.) sil-kələdi.

Peyğəmbərə (s.ə.) bu cadugər necə yol tapdı? Ərəb hədisçiləri bundan böyük qorxu və dəhşətlə danışirlər. Ərəbistan dağlarında cinlə cici-bacı olan yaşlı bir yəhudi yaşayırdı. Yəhudinin qızı da cinlə yaxın dostluq edirdi, hələ bəlkə atasından da yaxın. Zira hər ikisi – ata da, qız da – cadugərlikdə usta idilər və dağların, havaların, çöllərin cinlərinə necə hökm etməyin yolunu bilirdilər. Hər ikisi onların külli soydaşını ölümün ağzına vermiş Peyğəmbərə (s.ə.) nifrət bəsləyirdi. Onların güclü cadusu indi Peyğəmbərə (s.ə.) yönəlmişdi.

Onlar qara magiyanın bütün qaydaları ilə işə girişdilər. Kabala qaydalarının göstərdiyi kimi, bir tikə mum götürüb ondan Allahın Rəsulunun (ə.s.) fiqurunu düzəldilər. Sonra onu tükə sarıyıb onbir nazik iynə ilə onbir yerdən deşdilər. Cadunu tamamlamaq üçün, bir kaman yayı götürüb ona onbir düyün vurdular, hər düyünə hovxurub lazımı caduları oxudular, axırda yayı mum fiqura dolayıb dərin bir quyuya atdılar.

Bu, güclü cadu idi, indiyəqədərkilərin hamısından ən güclüsü. Onu yenicə bitirmişdilər ki, Məhəmmədə (s.ə.) bədbəxtlik üz verdi. Zira

mum fiqur yayla sarındığı kimi, Peyğəmbər (s.ə.) də caduya sarınmışdı. Məhəmmədi (s.ə.) qarğış tutmuşdu və bu qarğış onun həyatının ən böyük nəşəsinə toxunmuşdu. Peyğəmbərin (s.ə.) bir neçə arvadı vardı, çünki Allah ona otuz kişinin gücünü vermişdi. İndi cadu onu tutmuş və gücünü iflic etmişdi.

Məhəmməd (s.ə.) arvadlarının yatağında tər-pənmədən uzanıb qalır, qəmli gözlərlə ətrafına baxınır və onların gözündə heyrət, həvəs və acığın oynadığını görürdü. Fəqət o, gücsüz idi və yəhudinin cadulu yayı ilə sarınmışdı. Gecələr-gündüzlər gəlib keçdi. Peyğəmbərin (s.ə.) üzünə sarılıq çökdü, yanaqları batıqlaşdı və gözləri iriləşib qüssələndi. Kişilik gücü bir vaxtlar Allahın Rəsulunun (s.ə.) öyüncü idi. İndi isə o, komada uzanır, ləms-ləms bir arvaddan digərinin yanına gedirdi. Əshabələri komaların dörd yanını kəsdirmişdi, başlarını bulayıb öz-özlərindən soruşurdular: Allahın Rəsulu (s.ə.) hansı günahı işlədib ki, Külli-qadir onu belə sərt cəzalandırır. Yenidən günlər, gecələr ötdü. Peyğəmbərin (s.ə.) qəlbi iztirabla dolu idi. Qadınların gözündən o, tənə oxuyurdu. Yenidən məscidin həyətində dolaşdı, Allaha dua etdi, tutqun-tutqun yörəsinə boylandı və heç bir çıxış yolu tapmadı.

Bu vaxt Allahın Öz Rəsuluna (s.ə.) rəhmi gəldi və onun ağlını nurlandırdı. Birdən Məhəmmədə (s.ə.) agah oldu ki, onu tutan Allahın qarğıışı yox, yaman bir cadu imiş. Bu cadunu o indi tezliklə sındırmalıydı. Həzrəti Əlini yanına çağırıb onu cadu quyusuna göndərdi. Əli ovsunlanmış fiquru tapıb gətirdi. Və Məhəmməd (s.ə.) peyğəmbər olduğu üçün, Allah da onun ruhunu nurlandırdığına görə o, cinlərin bu sirli gücünü sındırmağı və ovsunu açmağı bacardı.

Mum fiquru əlinə götürdü, onbir düyünü və onbir sancımı saydı və Quranın onbir ayədən ibarət olan son iki surəsini söylədi. Hər ayədə bir düyün açıldı və bir iynə sancımı sağaldı. Hər ayə ilə Peyğəmbərin (s.ə.) gücü artdı. Ayələr tamamlananda isə o, yerindən qalxdı. Üyələrinə güc gəlmişdi. Və yenidən qadınların komalarına üz tutdu. İçəri girəndə onların gözləri bərəldi, zira Peyğəmbər (s.ə.) əzəmətlə, qüvvətlə, fərəhlə onlara doğru gəlirdi.

Dağlardakı yəhudi indi bildi ki, cinlərin gücü Allahın qüdrəti qarşısında adi bir tozdur. Məhəmməd (s.ə.) isə Külliqadirə həmd söyləyib bəyan etdi: **«Yer üzündə bitən bütün ağaclar qələmə və bütün dənizlər mürəkkəbə çevrilsələr, Yer üzündəki insanların hamısı yazmağa başlasa və Külliqadirin şərəfinə minillərlə yazsa, yenə yazılmışların hamısı dəryada bir damla, səhərdə bir qum dənəsi olacaq»** (31,26)¹.

Allahın Rəsulu (s.ə.) cinlərin gücünü, nəm kahalarda və ərəb dağlarının zirvələrində cinlər ordusuna hökm verən qocaman, şər bilicilərinin gücünü beləcə dağıtdı. Bir vaxtlar havaların, dağların və səhranın bütün cinlərinin dostu Süleyman peyğəmbərin öyrətdiyi qüdrətli kabalanın gücünü beləcə sındırdı. Sonralar da cadugərlər bir neçə dəfə Peyğəmbərə (s.ə.) bəd nəzərlər və zəhərli ovsun kəlmələri göndərdilər, amma heç nə Allahın Rəsuluna (s.ə.) güc gələ bilmədi.

Allahın Rəsulu (s.ə.) Allahın bəxş etdiyi gücünü beləcə xilas etdi, Mədinə camaatına Allahın qüdrətini beləcə göstərdi, öz kiçik komalarında Peyğəmbərin (s.ə.) sevinci olan qadınlara sevgisini beləcə sübut etdi.

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 27-ci Ayə.

MÖMİNLƏRİN ANALARI

Kişinin ən yaxşı sərvəti namuslu qadındır.

Məhəmməd (s.ə.)

Mədinədə məscidin şərq qapısında yarıçevrə şəklində doqquz kasıb lehmə koma dikəlirdi. Komaların qapıları tutqun pərdələrdən ibarət idi. Onlardan bəziləri kiçik eyvanlarla əhatələnmişdi. Pərdələr komadakı yaşamı və vurnuxmanı xəbər aclarının baxışlarından qoruyurdu.

Bu komalarda «möminlərin anaları», Peyğəmbərin (s.ə.) sayı bilinməyən arvadları yaşayırdı. Məhəmmədin (s.ə.) şəriətin icazə verdiyindən çox arvadı vardı. İmanlılara dörd arvada icazə verilir. Ömrünün mayasını iş və ibadət təşkil edən Peyğəmbərə (s.ə.), Allahın lütfkar bəndəsi kimi, belinin gücü imkan verdiyi qədər arvad saxlamağa ixtiyar verilmişdi. İbrahim, Davud və Süleyman peyğəmbərlər də öz vaxtlarında eyni hünərdən yarınmışdılar. Süleyman peyğəmbərin yüz arvadı vardı, Allah icazə vermişdi, çünki peyğəmbərin nişanəsi fəvqəli kişilik gücüdür. Məhəmməd (s.ə.) peyğəmbərlərin möhürü idi. Onun ölçüsüz gücü vardı. Bununla belə, Məhəmməd (s.ə.) asket idi və onun gücü Süleyman peyğəmbərindən artıq olsa da, yalnız ondörd arvadı olmuşdu.

Məhəmməd (s.ə.) ondörd arvadla nigahlanmışdı. Bu ondörd qadına «möminlərin anaları» adı verilmişdi. Lakin Məhəmmədin (s.ə.) yanına gəlib ona sevgi izhar edən qadınların sayı-hesabı yox idi. Allahın Peyğəmbəri (s.ə.) də onların hamısına sevgi bəxş edirdi. Zira onun qəlbi yanımçı, özünün isə qadın zəifliyinə həvəsi böyük idi. **«Səndən sevgi istəyən bu qadınlara sonra da**

təsəlli verərsən, yaxud onları öz yanına alarsan» (33,51), Allah Məhəmmədə (s.ə.) buyurdu Və bəlli olanda ki ondörd arvad da Peyğəmbər (s.ə.) üçün yetərli deyil, Allah 66-cı Surənin 1-ci Ayəsində buyurdu: «Ya Məhəmməd, Allahın sənə halal buyurduğu qadınlara Allah naminə öz məhəbbətini əsirgəmə».

Məhəmmədin (s.ə.) sevgi bəxş etdiyi qadınların sayı çox idi. Ömrünün sonuna qədər Peyğəmbər (s.ə.) gözəl qadınların nazını çəkməyin, onlara məftun olmağın, onları oxşayıb qucmağın tərkini qılmadı. Zira Məhəmmədin (s.ə.) ürəyində bir arzu yanırdı, onu bir qadından digərinin, bir kənizdən başqasının yanına dartırdı. Məhəmməd (s.ə.) ata irsinə sahib çıxmağa layiq bir oğul istəyirdi. Həmin oğul Allah dövlətini əlinə alıb Məhəmmədin (s.ə.) işini tamamlamalıydı. Amma bu arzu öz gerçəkliyini tapmadı və qocalıq həddinə çatana qədər Məhəmməd (s.ə.) hərəmxanasının gülüstanında gözəl kənizlər axtardı, saysız qadınları qucdı və Allaha, insanların xaliqinə dua etdi. Amma ona oğul qismət olmadı. Peyğəmbərlərin sonuncusu özündən sonra varis qoymamalıydı.

Məscidi doqquz koma dövrələyirdi və onlarda Peyğəmbərin (s.ə.) arvadları yaşayırdılar. Demək olar, hər qadının öz koması vardı, bu da ailə dincəliyinə zəmin yaradırdı. Yalnız hərdən, Peyğəmbər (s.ə.) döyüşdən özü ilə gözəl bir kəniz gətirəndə qadınlardan biri qısa müddətə öz komasını yeni gələnlə bölüşürdü. Komaların ən gözəli, daha doğrusu, ən az kasıb olanı Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli arvadına, Məhəmmədin (s.ə.) dostu və vurgunu Əbu Bəkrin qızı gözəl Aişəyə məxsus idi. Peyğəmbər (s.ə.) Məkkədə qızı birinci dəfə görəndə və gözünü ondan çəkə bilməyəndə Aişənin altı yaşı olardı. Bu o vaxt Məhəmmədin (s.ə.)

yeganə arvadı olan Xədicənin ölümündən azca sonra olmuşdu. Dostunun coşğulu baxışını başa düşmüş Əbu Bəkr qız həddi-buluğa çatanda Aişəni ona verməyə söz verdi. Amma Məhəmməd (s.ə.) o qədər məftun olmuşdu ki, üç il sonra doqquzyaşlı Aişəni özünə arvad etdi. O vaxt onun özünün əlli yaşı vardı.

- Mən yelləncəkdə oturub o biri qızlarla oynayırdım. – Aişə danışır. – Bu vaxt anam məni çağırırdı. Getdim, ancaq niyə çağırıldığını bilmədim. Əlimdən tutub məni çöl qapısına qədər gətirdi. Bu zaman ürəyim döyünməyə başladı, amma asta-asta sakitləşdi. Üzümü, saçımı yudum, sonra məni bəzəyib çoxlu arvadların olduğu bir evə gətirdi. Onlar məni təbriklərlə qarşıladılar və yənidən bəzədilər. Hazır olanda məni Peyğəmbərin (s.ə.) əlinə tapşırdılar.

Aişə Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli arvadı oldu və aldığı çoxlu arvadların içində o, yeganə bakirə idi. Qədim ərəb adətincə Peyğəmbər (s.ə.) qızın atası Əbu Bəkrə oniki unsiya qızıl verdi. Bu, Məhəmmədin (s.ə.) sonralar da qadınlar üçün razılaşdığı qiymət idi. Həmin məbləği o heç zaman aşmadı. O vaxt, hicrətin ilk ilində bu oniki unsiya qızıl onun üçün əlçatmazlıq idi. Eldənçıxarılıq olmasın deyər, Məhəmmədə (s.ə.) qızılı qızın atası və Peyğəmbərin (s.ə.) dostu Əbu Bəkr əlborcu verdi və Məhəmməd (s.ə.) də onu Aişənin başlığı kimi təntənəli şəkildə gələcək qaynatasına çatdırdı. Aişə ilə Məhəmmədi (s.ə.) Mədinədəki ilk çətin zamanın xatirələri bağlayır. Qüdrətinə baxmayaraq Məhəmməd (s.ə.) o vaxt hələ kasıb idi və var-dövlət qazanmaq fikri də yox idi. Ona görə də Aişə ilə toy çox kasıb keçdi. Toy süfrəsində yalnız süd vardı, toy yatağı bir qoyun dərisi oldu və gəlinin cehizi iki köynəkdən, iki saya gümüş bi-

lərzikdən, biraz da gümüş puldan ibarət idi. Zira kasıblıq Peyğəmbərin (s.ə.) zinətidir.

- Evliliyin ilk illərində, - Aişə danışır, - elə olurdu ki, aylarla ocaq qalamırdıq, çünki yeməyimiz su və xurma olurdu. Yalnız hərdən kimsə bizə biraz ət göndərirdi. Peyğəmbərin (s.ə.) evində heç zaman iki gün dalbadal buğda çörəyi tapılmazdı.

Aişənin taleyi sonralar yersəl armağanlarla mükafatlandırıldı. Aişə ərə gedəndə uşaq idi. Ər evinə oyuncağını da gətirmişdi. Bəbələrle oynayır, möminlərdə heyranət oyadırdı. Zira bəbələr insanların təsvirləridir və buna qəti yol verilmir. Lakin başqalarına yasaq olunanları Aişə özünə rəva bilirdi. O, çox gözəl, zarafatçı və şux idi, qızıl üzük taxmağı xoşlayırdı və saçını o qədər yağlayırdı ki, yağ çox vaxt alnı uzununu axırdı. Ancaq şux-şaqraq, uşaqsal camalın arxasında güclü, ağıllı bir varlıq gizlənirdi. Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli arvadı və birinci xəlifənin qızı kimi Aişə hər ikisinin ölümündən sonra islam siyasətində çox önəmli bir amil oldu. Ədəbiyyatın böyük xiridarı və intriqalar ustası idi. Yazıb-oxumağı bacarırdı və Peyğəmbərin (s.ə.) hədislərini bir yerə toplayıb Məhəmmədin (s.ə.) ölümündən sonra dini və şəri məsələlərdə ən ali məqam sayıldı. Əbu Bəkr və tərəfdarları üçün onun təsiri Peyğəmbər (s.ə.) yanında əvəzsiz dəyərə malik idi. Zira xırdaboy, zərif qız olan Aişənin dəqiq cizgili simpatiya və antipatiyaları vardı ki, bunları da heç nədən çəkinmədən bürüzə verirdi. İslamın bugünkü şüaliyə və sünniliyə parçalanması başlıca olaraq onun Əliyə qarşı antipatiyasının nəticəsidir. Aişə altmışyeddi yaşında dünyasını dəyişdi, bu, Peyğəmbərin (s.ə.) ölümündən qırxdöqquz il sonra oldu.

Aişə Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli arvadı idisə,

məkkəli dul Səudə ən az sevilən qadın idi. Məhəmməd (s.ə.) onunla Xədicənin ölümündən iki ay sonra evlənmişdi, yalnız ona görə ki, ərəb olan kəs hörmətinə xələl gəlməsin deyər subay qala bilməz. Səudəni o heç vaxt sevmədi, əgər Səudə xüsusi ağıl sahibi olmasaydı, bəlkə də onu boşayardı. Həftənin bir gününü Məhəmməd (s.ə.) Səudənin komasında keçirirdi. Amma o bundan həzz almırdı, yalnız ona görə edirdi ki, bunu özünün borcu sayırdı. Səudə Məhəmmədin (s.ə.) Aişəyə olan sevgisini görəndə nəşə heyretamiz, indiyə qədər görünməmiş bir iş tutdu: rəsmi olaraq öz gecəsini Aişəyə güzəştə getdi. Bununla çox şeyə nail oldu. Ölənə qədər öz komasında qaldı, mütəmadi olaraq Peyğəmbərin (s.ə.) sovqatını aldı və «möminlərin anası» kimi izzətləndi. Məhəmməd (s.ə.) yaxşılığın qədrini bilməyi bacarırdı.

- O, Qiyamət Günü də mənim övrətim olacaq,
- Səudə haqqında belə deyərmiş.

İkinci, böyük xəlifə Ömər qızı Həfsə bint Ömər də Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli arvadları sırasındadır deyildi. O, müsəlman döyüşçünün arvadı olmuşdu. Onun ölümündən sonra Ömər qızına layiqli ər axtarmağa başladı. Güclü hökmünə baxmayaraq heç kimi o, qızını almağa məcbur edə bilməzdi, çünki qadın yaşlı və çirkin idi. Ömər özünü düşkün sayır və çıxış yolu tapa bilmirdi. Məhəmməd (s.ə.) bundan xəbər tutanda dostuna yazdığı gəldi və az-az kişilərin etdiyi bir iş tutdu: Atası ilə dostluğu nəminə onun qızını aldı. O, bu qadına da yaxşı ərlik etdi, mütəmadi onu yoluxdu, sovqatlar verdi və ona ayrılmış gecəni unutmadı.

Bunun əksinə olaraq Məhəmmədin (s.ə.) Zeynəbə məhəbbəti çox romantik, nəcib və dərin idi. Bu qadının həddən artıq romantik bir keçmişi var-

dı. Zeynəb Məhəmmədin (s.ə.) keçmiş qulu və sonrakı götürmə oğlu Zeydin arvadı idi. Məhəmməd (s.ə.) onu gördü və gözəlliyinə, ciddi mənəviyyatına və salehliyinə vuruldu. Tez-tez ona baş çəkib söhbətlər etdi. Belə olanda bir gün Zeyd Məhəmmədin (s.ə.) yanına gəlib dedi:

- Ya Peyğəmbər, mən adi bir müsəlmanam, amma sən Allahın rəsulusan. Sənin əməlin mənim əməlimdən, istəyin də mənim istəyimdən böyükdür. Götür mənim arvadımı özünə, çünki sənin ona daha çox ehtiyacın var, nəinki mənim.

Və qul Zeyd arvadını boşayıb Peyğəmbərə (s.ə.) verdi. Zeynəb saleh və gözəl idi. Peyğəmbəri (s.ə.) sevirdi, çünki o, peyğəmbər idi, lakin ondan sərvət və hədiyyə qəbul etmək istəmirdi. Zeydlə ailə qurana qədər çəkməçilik edər və malını bazarlarda satardı. «Möminlərin anası» kimi də işləməyinə ara vermədi. Ancaq gəlirini şəhərin kasıblarına paylayırdı. Məhəmmədin (s.ə.) vəfatından sonra peyğəmbər övrətlərinin hamısı xəlifə tərəfindən qızıla tutulanda da o, kasıblığında qaldı, heç nə istəmədi. Xəlifə Ömər ona böyük bir varidat bağışladı, amma bunu da o, kasıblara dağıtdı. Hər övrətin özünə nəsə seçib götürməyə ixtiyar verildiyi islamın nəhəng dövlət xəzinəsindən Zeynəb gözəl bir paltardan başqa heç nə götürmədi, bunu da həmin paltarda dəfn olunmaq arzusu ilə götürdüyünü bildirdi. Vəfat edəndə onu qəbr evinə Məhəmmədin (s.ə.) mafasında apardılar, çünki o, Aişədən sonra Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli arvadı idi.

Məhəmmədin (s.ə.) çoxlu övrətləri vardı və Peyğəmbərin (s.ə.) onlara olan sevgisi aşırıydı. Hərəmxanasına o, xeyli vaxt sərf edirdi və Quranda da Peyğəmbərin (s.ə.) övrətləri barədə bir çox buyruqlara rast gəlinir. Məsələn, yad kişinin

yanında onlar pəsinib üzlərini örtməliytilər (33,59)¹ – əvvəlcə yuxarı dairələrin təqlid etdiyi dəb; sonradan bu, ümumi hala çevrildi. Müsəlman qadınların örtüklənməsinin ilkinliyi, güman ki, burdan gəlir. Peyğəmbər övrətlərinə onun vəfatından sonra ərə getməyə də icazə verilmirdi.

Məscidin yörəsindəki doqquz koma hərəmxanını təşkil edirdi. Məhəmmədin (s.ə.) özünün koması yox idi. Hətta bütün Ərəbistanın hakimi kimi şövkətinin zirvəsinə çatanda da özünün şəxsi mənzili olmamışdı. Onun gecələri dəqiq və ciddi növbələnməyə məruz idi. Allahın Rəsulunun (s.ə.) hansı gecəni onun yanında qalacağını hər bir arvad bilirdi. Yalnız Məhəmmədə (s.ə.) təzəcə kəbin edilmiş arvad Peyğəmbəri (s.ə.) üç gecə dalbadal yanında saxlamaq ixtiyarına sahib idi.

Hərəmxanasında dincliyi qoruyub saxlamağın yolunu bilirdi. İslamın bütün zəfər yürüşlərindən diplomatiya bəlkə də burda daha çox lazım olurdu. Qadınlardan birinə gətirdiyi hər sovqatı o, eynilə hərəmxananın digər üzvlərinə də paylayırdı. Amma buna baxmayaraq arvadlarını heç vaxt ərkələmirdi və böyük bir hadisə kimi söylənilir ki, bir gün o, uğurlu döyüşdən sonra hər arvada ikiyüz girvənkə xurma, dən və buğda bağışlayıb. Arvadları arasında dedi-qoduya və paxıllığa qəti dözmürdü və belələrini sərt cəzalarla hərəmxanadan uzaqlaşdırmağı bacarırdı. Arvadlardan hansısa bir hərəkətə görə suçlu olurdusa, onun yanına gəlişinə filan-filan müddətə cəza kimi ara verirdi. Bu cəzalar Aişədən də yan ötməmişdi, çünki Məhəmməd (s.ə.) öz təbəələrinə və övrətlərinə mü-

¹ «Ya Peyğəmbər! Zövcələrinə, qızlarına və möminlərin övrətlərinə de ki, çarşablarını örtsünlər. Bu onların tənininması və onlara əziyyət verilməməsi üçün daha münasibdir.» (Azərbaycancaya tərcümədən).

nasibətdə ədalətli idi. Haqsız yerə xətrinə dəyilməmiş övrəti ciddiyyətlə qoruyub müdafiə etməyi də bacarırdı.

Bir kərə Peyğəmbər (s.ə.) üsyankar yəhudi tayfasına qarşı döyüşə girdi. Həmin tayfanı yendi, amma yürüşdən sonra evə gözəl bir yəhudi qızı gətirdi. Safiyə adlı bu qız onun onbirinci arvadı oldu. Peyğəmbərin (s.ə.) evə gətirdiyi hər yeni arvada hərəmxana narazı qalırdı. Qadınların ən qaynarı olan Aişə Safiyəni imanına görə danlamaqdan doymurdu. Bir gün bu davaya qulaq asan Məhəmməd (s.ə.) Safiyəyə dedi:

- Safiyə, bu qadına de: Mənim atamın adı Harundur, əminin adı Musa, bəs sənin ata-baban kim olub? Bütçü!

Bundan sonra düz iki ay Aişəyə yaxın düşmədi.

Məhəmmədin (s.ə.) heç də bütün nigahları sevgi kəbini olmamışdır. Şərq fatehi dünyanı qılcı ilə yenir. Amma onu nigahın incə telləri ilə dağılmağa qoymur. Şərqdə hansı xalqsa hökmdara itaət etməlidirsə, o, həmin hökmdarla qohumlaşmaq istəyir. Bugünün özündə də şərq hökmdarının hərəmxanası səltənətin bütün əyalətlərindən qadınları öz damının altına yığır. Belə olduqda xalq özünü hökmdarın uşaqları ilə qan qohumu sayır və bu, dövlətin vəhdətini təmin edir. Ən kübar tayfa və nəsil qadınlarının ən gözəlini Məhəmmədə (s.ə.) göndərirdilər ki, onlarla ailə qursun.

Günlərin birində Məhəmməd (s.ə.) xəbər tutdu ki, Kinda padşahlığının başçısı öz qızını ona övrət kimi göndərmək istəyir. Ərəb nə qədər kübardırsa, adı bir o qədər uzundur. Əgər bu qızın atasının adını eşitsən, onun kübarlığı haqqında tam təsəvvür əldə etmiş olarsan. Kişinin adı be-

lâydi: Numan ibn Əbu Ğadis Əsvad ibn Haritə ibn Ğadis ibn Akul əl-Mərar. Bu adlı-sanlı cənabın qızı həm də ərəb qadınlarının ən gözəli sayılırdı. Böyük təntənə ilə Əsmanı Mədinəyə gətirdilər. Onu görən kimi Peyğəmbər (s.ə.) hayıl-mayıl oldu. Təntənəli toy edildi və Əsma doqquz komadan birinə köçdü. Doğrudur, Əsma gözəl idi, ancaq ağıl kamil deyildi və hərəmxananın hər təzə günüyə xor baxan qadınları bundan məharətlə istifadə etdilər. İzdivac gecəsi Məhəmmədin (s.ə.) övrətlərindən biri Əsmanın yanına gəlib onun gözəlliyinə məftun oldu və özünə uyğun səmimiliklə ona bir neçə məsləhət verdi. Arada bunları da söylədi:

- İstəyirsən ki, Allahın rəsulunun xoşuna gələsən, yatağına girməzdən qabaq ona deyərsən: Allah məni səndən qorusun. Yalnız bundan sonra onun sevgisini qazanmış olacaqsan.

Və Əsma, deyildiyi təki, gözəl olduğu qədər də ağılsız idi, qadının məsləhətinə qulaq asdı, Məhəmməd (s.ə.) onun xanəsinə girəndə dedi:

- Allah məni səndən qorusun.

Sonra çadrasını aralayıb Peyğəmbərə (s.ə.) baxdı.

- Elə məni də səndən qorusun, - Peyğəmbər cavab verib komadan çıxdı və Əsmanın talağını geri oxutdurdu. Qaynatasının kübarlığına baxmayıb sözündən dönmədi və Əsmanı bağışlamaqdan boyun qaçırdı. Danışılar ki, Məhəmməd (s.ə.) övrətlərinin bu cür zarafatları ucbatından gəlinləri elə toy gecəsində tez-tez geri göndərirmiş.

Bütün Ərəbistanın hökmdarı kimi hakimiyyətinin zirvəsində Məhəmməd (s.ə.) qadınların axı-nına məruz qalıb. Sonuncu toyunu vəfatından iki ay qabaq edib. Sərkərdələrdən biri uzaq əyalətlərdən hansını isə zəbt edəndə, yaxud hansı

hökmdarsa ona öz iltifatını göstərmək istəyəndə digər zinətlərlə yanaşı gözəl kənzilər də göndərdilər ki, o da bunları sonradan ya dostlarına armağan edirdi, ya da özünə saxlayırdı. Hicrətin yeddinci ilində Misirin xristian valisi yeni peyğəmbərdən xəbər tutan kimi ehtiyat üzündən və qorxudan ona min qızıl külçəsi, iyirmi top Misir kətanı, bir ədəd ağ ulaq, bal, bir xacə ki, Peyğəmbər (s.ə.) də onunla neyləmək lazım olduğunu kəsdirə bilmədi, iki gözəl Misir kənizi göndərdi və bunlar da elə həmin an islamı qəbul etdilər.

Kənzilərdən biri, ağbəniz, qıvrımsaç kopt Məryamı Peyğəmbər (s.ə.) özünə götürdü, ancaq onunla evlənmədi. Həmin Məryam onun sevimli siğə arvadı oldu, Məhəmməd (s.ə.) onu ehtirasla sevdi və övrətlərinin tənəsinə baxmayaraq tez-tez onun yanında oldu. Zira, kopt Məryam qadınlar arasında onun köhnə umudlarını doğruldan yeganə zənən idi. O, Peyğəmbərdən (s.ə.) dünyaya bir oğul gətirdi, səltənətinin varisi İbrahimi. Fəqət xoşbəxtlik uzun sürmədi. Uşaq bir yaşında ikən tələf oldu və onunla varislik ümidi də torpağa gömüldü.

İllər ötdü. Peyğəmbərin (s.ə.) gənclik gücü tükəndi. Altmış yaşa çatanda dəqiq nizamlanmış gecə planını həyata keçirmək onun üçün çətinləşdi. Ancaq qadınlar öz komalarında yaşayırdılar, gəncliklərini və tərəvətlərini itirməmişdilər. Məhəmməd (s.ə.) müdrik insan idi və o, qadınlara mərhəmət göstərdi. Bilirdi ki, onyeddi-, iyirmi-yaşlı qadınlar altmışyaşlı sinli kişiylə fədali sevgi bəsləyə bilməzdilər, özü də əgər söhbət peyğəmbərdən gedirdisə. Ona görə də müdrikliyi və mərhəməti qadınlara azadlıq bəxş etməyə qərar verirdi. Onları başına yığıb Allahın buyruğunu, 33-cü Surənin 28-ci Ayəsini bəyan etdi: «**Ya pey-**

ğəmbər, övrətlərinə söylə: Əgər həyatı və şənliyi sevirsinizsə, mən sizə azadlıq verirəm və sizi bolluca mükafatlandıracam. Amma Allahı və Onun rəsulunu sevirsinizsə, onda bilin ki, yaxşı əməlinizə görə sizi odünyada böyük mükafat gözləyir»¹.

- Rəbbin sözlərini götür-qoy edin, - Peyğəmbər (s.ə.) dedi, - sonra vicdanınızla cavab verin.

Qadınların hamısı belə cavab verdi:

- Biz Allahı, Onun rəsulunu və ölündən sonra olacaqları sevirik.

Yalnız qadınlardan biri, Kilab tayfasından Fatimə adlısı gəncliyinin şəhətinə üstünlük verdi. Peyğəmbər onu bolluca mükafatlandırıb azad etdi. Ancaq sonralar bu qadın elə kasıblığa düşdü ki, yanacaq kimi satmaq üçün dəvə təzəyi yığmalı oldu. Qadın böyük ehtiyac içində öldü və islam tarixində «Şaka», «Miskin» adını qazandı.

«Möminlərin anaları», islamın ilk qadınları sadə və təmtəraqsız yaşadılar. Onların şəxsi rahatlığının qeydinə az qalındı. Komalarında adi güzaran belə çatışmırdı. Hətta təbii ehtiyaclarını ödəmək üçün əməlli bir yer də yox idi. Bu işi görmək üçün bəzən gecələr çölün düzünə gedirdilər. Yalnız ömrünün sonlarına yaxın Peyğəmbər (s.ə.) ayaqyoluna bənzər bir guşə tikdirdi, çünki verdikləri vədlərə baxmayaraq qadınların başqa məqsədlərlə çıxmasından ehtiyatlanırdı.

Peyğəmbərin (s.ə.) övrətlərinin heç nəyi yox idi. Onun armağan etdiyi kiçik sovqatlara sevinirdilər. Yeganə var-dövlətləri Peyğəmbərin (s.ə.) onlara verdiyi oniki unsiya qızıl idi.

Sonralar, Peyğəmbərin (s.ə.) vəfatından sonra islam böyük bir dünyanı əhatə edəndə qadınlar qızıla tutuldular. Xəlifələrin xəzinələri onların

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 28-29-cu Ayələr.

üzünə açıq idi, onlara kəsilmiş dulluq təqaüdləri var-dövlətləri oldu və kiçik, kasıb komalarına əvvəllər bütün Ərəbistanın sahib olduğundan çox qızıl təklif olundu. Məsələn, xəlifə Valid Zeynəbin varislərinə onun koması üçün əlli min qızıl dirhəm, qədim dünyanın anlayışınca nəhəng məbləğ ödədi. Yəhudi Safiyə öz varislərinə yüz min qızıl dirhəm qoyub getdi.

Şərqi bütün sərvəti indi bu qadınların ixtiyarına verilmişdi. Qohumları islamın ən ali vəzifələrini tuturdular. Məsələn, birinci ərdən uşaqları olduğuna, onların qeydinə qalmaq istədiyinə görə Peyğəmbərə (s.ə.) əvvəlcə ərə getmək istəməyən Səlimə hələ sağlığında ikən Əlinin onun oğlanlarını böyük-böyük əyalətlərin valiləri təyin etdiyini öz gözləri ilə gördü. Peyğəmbər övrətlərinin qan qohumları Məhəmmədin (s.ə.) öz qan qohumları ilə yanaşı nəsillərdən-nəsillərə islamın aristokratiyası sayıldı. Qadınların özlərinə isə son günlərinə qədər yüksək ehtiram göstərildi. Onların ən xırda arzularını da dəf etməyə xəlifələrdən heç biri ürək etmədi.

Sonrakı nəsəl Allahı və Onun Rəsulunu (s.ə.) yaşamın nəşəsindən daha çox sevmiş, dar komalarda yaşamış, Peyğəmbərin (s.ə.) gecələrini bölüşmüş və heç vaxt iki gün dalbadal buğda çörəyinin üzünü görməmiş bu qadınları belə şərəfləndirdi.

AİŞƏ VƏ DÜNYA TARİXİ

Bella gerant alii! tu, felix Austria, nube!

Hicrətin dördüncü ilində üsyankar Mürəiziq tayfasını dinə gətirmək üçün Allahın Peyğəmbəri (s.ə.) öz döyüşçüləri ilə səhraya üz tutdu. Səhranın ucu-bucağı görünmürdü və çapış monoton idi. Düşmən uzaqdaydı, gözə dəymirdi və qoşun qaynar səhra Günəşinin altında mənasız əzab çəkirdi. Səhradakı savaş çapışında günlər darıxdırıcı və yeknəsək keçir. Ona görə də yürüş xüsusi təhlükə gözləməyəndə Peyğəmbər (s.ə.) adətən övrətlərindən birini özü ilə götürərdi. Amma bu ona hərdən müharibədən vətənə iki arvadla qayıtmağa heç də mane olmurdu. Bu dəfə o, gözəl Aişəni seçdi.

Karvanın yürüşündə Aişəni örtülü kəcavədə aparırdılar. Dincəlməyə durduqda Peyğəmbər (s.ə.) onunla söhbətləşir, qaçış yarışı təşkil edir və ürəyincə əylənirdi. Lazımı yerə çatanda düşmən tayfa ilə yüngül toqquşma oldu. Qısa döyüşdən sonra yengi qazanıldı. Kənizlər bölüşdürüldü və qarət hesablandı. Bu döyüşdən Məhəmməd (s.ə.) özünə Aişənin qəzəbinə nədən olan bir qadın götürdü.

Geriyə yol başladı və bu yürüş qorxusuz olduğu, çoxlu qarət vəd etdiyi üçün onda həmçinin xeyli ikiüzlülər, münafıqlar iştirak etmişdilər. Həmin münafıqların başında hələ də Mədinənin padşahı olmaq ümidini itirməmiş Abdulla ibn Übey dururdu. Qarət bölünüb qurtarandan sonra münafıqlar arasında narazılıqlar başladı, çünki onlar imanının yox, qarətin xatirinə döyüşmüşdülər. Amma Peyğəmbər (s.ə.) öz müdrikliyi ilə dərk etdi ki, münafıqlar və Abdulla haqq uğrunda münafıqlar

qişə axtarmırlar, yalnız ona görə axtarırlar ki, Peyğəmbərə (s.ə.) xətər yetirsinlər. Ona görə də səhərin alatoranında qoşuna yola çıxmağı və qaranlıq düşənə kimi istirahətsiz yürüməyi tapşırırdı. Zira bilirdi: yorğunlar dava gəzmirlər.

Məhəmməd (s.ə.) vəd edilmiş davanın çözülmü ilə içində məşğul olduğundan və bundan əlavə özü ilə yeni bir qadın apardığından yolda Aişəyə çox az vaxt ayıra bildi. Onu kəcavədə aparırdılar və çəkisi elə yüngül idi ki, yükçülər onun ağırlığını güclə sezirdilər. Onsuz da incə olan gənc Aişə savaş yürüşündə cüzi qıdadan daha da arıqlayıb incəlmişdi.

Bir gün - bu, Mədinəyə çathaçatda oldu və dan yeri təzəcə sökülürdü – Peyğəmbər (s.ə.) qoşuna tərpənmək əmrini verdi. Dəvələr qaranlıqda durğuzulub yüklər yükləndi. Döyüşçülər səhər namazı qıldılar və Aişə də bu ibadətin iştirakçısı oldu. Sonra o, təbii ehtiyacını ödəmək üçün qoşundan aralandı. Geri qayıdıb kəcavəyə qalxmaq istəyəndə birdən gördü ki, inci səfər boyunbağını qumda salıb.

Aişə gözəl qadın idi, gözəl olduğu qədər də təkəbbürlü idi. İnci boyunbağı Peyğəmbərin (s.ə.) xəzinəsində hər saatlıqla tapılan şey də deyildi. Ona görə də itirilmiş zinəti axtarmaq üçün tələsik çölə qaçdı. Kəcavəni dəvənin belinə qaldırmalı olan kişilər yalnız Aişənin düşərgəyə qayıtdığını gördülər. Qadını utandırmaq üçün onlar təlimata uyğun olaraq üzlərini yana çevirdilər. Birazdan kəcavəyə yaxınlaşıb Aişənin çoxdan orda oturduğu gümanı ilə onu dəvənin hörgücünə qaldırdılar. Bu güclü kişilər çəki fərqi hiss etmədilər, çünki Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli arvadı, deyildiyi kimi, incə və arıq idi. Karvan yola düzəldi. Qaranlıqda qoşunun tərpənməsini hiss etməmiş

Aişə geri qayıdanda boş düşərgə meydanını tapdı, nə kəcavə vardı, nə dəvə, nə Peyğəmbər (s.ə.). O, çölün düzündə tək, unudulmuş və kimsəsiz qalmışdı.

Aişə və dünya tarixi üçün islamdan, Peyğəmbərdən (s.ə.) və onun ətrafındakı kişilərdən ötrü görünməmiş nəticələrə səbəb ola bilən boyunbağı macarası beləcə başladı.

Səhrada nələrin baş verməsi, tənhalıqda Aişənin nələri yaşaması yalnız onun öz sözlərindən bəllidir. Hekayətinə görə oturub qalır düşərgə meydanında və gözləyir ki, karvan onun yoxa çıxmasını bilən kimi geri dönəcək. Saatlar ötür və Aişə səhranın yeknəsəkliyindən yorulur. Göz qapaqları ağırlaşır və o, yuxuya gedir. Qəflətən yad bir səs onu oyadır. Gözünü açıb qarşısında Süleym tayfasından gənc, gözəl döyüşçü Səvfən ibn əl-Müəttalı görür. O da səhrada karvandan qalıbmış və indi onun arxasınca çapırmış. Çöldə bir nəfər qadın görüb ona yaxınlaşır və Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli arvadını tanıyıb heyrtlənir. Mömin bir çağırılı ilə Aişəni durğuzur və qadın həmin an üzünü örtür. Səvfən öz dəvəsini Aişəyə verir və onlar yolda bir kəlmə də kəsmədən Peyğəmbərin (s.ə.) karvanına yetişirlər.

Aişənin hekayəti budur. Qoşun, Peyğəmbər (s.ə.) və yanındakıların hamısı bircə onu gördülər ki, bir gün yoxa çıxandan sonra Aişə üz-gözündən sevinc yağa-yağa gözəl bir gəncin müşaiətilə karvana yaxınlaşır. Bu, ümumi narazılıq doğurdu. Doğrudur, Aişə yolunun üstünə çıxan hər kəsə boyunbağını necə itirdiyindən, döyüşçü Səvfənin onunla necə igidcəsinə davranmasından danışdı. Amma bunu nə qədər çox danışdısa, dinləyicilərin gözləri bir o qədər birləşir, təbəssümləri bir o qədər hiylələşir, təzimləri bir o qədər səmimilə-

şirdi.

Qoşun Mədinəyə girəndə Aişənin boyunbağı əhvalatı çoxdan zəfər yürüşünün baş olayına çevrilmişdi. Döyüşçülər, öncə də başda Abdulla ibn Übey olmaqla münafıqlar şəhərdə vurnuxub dinləmək istəyən hər kəsə Aişənin çöldə gözəl bir gəncə uzun-uzadı gəzib-dolaşdıqdan sonra karvana yenidən çatmaq məqsədilə geri qalmasından danışdılar. Buna nə ad vermək olardı? Tezliklə bütün Mədinə onbeşyaşlı Aişənin o boyda müdrikliyinə baxmayaraq Peyğəmbərə (s.ə.) kələk gəlməsindən xəbər tutdu.

Bundan Peyğəmbər (s.ə.) də xəbər tutdu və ilk tədbir o oldu ki, Aişənin yanındakı gecələrinə ara verdi. Yalnız hərdən gündüzlər onun komasına gələr, qadını yüngülcə tumarlayıb kefini soruşar və tezəcə də oranı tərk edərdi. İslamın ən qüdrətli kişisi Əbu Bəkrin ərköyün qızı, təbii ki, bu rəftardan xoşlanmırdı. Tələsik qərar çıxarıb özünü xəstəliyə vurdu, yaxşı qulluq məqsədilə ata evinə köçməsinə icazə istədi. Peyğəmbər (s.ə.) razılaşdı.

Burda Aişə ata-anasından öyrəndi ki, bütün Mədinə indi ondan danışır. Ata evində Peyğəmbər (s.ə.) onu yoluxmadı. Aişə hər gün talağını gözləyirdi. O həm də özünə ölüm hökmü kəsiləcəyini gözünün altına almışdı, çünki bu, o vaxt Peyğəmbərin (s.ə.) zinaçılara verdiyi cəza idi.

Beləliklə hadisə yüksək siyasi məna kəsb etdi. Lavina axmağa başlamışdı və onun kimi süpürüb aparacağı məlum deyildi.

Siyasətlə qadın Şərqdə bir-birindən çətin ayrılır. Bütöv-bütöv dövlətlərin birikməsi çox vaxt müdrik hökmdarın nigah siyasətinə söykənir. Ailəyə xəyanət tərəflərdən birini çöküşə, digərini isə hakimiyyətə gətirə bilər. Hər hansı əyalətdən

olan qadın hərəmxanadan qovulursa, həmin əyalət üsyana qalxa bilər. Əgər düşmənlərinin qadını hərəmxanayı tərk edirsə, düşmən tərəflər ən qızğın təəssübkeşlərə çevrilirlər. Hərəmxanadakı qadın öz tayfasının təmsilçisidir. O, atasının tərəfini və onun özü ilə mövcud olub özü ilə yıxılan siyasi ideologiyayı özündə təcəssüm etdirir. Hərəmxana özlüyündə qərribə şərq parlamentindən başqa bir şey deyildir ki, burda da ölkənin bütün tərəfləri təmsil olunublar və bir-biriləri ilə mübarizədədirlər. Siyasi tərəflərin ip ucları hərəmxanada birləşir, hökmdarın iqtidarına qadınlar parlamenti tərəfindən nəzarət yetirilir və məhdudiyyət qoyulur. Hərəmxananın da önəmi burdan irəli gəlir, ona görə də kiçik bir sevgi macarası çox vaxt arxasınca dünyasal-tarixi nəticələri çəkib gətirir.

Peyğəmbərin (s.ə.) hərəmxanası da müstəsnalıq təşkil etmirdi. Sevgi, mənafə və siyasət Şərqdə ayrılmazdırlar. Şərq və Avropa hərəmxanaları arasındakı fərq o qədər böyük olmasa da, belə olayı Avropa ölçüləri ilə ölçmək olmaz. Şərqdə sevgi macarası ilk öncə siyasi əməl kimi dəyərləndirilməlidir. O öz ardınca siyasi sonucları dartıb gətirir, çünki hər bir tərəf və onun təmsilçiləri son nəfəsə qədər qorunmağı bacarır.

Aişə də təkcə Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli arvadı deyildi, o həm də yıxılmaq istəməyən konkret, qüdrətli və nüfuzlu tərəfin nümayəndəsi idi. O özündə Peyğəmbərin (s.ə.) ən qədim və ən bacarıqlı silahdaşlarını, imanının sütunları sayılan Əbu Bəkrin və Ömərini partiyasını təcəssüm etdirirdi. İri cizgilərlə götürülsə, bu partiya teokratik islam demokratiyası, teokratik Allah dövləti ideyalarının qoruyucusu və bütövləşdiricisi idi. Partiya Məkkədə yaranmışdı və onun təsir gücü Peyğəmbərlə (s.ə.) qan qohumluğuna söykənmirdi. Buna

görə də varislik prinsipinin düşməni, teokratik Allah respublikasının irsi şərq monarxiyasına pöhrələnməsinin əleyhdarı idi.

İndi Peyğəmbərin (s.ə.) altmış yaşı olanda bu nəzəriyyə tamam praktik önəm qazandı. Məhəmmədin (s.ə.) birbaşa xələfi yox idi. Ən yaxın qan qohumu əmioğlu, sevimli qızının əri Əli idi. Haçansa Peyğəmbərin (s.ə.) irsinə sahib çıxacağına Əli bir an da şübhə etmirdi. Axı islamı ilk qəbul edən o olmuşdu, Peyğəmbər (s.ə.) nəvəsi olan iki oğlu vardı: Hüseyn və Həsən. Əli onu da heç vaxt unutmamışdı ki, Peyğəmbər (s.ə.) hələ bir neçə il qabaq bütün Haşimi tayfasının qarşısında bəyan etmişdi:

- Budur Əli, mənim vəlim.

Bu isə nə Əbu Bəkrin, nə də Ömər in ürəyincə idi. Uzun illər zəhmətə qatlaşıb Peyğəmbərin (s.ə.) dövlət qurmaq işinə bunun üçün can yandırmamışdılar. Müharibələri bunun üçün aparmamışdılar, ölkələri bunun üçün zəbt etməmişdilər, Peyğəmbərin (s.ə.) *«islamda hamı bərabərdir və yalnız bacarıqlılara üstünlük verilir»* kəlamını bunun üçün yaymamışdılar. Onlar bacarıqlı idilər, dövləti necə idarə etməyin yolunu bilirdilər. Əli də isə bu müdriklik çatışmırdı. Qoşunun başında düşməyə hücum çəkməyi heç kim onun kimi bacarmırdı, qılıncından, gəncliyinin amansız gücündən düşməni lərzəyə düşürdü.

Amma Əlinin əlindən gələn tək cə bu idi. Əgər Peyğəmbər (s.ə.) özünün qadınlara, xoş ətirə və ibadətə olan sevgi ehtiraslarını boynuna alırdısa, Əli də aşkar etiraf edirdi ki, yatmağı hər şeydən üstün tutur. Məhəmməd (s.ə.), Əbu Bəkr və Ömər islamda böyük nüfuz sahibi idilərsə, Əlinin nüfuzu hələ arvadının hörmətini qazanmaq üçün də yetərli deyildi. Xasiyyəti həlim və ruhu

məhdud idi. Tənbəl idi, gözlərində heç bir ifadə
işartısı yox idi, yoğun qarnı və həddən artıq uzun
əlləri vardı. Ən azı rəqibləri onu belə görürdülər.
Və yalnız qılıncını şaqqıldadıb vahimə törədən bu
yatağan, tənbəl insan indi Peyğəmbərin (s.ə.) irsi-
nə iddia irəli sürürdü.

Amma bu yuxucul igid Məkkə demokratları
partiyasının onu gözləyən təhlükəsini dərk edirdi.
Xasiyyətinə uyğun pəndəmlik və ləmsliklə təsirli
əks-tədbirlər görməyə çalışırdı. Peyğəmbərin
(s.ə.) qadın əhatəsində onun da nümayəndəsi var-
dı, özü də ən yüksək mövqedə duranlardan, Pey-
ğəmbərin (s.ə.) Peyğəmbər (s.ə.) və demokratlar
arasında pozuşma yaratmaq üçün məqam gözlə-
yən sevimli qızı Fatimə. Boyunbağı əhvalatı Əli-
nin əlinə elə bil göydən düşdü. Düşmənin artıq
məhv olduğunu, özünün isə rütbə və şərəfə yetiş-
diyini görürdü, özünü Peyğəmbərin (s.ə.) davam-
çısı sayırdı.

Ətrafındakı tərəflər münasibətini Məhəmməd
(s.ə.) dəqiq bilsə də, öz ardıcılı barədə ümumiyyətlə
müəyyənlik yaratmırdı. Bəlkə də bu, sevimli
varisin dünyaya gələcəyi barədəki sakit ümid
anlarında baş verirdi. Bəlkə də tərəflərin yersiz
ehtiraslarını vaxtından əvvəl coşdurmamaq barədəki
ağıllı götürqoyları onu buna vadar edirdi.
Amma indi ziddiyyətin qarşısını almaq mümkün
deyildi, əks tərəfin də itaətlə boyun əymək fikri
yox idi. Peyğəmbər (s.ə.) odla su arasında qalmış-
dı.

Ancaq Mədinədə üçüncü tərəf də vardı, adı
tez-tez çəkilən münafıqlar, böyük siyasətin bula-
nıq suyunda nəsə tutmaq ümidində olan yerlilər.
Onların başçısı, yüksək mənəsinə görə Peyğəm-
bərin (s.ə.) indiyə qədər toxunmağa ürək eləmə-
diyi Abdulla ibn Übey indi bu fikirdə idi ki, iman-

lıların iki tərəfə bölünməsi ilə üçüncü tərəf, yəni yerlilər zəfər çələngini asanlıqla özlərinə götürə bilərlər. Aişənin sadıqlıyı uğrunda gedən mübahisə münafıqların dəyirmanına axan su idi. Çünki hakimiyyətə yetişmək ümidini hələ Abdulla da üzmemişdi. Peyğəmbərin (s.ə.) sayəsində Mədinə indi Ərəbistanın mərkəzinə çevrilmişdi. Şəhərə külli miqdarda sərvət axırdı və Abdullanın fikrincə şəhərin rifahı üçün köhnə mədinəlilərin xidmətləri apaşkar idi. Mədinənin ən kübar kişisinin bundan özünə xeyir götürmək istəməsi təbii haldı. O özünü Peyğəmbərin (s.ə.) ən münasib davamçısı və varisi sayırdı və dini bir o qədər ciddi qəbul etmədiyinə görə hansısa dövlət çevrilişi vasitəsilə hakimiyyəti ələ keçirməyi rahatca götür-qoy edə bildi. Çünki nəhayət Mədinə qaçıb gəlmiş peyğəmbərin yox, onun şəhəri idi. Mühacirlərin mübahisəsi münafıqların xeyrinə idi, yeni dövlətin binası aşkarca laxlayana oxşayırdı.

Mədinə ətrafındakı çöldə boyunbağının itirilməsi belə gözlənilməz sonuclara gətirib çıxara bilərlər.

Aişə ata evində təsəllisiz göz yaşları axıdanda, talağını və ölüm hökmünü gözləyəndə Mədinədə tərəflərin savaşı poqquldamaqda idi. İmanlılar get-gedə aşkarca iki düşmən cəbhəyə bölünürdülər. Günün başlıca mövzusu Aişə əleyhinə, yaxud lehinə, Əlinin, yoxsa Əbu Bəkrin xeyrinə adlı məsələlər üzərində qurulmuşdu. Onların ortasında münafıqlar dayanırdı, bunlar da hamını hamıya qarşı qızıışdırırdılar və böyük zərbəyə hazırlaşırıdılar. Tayfalar arasında, haşimilər, qüreyşilər, həzrəklər və əfslər arasında güc-bəla söndürülmüş nifrət, deyəsən, yenidən alovlanmaq üzrə idi. Peyğəmbərin (s.ə.) Həsən adlı saray şairi çoxdan Aişə haqqında hərcayı şerlər yazmışdı və Abdul-

lanın mərhəmətini arayırdı. Abdullanın evi döyüş-çülər və dostlarla dolub-boşalırdı. Artıq onlar özlərini Mədinənin gələcək ağaları sayırdılar və mühacirlər arasında müharibənin başlamasını gözləyirdilər ki, sonradan özləri həlledici anda həmlə yetirsinlər.

Bu qəfil alovlanmış yanğının tən ortasında balaca Aişəni sevən və kişilik ləyaqəti təhqir olunmuş Məhəmməd (s.ə.) dururdu ki, minbir əzabla qurduğu dövlət indi bu qadının ucbatından dağılmağa başlayırdı.

Bu vaxt Peyğəmbər (s.ə.) Əliyə üz tutdu, çünki Əlinin qanı onun öz qanı idi.

- Aişə ilə neyləyək? - Peyğəmbər (s.ə.) soruşdu.

Və Əli cavab verdi:

- Şəriətin hökmünü yerinə yetir. Talağını göndər.

Peyğəmbəri Əli o qədər uzun-uzadı və qızgın dilə tutdu ki, Məhəmməd (s.ə.) nəyin haqq, nəyin nahaqq olduğunu bilə bilmədi, çünki Allah öz peyğəmbərinə heç bir söz göndərmədi.

Təkcə Əli yox, həm də ətrafındakıların hamısı Aişəni suçlandırıdılar, üstəlik münafıqlar da Peyğəmbərin (s.ə.) arvadını söyürdülər, çünki Məhəmmədin (s.ə.) özünü birbaşa təhqirə ürək eləmədilər. Bu vaxt Peyğəmbər (s.ə.) münafıqların qüdrətini sındırmaq zamanının yetişdiyini gördü. Təbliğatın, zəfər yürüşlərinin, qələbələrin bacara bilmədiyini indi çöldə itmiş bir boyunbağı bacarası oldu. Amma əvvəlcə gərək öz düşərgəsində, ənsarlar və mühacirlər arasında barış yaradaydı.

Bir gün səhər tezdən Peyğəmbər (s.ə.) Əbu Bəkrin evinə gəlib Aişəni çölə çağırımlarını istədi.

- Suçlusan, suçsuz? – Peyğəmbər (s.ə.) soruş-

du.

Və Aişə cavab verdi:

- Haqqımda o boyda dedi-qodu eşitmişən. İndi desəm, günahsızam, inanmayacaqsan, desəm ki, üzdəniraq suçumu boynuma alıram, sözlərimin gerçəkliyinə şübhələnəcəksən. Ona görə səbrə üstünlük verirəm.

Bunları deyib üzünü Peyğəmbərdən (s.ə.) döndərdi. Amma hələ çölə çıxmamış, Peyğəmbərin (s.ə.) dilindən uca bir fəryad qopdu. Peyğəmbər (s.ə.) yerə sərildi, bədəni bütün əzalardan titrəməyə başladı və alına tər damlları qondu.

Əbu Bəkr, arvadı və Aişə gövdəsi titrəyən Peyğəmbəri (s.ə.) ehtiramla dövrəyə aldılar. Bilirdilər ki, Allah özü peyğəmbəri ilə danışır. Bədən get-gedə sakitləşdi, Peyğəmbər (s.ə.) ağır-ağır kirpiklərini qaldırdı, çöhrəsində təbəssüm görünürdü və buyurdu:

- Aişə, Allah sənəin suçsuzluğunu təsdiqlədi.

Sonra Peyğəmbər (s.ə.) yerindən dikəlib Allahın kəlamını, Quranın 24-cü Surəsinin 11-ci Ayəsini bəyan etdi: **«O kəslər ki yalan yaymışlar, onlar günahda qazandıqlarını alacaqlar. Əsas hissəsini öz üzərinə götürən kəs isə ağır cəzaya məruz qalacaq».**

Bununla barış elan olundu. Heç kim ağlına gətirə bilməzdi ki, Səltənət Sahibi sevgi məqamına müdaxilə edəmiş. Yalnız Məhəmməd (s.ə.) olayın siyasi əhəmiyyətini duya bildi. Mühacirlər və ənsarlar - Əlinin, yaxud Əbu Bəkrin tərəfini tutmalarından asılı olmayaraq - Allah kəlamına boyun əydilər, çünki Allahın sözü dövlətin özüldü idi. Ona şübhə etmək Allah dövlətini bütünlüklə şübhə altına almaq demək idi. Deməli, hər iki tərəf arasında barış yenidən bərpa edildi.

Münafıqlərdə isə vəziyyət başqa idi. Allah sö-

zünün qüdrətinə onlarda az inam vardı, daxilən onlar nə Allaha, nə də Onun peyğəmbərinə inanırdılar. Hakimiyyətə gəlmək, birdən-birə Mədinə şəhərinin başından yağan sərvətdən mənfiətlənmək istəyirdilər. Ona görə də boyunbağı əhvalatından yarımaqdan əl götürmək istəmirdilər və hər iki tərəfi bir-birinə qarşı qızıqdırmaqlarını davam etdirirdilər. Amma bu taktika Məhəmmədin (s.ə.) əlinə göydən düşmüşdü. Allah buyurmuşdu və Peyğəmbər (s.ə.) qorxunc zərbəni axıra çatdırdı. Allahın kəlamını o, camaata bəyan etdi və onun məhz kimə yönəldiyini bildirdi. Söhbət yalnız münafıqlardan gedirdi, onların başçısı Abdulla ibn Übey suçluların başında dayanırdı. **«Sübutları olmadan qadına böhtan atanları dəhşətli cəza gözləyir»** (24, 23), Peyğəmbər (s.ə.) bəyan etdi, **«ailəyə xəyanətə yalnız dörd şahidi olan kəs bu xəyanəti bəyan edə bilər»** (4, 19)¹. Bu sözlər deyildikdən sonra Peyğəmbər (s.ə.) münafıqların qandallanmış başçılarını məscidin böyük həyətinə gətirdi. Əbu Bəkrin adamları onları yerə uzadıb amansızcasına döydülər; qəti mərhəmət göstərilmədi, çünki Aişənin namusu ilə Peyğəmbər (s.ə.) dövlətin birliyini qorudu.

Əfsanələr xəbər verir ki, bu cəzanın nəticəsində münafıqların başçılarından ikisi kor, ikisi də şikəst oldu. Yalnız Abdulla ibn Übeyə xətər toxunmadı. Kor-koranə nifrət Peyğəmbərə (s.ə.) yad idi, ona görə də mədinəlilər arasında ən kübar adamı bihörmət etməkdən vaz keçdi. Bunun əvəzində məscidin minbərindən söylədi.

- Mənim şərəfimi tapdalamış adamdan intiqam alanda kim məni müdafiə edəcək?

Bu sözdən sonra, təbii ki, orda iştirak edən bütün döyüşçülər ayağa qalxıb Peyğəmbəri (s.ə.)

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 15-ci Ayə.

hər bələdan qoruyacaqlarına, əldə qılın, o saat and içdilər. Bu kütləvi şəbeh bəs elədi. Abdulla xəbərdarlığı başa düşdü; ortada indi onun başının söhbəti vardı. Münafıqlar partiyası bu Allah kəlamı ilə tamam yenilmişdi. Abdulla tezliklə tək qaldı və taleyinə boyun əyməli oldu. O indi anladı ki, Mədinənin (s.ə.) tacını heç vaxt başına qoya bilməyəcək.

İslamın ən incə əhvalatı, boyunbağı olayı beləcə sona yetdi. Aişənin yüngüllağıllılığının nəticəsi olan bu xoşagəlməz narazılıqlarda Şərqi saysız dövlətləri kimi Allah dövlətini də az qala səhra qumuna qatacaq siyasi mübarizələri və ehtirasları görmək o qədər də çətin deyil.

Dövləti Peyğəmbərin (s.ə.) qüdrəti xilas etdi. Dövləti qorumaq üçün o, yenidən şəxsi təkəbbürünü boğdu. Boyunbağı münafıqları məhv etmək yolu oldu.

Fəqət boyunbağı əhvalatının daha mühüm, ilk anda gözə görünməsə də, bir nəticəsi vardı. O, əsrlərcə Şərqi dinc buraxmayan saysız müharibələrin, mübarizələrin, qanların özülünü qoydu. Bu dincsizliyin bəisi Aişə oldu. Doğrudur, o, qadın idi və bədbəxtlik üz verəndə cəmi onbeş yaşı vardı. Lakin onu ərindən ayırmaq istəyən Əliyə nifrətinə ölüm gününə qədər ara vermədi. Bu nifrət son olaraq islamın taleyüklü ağır parçalanmasına gətirib-çıxardı: Əlinin tərəfdarları olan şiələrə və Peyğəmbərin (s.ə.) yolunu tutub onun xidmətçiləri Əbu Bəkr və Ömər arxasınca gedən sünnilərə. Bu parçalanmanın nəticəsi müharibə, mübarizə və tökülən qanlar oldu.

Mədinənin yaxınlığında təbii ehtiyacını ödəmək istəyən və boyunbağısını qumda salıb itirən onbeş yaşlı qadının kiçik macarası belə sona yetdi.

PEYĞƏMBƏRİN ŞAIRİ

Mən sönük, fəqir həyatın bir
parçasını götürüb ondan bir əfsanə
yaradıram, çünki mən şairəm.

Zoloqub¹

Peyğəmbərin (s.ə.) şəhərində Həsən adlı qorxunc zahiri görkəmə malik bir kişi yaşayırdı. Saçı qabağa daranmışdı, qara birçək saxlayırdı və saqqalını qırmızı boyayırdı. Özünü niyə bu kökə salır sualına sadəcə cavab verirdi:

- Üzüm qan çilənmiş aslan üzünə oxşasın deyər.

Həsənin sənəti şairlik idi, lakin istedadı miyanə, iddiası böyük, təşəxxüsü yerə-göyə sığmaz idi. Bütün bu səbəblərdən də Həsən hər kəsi söyürdü və şerləri nə qədər pis idisə, düşmənlərinə qarşı bir o qədər söyüncə dolu olurdu.

Bir dəfə Peyğəmbər (s.ə.) ömr etdi ki, acı dilinə görə Həsənə bir neçə şallaq vursunlar. Amma Həsən bədən cəzasına qarşı çox həssas idi. Dinc həyatı sevərdi, heç vaxt döyüşə getməzdi və doğma şəhəri düşmənlər tərəfindən mühasirəyə alılanda da qaxılıb evində oturdu. Buna görə də Peyğəmbərin (s.ə.) kötəyi onu bərk acıqlandırıldı. Peyğəmbərə (s.ə.) aşkar qarşı çıxmaq üçün o, çox qorxaq idi, buna görə də onun əleyhinə gizlində bir həcv yazdı. Peyğəmbərin (s.ə.) bundan xəbər tutduğunu öyrənəndə qorxusundan Furak şəhərinə qaçdı, amma Peyğəmbərin (s.ə.) tərəfdarlarından biri onu yolda haqlayıb paçasından yüngülcə

¹ **Zoloqub** – Fyodr Zoloqub (01.03.1863-05.12.1927). Əsl adı: Fyodr Kuzmiç Teternikov, rus; yazıçı və şair; rus simvolizminin görkəmli nümayəndələrindən biri.

yaraladı. Həmin nərmənazik şair bundan elə zarıl-zarıl ağladı ki, bütün qohumları onun ölüm ayağında olduğunu güman edib yanına qaçdı. Təbii ki, tezliklə sağaldı və talesizliyini ara vermədən Mədinə camaatına gileylənib dəyən zərərin ödənilməsini istədi.

Nərmənazik Həsən tədricən qavradı ki, Peyğəmbərin (s.ə.) gücü böyükdür. Bu onu Allahın Rəsulunun (s.ə.) tərəfdaşı etdi. Sözükeçən qohumlarını yanına salıb təkrar-təkrar Peyğəmbərin (s.ə.) evinin yanında göründü və içəri alınmasını xahiş etdi. Lakin onu yaxına buraxmadılar.

Məhəmmədin (s.ə.) şairlərdən xoşu gəlmirdi. Onlar çox söz danışdırlar və dedikləri nadir halda gerçəkliklə ayaqlaşırdı. **«Onlar etmədikləri şeyləri deyirlər»** (26, 226), Quranda belə buyurulur. Və bir dəfə Məhəmməd (s.ə.) söylədi:

- Şairlər xəncər yarısından bərk ağrıdan həcrlər yazırlar. Ölümlülər arasında cəhənnəmə düşmək üçün şair daha çox imkana malikdir.

Bütün bu səbəblərdən Peyğəmbər (s.ə.) qorxaq Həsən barəsində heç nə eşitmək istəmirdi. Amma bu ərəfədə qüreyşilərin şairləri Peyğəmbərə (s.ə.) pis, rüsvayçı mahnı qoşduqlarından Məhəmməd (s.ə.) axırda Həsəni qəbul etmək qərarına gəldi. Həsən şəstlə Peyğəmbərin (s.ə.) hüzuruna yeriyib dedi:

- Mən böyük şairəm. Adım, şöhrətim, nəğmələrim Peyğəmbəri (s.ə.) daha yaxşı qoruyacaq, çünki Allahın Rəsuluna (s.ə.) hörmətim var.

Peyğəmbər (s.ə.) şairlərin xasiyyətinə bələd olduğundan Həsənin sözünü saya salmadı. Sadəcə ona bir kəniz və malikanə bağışladı təkcə o gümanla ki, öz sədaqətini şair bununla daha da möhkəmlədəcək. Bundan sonra Həsən Əbu Bəkrin yanına gedib Peyğəmbərin (s.ə.) düşmənlərinin

zəif cəhətini öyrəndi. Sonra evə yollanıb özünü saysız həcvlərə həsr etdi. Bu, Peyğəmbərə (s.ə.) və imanlılara ləzzət verdi. Beləliklə Məkkə ilə Mədinə arasındakı mübarizə şairlərin döyüşünə çevrildi. Amma Məkkə şairləri istedadlı idilər və şerləri fəqir Həsəninkindən daha acı idi.

Bu vaxt imanlılar Peyğəmbərin (s.ə.) yanına gəlib ondan xahiş etdilər ki, Məkkə əleyhinə həcv yazmaq üçün cənabi Əliyə göstəriş versin.

- Xeyr, - Peyğəmbər (s.ə.) cavab verdi, - Əli bu cür aşağı səviyyəli işlərlə məşğul olmamalıdır, o daha böyük işlər üçün nəzərdə tutulub. – Sonra o, üzünü Həsənə tutub soruşdu. – Məni pərt etmədən, çünki mən özüm də qüreyşilərdənəm, qüreyşi tayfasının əleyhinə yaza bilərsənmi?

- Bundan asan nə var?! – Həsən cavab verdi, - mən səni xəmərdən tükü çəkib çıxaran kimi qüreyşi tayfasının içindən çəkib çıxaracam.

- Oldu, - Peyğəmbər (s.ə.) buyurdu, - əgər söz verirənsə, dilini çölə çıxart.

Və Həsən bu tələbi yerinə yetirəndə Peyğəmbər (s.ə.) əsasını Həsənin dilinin ucuna toxundurub ona xeyir-dua verdi. Bu, möcüzə yaratdı. Həsənin dili bu andan etibarən daha kəsərli və acı oldu, şerləri məkkəlilərə iti ox kimi dəyirdi və Peyğəmbər (s.ə.) həmin şerlərə tez-tez bütün gecəni qulaq asırdı.

Gəzərgi bədəvilər həmin şerləri bütün tayfalara yayırdılar və onlar çox vaxt möminlərin ən aqıl kəlamlarından da təsirli olurdu. Bir dəfə tayfalarından biri Məhəmmədin (s.ə.) yanına gəlib dedi:

- Bizim şair sənə çoxlu həcv qoşub və sübut edir ki, sən yalançısan. Əgər sənin adamlarından biri gözəl şerlə bunun əksini sübut etsə, biz islami qəbul etməyə hazırıq.

Dinə tapınma kimi belə böyük bir işi Məhəm-

məd (s.ə.) əvvəlcə şair adlı cılız varlıqlardan kiməsə etibar etmək istəmədi. Amma axırda bunu şair Həsənə tapşırdı. Və düşmənlərin böyük çabasına baxmayaraq Həsənin dilində haqq qalib gəldi. Böyük tayfa gördü ki, Həsənin şerləri onun şairinin şerlərindən yaxşıdır və islama tapındı.

Peyğəmbərin (s.ə.) xeyir-duası sayəsində cılız Həsən beləcə şan-şöhrətə yetişdi. Amma ərəblər arasında müharibə sona yetəndə və Məkkə islamı qəbul edəndə dindarlar arasında düşmənçilik yarıda bilən şerlərin hamısını Peyğəmbər (s.ə.) qadağan etdi. Məhz indi, sülh bağlandıqdan sonra Həsən illərlə şer savaşında durduğu Məkkə şairləri ilə birinci dəfə üz-üzə gəldi. Bu vaxt Həsən və digər şairlər şahid olmadan təkcə öz aralarında həcvlərini bir-birilərinə oxumağa qərar verdilər. Həsən ağıllı olduğuna görə şerlərini axırda söyləmək istədi və məkkəlilərin başlamasını xahiş etdi. Şairlər Həsənə qoşduqları həcvlərini bir-bir oxudular. Həsən oturmuşdu və elə hirsələnmişdi ki, üz-gözündən tər su yerinə axırdı. Amma öz həcvlərini son olaraq meydana buraxmaq üçün sakitcə gözləyirdi. Məkkəlilər sona çatanda Həsənə öz şerlərini deməyə imkan yaratmadan atlarına minib yollarına düzəldilər.

Hirsindən boğula-boğula Həsən artıq o vaxt xəlifə olan Ömərən yanına gedib hansı rüsvayçılıqla xar edildiyini ona danışdı. Və Ömər şair qəlbinə bələd olduğuna görə Həsənə böyük bir sevinc bəxş etmək qərarına gəldi. O, Məkkə camaatını topladı, şairləri gətirdi və bütün xalqın gözü qarşısında Həsəni aldatmış rəqiblərinə ürəyi istədiyi qədər həcv söyləməsinə icazə verdi. Həsən öz şair qəlbini bu yolla boşaltdı.

Sonra xəlifə ədalət naminə Həsənin və onun əleyhinə deyilən şerlərin hamısını böyük bir kita-

ba saldırdı ki, bu həcvlər bir-birinin böyründə dinc-yanaşı düzülsünlər. Birini oxuyan, istər-istəməz, digərini də oxumalı olurdu və şairlərdən heç biri ədalətsiz rəftardan gileylənə bilməzdi.

Sözlərinin az-az dəyəri, dilləri yaraqdan iti olan və cəhənnəm qapısından keçməyə ölümlülər içində ən böyük şansa malik şairlər xalqını Allahın Rəsulunun (s.ə.) məmləkətində belə idarə edirdilər.

Yaşamın xoş keçəcəyi, nə əzab, nə də işkəncə olacağı işıqlı cənnətdə isə şair sözünə ehtiyac olmayacaq. Orda şair də olmayacaq.

RÜSVAYÇI SÜLH VƏ ONUN NƏTİCƏLƏRİ

*Mən bugün sizə böyük
bir qələbə bəxş etdim.*

Quran, Surə 5¹

Məkkə camaatına Məhəmməd (s.ə.) yeni dünyanın doğuluşunu birinci kərə bəyan edəndən bəri neçə-neçə illər keçmişdi. O, islamın yoluna qədəm qoyandan bəri xeyli vaxt ötmüşdü. Bu yolda o, sürgünlüyün, inamsızlığın və rüsvayçılığın şahidi olmuşdu. Onu qısnamışdılar, qovqunlaşdırmışdılar, yola verməmişdilər, böhtanlamışdılar. İndi o, əməlinin sıldırımli yolunda hakimiyyətin zirvəsinə qalxmışdı.

Hakimiyyətə gedən yolda suç və qətl, qarət və hiylə olmuşdu. İndi onlar Peyğəmbərin (s.ə.) gözgörəti arxasında qalmışdı. Bunları o aşmışdı. Zəngin Mədinə üzərində məhdudsuz hökmranlıq edirdi. Səhra tayfaları ondan çəkinirdilər, ölkənin başı üstündə sadıqlərin toru qurulurdu. Amma bununla belə, iş hələ sona yetməmişdi, islam hələ səhra dünyasının mütləq hökmranı ola bilməmişdi. Peyğəmbərin (s.ə.) yolunu nəşə kəsirdi. Döyüşə yürüyüb tayfalar üzərində qələbə çalanda səhra xalqı yeni inama tapınırdı. Peyğəmbərin (s.ə.) qoşunu vətənə dönən kimi isə tayfalar özlərinin köhnə allahlarını yada salıb Məkkəyə ziyarətə gedirdilər ki, orda qızıla bələnmiş Hübala, böyük bakirələr əl-Lata, əl-Üzzaya, Manata və üçyüz altmış illahın hamısına sitayiş etsinlər.

Peyğəmbərin (s.ə.) çoxlu sadıqləri vardı, lakin

¹ Görünür, bu həmin Surənin 11-ci Ayəsindəndir ki, orda buyrulur: «Ey iman gətirənlər! Allahın sizə olan lütfünü xatırlayın ki, bir tayfa sizə əl qaldırmaq niyyətində olduğu zaman Allah onlara maneçilik törətmişdi».

əli çatmayan yerdə yalnız ona inananlar və zəfər yürüşlərindən qarət və şöhrət qoparmaq umudunda olanlar ona qulaq asırdı. Özlərini təkcə xalis inam xatirinə hansı bir ideyaya fəda edən insanların sayı isə Ərəbistan çöllərində də dünyanın digər yerlərində olduğu kimi o qədər də çox deyildi. Şübhəli mutluluq naminə yurdundan və varidatından əl çəkib əsrlər boyunca var olan tayfa qanunlarını atmağa yalnız az bir qism ürək qızdırma bilirdi. Əksər halda bunu öz soyundan qopmuşlar, çıxarılar, peşələri macaraçılıq olanlar və muzdlular, bir sözlə, itirməyə bir şeyləri qalmamışlar edirdi. Xalqın qəlbi Məhəmməd (s.ə.) üçün hələ də qapalı qalırdı. Hətta onun sözü və qılıncı keçən Mədinənin özündə də Peyğəmbər (s.ə.) münafıqların sərin, hiyləli baxışlarını görürdü. Bilirdi ki, insanları itaətə söz yox, qılınc məcbur edir. Yeni inamın dünyası isə təkcə qılıncın gücünə qurulmamalıydı.

Xalqın qəlbi ilə Peyğəmbərin (s.ə.) sözü arasında nəsə dururdu. Bu nəsə Məkkə idi. Məkkə yenilmişdi, əzilmişdi, rəm edilmişdi, fəqət hələ də Səhra Xatunu, şəhərlərin ən şövkətlişi kimi qalırdı. Çölün tayfaları hələ də Məkkəyə axışırırlar, Kəbənin müqəddəs meydanında hələ də köhnə illahlar ağalıq edirdilər, tacirlərin alveri hələ də çiçəklənirdi. Əslinə qalsa, indi həmişəkindən daha çox. Səhranın qəlbi hələ də Kəbənin müqəddəs şəhəri ilə döyünürdü.

Məkkə üçün Məhəmməd nə idi? Uzaq Mədinə əyalətində hiylə və xəyanətlə hakimiyyətə yiyələnmiş despot. Biri bir qorxaqlıqla məkkəli cəza dəstələrini durdurmaq və qanlı terrorla şəhəri özünün yanlış təliminə tabe etdirmək indiyə qədər ona müyəssər olmuşdu. Bu nədənə də özünün səhra vadisində rahatca oturmaqda ona mane

olmur, təsadüf nəticəsində hakimiyyətə gələn digər lokal qonşular kimi daha onu da qulaqardına vururdular. Amma bu qorxaq hökmdar özünün ölkəni çaxnaşmaya salan, ticarətə ziyan gətirən və karvanları soyan aramsız döyüş yürüşləri ilə tez-tez meydanda görünüb ürək bulandırır. Odur ki, iqiət ehtiyatlı olmaq və malların qiymətini artırmaq lazım gəldi. Bu, Mədinə hökmdarı haqqında Məkkənin fikri idi.

Bədəvilərin, sadə xalqın fikri isə daha aşağı idi. Onların baxışınca rüsvayçılıq Məhəmmədin yaxasından əl çəkmirdi. O, elindən çıxarı edilmişdi, doğma şəhərinin, doğma tayfasının, doğma soyunun üz döndərdiyi bir adam idi. Və bu şəhər adı dildə olmayan cılız bir qəsəbə deyildi, əksinə, Məkkə idi, Şəhərlər Xatunu idi və Ərəbistanın ən kübar tayfası Qüreyş soyu idi. Vətən peyğəmbəri dışarı edib qovmuşdu, deməli, - bədəvilər belə düşünürdülər – onun təlimində, şəxsiyyətində nə-sə xoşagəlməz bir şey vardı. Zira Kəəbənin böyük, müqəddəs şəhərinə ehtiram bəlkə də yeganə mənəvi sərvət idi ki, bədəvi qəlbində sönmədən uyuyurdu. Əsrlər boyu bədəvidə Kəəbəyə ziyarətə getmək adət olmuşdu, saysız nəsillərdən bəri Məkkə onun üçün dünyanın mərkəzi idi. O, Məkkənin etdiklərini etməyə, Məkkənin yamanladığını yamanlamağa öyrəşmişdi. İndi budur, Məkkənin bəyənmədiyi bir adam peyda olub və həmin adam bədəvilərin könlünü qazanmaq istəyir. Bədəvi bu adama tam inamsızlıqla yanaşırdı.

Bədəvinin qəlbinin, onun doğal, primitiv itaətinin açarı Məkkə idi və Məkkə peyğəmbər haqqında heç nə eşitmək istəmirdi. Məkkə və Məhəmməd arasında gizli müharibə gedirdi. Hər ikisi bir-birini yamanlayırdı, hər ikisinin müxtəlif aləhləri, bir-birinə zidd məramları vardı və hər iki-

sinin bir-birinə nifrəti böyük idi. Amma bədəvilərin gözündə Məkkə mənən haqlı idi, çünki o, doğma qanına və canına qarşı çıxmış bir dönüklə mübarizə aparırdı.

Məhəmməd (s.ə.) özünün çəkili və önəmli qərarını verəndə hicrətin yeddinci ilinin Zülhəccə ayı idi. Bu, qəfil yaranıb dünyanı qanlı müharibələrdən daha köklü dəyişdirən həmin o dahi tapıntılarından biri idi. Məhəmməd (s.ə.) öz yaşamının təkərini var gücü ilə qabağa fırlatmağı qərara aldı.

Məsxərəyə qoyulmuş, yenilmiş, bununla belə, dünyanın qəlbinə düşən açarın sahibi Məkkə şəhəri birdən-birə islam aləminin mərkəzinə çevrilməliydi. Bədəvilərin qəlbini maqnit kimi özünə çəkən Məkkə və Kəəbəni Məhəmməd (s.ə.) indiyə qədər Məkkəyə qarşı yönəlmiş inamın qəflətən mərkəzinə yüksəltdi. Çünki Məkkə və islam qaynayıb-qarıssaydılar, xalqların şüurunda vəhdətləşsəydilər, islamın Ərəbistan üzərindəki qələbəsinə arxayın olmaq olardı.

Məhəmmədin (s.ə.) seçdiyi yol böyük dövlət xadiminin uzaqgörənliyindən, sırf diplomatik qabiliyyətdən xəbər verirdi ki, bunlara da səhrada onun özündən başqa eyni dərəcədə heç kəs hakim deyildi. Məkkəni ram etmək üçün Məhəmməd (s.ə.) qoşun toplamadı. Ticarətə əngəl törətmək üçün karvanlara hücum çəkmədi, Kəəbənin şəhəri ilə daha düşmənçilik etmədi. Sadəcə bəyan etdi ki, Kəəbə, Qara Daş və onun ətrafındakı həyət dünyanın ən müqəddəs məkanıdır və Kəəbədə minillərdən bəri keçirilən ənənəvi bayram və sətayişlərin hamısı Allahın iradəsinə uyğundur. Zəvvarlıq, mərasimlər, Kəəbə ətrafında təvəf birdən-birə Peyğəmbər (s.ə.) tərəfindən təqdir olundu və islamın müqəddəs tərkib hissələri sə-

viyyəsinə yüksəldildi. Bədəvinin Məkkədə öyrəşdiyi hər şey olduğu kimi qalmalıydı, hətta illik bazarlıq da, amma yalnız üçyüz altmış allahın yerinə Aləmlər Rəbbi Allahın siması keçməliydi. Qədim mərasimlər birdən-birə İbrahimin, birinci peyğəmbərin adına bağlandı və onların qüreyşilərin illah kultu ilə təhrif olunduğu qeyd edildi. Bunun nəticəsi olaraq indi Məhəmməd (s.ə.) içində öz Allahını ölkənin ən müqəddəs yerində həmd etmək kimi boğulmaz bir təlabat duydu. 628-ci ilin zəvvarlıq ayının başlamasına yaxın o, sadıqlərini yanına çağırıb növbəti həcc ayında onlarla birlikdə Məkkəyə getmək və Kəbənin bütün mərasimlərində iştirak etmək qərarını onlara bildirdi.

Və həqiqətən də müqəddəs ayların başlanğıcında Məhəmməd (s.ə.) Məkkə ziyarəti üçün nəzərdə tutulmuş paltar geyinmiş min beşyüz mömin məsləkdaşının əhatəsində müqəddəs şəhərə yollandı. İmanlılar, demək olar, yaraqsız idilər və qurban üçün nəzərdə tutduqları heyvanları da özləri ilə aparırdılar. Bu, usta bir şahmat gedişi idi. Müqəddəs ayları pozan, illər uzunluğunu şəhərlərin müqəddəsinə qarşı mübarizə aparan bir asi haçansa onu özündən kənarlaşdırmış vüqarlı şəhərin əlaqapılarına doğru indi peşiman bir tövbəçi kimi gedirdi.

Bu, gözəl bir nümayiş idi. İndi hər kəs aşkarca görə bilirdi ki, üzdənirəq asi gerçəkdə müqəddəs Məkkə şəhərinin mömin pərəstişkarıdır. Bu cür çəvik bir nümayiş dünyə tarixinin heç bir siyasətçisi, heç bir demaqoqu fikirləşib tapa bilməzdi. Mömin tövbəçi libasında Mədinənin hökmdarı indi səhrada yol alıb gedirdi. Yalnız ən mömin, ən fanatik tərəfdarları onunla birlikdə idilər. Macaracılar, savaş həvəskarı olan qarətçilər Mədinədə

qalmışdılar, heç bir qarət vəd etməyən mömin bir yürüş onlar üçün əsaslı maraq kəsb etmirdi.

Məhəmmədi (s.ə.) müşaiət edən min beşyüz nəfər isə islam icmasının ələlib seçilmiş möminləri idilər. Əgər Məhəmməd (s.ə.) gözləri böyümüş tayfaların cəbhəsi ilə tövbəçi kimi getməyi kəsdirmişdisə, onun müqəddəsliyi ən azı bütün insanların gözündə sənədləşdirilməli idi. O, tərəfdarları üçün müqəddəslik idi. Onun əl-üzünü yuduğu su onlar üçün müqəddəsləşirdi, yerə saldığı hər tük, kəsib atdığı dırnaq toplanılıb tütyə kimi saxlanılırdı. Ağzının tüpürcəyi, saqqalı, paltarları canlı sitayiş əşyaları idilər. Səhra bədəvilərinə, hətta bunu axırıncı zəfər yürüşünün sonunda görmüş məkkəlilərə bu cür davranış çox böyük təsir buraxdı.

- Mən İranın şahənşahını və Konstantinopolun kralını saray əyanlarının əhatəsində görmüşəm, - qüreyşilərdən biri belə nəql edirdi, - amma indiyə qədər elə bir hökmdar görməmişəm ki, tərəfdarlarının Məhəmmədə göstərdikləri ehtiramı ona göstərmiş olsunlar.

Asinin zəvvarlıq səfərinin yaratdığı təbəddülat elə azman idi ki, əvvəlcə ona nə səhra, nə də Məkkə ciddiliklə inanmaq istədi. Həcc səfərindən gələn ilk xəbərlər Məkkədə görünməmiş həyəcan doğurdu. Öz aralarında danışdılar ki, yalançı peyğəmbər nəhəng bir qoşunla Məkkəyə doğru yol üstündədir və güclü bir döyüşlə Məkkəni, ziyarəti və illik bazarı təhlükə altına atmaq niyyətindədir. Məkkədə həmin an bir qoşun topladılar və Xalid ibn Valid Peyğəmbərlə (s.ə.) döyüşmək üçün qoşunun başında səhraya yürüdü. Qoşun əvəzinə müqəddəsgaha girmək üçün itaətlə yalvaran bir dəstə mömin zəvvar görəndə gözü kəlləsinə çıxdı. Bu xəbər həmin an Məkkəyə çat-

dırıldı. Tacirlərin gözləri sevinc və iftixarla doldu. Məhəmməd (s.ə.) peşmanlıqla Məkkənin qapılarını döyürdü. Məhəmməd (s.ə.) Kəəbənin müqəddəsliyini qəbul edirdi, deməli, Məhəmməd (s.ə.) üsyankar olmağını tərgitmişdi və itaətlə leqallığın yolunu tutmuşdu.

Bu aşkar itaətkarı lazımi hörmətsizliklə cəzalandırmağı qərara aldılar. Bu yaraqsız insana müqəddəs şəhərin ərazisinə girməyə icazə vermədilər. Və dəhşət! Üsyankar və asi tabe oldu. Bütün müşaiətçilərinin iradəsi əleyhinə o, yarısı müqəddəs ərazinin içinə, yarısı çölünə düşən Hüdeybiyə vadisində qaldı. Kürəkəni Osmanı belə bir xahişlə Məkkəyə yola saldı ki, sülh danışıqları aparmaq üçün bir nümayəndə göndərsinlər. Bu cür kiçilmiş düşmənlərini qüreyşilər yenə xeyli gözlətdilər. Yalnız əzabdolu bir zaman axınından sonra Qüreyş Sühəl ibn Əmri onun düşərgəsinə göndərdilər.

Süheyl hiyləgər diplomat və bic siyasətçi kimi tanınırdı. Vəziyyətə baxıb qərar çıxarmağı bacarırdı. Məhəmməd (s.ə.) Məkkə qapılarının ağzında silahsız dayanmışdı, müqəddəs məkana girmək üçün icazə istəyirdi, deməli, praktiki yanaşılsa, qüreyşilərin əlinə tapşırılmışdı. Ona müəyyən şərtlər diktə etmək olardı, onu ağırca alçaltmaq olardı və Süheyl bu yeganə imkandan yararlanmadan keçinməməyi qərara aldı.

Tələblər qoymağa başladı. Allahın Rəsulu (s.ə.) ilə uzun-uzadı, amansız danışıqlar apardı və razılığa gəlinəndə Məhəmməd (s.ə.) həzrəti Əlini yanına çağırıb sülh müqaviləsini diktə etməyə başladı. İndi tayı-bərabəri olmayan diplomatik bir mənzərə alındı.

- Yaz, - Məhəmməd (s.ə.) buyurdu, - acıyan və bağışlayan Allahın adından.

- Saxla, - Süheyl onun sözünü kəsdi, - bu ifadə mənə tanış deyil, sadəcə olaraq yaz: Sənin adından, Allah.

- Süheylin buyurduğu kimi başla, - Məhəmməd (s.ə.) itaətlə dilləndi. Əli qurtaran kimi Məhəmməd (s.ə.) diktə etdi: - Bu, Allahın Rəsulu Məhəmmədlə Məkkə şəhərinin elçisi Süheyl ibn Əmr arasında barış bağlaşmasıdır.

Yenidən Süheyl onun sözünü kəsdi:

- Mənim üçün sən allahın rəsulu deyilsən, yoxsa sənə qarşı vuruşmazdım, sadəcə öz adını yaz.

Məhəmməd (s.ə.) burda da razılaşdı. Amma imanlılar ona tərs-tərs baxdılar, çünki belə şeyə öyrəşməmişdilər.

Bağlaşma beləcə ərsəyə gəldi ki, Süheyl də onu öz diplomatiyasının şah əsəri saydı. Bağlaşmada deyilirdi:

«Bunlar o şərtlərdir ki, onun altında Abdulla oğlu Məhəmməd və qüreyşilərin nümayəndəsi Əmr oğlu Süheyl sülh bağlayır. Hər iki tərəf arasında on il müddətinə müharibə aparılmamalıdır. Həmin müddət ərzində hər iki tərəfin adamları bir-birindən qorxusuz olmalıdırlar. Onlar bir-biriləri ilə döyüşə bilməzlər. Qüreyşilərdən kimsə Məhəmməd tərəfə keçərsə, Məhəmməd onu qüreyşilərə qaytarmağa borcludur. Amma, əksinə, Məhəmmədin tərəfdarlarından kimsə qüreyşilər tərəfə keçərsə, onlar həmin adamı qaytarmağa borclu deyillər. Lakin hər iki tərəf arasında qarət və oğurluğu istisna edən razılıq olmalıdır. Məhəmmədlə, yaxud qüreyşilərlə ittifaqa girmək ölkənin tayfalarının öz ixtiyarına buraxılır. Bu il Məhəmməd nə müqəddəs əraziyə, nə də müqəddəs Məkkə şəhərinə girə bilər. Gələn il isə öz adamları ilə Məkkəyə silahsız gələ və qü-

reyşilər olmayan vaxt öz ibadətini edə bilər».

Diplomatik uğuru ilə qürrələnməyə Süheyl ibn Əmrin əsası vardı. Bu, məkkəlilərin birbaşa, təksibsiz qələbəsi idi. Peyğəmbər (s.ə.) daha özünə peyğəmbər demirdi, onun yanında sipər axtaran qaçqınları geri qaytarırdı, qüreyşilərin karvanlarının öz yolları ilə maneəsiz keçib getməsinə imkan yaradacağına söz verirdi, aşkar uğursuzluğundan sonra indi hətta Mədinəyə yola düşürdü. O indi hər il müəyyən müddətə Məkkəyə gəlməyə ixtiyarı olan və bununla da illik bazarı daha da canlandıran adi səhra şeyxi olmuşdu. Məkkə bundan artıq daha nə istəməliydi ki?! Deməli, Peyğəmbərin (s.ə.) əl-qolu gözgörəti bağlanmışdı.

Peyğəmbərin (s.ə.) mömin müşaiətçiləri də müqaviləni alçaldıcı, mütləq məğlubiyyət sayırdılar və bu məğlubiyyət zahiri məcburiyyətdən olmadığına görə onlar Peyğəmbərə (s.ə.) dönüklük etməyə başladılar. Onun davranışı adi halı ilə tam ziddiyyət təşkil edirdi və pərəstişkarlarına tam anlaşılmaz görünürdü.

Müsəlmanlar kiçik dəstələrdə toplaşib qızgın mübahisələr edir, başlarını bulayıb inamsızlıqla Peyğəmbərə (s.ə.) baxırdılar. İslamın uzun tarixində birinci dəfə onların inamı öz peyğəmbərlərinə qorxulu şəkildə sınımışdı. Düşüncələrini gizlətməyə vərmişli olmayan Ömər həminin etirazını ilk kərə aşkar ifadə etdi. Peyğəmbərin (s.ə.) hüzuruna yeriyib dedi:

- Sən Allahın Rəsulu deyilsənmi?
- Əlbəttə rəsuluyam, - Peyğəmbər (s.ə.) cavab verdi.
- Biz dindar deyilikmi? – Ömər sorğusunu sürdürdü.
- Elədir, - cavab gəldi.
- Qüreyşilər bütçü deyillərmi?

- Şübhəsiz.

- Onda niyə onların qarşısında alçalmalıyıq? – Ömər səsini qaldırdı və sifəti qaraldı, çünki o, Peyğəmbəri (s.ə.) tərk etmək məqamına yaxınlaşmışdı.

Məhəmməd (s.ə.) dostunun acıqlı sifətinə sakitcə baxıb dedi:

- Mən Allahın rəsuluyam və Külliqadirin əmr-lərini yerinə yetirirəm, necəki sən mənim əmrlərimi yerinə yetirməlisən.

Və Peyğəmbərin (s.ə.) sahib olduğu ovsunlu güc o qədər güclü idi ki, Ömər itaət göstərdi. Sonralar islam dünyasının xəlifəsi və hökmdarı kimi tez-tez təkrarlayardı:

- Sədəqə verməyə, oruc tutmağa, namaz qılmağa və qulları azad etməyə ara vermirəm. Çünki o vaxt hirsimdən Peyğəmbərə dediyim sözlərin peşmançılığını çəkirəm.

İndi Allahın Rəsulu (s.ə.) qurbanlıq heyvanları müqəddəs ərazinin sınırlarında kəsməyi əmr etdi, başını qırıxdı və həcc ziyarətinin bütün mərasim-lərini yerinə yetirdi. Sonra geriye dönüş əmrini verdi. Yola düşməzdən azca əvvəl düşərgəyə Əbu Gəndal adlı bir məkkəli gəldi, islamı qəbul edib qonaq alınmasını və sığınacaq istədi. İzzət və qonaqpərvərliyin mövcud qanunlarına baxma-yaraq Peyğəmbər (s.ə.) yeni bağlanmış müqavilə-yə sadıq qalıb onu qüreyşilərin işgəncəsinə verdi. Müsəlmanların sözübütövlüyü üçün bu, sərt bir sınaq idi.

Dəvələr yüklənib döyüşçülər dönüşə hazırlaşanda isə Peyğəmbər (s.ə.) müsəlmanları toplayıb buyurdu:

- Biz bugün Allahın indiyə qədər bizə bəxş et-mədiyi ən böyük yengini qazandığ.

Bu sözlərə baxmayaraq müsəlmanlar Məkkə

ilə bağlanan müqaviləni və Peyğəmbərin (s.ə.) itaətkar davranışını ona bağışlaya bilmirdilər. O yenə təkləndi. Müsəlmanlar donquldana-donquldana ona baxırdılar, sonsuz və çılpaq səhra baş alıb gedirdi və onun ortasında indi Peyğəmbərin (s.ə.) təslimçiliyini sınığa sevinə-sevinə bayram edən Məkkə şəhəri uyuyurdu. O vaxt Məhəmməd (s.ə.) yeganə adam idi ki, Hüdeybiyə sülhünün islamın böyük, əzəmətli qələbəsi olduğunu dərk edirdi. Hüdeybiyədə Məhəmməd (s.ə.) xalqın qəlbinə yol açdı. Bütün sıxıntılara baxmayaraq müqavilənin bir şeyi vardı: O, Məhəmmədi (s.ə.) qüreyşilərin bərabərhüquqlu saziş tərəfdaşı kimi qəbul edirdi. İndi Peyğəmbər (s.ə.) daha çıxarı deyildi, doğma şəhəri ilə saziş bağlamışdı. Onunla daha Şəhərlər Xatununun qovqun evladı kimi danışa bilməzdilər. Əksinə, müqəddəs Kəəbəyə o özünün qaynar sevgisini göstərmişdi. Müqəddəs Qara Daşa yenidən toxunmaq imkanı qazanmaq üçün çox şeyi fəda etmişdi. Hüdeybiyə sülhü, Məhəmmədin (s.ə.) Məkkə şəhərinin dostu kimi qəbul edilməsi, müqavilədə apaşkar öz əksini tapan «birbaşə anlaşıma» Peyğəmbərə (s.ə.) qonmuş ləkəni silib atırdı. O, yenidən Məkkəyə girə bilirdi, hamı kimi o da Kəəbənin həyətidə dua edə bilirdi və daha hamının gözündə üsyankar deyildi.

Onillərin ən yaxşı yaraqdaşlarını və dostlarını məyus edib keçmişə unutmaqla Hüdeybiyə sülhünü bağlamaq üçün böyük cəsarət, böyüklüyü qəddər də yenilməz qətiyyət tələb olunurdu. Məhəmməd (s.ə.) bu cürəti ortaya qoydu. O vabank oynadı, çünki sonralar Ömər in dedi ki kimi:

- Peyğəmbərdən (s.ə.) həmişəlik aralanmaq üçün Hüdeybiyədə həmin gün müsəlmanlara yalnız möcüzə mane oldu.

Amma Məhəmməd (s.ə.) yeganə şəxs kimi bildirdi ki, bu oyunun əvəzi bütün Ərəbistan üzərində hökmranlıq deməkdir. Söhbət yalnız yeganə müqəddəsliyi – Kəəbənin Qara Daşını tanıyan səhra xalqından gedirdi. Məhəmməd (s.ə.) risq etdi və qalib gəldi. Hüdeybiyədə o, xalqın qəlbinə yol tapdı.

Bunu nə imanlılar, nə də böyük qələbəni, Peyğəmbərin (s.ə.) ram edilməsini indi bayram edən qüreyşi camaatının kübarları bilir və ağıllarına gətirirdilər. Bundan onlar tezliklə xəbər tutacaqdılar.

SƏHRADA HÖKMRANLIQ

*İnqilabları vərdis̈ üst-üstə bütün si-
lahlı iqtidarlardan daha artıq boğur.*

Verthaymer¹

Hüdeybiyə müqaviləsindən Məhəmməd (s.ə.) ustalıqla yarındı. Geriyə dönüşdə Məkkəyə gədən, yaxud ordan gələn hər tayfanın yanında ayaq saxladı. Böyük yenilikdən hamı xəbər tutdu: Məhəmməd peyğəmbər (s.ə.) qüreyşi camaatı ilə sülh bağlayıb. Bütün ərəblər kimi o da növbəti həcc ziyarətində iştirak edəcək, o, Müqəddəs Daş ı səcdəyə getmək istəyir, çünki Kəəbə Allah üçün də müqəddəs məkandır.

Mədinəyə çatan kimi Məhəmməd (s.ə.) öz elçilərini dördbiryana göndərüb onların köməyi ilə öz tərəfdarlarını hərəkətə gətirdi ki, hamının xəbəri olsun: Məhəmməd (s.ə.) Kəəbəni müqəddəs elan edib, Məhəmməd (s.ə.) Müqəddəs Daş ı ziyarət edir, Məhəmməd (s.ə.) Məkkə ziyarəti zamanı ərəblərin yerinə yetirdiyi bütün adətləri gözləyir.

Xəbər yel kimi tayfadan-tayfaya, vadidən-vadiyə yayıldı: Bütün səhra qanunlarını pozmuş Məhəmməd (s.ə.), müqəddəs aylarda karvanlara basqın etmiş Məhəmməd (s.ə.), tayfaların gücünü sındırmış, quyu və xurmaların müqəddəsliyini pozmuş Məhəmməd (s.ə.) səhranın qanununu yenidən tanımaq istəyir, başqaları kimi Məkkə ziyarətinə getmək istəyir. Müqavilənin məzmunundan çox az adam xəbərdar idi. Yalnız Məhəmmədin (s.ə.) yaydığı fikir idi bilinən. Bu izahat da ay-

¹ **Verthaymer** – Leopold Verthaymer, yazıçı təxəllüsü Konstantin Brunner (28.08.1862-28.08.1937), alman filosofu və yazıçısı.

dınca deyirdi ki, Məhəmmədlə (s.ə.) qüreyşilər, islamla ərəb xalqı yenidən vəhdətləşməli olublar.

Həmin başarılı izahatın nəticələri tezliklə özünü göstərdi. Bərabərhüquqlu üzv kimi Məhəmməd (s.ə.) yenidən ərəblərin icmasına qəbul edildi. Və birdən heyrətamiz aydınlıqla göründü ki, Ərəbistanın gələcəyi yalnız islama aid olacaq. İslama qarşı daha heç bir mənəvi amil qoymaq olmazdı. Ərəb kultunun yaşamaqadır cüzi komponentlərini o öz tərkibinə zorsuz daxil etmişdi və indi həqiqətən tam əhatəli idi. O, Kəəbəni qəbul edirdi. İndi onun əleyhinə nəyi qoymaq olardı?

Kəəbənin bütlləri əslində çoxdan ölmüşdülər, daha onlara inanan yox idi. Onları yalnız ənənə sayırdılar. Kəəbənin ulu müqəddəsliyinin bu yaşar ənənəsini islam indi öz içinə sinirmişdi. İndi yeni inama keçiş daha heç cür xalqın ruhunun və ənənəsinin sındırılması demək deyildi. Bununla dünyanın digər xalqlarının hamısına nisbətdə ərəblərin islama dönüşü asanlaşdırıldı. İslam heç bir qurban tələb etmədi. İllərdən gələn nəsillər kimi Məkkənin illik böyük bazarına, ziyarətinə gedə bilərdin, Qara Daşı öpə və həccin bütün mərasimlərini icra edə bilərdin – bunun üçün yalnız yeni bir ad tapmışdılar və onun adına islam demişdilər. Hər halda qədim daş və ağac bütldədən imtina etməliydin və onların yerinə gözəgörməz böyük Allahı tanımalıydın.

Bu, çətin deyildi, çünki o, çoxdan silinib-gətməmiş nəsillərin qədim Allahı, səhranın Ulu Allahı, soy atası İbrahimin Allahı idi. Allahın bu simasını öncələməkdə Məhəmməd (s.ə.) yorulmaq bilmirdi. Axı o, sonrakı dəbin, sonrakı soysuzlaşmanın, ərəblərin dədə-babalarının heç vaxt düz-əməlli inanmadığı bütllərin aradan qaldırılmasından başqa heç nə tələb etməirdi. Bu, nurlu səslənirdi. Ata-

babalarının yarıunudulmuş Allahını bütün xalqların, məmləkətlərin ən önəmli, ən ali Allahı kimi görmək ərəblərin canına yayılırdı.

Qədim allahlardan imtinanın müqabilində Məhəmməd (s.ə.) insanlara ictimai qanun, ərəb tayfalarının düşüncəsində onun indiyəqədərki düzümünə uyğun gələn bir düzüm bəxş etdi. Bu qanundan başqa, Məhəmməd (s.ə.) öz tərəfdarlarına ruhun ölməzliyi, odünyada bağışlanmaq barədə şəur bəxş etdi. Bu təlimlərin ikisi də indiyə qədər ərəbə tanış deyildi. Ancaq Məhəmməd (s.ə.) həyrətətamiz bir təlqinlə, ovsunlu sözünün eşidilməmiş gücü ilə bunları imanlıların beyninə yeritməyi bacardı. İslamı dəf etməyə faktiki olaraq bədəvidə heç bir əsas qalmamışdı. Beləcə ərəb ənənəsi islama, islam da ərəb xalqına qalib gəldi.

Təkəbbürlü qüreyşilər bunu görmədilər, bunu hiyləgər Süheyl ibn Əmr də Hüdeybiyə sazişində öncədən güman etmədi. Bu təsiri müsəlmanlar da gözləmədilər. Sazişin uzaqgörənliyini təkcə bir nəfər dərk edirdi: Təkcə Alləhin Rəsulu (s.ə.) olmayıb həm də səhranın ən ağıllı insanı olan Məhəmməd (s.ə.).

Peyğəmbərin vabank oyununun nəticələri özünü tezliklə büruzə verdi. Onun çevik apardığı təbliğat özünün bəhrəli nəticəsini göstərdi. Tayfalar özlərinin sazişsəl haqlarından istifadə etdilər: Məhəmmədin (s.ə.) lehinə, yaxud əleyhinə olduqlarını açıq şəkildə bildirdilər. İndi onlar iri karvanlarla Mədinənin qapıları ağzında peyda oldular, iman tapınışlarını bildirib Peyğəmbərin (s.ə.) xeyir-duasını qəbul etdilər və ata-babalarının qanunlarını uca və müqəddəs tutub Məkkə ziyarətinə gedəcəklərinə və böyük Allaha, qədim ərəblərin Tanrısına sitayiş edəcəklərinə and içirdilər.

Hüdeybiyə barışından sonrakı iki ildə islama daha çox insan tapındı, nəinki vəhyin nazil olduğu ilk gündən bu yana. İslam lavina kimi böyüdü və bir gecənin içində ağılagəlməz ölçüyə çatdı. Tapınış təşnəsində tayfalar bir-birinin bəhsinə girmişdilər, çünki yeni epoxanın başlamasını onlar da duymuşdular. Öz döyüşçülərini savaşa çağırmağa Məhəmməd (s.ə.) daha ehtiyac duymurdu. Bilirdilər ki, o döyüşən yerdə möminlər qarət və Allahın xeyir-duasına əmin ola bilərlər. Döyüş yürüşləri getdikcə artır, qarətlər getdikcə çoxalır, savaşa çıxan bədəvilərin coşğunluğu getdikcə alovlanırdı.

Lakin gözlənilməz uğur Peyğəmbəri (s.ə.) şaşırtmadı. O özünü təmkinli və ehtiyatlı apardı; zira indi daha risq etmək istəmirdi. Ustuflu tərpənməliydi və yalnız ölçülü-biçili hazırlıqlardan sonra məqsədinə çata bilərdi.

Əzablı dəqiqlik və doğruluqla o, əsl ciddi tacir kimi Məkkə ilə bağlanmış rüsvayçı müqaviləni yerinə yetirirdi. Burda da göstərdi ki, təkcə müqəddəslikdə yox, həm də siyasətin yüksək incəliyində bütün səhra insanlarından dönə-dönə üstündür, çünki Hüdeybiyə bağlaşmasını elə ardıcıl və doğrucul yerinə yetirirdi ki, məkkəlilər axırda özləri müqaviləni bu qədər hərfi mənada qəbul etməməyi ondan xahiş edəsi oldular.

Bu belə oldu: Məkkədə məskunlaşmış Taqif tayfasından Əbu Busir günlərin birində özündə macara həvəsi və Allah sevgisini duyub Mədinəyə qaçdı. Məkkəlilər bundan xəbər tutub Mədinəyə iki döyüşçünü belə bir xahişlə göndərdilər ki, qaçmış Əbu Busiri müqaviləyə əsasən geri qaytarsınlar. Peyğəmbər (s.ə.) tərəddüd etmədən onların tələbini yerinə yetirib qaçqını təhvil verdi. Amma yolda öz gözətçilərindən birini öldürüb

səhraya qaçmaq Əbu Busirə müyəssər oldu. Orda o özü kimi Məkkədən qaçmış və Peyğəmbərin (s.ə.) müqaviləyə əsasən geri qaytardığı iztirabdaşlarını tapana qədər yarı oğurluq, yarı dilənçiliklə dolandı.

Məkkə şəhərinin kasıbları və qulları möminlər üçün nə kasıblığın, nə də qulluğun var olduğu Mədinəyə indi daha tez-tez qaçırdılar. Əbu Busirin başçılığı ilə tezliklə səhrada təqribən yetmiş nəfərlik qorxulu bir dəstə yarandı. Bu dəstə indi özünə Məkkə ilə Suriya arasında fəaliyyət meydana tapdı və kasıbçılıqdan itirməyə heç nəyi etmədiyinə görə böyük-böyük karvanlara Allahın adı ilə hücum çəkir, məkkəlilərin var-yoxunu qarət edir və hər yana dəhşət və qorxu yayırdı. Məkkənin alveri yenidən düşünə düşmüşdü. Əbu Busir qorxmaz və bic idi, çılpaq dağlarda gizlənməyin yolunu bilirdi və izinə düşənləri barmağına dolayırdı. Məhəmməd (s.ə.) isə çiynilərini çəkir, başını bulayıb deyirdi ki, müqaviləyə əsasən onun icmasının üzvü olmayan azad müsəlmanlara qarşı heç bir tədbir görə bilməz. Səhrada dincliyi bərpa etmək üçün məkkəlilər axırda Məhəmmədə (s.ə.) minnət etməli oldular ki, Hüdeybiyə müqaviləsinə yenidən baxıb qaçqınları rəsmi olaraq öz icmasına götürsün. Məhəmməd (s.ə.) razılığını verdi. Həmin gündən etibarən səhradakı basqı və qarətlərə son qoyuldu.

Bu, Peyğəmbərin (s.ə.) hörmətini olmazın artırdı. Məhəmmədin (s.ə.) özü üçün daha şübhə yeri qalmamışdı ki, tezliklə bütün Ərəbistanın yeganə hökmdarı o olacaqdır. Haçansa fəqir məkkəli tacir üçün bu, böyük bir məmnunluq olardı, ancaq Məhəmməd peyğəmbər (s.ə.) üçün, Allahın yer üzündəki son rəsulu üçün bu, yalnız bir baş-

lanğıc, əzəmətli yaşam yolunun sadə bir dıncılıqsı idi.

Nazilliyin ilk günündən, ilk moizədən üzü bəri islam universal nəzərdə tutulmuşdu. Dünyanın bütün xalqlarına Allah öz peyğəmbərini haqqın son bəyançısı kimi göndərmişdi. Və Allah heçlikdən baş alıb gəlmiş və ilkində heçlik olmuş peyğəmbərinə Ərəbistanın hökmranlığını bəxş edir-disə, deməli, Şərqn, hətta bütün dünyanın ölkə və xalqlarını da ona tabe etdirə bilərdi. Gənclik gücü, gənclik alovu Peyğəmbərdə (s.ə.) zəifləmədən canlı idi. Ərəbistan üzərində ağalığı o, bir doğallıq kimi qəbul etdi. Dünya üzərində gələcək ağalığı da ona beləcə təbii gəldi. Ərəbistan üzərində ağalığa əmin olar-olmaz, Peyğəmbərdə (s.ə.) yeni, daha cəsarətli planlar baş qaldırdı. Onun baxışı Ərəbistanın sınırlarına yönəldi. Məhəmmədin (s.ə.) yörəsində İran və Bizansın böyük dünyası uyuyurdu. Bu iki rəqib onillərin savaşıdan sonra, axır ki, barış bağlamışdılar. Həmişə olduğu kimi, başlanğıc indi də yoxlantılı və ehtiyatlı oldu. Günlərin birində Peyğəmbər (s.ə.) Mədinədən Ərəbistanın qonşuluğundakı dünyanın altı hökmdarına altı elçi göndərdi: Bizans kralına, İran şahına, Həbəşistan padşahına, Misir valisinə, Hira padşahına və Mərkəzi Ərəbistandakı əl-Yəməmənin şahzadəsinə. Məktubda dünya hökmdarlarından islama dönmələri və onun peyğəmbərinə tabe olmaları istənilirdi. Elçilərin taleyi haqqında qabaqda demişdik. Dünya ağaları onlara məhəl qoymadılar. Son illərdə Ərəbistanın içində baş verən qərribə təbəddülatlardan onların cüzi məlumatları vardı. Peyğəmbər (s.ə.) heç ayrı şey də gözləməirdi.

Kafir dünya hörmətsizliyinin altını çəkəsi oldu. Zira dünya və onun bütün xalqları inama və

onun bəyançısına Allahın gerçək bir hədiyyəsi idi. Dünya hökmdarlarının hüsuruna göndərilmiş elçilər Mədinəni 628-ci ilin 11 mayında tərk etdilər.

Həmin gün islamın dünya ağalığının təməli qoyuldu. Həmin gün Peyğəmbər (s.ə.) Ərəbistanın ətrafındakı dünyanı fəth etməyə başladı.

DÖVLƏT GENİŞLƏNİR

*Enerji, güc və istəkdən başqa biz
nəyi özümüzünkü sayə bilərik ki!*

Qöte

Məhəmməd (s.ə.) Ərəbistanı özündən əvvəlki saysız başçılar kimi idarə etmək istəmirdi. Qarət onun məqsədi deyildi, sadəcə yol idi. İndi bu yolun sonuna yetişmişdi. Onun əmrlərini bir dövlət gözləyirdi, Ərəbistanın dışarındakı böyük bir dünya özünün yeni hökmdarını bəkləyirdi. Bu hökmdarlıq qurulmalı idi. Bu vaxt yenidən Məhəmməd (s.ə.) özünün səltənətinə daxil olacaq yazı xalqlarını xatırladı. İndiyə qədər o yalnız Mədinənin yəhudiləri ilə bir araya gəlmişdi. O vaxt onun tapdığı çıxış yolu canlı olmuşdu. Bu yol anın tələblərindən irəli gəlmişdi, sonuncu həll olmamışdı. Ona görə də Məhəmməd (s.ə.) yəhudi və xristianların yaşamını öz səltənətində tənzimləməli olan düzənlər yaratdı.

Ərəbistan xristianları sayca çox deyildi. Əzəmətli Müqəddəs Katarina Monastırı¹ hələ də göylərə baş çəkirdi. Peyğəmbərə gah dost, gah da

¹ **Müqəddəs Katarina Monastırı** – ona Qanqal Monastırı, Sinay Monastırı da deyilir. Sinay yarımadasında, Misirdə Cəbəl Musada yerləşən yunan-ortodoks monastırı. Varlığı 3-4-cü əsrlərdən hesablanır.

düşmən mövqedə duran xristian bədəvilər də çöllərdə vurnuxurdular. Həmin xristian köçərilər və rahiblər üçün Peyğəmbər (s.ə.) onların müsəlmanlarla münasibətini bundan sonra tənzimləyən bir qanun verdi. Həmin qanunun başlıca ideyaları bunlar idi: Öz dini icrasında heç bir xristiana mane olunmamalıdır. Xristianların kilisə və monastrları müsəlmanlar üçün müqəddəs sayılmalıdır. Xristian qadının müsəlman kişi ilə nigahı qadına öz dinini saxlamağı yasaq etmir. Müsəlmanlar və düşmən xristianlar arasında gedən müharibələr yenilmiş xaçpərəstlərlə pis davranışa heç bir əsas vermir. Əksinə, bu, Peyğəmbərin (s.ə.) buyruğunun əleyhinə çıxmaqdır. Bu əmr dünya tarixində bəlkə də yeganə haldır ki, eqosentrik, fanatik bir din rəqib imanın hüquqlarını tanıyıb ona rəğbət göstərir.

Eyni zamanda Məhəmməd (s.ə.) daha önəmli bir iş gördü. Yüzlərlə düşməninə tərəddüd etmədən ölümə göndərmiş, qarət xatirinə müharibələr aparmış bu sadə ərəb dünya tarixində birinci olaraq human müharibənin qanunlarını yaratdı. İndiyə qədər qədim dövrün müharibələri nə idi? Ərəblər müharibəni necə aparırdılar? Düşməne hücum edirdilər, bütün kişiləri qırırdılar, xalqın var-yoxunu talan edirdilər, qadınları zorlayıb uşaqları kölələşdirirdilər. Qədim dövr ayrı savaş forması tanımırdı. Hətta Biblia da müharibəni düşmənin kökünü kəsməkdən ayrı cür görə bil-mirdi. Samuel peyğəmbər yəhudi xalqına buyurur: **«Əmalilikləri əzin, nələri var, hamısını məhv edin, onlara rəhminiz gəlməsin, kişiləri, qadınları, uşaqları və körpələri öldürün. Öküz naxırlarını, qoyun sürülərini, dəvə və eşək il-xıllarını məhv edin»** (I Sam 15, 3). Ezexil də buyurur: **«Hamını qırın: qoca və cavanları, qızla-**

rı, uşaq və qadınları» (Ez 9, 6). Bu döyüş üsulu qədim dövrün əxlaqına uyğun idi, qızırğanmadan irəli atılırdılar və mərhəmət nə olduğunu bilmirdilər.

İranlılar və bizanslıların Məhəmmədin (s.ə.) zamanında apardıqları müharibələr də eyni səciyəyə daşıyırdı. Düşmən qoşununun ayaq basdığı yer viranəliyə çevrilirdi. Dağıdıcı müharibələrin nə olduğunu Məhəmməd (s.ə.) də bilirdi. Odur ki, onun qəfil dönüşü, özü də böyük yürüş və fəthləri planlaşdırdığı anda, xeyli təəccüblü göründü. O, qədim dünyanın bütün mənəvi dəyərlərini sındıraraq yeni human müharibəni bəyan etdi. Məhəmmədin (s.ə.) amacı fəth deyildi, dünyanın düzəni idi.

Şərq müharibələrinin qanlı tarixində meydana ilk kərə elə bir hökmdar atıldı ki, o, insan yaşamının mütləq dəyərini qəbul edib bəyanladı: **«Döyüş meydanında hiylə və yalandan əl çək. Uşaqları öldürmə»**. Bu bəyanatla Məhəmməd (s.ə.) öz generallarına əmr etdi: **«Düşmən ordusunu yenirsə, onun məmləkətinin dinc əhalisinə zülm etməyin. Qadınların zəifliyinə qıymayın, körpələrə və xəstələrə mərhəmətli olun. Əhalinin evlərini dağıtmayın, tarlaları, bağları və xurmalıqları məhv etməyin»**. Bu əmrlərin verilməsindən daha vacibliyi belə bir fakt idi ki, Məhəmməd (s.ə.) öz əshabələrini həmin buyruqların qorunmasına həqiqətən məcbur etmişdi. Human müharibə müsəlman düşüncəsinin tərkib hissəsi oldu.

Əbu Bəkr möminlər ordusunu Bizansa döyüşə göndərəndə Əbu Süfyanın törəməsi sərkərdə Yəzidə, gələcək xəlifəyə dedi:

- Xalqa zülm etmə və onu əbəş yerə qıcıqlandırma. Yalnız yaxşı və adil olan işləri tut, onda uğur özü səni tapacaq. Qarşına çıxan düşməni

igidliklə yen, döyüşü udanda isə qadın və uşaqları öldürmə, tarlalara və tikililərə toxunma, çünki onları insanlar qurmuşlar. Bağladığın sazişi yerinə yetir. Xristianların məmləkətində sən yolunun üstündə kilsə və monastrlarda Allaha xidmət edən mömin insanlarla üzləşəcəksən. Onları zinhara gətirmə, kilsə və monastrları uçurma.

Dünya tarixində Məhəmməddən (s.ə.) öncə və sonra çox az-az generallar tapılar ki, öz hökmdarlarından oxşar əmrlər almış olsunlar. Yad ölkələrə iri zəfər yürüşləri hər halda haçansa istəristəməz yaygın planlar olmuşdu.

Xristianların sayı Ərəbistanda çox deyildi. Amma ərəb vadilərində çoxlu yəhudi yaşayırdı. Məhəmmədə (s.ə.) yaxşı münasibət göstərməyə az əsasları olan bu yəhudilərə Məhəmməd (s.ə.) özünün idarəçilik bacarığının sınağını göstərməyi qərara aldı. Mədinənin şimalında, zəngin xurması olan bir əyalətdə Heybər qəsəbəsi yerləşir. Heybərlə Məhəmməd (s.ə.) köhnə haqq-hesabı çürütməliydi. Heybərdə ona qarşı böyük bir koalision düzəltmişdilər. Peyğəmbərin (s.ə.) təqiblərindən qurtulmaq istəyən yəhudilərin və ərəblərin hamısı Heybərə axışırdı. Çünki Heybər, əhalisi zəngin və vüqarlı bir qəsəbə idi. Qəsəbə həmçinin onu dövrələyən dağlarla sipərlənmişdi.

Məhəmməd (s.ə.) həmin Heybəri ram etməyi qərara aldı. Hüdeybiyə barış müqaviləsindən dərhal sonra döyüş yürüşünə hazırlıq gördü. Bu arada təcrübəli bir döyüşçü olmuşdu və savaşıncılarınə yiyələnmişdi. Yürüşə başlamazdan qabaq qərribə bir əmr verdi. Bu yürüşdə gözlənilən böyük qarətdə yalnız o döyüşçülər iştirak edə bilələr ki, onlar Hüdeybiyəyə ziyarət səfərində Məhəmmədi (s.ə.) müşaiət etmişlər. Qalanlar döyüşdən sonra dolayı qarət etdikləri ilə qane olmalı-

dırlar. Bu, adi qaydaların ziddinə idi. Fəqət Məhəmməd (s.ə.) ən cahil bədəvilərə də öz əmrlərini sirayət etmək üçün indi yetərincə güclü idi.

Döyüş yürüşü ağır keçdi. Yəhudilər mədinəli soydaşlarının taleyini unutmayıb igidliliklə müdafiə olundular. Keçmiş müttəfiqləri olan cahil səhra tayfaları indi onları tərk edib yenidən onlardan biri olmuş Peyğəmbərin (s.ə.) tərəfində döyüşdülər. Heybər sərt mühasirədən sonra təslim oldu. Məhəmməd (s.ə.) yenidən öz hökmünü yeridə bilərdi. Bu hökm sərtliyinə görə öncəkilərdən geri qalmadı. Doğrudur, yəhudilər ovaxtkı bənuqüreyzələr kimi satqın deyildilər, ona görə də Peyğəmbər (s.ə.) onların həyatını bağışladı. Var-dövlətləri, tarlaları isə qoşuna verildi. Məhəmməd (s.ə.) qərəti Hudeybiyə zəvvarlarının arasında bölüşdürdü. Bura qədər olayda qeyri-adi heç nə yox idi. Başqaları kimi bu da elə döyüş yürüşü idi. Qarətlə bu dəfə yalnız ən mömin tərəfdarlar mükafatlandırıldı.

Amma danışır ki, Məhəmməd (s.ə.) tarlaların, xurma ağaclarının və örüşlərin paylanmasından sonra yeni mömin sahibkarları bir yerə yığıb onlarla uzun, müdrik bir söhbət apardı. Həmin söhbətin nəticələri epoxal oldu. Artıq özlərinə yeni vətən axtarmaq düşüncəsi ilə əlləşən yəhudiləri yeni sahibkarlar geri qaytardılar. Üstündə doğulduqları torpaq onlara qaytarıldı və ümumi gəlirlərinin yarısını yeni sahibkarlara vermələri barədə üzərilərinə təhəddüd qoyuldu. Peyğəmbər (s.ə.) bağlaşmanı təsdiqləyib İbn Rənah adlı aqıl bir adamı məhsulun dəyərçisi və yəhudilər üzərində nəzarətçi təyin etdi. Yeni sahibkarlar beləliklə öz əyalətlərinin bir növ valiləri və hakimləri oldular.

Bu işin nəticələri gözlənilməz alındı. Heybər-

də Məhəmməd (s.ə.) iri qarət yürüşlərinə son qoydu və yeni ictimai münasibətlərin himini tökdü. Bu əməli ilə o, insanlığı iki hissəyə ayırdı: müharibələr aparmalı və imanı yaymalı olan müsəlman hakim təbəqəsinə və döyüşə getməyən, dinclik içində öz tarlalarında çalışan, müsəlmanların himayəsindən yarınan və bunun müqabilində yeni sahibkarlara icarə pulu və vergi ödəməli olan oturaq imansızlara. Bununla yeni aristokrat və nökrər təbəqələrinin yarandığını güman etmək düzgün olmazdı. İmansızlar islama keçməklə hər zaman hakim sinfin sırasına qoşula bilərdilər. Söhbət burda məğlub olanları ölümdən, məhvədən və qarətdən xilas edən qanundan gedirdi. Həmin qanun imansızların tabe olduğu bütün qanunların bugünə qədər köşə daşını təşkil edir.

Əksər fəthlərdə olduğu kimi, Heybər yengisindən sonra da yenilmişlərin yeni hökmdarı aradan götürmək cəhdləri yox deyildi. Zeynəb adlı bir yəhudi qadın qələbədən azca sonra Peyğəmbərin (s.ə.) düşərgəsinə gəlib aşçı kimi işə götürüldü. Zeynəb quzunu hissə verib ətə ağı qatdı. Sonra yeməyi Peyğəmbərin (s.ə.) və dostlarının qabağına qoydu. Məhəmməd (s.ə.) bir qismət alıb ağır-ağır dadına baxdı və geri түpürdü, çünki ağını həmin an hiss etdi. Bərk acmış dostu Buşir ibn Bəra isə ətdən əvvəlcədən yemişdi və işgəncəli bir ölümlə dünyasını dəyişdi. Yəhudi qadın tələsik qandala vurulub Peyğəmbərin (s.ə.) hüzuruna gətirildi.

- Ya Allahın Rəsulu, - qadın dedi, - yalnız əmin olmaq istəyirdim ki, doğrudan da peyğəmbərsənmi. Peyğəmbər olmasaydın, ağılı ətdən yeyərdin və indi sağ olmazdın. Amma mən indi bilirəm ki, sən Allahın peyğəmbərisən və sənə iman gətirirəm.

Belə şəffaf bir müdafiə həddən artıq gülməli olsa da, Peyğəmbər (s.ə.) ilkin çağlarda bundan xırda əməlləri göz qırpmadan cəzalandırmış olsa da, yəhudi Zeynəbi əfv etdi. Çünki müharibələr, qan tökmə zamanları arxada qalmışdı. Ərəbistanda dinclik olmalıydı və Peyğəmbər (s.ə.) öz ölkəsini həlimliklə idarə etmək istəyirdi.

Həmin çağda Peyğəmbər (s.ə.) daha böyük günahları bağışlamağı bacardı. Hüdeybiyə barışından azca sonra Peyğəmbərin (s.ə.) qızı səhra ilə Məkkədən Mədinəyə gedirdi. Bütpərəst qüreyşi Həbbar ağılsız bir cingənəliklə qıza hücum çəkib nizəsi ilə onu öldürdü. Peyğəmbərin (s.ə.) qanı səhranın qumuna çiləndi. Bu qan qisas deyə haray çəkirdi. Bütün səhra qanunları Peyğəmbərə (s.ə.) imkan verirdi ki, Həbbarın bəd əməlinin intiqamını amansızcasına alsın. Bir müddətdən sonra qatil, Məhəmmədin (s.ə.) əlinə keçdi. Həbbar onun ayağına düşüb islamı qəbul etməyə hazır olduğunu bildirdi və Peyğəmbərdən (s.ə.) həyat dilədi. Peyğəmbər (s.ə.) uzun-uzadı susub tərpənmədən qızının qatilinə baxdı və sonra dedi:

- Səni bağışlayıram. Qalx və bir daha gözlərimə görünmə.

Sonralar Əbu Bəkr dostundan soruşdu:

- Ya peyğəmbər, cani sənin ayağına döşənəndə niyə o cür uzun-uzadı susdun?

Peyğəmbər (s.ə.) baxışını qaldırdı, Əbu Bəkrə və yanındakıların hamısına tənəli nəzər salıb dedi:

- Gözləyirdim ki, sizlərdən kimsə onu öldürmək üçün üstünə atılacaq.

- Bəs onda niyə bir işarə vermədin? – Möminlər soruşdu.

- Peyğəmbər işarə ilə idarə etmir, - Məhəmməd (s.ə.) cavab verdi.

İçindəki ərəb qanı dilə gəlib qisas tələb etmişdi. Amma əshabələrindən heç kim qılıncını sıyırmadığına görə dövlət xadimi Məhəmməd (s.ə.) dövlətin əleyhinə yönəlməmiş cinayəti bağışladı. İnsan Məhəmməd hisslərini cilovlamağı öyrənmişdi.

İslam dünyasına qan yox, həlimlik hakim olmalıydı.

MƏKKƏYƏ YÜRÜŞ

Hər kəs özünü bir piyalə kimi içib-boşaltmalıdır.

Morqenştern¹

Ərəbistan üzərində hüdudsuz hakimiyyətin-dən Məhəmmədi (s.ə.) cəmi birçə addım ayırırdı. Bu addımın adı Məkkə idi. Məkkə şəhəri yenilmədən, ram edilmədən hələ də çöllərin tacıdarlığına edirdi, hələ də səhraların qulağı ondaydı. Kəəbənin həyatində saysız daş bütələr hələ də dayanıb-durmağında idi. Bu məğrur, zəngin və kübar şəhəri Məhəmməd (s.ə.) indi ram etməliydi. Zira səhralar Məkkənin hökmdarının sözü ilə oturub-dururdu. Həlledici son zərbəyə hazırlıqlar xeyli sürdü. Məkkə yetişmiş meyvə kimi Peyğəmbərin (s.ə.) ovcuna düşməliydi.

Fəthə aparan ilk addım Kəəbəyə sazişlə tənzimlənən zəvvarlıq idi. Hüdeybiyə barış bağlaşmasından bir il sonra Məhəmməd (s.ə.) imanlıları toplayıb böyük, yaraqlı bir ordu ilə Məkkəyə üz tutdu. Bu xəbər ətrafa yayılanda, düz bir il öncə olduğu kimi, Məkkədə qorxu və təlaş hökm sürdü. Məhəmmədin (s.ə.) məqsədinin nə olduğunu heç kim bilmirdi: döyüş, yoxsa ibadət. Məkkənin sınırlarında Məhəmməd (s.ə.) bütün silahları tökməyi əmr etdi və başını qırxıb ziyarət paltarında Məkkəyə yeridi. Mətin addımlarla o, mühacirlərin, haçansa inanclarına görə şövkətli Məkkə şəhərindən qaçmışların müşaiətilə çöllə irəlilədi.

Mühacirlər Mədinədə, sürgündə, saysız zəfər yürüşlərində öz doğma şəhərlərini niskillə yad et-

¹ **Xristian Morqenştern** (1871-1914) - humanist təmayüllü lirik alman şairi.

mələrinə bir an da ara vermirdilər. Hörmətsizlikdən uğura, kasıbçılıqdan varlılığa, heçlikdən hakimiyyətə aparan qaranlıq yolda Kəəbənin böyük şəhərinin, qüreyşilərin ləyaqətli yığıncaqlarının, zəvvarlığın və illik bazarların, heyrətamiz Məkkə şəhərinin şövkət və zənginliyinin həsrəti onları tez-tez çulğayırdı.

Məkkə üçün Peyğəmbər (s.ə.) də darıxırdı. Kasıb bir tacir kimi haçansa səhrada gedəndə Məkkənin gözəgörünməz əli onu uzaqdan-uzağa qoruyurdu. Məkkənin küçə və meydanlarında Peyğəmbər (s.ə.) ilk dəfə islamı vəz etmişdi. Şəhərlər Xatununda o, insanın yer üzərində yaşadıqlarının hamısını yaşamışdı: surluluğu və sursuzluğu, kasıblığı və varlılığı, mübarizələri, təqibləri, məğlubiyyət və qələbələri. Sonra onu hicrətə məcbur etdilər. Uzun sürgünlük illərində Peyğəmbər (s.ə.) doğma şəhəri üçün qəribsədi. Peyğəmbər (s.ə.) ərəb idi, ərəbin də qəlbində doğma yurda, doğma tayfaya sevgi kök salmışdır. Allahın Rəsulu (s.ə.) da bu sevgini qəlbindən qoparıb atmağı bacarmırdı. Doğma şəhəri Məkkə onu qısnamış, izləmiş, əzmiş, qovmuş və yenmişdi, amma o yenə də bu gözəl Şəhərlər Xatununu sevirdi.

İndi uzun illərdən sonra həmin şəhər yenə onun önündəydi. Kəəbənin iri, kvadrat tikilisi, əməvilərin və məhzumların qəsrləri, Məhzumun evi və haşimilərin qəsri gözləri önündən çəkilmirdi. Ürəyi ucadan döyünürdü, gözləri sərt və düzünə baxırdı və o, səhra ilə addımlayırdı. Məhəmməd (s.ə.) doğma vətəninə peşiman oğul kimi dönmürdü. Məkkənin nifrəti onu sındırmamışdı. Amma qalib kimi də qayıtmırdı. Şəhərin qapıları onun üzünə yalnız üç günlüyə açılırdı.

Həmin üç gündən istifadə etməyi bacardı,

ikinci bir şəxs bunu bacara bilməzdi. Həcc ziyarətinin bütün mərasimlərini ali bir dəqiqliklə icra etdi, müqəddəs Hacər Daşını öpdü, Zəməm quyusuna, haşimilərin miras payına baş çəkdi. Zira bütün səhra bilməliyi: Məhəmməd Haşimi müqəddəs Məkkə şəhərinin sadıq evladıdır.

Ancaq bu, Məhəmmədi (s.ə.) Məkkə səfərinə bağlayan yeganə məqsəd deyildi. O, ikinci məsələni, daha ayıq siyasi bir vəzifəni yerinə yetirməliydi. Dini mərasimin icrasından sonra Məhəmməd (s.ə.) həcc paltarını çıxarıb Məkkə ətrafındakı Sarif deyilən yerə getdi. Orda bir mərasim də icra olundu. Məhəmməd Qüreyş nəslindən Maimuna bint Haritlə kəbin kəsdirdi. Qadının əllibir yaşı vardı və, şübhəsiz ki, Peyğəmbərin (s.ə.) arvadları arasında ən kifiri idi. O, ərinə nə gözəllik, nə gənclik tərəvəti, nə də var-dövlət bəxş etdi. Fəqət onunla kəsilən kəbin Məkkə üzərindəki hakimiiyyəti əlçatar bir yaxınlığa gətirdi.

Qüreyşilərin şəhərində Peyğəmbərə (s.ə.) qarşı təsirli çıxış etməyə qadir iki nəfər vardı. Hər ikisi dahi sərkərdə idi ki, Peyğəmbər (s.ə.) də özü bunun şahidi olmuşdu. Onlar Xalid ibn əl-Valid və Əmr ibn əl-As idilər. Onların hər ikisini Peyğəmbər (s.ə.) öz tərəfinə çəkmək istəyirdi. Hər ikisinə aparan yol sinli Maimunanın əlində idi. O, Xalidin sevimli xalası, Xalid də hiyləgər Əmrin ən yaxın dostu idi. İnadcıl, yaşlı qüreyşilərin nəyə qarşı bozardıqlarını, yəni ölkənin gələcəyinin islama məxsus olacağını çoxdan dərk etmək üçün onların ikisi də yetərincə ağıllı idi. Öz qüvvələrini güclünün tərəfində göstərməyə hər ikisi meylli idi. Amma Xalid, eləcə də Əmr Peyğəmbərin (s.ə.) çoxillik, sayılan rəqibləri olduqlarına görə Məhəmməd (s.ə.) bu iki görkəmli sərkərdənin fəkirələrinin qəfil dəyişdirilməsinə rəsmi don geyin-

dirmək üçün yaşlı Maimuna ilə evlənmək məcburiyyətində qaldı. Bütün qüreyşilər üçün aydın məsələ idi ki, qohuma qarşı vuruşa bilməzdin.

Xalid və Əmr Məhəmmədlə (s.ə.) birlikdə Məkkə şəhərini tərk etdilər. Məkkənin taleyi bununla sındı. Məhəmməd (s.ə.) üçün isə Xalidin dönüşü yüz min döyüşçünün qazanılması demək idi. Elə həmin il Xalid Ərəbistanın sınırlarını aşdı. Zeydin sərkərdəliyi altında o, Bizansın Muta adlı kiçik bir əyalətinə yürüş etdi. Zeyd döyüşdə həlak oldu. Qoşun başçılığını Xalid öz üzərinə götürdü və süvarilərinin bircə amansız həmləsi ilə rəqibin bir neçə qat artıq qoşununu məhv etdi. Bu, Allahın Rəsulunun (s.ə.) qoşunu ilə Bizans kralının hərbi qüvvələri arasında ilk üzləşmə idi.

Lakin get-gedə, əvvəlcə də kirmişcə, sonralar isə daha ucadan səhrada belə bir xəbər yayıldı: Allahın Rəsulu Məhəmməd (s.ə.) Məkkənin fəthini planlaşdırır. Müqavilələri pozmaq üçün səbəkə tez tapıldı. Çölün harasında isə ağıldan yüngül bir neçə məkkəli Peyğəmbərin (s.ə.) bir-iki müttəfiqinə hücum çəkdi. Qarşılıqlı şəkildə xeyli ox atılandan sonra bir neçə müsəlman yaralandı. Bunların hamısı boş şey idi, hər necə olsa da, ona müqaviləni pozmaq kimi baxmaq olardı. Cavab olaraq Məhəmməd (s.ə.) Məkkəyə yürüş elan etdi.

Qarşıdan gələn təhlükə Məkkə üçün sirr deyildi. Məhəmmədin (s.ə.) yürüşü planlaşdırdığını duymuşdular, ancaq necə müdafiə olunacaqlarını bilmirdilər.

Məhəmmədin (s.ə.) anlamı dəyişmişdi. O, keçmiş çağlardakı kimi daha Məkkənin inancının, sərvətinin və şöhrətinin hədəsi deyildi. Kəəbənin sadıq təəssübkeşi idi və bədəvilər ona inanırdılar. Məkkənin ticarətini islam daha təhlükə altına

qoymurdu. Təsəvvür etmək üçün ki üçyüz altmış illahın yerinə yeganə tanrı, Allah keçəcək, böyük götürqoy qabiliyyətinə o qədər də ehtiyac yox idi. Peyğəmbərin (s.ə.) ən ali iqtidarı ilə istər-istəməz barışmalıydın. Həm də məkkəlilərin özləri, kübar Qüreyş soyu üçün alçaldıcı təhlükə də yox idi.

Güman etmək olardı ki, Məhəmməd (s.ə.) şəhəri həqiqətən tutacağı təqdirdə qüreyşilərin başçılarını o qədər də hörmətləməyəcək. Onunla mübarizə aparmış, onu qısnamış və qovmuş soy-lar Peyğəmbərin (s.ə.) qisasına əmin ola bilərdilər. Bu, qüreyşilərin başçılarını narahat edirdi. Peyğəmbərin (s.ə.) planları barədə dəqiq məlumatı olan yox idi. Çevik danışıqlarla təhlükəni sovuşdurmağı güman edirdilər və başlıca qərarı çıxarmaq üçün özlərini topladılar: Əbu Süfyanı danışıqlar üçün Mədinəyə göndərdilər. Məkkəlilər arasında ən kübar və ən zəngin adama hökmdarı bir zamanlar fəqir və hörmətsiz Haşimi olan şəhərə minnətçi kimi yollanmaq, təbii ki, asan deyildi. Əməvilərdən heç kim hələ heç vaxt haşimilərə minnətçi düşməmişdi, xüsusilə də fəqir, qovqun, rüsvayçı Məhəmmədə. İndi bu tövbə səfərini Əbu Süfyan öz boynuna götürəsi oldu. Hər halda bu zəngin bankir düşünürdü ki, Məhəmmədin və bütün mühacirlərin gözündə əməvi ocağına doğul ehtiramı yenidən dirçəltmək üçün təkcə özünün Mədinəyə barışsal gəlişi yetərli olacaq. Bircə əl tutuşu, səmimi bir təbəssüm, bir neçə xoş söz, yaqin ki, bəs edəcək. Əbu Süfyan özünü təsadüfi utancaqlılıqla kiçik bir kəndliyə üz tutmalı olan kübar bir əmir sayırdı.

Fəqət zamanında Məhəmmədə (s.ə.) edilən alçaltnmaları ondan da əsirgəmədilər. Allah Öz peyğəmbərinə tam məmnunluq bəxş etmək istəmişdi. Mədinəyə çatanda Əbu Süfyanı bir neçə

saatlıq əzablı gözləntidən sonra Məhəmmədin (s.ə.) hüzuruna gətirdilər. Peyğəmbər (s.ə.) məscidin həyətidə oturmuşdu. Kübar əməvinin salamını o, güclə aldı. Amma, görünür, bunu bəlkə də Mədinə etikətinin ayağına yazmaq lazım imiş. Əbu Süfyan indi uzun-uzadı bir nitq söylədi, Məkkə ilə Mədinə arasında dostluq yaratmağı təklif etdi, xoşagəlməz savaşı olayına görə şəhərin adından üzr istəyib Hüdəybiyə müqaviləsinə yenidən baxmağa, üstəlik hətta Peyğəmbərin (s.ə.) bir neçə tələbini yerinə yetirməyə hazır olduqlarını bildirdi. Bu, çox şey demək idi. Güclü başçı kimi illər uzununu Peyğəmbərin (s.ə.) əleyhinə işləmiş bir əməvidən haçansa gözləniləndən də çox idi. Məhəmməd (s.ə.) bütün insani haqq-hesablara görə güzəştə getməliydi. Buz əriməliydi.

Əbu Süfyanı Peyğəmbər (s.ə.) diqqətlə süzdü, sonra yerindən ağır-ağır qalxıb kəlmə kəsmədən məsciddən çıxdı. Bu, aşkar bir şillə idi. Əbu Süfyanın asta-asta beyninə girməyə başladı ki, əməvi adının Mədinədə yaxşı səslənişi yoxdur. Ən yaxşısı o olardı ki, tələsik dəvəsinə minər, əbədi savaşa and içər və Məkkəyə dönərdi. Lakin Peyğəmbərə (s.ə.) qarşı bu cür rəftar etməyin zamanı çoxdan keçmişdi. Ona görə də Əbu Süfyan qəlbi-ni zorlayıb işini davam etdirməyi qərara aldı. Mədinədə onun kifayət qədər köhnə dostları, hətta qan qohumları vardı. Bunlar, yəqin ki, höcət peyğəmbərdən sakit olardılar. Ağillı sözə bəlkə onlar qulaq asdılar.

Hər şeyini itirmiş cılız bir bankrotçu kimi Əbu Süfyan indi bir əyandan digərinin yanına qaçır, bütün qapıları döyür, köhnə dostluğu və qan qohumluğunu yada salır və hər yanda sərin etirazla qarşılaşırdı. İndi Peyğəmbərin (s.ə.) hərəmxanasında olan doğma qızı da ona, «murdar büt-pərəst-

»ə qapını göstərdi. Keçmiş dostu və sandaşı Əbu Bəkrin ona deməyə hətta sözü də yoxa çıxdı. Ömər isə qısa və açıq bildirdi:

- And olsun Allaha, mənim bir neçə qarışqaya hökmüm çatsaydı, ömrüm boyu vuruşub sənə diz çökdürərdim.

Ömründə kimə isə yox deməyən Əli də Əbu Süfyanı rədd etdi:

- Məhəmmədin verdiyi qərara qarşı biz heç nə edə bilmərik.

Bu qərarın necəliyindən Əbu Süfyan baş tapmadı. Dəvəsini yəhərləyib Məkkəyə sürdü. Yol yorğunluq Əbu Süfyan evinə çatıb səfərin nəticələrini arvadı Hində danışanda qadın onu təmkinlə dinlədi. Amma kişi yanına uzanmaq istəyəndə onu təpiyi ilə taxtdan salıb qışqırdı:

- Mən qorxaqla bir yatağa girmirəm!

Əbu Süfyanın dönüşündən sonra Məkkəyə qorxu və təlaş hakim kəsildi. İnsanlar iflic kimi idilər və çıxış yolu tapmırdılar.

Məhəmməd (s.ə.) ona tərəf olan bütün tayfaları gizləndən Mədinəyə yığdı, ehtiyatla, diqqətlə qoşunu təchiz etdi, amma bu dəfə hara yürüş edəcəklərini bildirmədi. Məqsəd gizli saxlanılmalıydı, çünki səhra tayfalarının tam sədaqətinə baxmayaraq onların Kəəbəyə qarşı yürüşdə iştirak edəcəklərinə yenə tam əmin deyildi. Həm də qüreyşilər vaxtından əvvəl xəbər tutmamalı idilər ki, böyük yürüş onlara qarşı yönəlib.

Məhəmmədin (s.ə.) üçyüz döyüşçü ilə yürüşə çıxdığı vaxtlar arxada qalmışdı. İndi Peyğəmbərin (s.ə.) arxasında on minlik qoşun dururdu. Bu qoşuna Ərəbistanın ən yaxşı sərkərdələri Ömər, Xəlil və Əmr başçılıq edirdilər. Hazırlıq məsələləri döyüş şurasında müzakirə olunurdu. Qoşun daha vəhşi döyüşçülər toplusu deyildi. Zirehlənmiş,

yaxşı yaraqlanmış, Peyğəmbərin (s.ə.) hər sözü-nə, hər əmrinə əməl edən piyadalardan ibarət idi, daha cahil köçərilər də deyildi. Məkkənin taleyi həll olunana oxşayırdı. Mühacir fəqir Məhəmməd vətənə qalib kimi dönmək fikrindəydi.

Məkkədə pərakəndəlik və qorxu hökm sürürdü. Tacirlər bir neçə tərəfə bölünmüşdü. Öz-özlərini inandıraraq deyirdilər ki, Məhəmməd o fikirdə olmaz, Məkkəyə hücum etmək onun heç ağılına da gəlməz, öncə də müqəddəs Kəəbəyə basqı çəkməyə cürət etməz. Məhəmməd (s.ə.) artıq Məkkənin ətrafındakı dağların arxasında düşərgə-lənəndə onlar beləcə götür-qoy edib mübahisələr aparırdılar.

YETKİN MEYVƏ

*Məkkə! Şəhərlər içində ən
şövkətlisi, Allahın sevimli tacı.*

Məhəmməd (s.ə.)

Çöldə onminlik qoşun yürüyürdü və onun başçısı Allahın Rəsulu (s.ə.) idi. O, böyük karvan yolundan yan keçir, dar dağ cığırları, dərin dərələrlə yeriyir və uca zirvələrdən aşır. Çünki qoşunun səhrada uğura çıxdığını gərək heç kim qüreyşi camaatına çatdırmayırdı. Böyük səhra yolunda kiçik dəstələr, çox güman ki, Məkkəyə tələsən çaparları tutub saxlayır, onları pərən-pərən edib səhra camaatının fikrini çaşdırırdı. Məhəmmədin (s.ə.) nə planlaşdırdığını və onun döyüş yürüşünün kimə yönəldiyini heç kim bilmirdi. Qoşun yaşanmayan, insansız ərazilərlə irəliləyirdi və buna baxmayaraq Peyğəmbər (s.ə.) ocaq qalamağı, təbil çalmağı, yaxud dini nəğmələr oxumağı qadağan etdi. On min insan səs-küysüz, lal-dinməz, kölgə qatırı kimi səhra ilə yürüyürdü.

Yarı yolda Peyğəmbər (s.ə.) qəflətən təpənin arxasında bir çapar gördü. Çapar qoşuna yaxınlaşdı. Məhəmməd (s.ə.) heyrət içində əmisi Abbası tanıdı. Abbas ağıllı və bircə adam idi. Ondan heç nəyi gizlətmək olmurdu. Qüreyşilərdən o, yeganə adam idi ki, onminlik qoşunun yürüşündən xəbər tutmuşdu və tələsik bundan nəticə çıxarmağı bacarmışdı. Hədələnən şəhəri gizləncə tərk edib kəsdirmişdi ki, Allahın Rəsulu (s.ə.) ilə qohumluğu indi işə yaratmağın vaxtı yetişib. Məhəmmədin (s.ə.) yanına çapdı, dəvəsindən enib diz çökdü və islama tapındı. Qardaşı oğlunun mötəbərləşməsi barədə Allah, axır ki, onun bəsirət gözünü açana qədər Abbas yetərinəcə tərəddüd edib dü-

şünmüşdü. Buna görə də Məhəmmədin (s.ə.) ondan əməllicə zəhləsi gedirdi.

- Mühacirlər arasında sən sonuncusan, - Peyğəmbər (s.ə.) lağla dedi.

Amma Abbas əmi mühacirlərin arasında olmağı və Məkkəyə qarşı yürüşdə iştirak etməyi ilə ömrü boyu öyünmək üçün kifayət qədər vaxtında tərpənmişdi.

Məhəmmədə (s.ə.) peyğəmbər öngörülüyünün başarsı verilməmişdi, ona görə də ağına gətirə bilmədi ki, imanlılar arasında ən çox xoşlanmayan bu insanın nəslə yüz illər uzunluq xəlifə taxtında əyləşəcək və islamın ən böyük xəlifəsi müdrik və əfsanəvi Harun ər-Rəşidi dünyaya bəxş edəcəkdir.

İslam dünyası üzərində iki sülalə şan-şöhrətlə hökmranlıq etməli oldu: Əbu Süfyanın varisləri əməvilər sülaləsi və əmisi Abbasın törəmələri abbasilər sülaləsi.

Bundan Peyğəmbərin (s.ə.) xəbəri yox idi, o, Əbu Süfyana qarşı davaya gedirdi və hiyləgər Abbasdan zəhləsi qaçırdı. Kəəbənin dördkünc ziyarətgahı, axır ki, uzaqdan özünü göstərənə qədər o, gümrahlıqla irəlilədi. Peyğəmbərin (s.ə.) qoşunu yalnız indi ayaq saxladı, yalnız indi düşərgə tonqalları qalandı, çünki indi Məkkədə hər kəs bilməli idi: Peyğəmbərin (s.ə.) qoşunu qapılar önündədir.

Qoşun Məkkəni mühasirəyə aldı və şəhər bu qoşuna nəse etmək imkanında deyildi. Mühasirə tam gözlənilməz olmuşdu. Peyğəmbərin (s.ə.) düşərgəsinə getmək üçün Əbu Süfyan eşşəyə minəsi oldu. Onun bütün ümidi qırılmışdı. Kübar əməvinin vüqarı tikişlərdən partlamışdı. İçində yalnız daha öz həyatı, var-dövləti və şəhərin qalxışan alveri sarıdan olmayan cılız, aristokrat bir qorxu

vardı. Əbu Süfyan büzüşərək eşşəyi Peyğəmbərin (s.ə.) düşərgəsinə sürdü. Onu burda tanıyan ilk şəxs Ömər oldu. Əbu Süfyan ondan yaxşı heç nə gözləyə bilməzdi. Və doğrudan da, Ömər kübar qüreyşinin yaxasından yapışb onu Məhəmmədin (s.ə.) yanına sürüdü və ucadan dedi:

- Ya Allahın Rəsulu, budur, heç bir müqavilə ilə himayə olunmadan, Allahın köməyi ilə qüdrətimizə tapşırılmış Əbu Süfyan hüzzurumuzdadır. İzn ver, boynunu vurum.

Ömər çox heyrtləndi ki, Peyğəmbər (s.ə.) bu işə qəti tələsiklik göstərmir, əksinə, Məhəmməd (s.ə.) Əbu Süfyanı qorumağı və səhəri bir də hüzzuruna gətirməyi əmr etdi.

Həmin səhəri gün hər halda Əbu Süfyanın indiyəqədərki uzun ömründə ən pis gün olmalıydı. O, yenidən Peyğəmbərin (s.ə.) hüzzuruna gələndə Məhəmməd (s.ə.) onu bu sözlərlə qarşıladı:

- Yazıq sənə, Əbu Süfyan, məgər görmürsən ki, Allahdan başqa illah yoxdur?!

Məğrur əməvi Məhəmmədin (s.ə.) ayağına düşüb ucadan dedi:

- Ya Məhəmməd, sən mənə atamdan da, anamdan da əzizsən. Sən necə həlim, necə incə, necə alicənabsan. Doğrudan da inanıram ki, Allah yeganə tanrıdır, belə olmasaydı, digər allahlar ən azı nəyəsə yarayardılar.

- Yazıq sənə, Əbu Süfyan, - bunun müqabilində Məhəmməd (s.ə.) buyurdu, - dərk etmirsən ki, mən Allahın elçisiyəm!?

Amma bu, yaşlı Əbu Süfyan üçün doğrudan da çoxluq elədi. İndi o, camaatın gözü qabağında Peyğəmbəri (s.ə.) də tanımalıydı. Əməvi yenidən diz çöküb dedi:

- Ya Məhəmməd, sən mənim sahib olduğum hər şeydən qiymətliyəm, mən səni ata-anamdan da

çox istəyirəm, sənin peyğəmbərliyinə gəldikdə isə içimdə hələ müəyyən ziddiyyət var.

Başqa zaman olsaydı, Məhəmməd (s.ə.) Əbu Süfyana meyllənərdi, onu qaldırır səbrlə dilə tutmağa başlayardı. İndi isə susdu. Peyğəmbərin (s.ə.) yanında dayanan Ömər isə dözməyib səsinə qaldırdı:

- Dikbaş kafiri inandırmaqdan ötrü qılıncdan yaxşı dəlil yoxdur. – Sonra o, qılıncı qınından sıvırdı, Əbu Süfyana doğru çevrilib dedi, - elə bu an haqqı etiraf et, yoxsa başını bədənindən üzəcəm.

Onda Əbu Süfyan təzim edib islamı qəbul etdi və inam kəlamını söylədi: **«Əşhədü ən la ilahə il Allah. Əşhədü ənnə Mühəmmədən Rəsul Allah»** (*Şahidlik edirəm ki, Allahdan başqa illah yoxdur. Şahidlik edirəm ki, Məhəmməd Allahın elçisidir*). Əbu Süfyan islama beləcə tapındı, heç ağılına da gətirmədi ki, oğlu islamın beşinci xəlifəsi ola bilər. Məhəmməd (s.ə.) məmnunluq duydu, o özünə bundan yaxşı əfv arzu edə bilməzdi.

Əbu Süfyan hələ Məkkəyə çatmamış, Məhəmməd (s.ə.) Allahın qüdrətini yeni müsəlmanların gözü önündə tam açıqlığı ilə göstərməyi qərara aldı. İki dağın arasında yerləşən dərədə əzəmətli bir parad qəbul olundu. Lap öndə sadə bədənə bəzən ibarət yardımçı dəstələr, onların arxasınca zirehli, intizamlı daimi alaylar, lap sonda isə özünün say-seçmələri arasında, tam döyüş libasında Allahın Rəsulu Peyğəmbər (s.ə.) addımlayırdı.

Alçaq bir təpədən bu paradı iki yeni tapınan, Abbas və Əbu Süfyan müşahidə edirdi. Peyğəmbər öz qvardiyasının əhatəsində təpənin yanından keçib gedəndə Əbu Süfyan köksünü ötürüb Abbasa dedi:

- Gerçəkdir, qardaşın oğlunun səltənətinin ucu-bucağı yoxdur. Ona müqavimət göstərmək

olmaz.

Abbas möminliklə üzünü göylərə tutub ehtiramla dilləndi:

- Bu onun peyğəmbərliyinin qüdrətidir.

Elə həmin gün Əbu Süfyan özünü Məkkəyə yetirdi, qüreyşiləri toplayıb gördüklərini və başına gələnləri danışdı. Kübar bankirlər sıxıntıya düşdülər. Yalnız yığıncaqda iştirak edən, hirsindən üz-gözü əyilən Hind yerindən qalxdı, ərinin saqqalından yapışıb qıyğa çəkdi:

- Öldürün bizi xar edən bu mundar, bu yaramaz çaxır tuluğunu.

Amma bu dəfə məkkəli Ksantipin¹ hikkəsi heç yana çatmadı. Yalnız çox az qüreyşi, başlıca olaraq da Əbu Cəhlin qəbiləsi məhzumlar mübarizə aparmaqda israr göstərdi. Bunların arasında Hüdeybiyənin bədbəxt diplomatı Süheyli ibn Əmr də vardı. Digərləri Əbu Süfyanın Məhəmməddən (s.ə.) gətirdiyi barış təklifini sevinclə qarşıladılar. Təklifin məzmunu beləydi: *«Məhəmməd Məkkə şəhərini həmişəlik alır. O, şəhərə daxil olanda evlərində dinc oturan qüreyşilər isə sağ qalacaq-larına əmin ola bilərlər.»*

Ertəsi gün Məkkəyə yengili bir yürüş başladı. Yalnız Əbu Cəhlin oğlunun başçılıq etdiyi bir bölük dönməz bütçü müqavimət göstərdi və asanca yenildi. Məkkəyə, ən şövkətli şəhərə, Allahın sevimli tacına yol açıq idi. Mədinəlilər artıq qələbəni bayram edirdilər, ənsar Səd ibn Übəda artıq car çəkirdi:

- Bugün savaş günüdür, bugün ziyarətqah müqəddəslənəcək.

¹ **Ksantip** – filosof Sokratın həyat yoldaşının adı. Həddən artıq deyingən və davakar bir qadın olub. Sokrat onu el içində bədnam etdiyinə görə qərb ədəbiyyatında deyingən, davakar qadınlara bu ümumiləşmiş ad verilir.

Heç kim şübhə etmirdi ki, indi böyük intiqamın vaxtı yetişmişdir, Ərəbistan şəhərlərinin ən zəngini qarət ediləcək, Peyğəmbərin (s.ə.) düşmənlərinin axırına çıxılacaq və bununla Ərəbistanın birləşməsi kimi böyük bir iş sona yetəcəkdir. Lakin Məhəmməd (s.ə.) və mühacirlərin ağsaqqalları ayrı cür düşünürdülər. Onların özləri Məkkədən idilər. Sevgiləri də bu şəhərə idi. Məkkədə hər daş, hər küçə, hər tin onlara doğmaydı, çoxsaylı xatirələr əziz olmuşdu. Hamısı birdən-birə özünü yenidən qüreyşi saydı. Qədim soyun vüqarı içərilərində baş qaldırdı. Gözəl Məkkə şəhəri heç vaxt yadlar tərəfindən qarət edilməmişdi və elə indi də heç bir yad qoşun qarətlə Məkkədən dönə bilməzdi. İllərin sürgünlüyündə mühacirlər özlərindən öncəki və sonrakı emiqrasiyaların heç birinin saxlamadığı bir şeyi hifz etmişdi: Gerçək vətən sevgisini.

Müdrək öngörü ilə Peyğəmbər həmin gün rəhbərlik etməyi mühacirlərə, Məkkə doğumlularına tapşırdı. Düşmən yenilən günün səhərisi Allahın Rəsulu (s.ə.) ehram paltarını geyindi, dümağ bir dəvənin belinə qalxıb Əbu Bəkrin müşaiətilə Məkkəyə yollandı. Şəhər sınırına yetişəndə çıxmaqda olan Günəşin ilk saçaqqları üfüqdə təzəcə göründü. Onlar müqəddəs nur kimi Məhəmmədin (s.ə.) başına çiləndi. Məkkənin küçələri ölü, kimsəsiz, cansız idi. Camaat qorxu içində evinə çəkilib gizlənmişdi. Peyğəmbərin planlarından heç kimin xəbəri yox idi. Heç kəs bilmirdi ki, o, qəsrələrə qıyacaq-qıymayacaq.

Məhəmməd (s.ə.) dəvəsini Məkkənin küçələri ilə sürdü. Sağında həyatının xoşbəxt illərini yaşadığı Xədicənin evi ucalırdı. O, birbaşa Kəəbənin böyük həyətinə getdi. Və bu müqəddəs evin həndəvərində Məhəmməd (s.ə.) elə bir iş tutdu

ki, onun xatirinə haçansa o, evini, nəslini, eləcə də Kəəbənin müqəddəs həyatını tərk etməli olmuşdu. Yeddi kərə müqəddəs Kəəbənin başına dolandı, yeddi kərə ehtiramla əsasını Müqəddəs Daşa toxundurdu. Sonra Allahın elçisi Məhəmməd (s.ə.) üçün olaylarla dolu uzun həyatının ali məqamı yetişdi. O, dəvədən endi, başını dik tutub bütləri əlindəki çəliklə sındırıb-dağıtmağa başladı. Müsəlmanlar da onun kimi etdilər. Birazdan əzəmətli Hübal, Ay Bakirələrinin hər üçü və qüreyşilərin üçyüzaltmış illahı toza bələndi. Məhəmmədin (s.ə.) illər öncə bəyan etdiyi iş indi təməmləndi.

Həmişə olduğu kimi burda da yenidönənlər köhnə allahların ən coşğun rəqibləri oldular. Xəlil ibn əl-Valid və Əmr ibn əl-As öz süvariləri ilə müqəddəs əyalətin hər yanına çapdılar. Məbədlərə və ərəblərin müqəddəs ormanlarına girib illahların heykəllərini sındırır, həm də müqavimət göstərən tək-tük kahini öldürürdülər. Tezliklə nə Məkkədə, nə də müqəddəs əyalətin digər guşəsində bircə dənə də büt qalmadı. Hətta İbrahim və İsmail peyğəmbərlərin heykəlləri, müqəddəs bakirə Məryəmin şəkli də, Məhəmmədin (s.ə.) dediyi kimi, «Onların müqəddəsliyinə ehtiramdan» məhv edildi. Ağacdən incəliklə oymalanmış göyərçini Məhəmməd (s.ə.) öz əlləri ilə sındırdı.

Amma illahların məhvi, hamının gözlədiyinin tərsinə, qarətə signal olmadı. Qüreyşilərin var-dövləti əllərindən alınmadı. Bu hətta mühacirlərin də bəzilərinin ürəyincə olmadı. Bir vaxtlar onlar Məkkədən qovulanda sərvətləri qüreyşilərin əlinə keçmişdi. İndi tam qələbədən sonra ən azı özlərinin müsadirə olunmuş var-dövlətlərini geri tələb etməkdə onlar özlərini haqlı sayırdılar. Məhəmməd (s.ə.) bunu da yasaqladı. Keçmiş varida-

tından özü heç nəyi tələb etmədi. Heç Xədicənin evinə də ayaq basmadı. Məkkədə qaldığı müddətdə yalnız öz çadırında yaşadı.

Amma Məhəmməd (s.ə.) daxilən duyurdu ki, haqsız hərəkət edir. Məkkə şəhərinə məhəbbətin hökmdarın vəzifələri üzərində qalib gəlmək təhlükəsi vardı. Axı o özü demişdi: **«Müsəlman olmaq imanlılar icmasının tayfa üzərində uca olması deməkdir, tayfaya deyil, icmaya tabe olmaq deməkdir, zira bütün müsəlmanlar bərabərdir. Və onların içində xalq, tayfa, nifrət yoxdur»**. (49, 9-10). Doğma tayfasının, kübar qüreyşi soyunun əleyhinə getmək indi ona çətin idi. Ona görə də müsəlmanları toplayıb xoş məramlı bir nitq söylədi.

- Ey kişilər, - dedi. – Allah Məkkəni göylə yeri yaradan gün müqəddəsləşdirib. Bu şəhər Qiyamət Gününa qədər müqəddəs qalacaq. Şəhərdə qan tökməyə, yaxud bircə ağac kəsməyə heç bir imanlıya icazə verilmir. Məndən öncə heç kimə icazə verilməyib, məndən sonra da heç kimə icazə verilməyəcək. Allahın qəzəbinin icraçısı kimi şəhər sakinlərinə qarşı çıxmağa yalnız bu saatda mənə icazə verilmişdi. İndi bu şəhər yenidən müqəddəsləşdi. İştirakçılar iştirak etməyənlərə bu barədə xəbər versin. Sizə desələr: Məhəmməd haçansa Məkkədə müharibə aparıb, onda cavab verin: Bunu Allah öz rəsuluna icazə verib, sizə yox.

Həmişə Məhəmmədin (s.ə.) başına gəldiyi kimi, anın hökmündən doğan bu qərar da islamın bütün tarixi üçün həlledici oldu. Məkkə xüsusi bir önəm kəsb etdi. Ümumi siyasətdən ayrıldı, müqəddəsləşdi. Qüreyşilərin dörd müqəddəs ayını Məhəmməd (s.ə.) bütün ilə, əbədiyyə şamil etdi. Şəhərin müqəddəsliyi və dincliyi islam tərəfin-

dən yeni çağa qədər tutuldu. Məkkədə qan tökmək, yaxud müharibə aparmamaq barədəki bu qanunla, bu hökmlə şəhər hər cür siyasi önəmdən məhrum edildi. Çünki qan və siyasət Şərqdə bir-birindən ayrılmazdır. Qiblə şəhəri Məkkə gələcəkdə islamın siyasi mərkəzi yox, mənəvi mərkəzi oldu.

Peyğəmbərin nitqi, şəhərə daxil olarkən ağla-gəlməyən mülayimliyi mədinədoğumlu ənsarların, yardımçıların dincliyini pozdu. Bir vaxt Peyğəmbər (s.ə.) hamı tərəfindən incidilərək onların himayəsinə sığınanda qüreyşi tayfasının icmasından təntənəli şəkildə imtina etmişdi. Mədinə ona yanımcıllıq göstərmiş, onun döyüşləri ilə döyüşmüş, dərdləri ilə dərdlənmişdi. Bu idimi indi onun mükafatı? Ənsarlar Peyğəmbərin (s.ə.) yanına gəldilər, səhrada onu qəbul etməyə adam tapılmayanda dediyi sözləri onun yadına saldılar.

Doğulduğu şəhərə Peyğəmbər (s.ə.) indi həsrətlə baxıb dedi:

- Məkkə, sən şəhərlərin ən gözəli və Allahın ən sevimlisən. Doğma tayfam məni qovub səndən çıxarmasaydı, heç vaxt səni tərk etməzdim.

Və ənsarlar cavab verdilər:

- Baxın, Məhəmməd ata şəhərini fəth edib. İndi o, Mədinəni tərk edəcək.

Bu vaxt Məhəmməd (s.ə.) Mədinə əhlinin onun üçün etdiklərinin hamısını yadına saldı. Ovaxt verdiyi vədi də unutmamışdı. Dövlət xadiminin təhəddüdünü o, vətən sevgisindən üstün tutdu, ənsarların hamısını yanına çağırıb dedi:

- Siz mənə sədaqət andı içəndə mən də sizinlə birlikdə yaşayıb ölməyə and içdim. İndi sizi tərk etsəydim, Allahın rəsulu olmazdım.

Və doğrudan da, doğulduğu şəhərdə Peyğəmbər (s.ə.) cəmi iki həftə qaldı, sonra Mədinəyə

qayıtdı. Mədinə Peyğəmbərin (s.ə.) və onun özü kimi Məkkədə doğulmuş ilk dörd xələfinin paytaxtı oldu. Bunlar Əbu Bəkr, Ömər, Osman və Əli idilər.

Məkkənin bağlı pəncərələrinin və zirzəli qapılarının arxasında asta-asta danışdılar ki, Peyğəmbər öz doğma şəhərinə qana susamış qisasçı kimi dönməmişdir. Qapılar tədricən açıldılar, küçələrdə insanlar göründü, onlar Kəəbəyə gedib sındırılmış illahların qalağına heyrətləndilər. Sonra Kəəbənin damındakı zənci Bilalı, Əbu Süfyanın əmisi oğlu tərəfindən ağır işkəncələrə məruz qalmış qulu gördülər və onun uca çağırısını eşitdilər:

- Namaza qalxın. Namaz yuxudan ötədir.

Bunlara baxıb başlarını buladılar. Zəncinin, qulun biri islamda yüksək şərəfə çatmışdı, ilk əzançı idi. Peyğəmbər (s.ə.) gerçəkdən də irqilər və xalqlar arasında fərq qoymurdu.

Özünün keçmiş məkkəli düşmənlərindən çox azlarını ölümə məhkum etdi. Həmin məhkumların əksəriyyətini də o yenə edamdan öncə əfv etdi. Yalnız iki ölüm hökmü icra edildi. Biri haqq imandan dönüb Quranı təhrif etmiş müsəlman, digəri isə acı tənələrlə Peyğəmbəri (s.ə.) təhqir etmiş qadın oldu. Zira şər Peyğəmbəri (s.ə.) qılincdan da ağırlı yaralayır.

İndi, başa çatmış zəfərdən sonra məkkəlilər yenidən küçələrə çıxmağa ürək edəndə Peyğəmbər (s.ə.) öz intiqamını qansız almağa qərar verdi, keçmiş yurddaşlarını əzablı bir tamaşaya çağırdı. Neçə-neçə illər öncə nazilliyin ilk ilində olduğu kimi, Peyğəmbər (s.ə.), qədim əfsanənin söyləminə əsasən, Məkkənin küçə və meydanlarında car çəkdi: «Haşimi soyundan Abdulla oğlu Məhəmməd vətəndaşlardan Səfa dağına yığışmağı

xahiş edir, çünki onlara deyiləsi vacib sözü var». Və keçmişdə, uzun-uzun illər öncə olduğu kimi, insanlar Səfa dağına gəldilər. Onların sifətində nə maraq, nə də vüqar vardı. Üz cizgilərində qorxu və dəhşətli həyəcan dil açmışdı. Toplaşmış xalqın qarşısında Peyğəmbər (s.ə.) yeni imanın əsaslarını bəyan etdi:

«Bütün insanlar tozdan yaranmışlar, toza da dönəcəklər. Ona görə də Allah hüsurunda hamı bərabərdir və irqlər, tayfalar, xalqlar, ağalar və qullar arasında heç bir fərq yoxdur. Qan birliyinə hörmət olunmalıdır, ancaq iman birliyi, bir olan tanrıya, böyük Allaha inanların birliyi daha ucalarda dayanır.»

Səfa dağındakı birinci yığnaqdan fərqli olaraq Peyğəmbərin (s.ə.) sözləri indi möcüzə təsiri bağışladı. Məkkəlilər bir-birinin ardınca Məhəmmədin (s.ə.) yanına gəlib islama keçdilər. Məhəmmədə (s.ə.) qarşı bəzi söyüş və pis davranışa görə vicdanları təmiz olmayan köhnə düşmənlərin çoxu Peyğəmbərin (s.ə.) yanına qorxudan əsə-əsə gəlirdi, çünki imana tapınışlarını Peyğəmbərin (s.ə.) qəbul edəcəyinə əmin deyildirlər.

- Qorxmayın, - Peyğəmbər (s.ə.) onlara dedi, - mən padşah deyiləm, gün altda qurudulmuş ət yeyən sadə qüreyşilərdən birinin oğluyam.

- Sən kübar bir nəslin oğlusan, - qüreyşilər mütiliklə yarındılar.

Peyğəmbər (s.ə.) onları ikrahla gözdən keçirib dedi:

- Gedin, azadsınız.

İslama yeni dönənlər arasında Əbu Süfyanın arvadı Ühüd əfisi Hind də vardı. Onu digər qadınlar az qala zorla dartıb Peyğəmbərin (s.ə.) yanına gətirmişdilər, amma axırda o, peşimançılıq çəkə-çəkə özünün iman tapınışını söylədi. O da bağış-

landı. Ona kömək etməmiş bütləri hirsindən evdə sındırıb-dağıtdı.

Yetkin meyvə kimi Məkkə Peyğəmbərin (s.ə.) ovcuna beləcə düşdü. Amma Məhəmməd (s.ə.) öz yerlilərinə məğlubiyyəti asanlaşdırdı. Bədr, Xəndək və Məkkədəki qorxaqlıqları sonralar məkkəlilərin üzünə vuranda onlar Peyğəmbərin (s.ə.) məsləhəti ilə belə cavab verirdilər:

- Biz təkcə Peyğəmbərin (s.ə.) qoşununa yox, həm də onun tərəfində vuruşan mələklərə qarşı döyüşürdük. Biz ənsarlara qarşı yox, yalnız mələklərə qarşı gücsüz idik.

Onsəkkiz il öncə həmin Səfa dağında başladığı işi Məhəmməd (s.ə.) beləcə bitirdi. Onun yolu kasıblıqdan, sürgündən və təqiblərdən keçdi, indi isə həmin yol axıra qədər gedilmişdi. Bütün Ərəbistan Peyğəmbərin (s.ə.) iradəsinə təslim oldu, Ərəbistanla birlikdə də Məkkə, Allahın sevimli şəhəri.

Heçdən yaranan dövləti indi möhkəmlətmək lazım idi.

ALLAH RESPUBLİKASINDA DÜZÜM

Ey Allahın Rəsulu! Dünyanı nurlandıran məşəl; Allahın bütçüləri doğrayan qılncı.

Qasidə Bənat Suad

Məhəmməd (s.ə.) hər gün Mədinə məscidinin həyətində oturur, minnətçiləri qəbul edər, əmrlər verər və səhra xalqını idarə edərdi. İstənilən sayda yetkin müsəlman mirzələri onun dövrəsində oturub buyruqlarını qeydə alar, onları başqalarına

ötürüb əmin-amanlığa fikir verərdilər. Amma bununla belə, çöllər məmləkətində Peyğəmbər (s.ə.) padşah kimi məskunlaşmamışdı. İslam dünyəvi hökmranlıq olmaq istəmir. Dövlətin yeganə hüdudsuz hökmdarı Allah idi. Qanunlar Onun adından verilir, vergilər Onun adından qoyulur, hökmlər Onun adından çıxarılırdı. Peyğəmbər (s.ə.) Külliqadir sözünün yalnız müti bəyançısı idi. Özü üçün o nə padşahlıq sanı, nə də despotik hakimiyyət iddiasında idi. O da Allahın buyruğuna boyun əyirdi.

Allah dövlətindəki həyat tərzı teokratik sosializm idi. Allah qarşısında bütün imanlılar eyni idilər, hamısı eyni qanunlara tabe idi, eyni vergi ödəyirdi, eyni vəzifələri yerinə yetirirdi. Müstəsnalığı yalnız imansızlar, yəhudi və xristianlar təşkil edirdilər. Onlar yüksək vergi ödəyirdilər, ancaq bunun müqabilində müsəlmanın vəzifələrindən azad idilər. Müharibədə iştirak etmirdilər, Allah işi naminə canlarını qurban verməyə borclu deyildilər.

Yalnız bütçülərin son qalıqları var güclə təqib olunurdu. Peyğəmbər (s.ə.) axırda bütçülərin Kəəbəyə gəlməsini yasaqladı. Məkkəyə ziyarətə getmək kimi qədim adət buna görə də çoxları üçün islamı qəbul etməyə nədən oldu. Yalnız Taif sakinləri Peyğəmbərlə (s.ə.) «alver etməyə» çalışdılar. Xahiş etdilər ki, onların bütələrinə ən azı iki il, bu, mümkün olmazsa, bir il, yaxud heç olmasa, altı ay toxunulmasın. Görəndə ki Məhəmməd (s.ə.) heç bir güzəştə hazır deyil, məyus-məyus bildirdilər ki, Peyğəmbər (s.ə.) onların bütələrini sındırmağa heç olmasa bir adam göndərsin, özlərinin buna əli gəlmir. Məhəmməd (s.ə.) həmin tapşırığı Əbu Süfyana verdi. Köhnə düşmən bu alçalmaya təslim oldu, Taifə gedib illahları

ədəb-ərkanla dağıtdı.

Ömrələrində ilk dəfə azad bədəvilərə də mün-təzəm vergi qoyuldu. Onlar üçün bu, yeni imanın astar üzü idi. Vergiləri toplamaq üçün Peyğəmbər (s.ə.) bəzi yürüşlər də edəsi oldu. Zira vergiödə-mə dini borc idi, o, Allahın buyruğu sayılırdı. Vergi pulları orduya və ehtiyacların ödənməsinə istifadə olunurdu. Allah dövlətində qıtlıq ola bil-məzdi. Çox vaxt vergi yığanlar yığılan məbləği elə yerindəcə kasıblara paylayırdı. Bu qeyri-adi düzən bir çox dost qazanmağa səbəb oldu.

Vergilər əvvəlcə çətinliklə qoyulurdu. Məsə-lən, səhrada Təmin adlı təkəbbürlü bir tayfa ya-şayırdı. Həmin tayfa vergi ödəməkdən boyun qa-çırdı. Vergi onların anlayışında bac demək idi, bac da məğlubların qisməti idi. Onlar vergi mə-murlarını qovdular; amma xəbər tutanda ki Pey-ğəmbər (s.ə.) onlara qarşı döyüş səfərinə hazırla-şır, tayfalarının ən yaxşı şairlərini Mədinəyə gön-dərdilər. Onlar Peyğəmbərin (s.ə.) hüsuruna yeri-yib alovlu sətirlərlə tayfalarının başına açılan haq-sızlıqdan gileylənməyə başladılar. Mədinədə isə həтта şair döyüşünə də hazır idilər. Peyğəmbərin (s.ə.) saray şairləri irəli yeriyib yeni dövlətə və onun qurumlarına özlərinin cuşlandırıcı şerlərini oxudular. Bundan sonra təminlilər Peyğəmbərin (s.ə.) şairlərinin yüksək istedadını sənətkar aludə-liyi ilə qəbul etdilər və qoyulan şərtlər altında vergi ödəməyə hazır olduqlarını bildirdilər.

Peyğəmbər (s.ə.) ölkəni bir sıra əyalətlərə böldü. Hər əyalət üçün möminlərin ibadətinə rəh-bərlik edən bir önnamazçı, möminlərdən kasıb vergisi toplayan bir töycüçü təyin etdi. Önnamaz-çının vəzifəsindən sonralar imam və qazı – din xadimi və hakim yarandı, çünki varlıqla mənəviy-yat islamda yan-yana çalışmalı oldular.

Özlərinin əmirləri olan məmləkətlərdə isə, məsələn, Cənubi Ərəbistandakı kimi, Peyğəmbərin (s.ə.) vergisini əmirlər əvvəlcə özləri toplayırdılar.

Vergi Allah dövlətində yaranmış bir çox yeniliklərdən yalnız biri idi. Dövlət idarəçiliyi, bundan əlavə, indiyə qədər səhraya bəlli olmayan şeylər tələb edirdi: məmurluq və polis. Peyğəmbər (s.ə.) hər ikisini yaratdı, amma polis vəzifəsini o, fəxri vəzifə saydı. Polisə məvacib verilməsini yalnız Ömər tətbiq etdi. Polisin, ihtizabın vəzifələri həddən artıq qərribə idi. O, dalaş, oğurluq və digər cinayətlərə baxmırdı. Bu, daha çox iştirakçı soyların öz işi idi. Yalnız dini hökmlərə əməl edilməsinə göz qoyurdu və Allah dövlətində hər qanun dinsəl olduğundan polisin vəzifələri xeyli əhatəli idi. Bazarlarda donuz ətinin satılıb-satılmamasına nəzarət etməli, sərxoşlara qanuni cəza, lazımı şallaq dərsi verməli və bir çox digər işlər görməliydi. Amma Peyğəmbərin (s.ə.) sağlığında dini vurğunluq elə güclü idi ki, çoxşaxəli vəzifələrinə baxmayaraq polis o qədər də bərk məşğul deyildi. Yalnız Peyğəmbərin (s.ə.) vəfatından sonra onun işi başından aşdı.

Məhəmmədin (s.ə.) sağlığında Allah dövlətində önnamazçı vəzifəsi böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Yalnız Quran bilgilərində, sadiqlikdə və döyüş şücaətində dəfələrlə sınaqdan çıxmış kişilər həmin vəzifəyə seçilirdilər. Onların vəzifələri təkcə namaz mərasimini yerinə yetirmək deyildi, həm də xalqı təlimləndirmək, tayfaların yaşayışına nəzarət və Peyğəmbəri (s.ə.) təmsil etmək idi. Önnamazçı yeni dövlətin valisi idi.

Yeni dövlətin paytaxtı Mədinədə Peyğəmbər özü (s.ə.) xalqın önnamazçısı idi. Gündə beş kərə namaz qılırdı. Elə bir vacib iş tapılmazdı ki, ona

görə namazı təxirə salmış olsun. Bütün Ərəbistanın hökmdarı kimi hər cür zahiri dəbdəbədən indi də qaçırdı. Həmişəki kimi yenə sabit mənzili yox idi, məsciddə yaşayırdı və hər gecə bir arvadının komasında yatırdı. Yalnız təntənəli dövlət işləri, yeni təqdimat məqsədləri üçün özünün iri, bəzəkli çadırını qurdurardı ki, burada da xarici dövlətlərin elçilərini və kübar qonaqları qəbul edərdi. İndi hər yandan onun dövlət xəzinəsinə axan varidatdan özünə heç nədə istifadə etməzdi. Əksinə, sərəncam vermişdi ki, ağır zamanlarda ona dayaq durmuş Haşim və Müttəlib soyları dövlət xəzinəsindən, daha doğrusu, Allahın Rəsulunun (s.ə.) xəzinəsindən yetərincə yarınsınlar. Dostlarına da bol hədiyyələr vermək onun şəkəri idi. Ənsar və mühacirlər həddən artıq torpaq, pul və mal-qara alırdılar. Bədr və Ühüd savaşlarının əksər iştirakçılarının Peyğəmbərdən (s.ə.) pay istəməsi daimi vermişə dönmüşdü.

Doğrudur, bütün müsəlmanlar bərabər idilər. Amma indi Mədinədə toplaşmış ənsarlar və mühacirlər yeni dövlətin hiss olunacaq dərəcədə qəbul edilən aristokratiyasını təşkil edirdilər. Onların qəlbi və beyni Peyğəmbərin (s.ə.) sözü və əməlləri ilə dolu idi. Onun hər addımına bələd idilər, bütün kəlamlarını təkrarlayırdılar və özlərinin unudulmaz xatirələrini mataha mindirməyin yolunu bilirdilər. Onlar Allah dövlətinin müftəxorları idilər və Peyğəmbərin (s.ə.) vəfatından sonra qapalı mömin bir kasta yaratdılar ki, onun üzvləri də sözün gerçək anlamında öz mömin xatirələri ilə dolanırlar və xoşluqla əldə etdikləri maddi rifahı canfəşanlıqla qorumağı bacarırdılar. Xəlifələrin xəzinəsi çox tez-tez onların mömin iddialarının altını çəkirdi. Buna görə də həmin mömin müftəxorların əksəriyyəti özlərindən sonra ölçü-

süz sərvət qoyub getdi.

Peyğəmbər (s.ə.) öz tərəfdaşlarının zəif məqamlarına güzəştə gedirdi. Onlardan hər birinin ona görə hansı məşəqqətləri öz üzərinə götürdüyünü dəqiq bilirdi və bəxşışləri fəaliyyətlərə uyğun paylamağı bacarırdı. Peyğəmbərin (s.ə.) övrətləri də indi özlərinin gənclik itkilərinin müqabilində mükafatlandırılmalı idi. Onun vəfatından sonra xəlifələrin sayəsində sərvətləri aşıb-daşan övrətlərə yüksək dəyərli hədiyyələr verməkdən özü hər halda çox uzaq idi. Ən böyük hədiyyə kimi bir-iki arşın parçanın, yaxud biraz müşkün adı tutulur. Ömrünün son illərində qohumlarına etdiyi armağının sənədi saxlanılır, onun mətni belədir: **«Allahın Rəsulu Məhəmmədin armağan sənədi: Övrətlərimin hərəsinə yüzəksən gırvənkə buğda verilsin. Qızım Fatiməyə səksənbeş gırvənkə, Zeydin oğluna qırx gırvənkə. Sənədin şahidləri Osman və Abbasdır»**. Bir ovuc buğda armağanı Peyğəmbərə (s.ə.) o qədər çox görünmüşdü ki, bunun üçün sənədə və iki şahidə ehtiyac duymuşdu.

Sənədlər, qanunlar, kəlamlar, müharibə planları – bunların hamısını artıq altmışbir yaşı tamam olmuş Peyğəmbər (s.ə.) məscidin həyətinə həll edirdi. Yeni dövlətin bütün aparıcı vəzifələrini o özü tuturdu. Eyni zamanda həm ali hakim, həm sərkərdə, həm qanunverici, həm də peyğəmbər idi. Onun hədislərindən, əmr və sənədlərindən Mədinədə tədricən yeni islam hüququnun yan cizgiləri yaranırdı. Bu hüquq kanonik idi, ancaq hələ Məhəmmədin (s.ə.) sağlığında hüquq adə və şəriə – adət hüququ və dini hüquq qollarına ayrılırdı.

Məhəməd (s.ə.) ayrı-ayrı tayfa və soyların işinə çox az-az qarışardı. Bu məqsəd üçün qədim

səhra qanunları tam yetərli idi, ona görə də o, xalqların vərdiş hüququna, adətinə toxunmadı. Eyni şeyi islamın sonrakı fəthləri də etdi. Onlar xalqlara öz bildikləri kimi xoşbəxt, öz adətlərinə uyğun yaşamağa imkan yaratdılar. Peyğəmbərin (s.ə.) qanunu, yəni şəriət yalnız iman məsələlərində tətbiq olundu. İman əslində həyatın bir çox olaylarını əhatə edirdi. İslamda tək-cə insan və Allah arasındakı münasibət yox, həm də nigah, varislik, tabeliyində olanlarla rəftar, cəza və bir çox digər məsələlər şəriətlə tənzimlənir. Yer üzündə və dünyada insan taleyinin asılı olduğu bütün məsələlər şəriətin əhatə dairəsindədir.

Peyğəmbərin (s.ə.) dövlətində həyatın bütün məsələlərini get-gedə daha çox Allahın hökmünə, Quran kəlamlarına əsasən həll etməyə başladılar. Allahın və Onun Peyğəmbərinin (s.ə.) hökmü səhra insanları üçün, demək olar, həmişə aydın və anlaşıqlı idi. Çünki, deyildi ki kimi, dövlət başdan-baş a bir növ tayfa icması idi, ərəb tayfa baxışının bütün dünyaya yayılması idi. Peyğəmbər (s.ə.) ərəb idi, onun nitqində, kəlam və qanunlarında istər-istəməz səhranın ulu yaşamı əks olunurdu.

Əgər Peyğəmbər (s.ə.) milli dövlət qurmaq arzusuna qatılmış olsaydı, onda bu məsələ Məkkənin fəthi ilə bitmiş olardı. Bir-iki yürüş, bir-iki yengisi və yenilgi ilə ərəblərin milli dövləti möhkəmlənmiş olardı. Keçmiş bütçülər, təşəxxüslü qüreyşilər, Əbu Süfyan adlı birisinin doğma balaları, ənsarlar, mühacirlər, hətta qan düşmənləri də indi Peyğəmbərin (s.ə.) amacı üçün çiyin-çiyinə döyüşürdülər. Milli dövlətçiliyin banisi öz işini bitmiş saymış olardı. Ancaq Məhəmmədin (s.ə.) düşüncəsi milli dövlət deyildi. Nazilliyin ilk günündən o, islamın dünya ağalığını bəyan etmişdi.

Peyğəmbərin (s.ə.) dövlət xadimi, sərkərdə,

təbliğatçı kimi bacarıqları anın tələbləri ilə paralel inkişaf etdiyinə görə imanlılar üçün heç də gizli deyildi ki, məkkəli keçmiş tacir dünya ağıllığının cilovunu özünün mömin əllərində bərk-bərk tuta biləcəkdir. Amma Məhəmməd (s.ə.) ərəbdışı dünyanın zəbtinə ilk addımı atmağa ürək etməzdən qabaq səhranın qumundan qəfil baş qaldıran və peyğəmbər dövlətinin vüqarlı binasını yüngülcə torpağa gömüldə bilən bir ciddi təhlükə də aradan qaldırılmalı idi.

YALANÇI PEYĞƏMBƏRLƏR

*İnsana qələminə
görə qiymət verirlər.*

Məhəmməd (s.ə.)

Məhəmməd (s.ə.) özünün möhtəşəm iqtidarına nə ilə yetişdi? Zahir baxımdan yalnız belə bir izahla ki, o, Allahın Rəsuludur (s.ə.). Bunu söyləmək çətin deyildi. Amma birisinin öz söyləmi ilə bəxti gətirirsə və o öz hökmünü yeridirsə, bu, bütün ərəb dünyasının fantaziyasını məşğul etməliydi. Və tezliklə, özü də əvvəlcə lağ və inamsızlıqla qəbul edilərək, çöllərdə, dağlarda və uzaq vadilərdə qərribə bir şaiyə dolaşdı: Məhəmməd Allahın yeganə peyğəmbəri deyil. Quranı, Allah kəlamını eyni ilə bəyan edən digər qüdrətlilər və mübtəlalılar da var. Səhra xalqı bu xəbəri maraqla qarşıladı. Peyğəmbərlərin qüdrətli olmalarını Məhəmmədin timsalında görmüşdülər və indi maraqlanırdılar ki, Mədinə hökmdarı qəfil peyda olan rəqiblərinə neyləyəcək. Ərəbistanda indiyə qədər peyğəmbərlərin savaşıni görən olmamışdı.

Həmin ərəfədə üç kişi dünya ağalığını Allahın Rəsulunun (s.ə.) əlindən qoparmağa cəhd edirdi. Çöllərdə üç insan baş qaldırmışdı və onlar özlərini Külliqadirin peyğəmbəri sayırdılar.

Onların içində ən məşhurunun və ən qorxulusunun adı Əl-Əsvad, Qara ləqəbli Ayhala ibn Kəb idi. Əl-Əsvad ağıllı, təkəbbürlü adam idi. Bir müddət müsəlman olmuşdu, sonra Peyğəmbərdən (s.ə.) üz döndərib bütçüləşmişdi və axırda bəyan etmişdi ki, Allahın rəsulu o özüdür. Məhəmməd (s.ə.) Ayhalanı nifrətlə Yelqovan adlandırmışdı.

Əl-Əsvad varlı idi. Hələlik valilik etdiyi Yəməndə böyük nüfuzu vardı. Mömin müsəlmanla-

rın dediyi kimi, qara magiyanın cinləri onun canına doluşmuşdu. Möcüzələr göstərirdi, cəhənnəm ruhlarını çağırıb gətirirdi və dəhşətli şeylərdən xəbər verirdi, bir sözlə, özünün fikrincə peyğəmbərin etməli olduğu hər şeyi edirdi və uğur qazanırdı.

Əl-Əsvad da Məhəmməd (s.ə.) kimi hakimiyyət arayırdı. Lakin o, Mədinə peyğəmbərindən fərqli olaraq qara magiya sənətindən imtina etmədi. «Qara»nın hakimiyyət məkanı bu ötənlərdə Məhəmmədin (s.ə.) böyüklüyünü qəbul etmiş Yəmən, «Surlu Ərəbistan» idi. Günlərin birində Əl-Əsvad Məhəmmədin (s.ə.) valisi Şəhr ibn Bədənəni öldürdü, onun arvadı Mərsbanla evləndi və möcüzə göstərərək gözbağlayıcılıq edə-edə Yəmənin paytaxtı Sanada məskən saldı. Məhəmməd (s.ə.) kimi o da dünyəvi hakimiyyəti idarə etməyə başladı.

Yandantutma peyğəmbərin təhlükəsi Məhəmməd (s.ə.) üçün gözlənilməz oldu. Belə bir şeyin mümkünlüyünü indiyə qədər o heç ağına da gətirməmişdi. Baş dövlət işlərinə qarışmışdı, orduyu Bizansa qarşı hazırlayırdı, artıq daxilən gücdən düşdüyünü hiss edirdi və indi, budur, gərək hansısa yalançının, gözbağlayıcının, ovsunçunun, cina-yətkarın iddiaları ilə məşğul olardı.

Məhəmməd (s.ə.) təhlükəni qulaqardına vurmurdu. Öz seçkinliyinin təkrarsızlığına inam tək bircə kərə pozulsaydı, dövlətin bütün binası torpağa gömülərdi. İslam onun seçkinliyinin təkrarsızlığı ilə bənd alırdı və tarmar da olardı. Bu yandantutmanın, qara cadugərin səhra kabusu yox olmalıydı. Peyğəmbər (s.ə.) əlüstü tədbir görməyi kəsdirdi. Peyğəmbərə (s.ə.) sədaqət telləri, yalançı peyğəmbərə isə qədim qan qisası ilə bağlı olan iki müsəlmanı yanına çağırırdı. İmanlıların birinin

adı Qeys, digərininki isə Feruz idi. İndi onlar Məhəmmədin (s.ə.) əmri ilə özlərinin qan intiqamını almalı idilər. Sanaya yola düşdülər, Əl-Əsvadın arvadı Mərsbanın yanına gəldilər, bu da onları gecə «Qara»nın yataq otağına ötürdü. Feruz xəncəri Əl-Əsvadın boğazına sancdı. Cadugər yerindən sıçrayıb köməyə çağırırdı. Bu zaman arvadı Mərsban qaraulçunun qarşısına çıxıb dedi:

- Kişiyə tanrısız cuş nazil olmuşdur, mane olmayın.

Amma tanrısız cuş tezliklə səngidi. Qətlçilər Əl-Əsvadın başını kəsib götdürdülər. Ertəsi gün Sana və onunla birlikdə bütün Yəmən yenidən Peyğəmbərin (s.ə.) əlində oldu. Qorxulu kabus yoxa çıxmışdı.

Peyğəmbərin (s.ə.) digər iki yandantutmaları barədə az məlumat var. Peyğəmbərin (s.ə.) hər sözünü, hər addımını onsuz da gələcək nəsllə ötürən mömin tarixçilər Məhəmmədin (s.ə.) bu iki yandantutmaları barədə ətraflı məlumat vermirlər. Onların çox cüzi məlumatları isə dinsəl nifrətlə doludur.

Bu yandantutmalardan birinin adı Tüleyha ibn Huvailiddir. Onun tutduğu iş qorxunculuqdan çox, məzhəkəli idi. Heç özü də istəmədən, təsadüfən tayfadaşları arasında peyğəmbər vergisinə malik adam kimi dilə-dişə düşdü. Lağlağı və məzhəkəçi Tüleyha bu vəziyyətdən yararlanğı kəsirdi. Özündən bir quran qoşdu, məzəli vəhylər söylədi və ona göstərilən şərəfətə sevindi. Danışır ki, zarafatlarının müqabilində onu gözləyən təhlükəni başa düşəndə peşimançılıqla islama tapındı və özünün bir vaxtlar söylədiyi quran ayələrini ələ saldı. Həmin ayələr bugün də qismən qalmaqdadır. İslam aləmində onlar lağ və əyləncə qaynağı kimi tanınır. Ayələr gerçəkdən də az dəyərli idi-

lər və onların özünə tərəfkeş tapması faktı göstərir ki, Peyğəmbər (s.ə.) ilk çağlarda islamı hansı qeyri-sabit özül üzərində qurmalı olmuşdu.

Məhəmmədin (s.ə.) üçüncü yandantutması da vardı və səhra kabuslarının bu üçüncü fata morqanası onun vəfatına qədər ortada dolaşdı. O, uzaq ərəb əyaləti Əl-Yəməmədə Bənu Hənistə tayfasının içində yaşayırdı. İslam tarixçiləri tərəfindən Müsəylima, Müsəlmancıq, adlandırılan Əbu Təməmə Harun ibn Həlib məhz bu tayfadandır. Müsəylima yaşlı, ağıllı və hiyləgər idi. Məhəmməd (s.ə.) zəfər çələngi onun yuxusunu ərşə çəkmişdi. Ərəbistanda ilk adam kimi o, sadə bir kələyə əl atdı. Yumurtanı sındırmadan darboğaz bir qabın içinə salmağı bacarırdı və bu bacarığı ilə Bənu Hənistə camaatını yoldan çıxartdı. Belə bir möcüzə yaradan insan onlar üçün, təbii ki, Allahın elçisi idi. Həmin sadə möcüzənin köməyi ilə Müsəylima ətrafına çoxlu tərəfdaş topladı, özünün quranını yayıb düşməni Səcah adlı yalançı peyğəmbərlə ailə qurdu. Onun təlimindən ətraflı xəbəri olan yoxdur. Görünür, o da təktañrıçı olub, Allaha inanıb və üstəlik xristian tərki dünyalığının təəssübçüsü olub. Hər halda bəllidir ki, öz yandaşlarına cinsi əlaqəni, hətta ər-arvad arasında da, yalnız o vaxt rəva bilib ki, bu, uşaqtörətmə məqsədilə baş versin. İncancının ana cizgisini, görünür, ruh haqqında təlim təşkil edib və həmin təlim ruha qarın nahiyəsinə yaxın yerdə adi bir məkan ayırması ilə seçilib.

Müsəylimanın iddiaları heç də adildən deyildi. O belə bir dayaq nöqtəsindən çıxış edirdi ki, Allah hər xalqa Öz peyğəmbərini göndərir və onu, Müsəylimanı da Əl-Yəməmə üçün seçib. Məhəmmədlə (s.ə.) düşmənçilik etmək fikirindən uzaq idi, çünki öz quranında ehtiyatlı bir cümlə

ilə bəyan etdirmişdi: «Biz sənə, Müsəylima, bir bölük xalq vermişik, onu əlində saxla. Amma ehtiyatlı ol, çox şeyə can atma. Heç bir yarışa qoşulma». Əslinə qalsa, Müsəylima Məhəmmədi (s.ə.) tanımağa hazır olduğunu bildirirdi, amma əvəzində tələb edirdi ki, Məhəmməd (s.ə.) onu özünün xələfi elan etsin. Bu halda islamın iman tapınışını o, aşağıdakı kimi dəyişdirməyi təklif edirdi: «Məhəmməd Allahın rəsuludur və Müsəylima onun davamçısıdır». Məhəmməd (s.ə.) bu əcaib yəməməli ilə maraqlandı. Danışır ki, o hətta Müsəylimaya dəymək üçün Əliyə göstəriş verib. Əl-Yəməməyə gedişindən sonra Əli, çox güman ki, Peyğəmbərin şərəfinə toxunmaq istəmədiyinə görə bildirib:

- Dəhnə çölünün hər qum dənəsinə and olsun ki, Müsəylima yalançıdır.

Gözləndiyi kimi, günlərin birində Müsəylima Peyğəmbərin (s.ə.) şəhərinə əzəmətli bir elçilik göndərdi. Elçilik bahalı hədiyyələr və Məhəmmədə (s.ə.) bir məktub gətirdi. Məktubun məzmunu belə idi: «Allahın elçisi Müsəylimadan Allahın rəsulu Məhəmmədə salam. Gəl, qardaş, dünyanı bölüşək! Yarısı sənin olsun, yarısı da mənim». Peyğəmbərin (s.ə.) cavabı da qorunub-saxlanılır və orada deyilir: *«Allahın rəsulu Məhəmməddən yalançıya. Haqqı gözləyəndə rəhm edilsin. Dünya yalnız Allaha məxsusdur»*.

Amma Məhəmməd (s.ə.) rəqibinə qarşı yürüş etmədi. Həmin çağlarda onun daha vacib işləri vardı. Bizansa hücumu hazırlaşdı. Bu andan etibarən Əl-Yəməmə peyğəmbərindən daha səs-soraq çıxmadı.

Fəqət Peyğəmbərin (s.ə.) yersəl fəaliyyəti sona çatanda yalançı peyğəmbər Müsəylima, onunla birlikdə Bənu Hənifə camaatı və səhranın digər

xalqları baş qaldırdılar. Onların hamısı bu küfr kəlamına iman gətirdilər: «Məhəmməd Allahın rəsuludur və Müsəylima onun ardıcılığıdır». Buna cavab olaraq müsəlman ordusu Əl-Yəməməyə yeridi, kafirləri yenib yalançı peyğəmbər Müsəylimanı öldürdü. Allahın Rəsulunun (s.ə.) dünya hökmranlığına kölgə salmaq istəyən fata morqana, yalançı peyğəmbərlərin iblissəl səhra kabusları beləcə yox oldu. Peyğəmbərin (s.ə.) əfsanəvi yaşamyolu hər üç yalançı peyğəmbərin əl-qolunu bağladı, çünki Ərəbistan torpağında onun ulduzu çox-çox yüksəkdə dayanırdı. Peyğəmbərin (s.ə.) yüksəlişi onların hər üçünün gözü önündən çəkilmirdi və onlar Məhəmmədi (s.ə.) yamsılamaq hərisi idilər. İnsan camaatın qarşısına çıxır, qafiyəli cümlələr söyləyir, özünü Allahın elçisi elan edir, əshabələr toplayır, düşmənin axırına çıxır və az qala on ilin içində qovqun bir çıxarından Ərəbistanın hökmdarına çevrilir. Bu nümunəni yamsılamaq çox çəkici görünürdü. Ona görə də yalançı peyğəmbərlərin üçü də eyni yolu tutdular. Onlar Məhəmməddən (s.ə.) yaxşı yaraqlanmışdılar. Onun təcrübəsindən bəhrələnmə bilmişdilər, həm də Məhəmmədi (s.ə.) qorxudub-çəkindirən qara magiya sənətindən Peyğəmbərdən (s.ə.) fərqli olaraq geninə-boluna yarıyırdılar. Buna baxmayaraq hər üçü təslim oldu. Dövrənin ilkinliyindən bu yana Ərəbistan qumuna ayaq basmış saysız gəziçilər, ovsunçular, peyğəmbər və mübtəlalılar arasında Məhəmməd (s.ə.) yeganə şəxs idi ki, heç bir möcüzəni, magiyanı, oyunu yaxın qoymurdu, söz ilə gəlmişdi, sözə inanırdı və mənəviyyatı öz qüdrətinin özülü seçmişdi. Dünyada yeganə bir yol vardı və bu yolu ondan başqa heç kim gedə bilməzdi. Zahirən baxdıqda uğurun yolu çox sadə görünürdü, amma bununla belə, o, Quran ayələri-

nin, Məhəmmədi (s.ə.) qalibiyyətə yaxınlaşdıran mənəviyyatın özü kimi təqlidsiz və təkrarsız idi. Bu yolu heç kəs təkrarlama bilməzdi. Və heç kim də görə bilməzdi ki, islamın sərt cığırı xalqları hara aparacaqdır.

BİZANSA QARŞI

*Yol üstündə iri şeylər durursa, xırda-
dalara toxunmağa ixtiyarın yoxdur.*

Hebbel¹

Məhəmməd (s.ə.) «yazı xalqları» ilə, yəhudi və xristianlarla yaxın təmasda idi. Yəhudiliklə məsələni necə yoluna qoyduğunu və ondan necə aralandığını Mədinə və Heybər göstərmişdi. İndi isə sırada xristianlıqla həlledici üzləşmə dururdu. Zamanında yəhudilərə etdiyi kimi, Məhəmməd (s.ə.) əvvəlcə xristianlara da özünə müttəfiq dini icma kimi yanaşmağa çalışdı. Bizansla İran arasında gedən müharibələrdə o, Bizans hökmdarı Heraklin tərəfini saxladı. 622-ci ildə xristianları farslar məğlub edəndə Məhəmməd (s.ə.) bildirdi:

- Doğrudur, bizanslılar yenildilər. Amma az zaman içərisində onlar mütləq yenəcəklər. Onda imanlılar sevinəcəklər.

Həbəşistanın xristian hökmdarına Məhəmməd (s.ə.), təbii ki, imandaş gözü ilə baxırdı. Nequsun «Sizin inamınız bizimkindən heç bu qədər də fərqlənmir» hökmü Məhəmmədin (s.ə.) baxışına tam uyğun gəlirdi.

Mədinədə Məhəmməd (s.ə.) islamı xristianlığa calamağa çalışırdı. 623-cü ildə o, xristianların pasxasına uyğun gələn orucluğu və istirahət günlərini tətbiq etdi. Amma Peyğəmbər (s.ə.) yanıldığını tədricən başa düşdü. Allaha oğul qoşanları daha ucadan lənətləməyə başladı və hicrətin dör-

¹ **Hebbel** – Kristian Fridrix Hebbel (1813-1863), alman yazıçısı. Kəskin psixoloji yönlü tragediyalar ustası. Əsərləri: «Məcdəli Məryam», «Qiqes və üzüyü», «Nibelunqlar». Gündəlikləri, şerləri və hekayələri də var.

düncü ilində islamın «xristian» bayramlarını ləğv etdi. Sonra Məkkəyə həcc ziyarətini islamın ən ali qanunu səviyyəsinə qaldıranda xristianlıqla onun arasındakı yargan tamamlanmış oldu.

Bir dəfə də, hər halda daha çox dini səbəblərdən, artıq deyildi ki kimi, ocağkı dünyanın xristian hökmdarlarına onu, Peyğəmbəri (s.ə.) tanımaları tələbi ilə müraciət etdi. Bu tələbin kökündə müharibənin elan edilməsi dururdu.

Xristianlıqdan ağır-ağır tamamlanmış üzülmənin öz səbəbləri vardı. Ərəbistanda elmi mübahisələrdə yəhudi ravvinləri kimi Peyğəmbərə (s.ə.) etiraz etmək imkanında olan kifayət qədər xristian mövcud idi. Yəhudi ravvinlərlə disputlar yəhudilərin sürgünü ilə nəticələnmişdisə, indi məsələ həddən artıq ağır idi. Xristianlar arxasız deyildilər, əksinə, Ərəbistan sərhədlərinə qədər uzanan qüdrətli xristian səltənətlərinə bel bağlaya bilərdilər. Məhəmməd (s.ə.) üçün xristianlar, bir zamanlar özü nequsun müttəfiqi kimi məkkəlilər üçün necə təhlükə idisə, indi az qala həmin təhlükəyə dönmüşdülər. Doğrudur, Ərəbistanın ayrı-ayrı xırda və zəif tayfaları islama asanlıqla tapınmışdılar. Peyğəmbərin (s.ə.) himayəsinə onlar qismən də könüllü girmişdilər Xristian başçılar isə, əksinə, öz imanlarından və müstəqilliklərindən əl götürməyə az meylli idilər. Onlar Peyğəmbərin (s.ə.) yolu ilə getməkdən və ona itaət göstərməkdən boyun qaçırdılar və mümkün olan yeganə çıxış yolunu seçdilər: Tədricən xristian Bizansa köçdülər.

Öz ərəb vətəninə Peyğəmbərə (s.ə.) qarşı nifrətdən başqa həm də onun qüdrəti barədə aydın mühakimə gətirmiş kompakt xristian köçkünlüyü illərdən bəri Ərəbistanın Suriya ilə sərhəd əyalətlərində yaşayırdı. Həmin köçkünlüyün baş-

çıları mədinəli xristian təriqətçi Əbu Əmir və bə-dəvilərin ağsaqqalı Adi idi. Əbu Əmir Suriyada islama qarşı bir növ rəqib qurum yaratmışdı. O, məscid tikdirmişdi və Peyğəmbərin (s.ə.) şəhərini tərk etməli olan narazıları öz ətrafına toplayırdı.

Birdən-birə səhranın ortasında yaranmış bö-yük səltənət barədə Bizans həmin xristian köç-künlərdən xəbər tutdu, səhra xalqını birləşdirmiş yeni peyğəmbər haqqında və həmin peyğəmbərin irəli sürdüyü iddialar barədə eşitdi. Amma xris-tian kral səltənəti mömin qaçqınların söyləmləri-nə o qədər də əhəmiyyət vermədi. Başları öz işlə-rinə qarışmışdı və ciddi şəkildə inanmırdılar ki, cahil və miskin Ərəbistan qüdrətli kral səltənəti üçün gerçək təhlükəyə çevrilə bilər. Müttəfiq tay-faları yaraqlandırdılar, qoşunu döyüşə hazırladılar və ölkənin içərilərinə cəza ekspedisiyası göndər-mək planını götür-qoy etdilər. Hazırda bundan ar-tığına qərar vermək mümkün deyildi. Təkcəsinə siyasət aparmağı köçkünlərin öz öhdəsinə burax-dılar. Bu mömin xristian köçkünlər ərəb münasi-bətləri barədəki biliklərindən yararlanmağın yolunu həqiqətən bilirdilər.

Abdulla ibn Übey hələ də Mədinədə yaşayırdı. Vəziyyətləri ilə barışmayan gizli münafıqlar hələ də kifayət qədər vardı. Həmin insanlar Pey-ğəmbərin (s.ə.) iqtidarına zahirən boyun əysələr də, bu, başlıca olaraq onlara xas olan qətiyyət ba-şarısının yoxluğundan irəli gəlirdi. Onları oyuna qoşmaq üçün bircə təkan lazım idi. Bacarıqlı intri-qalarla, hiyləli satqınlıqla onları ələ almaq asan idi. Münafıqların başçılarından xristian köçkünlü-yünün rəhbərlərinə tezliklə saysız iplər uzanıb getdi, danışıqlar işə düşdü, qəsdlər hazırlandı və Peyğəmbərə (s.ə.) arxadan zərbə vurmaq üçün i-kiüzlülər yalnız məqam gözləyirdilər. Tezliklə

Əbu Əmir böyük xristian kralına çatdırdı ki, Bizans ordusunun hərbi yürüşü Mədinədəki müttəfiq münafıqların yardımı ilə yalançı peyğəmbərin zülmünə asanlıqla son qoya bilər. Bu, çox çəkici səslənirdi. Həmin yolla köklü risq etmədən, xətər görmədən ərəb torpaqlarını kral səltənətinə calamaq olardı. Herakl hərbi yürüş etməyə qərar verdi. Qoşununu Ölü dənizin şərqinə, səhranın tükənəcəyinə topladı. Bu, 630-cu il payızın sonlarında oldu.

Köçkünlərin düzüb-qoşduqlarından Məhəmməd (s.ə.) xəbəri vardı. Kral Heraklın gözlənilən döyüş yürüşü də onun üçün sirr deyildi. Ancaq yaltaqların sirli intriqalarından, İbn Übeyin planlarından və münafıqların ümidlərindən daha çox məlumatı vardı. Onların nə demək olduğunu qulaqardına vurmurdu. Abdullanı tanıyırdı və bilirdi: sinləşmiş varlı kişi köklü qərar qəbul etməyə qadir deyil. Məktubuna cavab verməyi özünə rəva bilməyən və indi ölkəsinə soxulmaq istəyən Bizans kralına isə Məhəmməd (s.ə.) inamlıların tam qüdrətini nümayiş etdirməyi kəsdirdi.

Bilirdi ki, Bizansla özü arasında, universal dövlət düşüncələrinin iki daşıyıcısı arasında barış ola bilməzdi. Həçansa zaman yetişməliydi ki, müsəlmanlar xristian səltənətinə üstün gəlsinlər. Yaşlaşmaqda olan Peyğəmbər (s.ə.) öz döyüşçülərinə yolu vaxtında göstərmək istəyirdi və yunan kralı ilə açıq döyüşdə üz-üzə gəlməyi qərara aldı. Bu plan böyük bir cürət idi. Onun dövlətinin gücü Bizansla müqayisədə hind maharacasının böyük brit imperiyası müqabilində gücünə tay tutula bilməzdi. Bir tərəfdə əsrlərboyu sürən qanlı savaşları zəfərlə başa vurmuş və üç qitəyə – Afrika, Asiya və Avropaya yayılmış dünya ağası, digər tərəfdə isə adi bir fərdin qüdrəti nəticəsində dövlət şüu-

runa yiyələnmiş cahil, kasıb bir ölkə dururdu. Güclər qeyri-bərabər bölünmüşdü. Məhəmmədin (s.ə.) çağdaşları ağıllarına belə gətirə bilməzdilər ki, kötük Bizans gil ayaqlar üstündə dayanıbmış. Bunu Məhəmməd (s.ə.) də bilmirdi, amma yenə də o, Bizansa qarşı döyüşə, islamın Şərqi xristian səltənətini məhvə sürükləməli olan və şərq dünyasını islama döndərən zəfər yürüşlərinin uzun sırasında birinci savaşa səslədi.

İslamın dünya ağalığına aparan yolunu öz hərbi dəstələrinə Peyğəmbər (s.ə.) sözün gerçək anlamında özü göstərdi. Bir vaxtlar Musa peyğəmbər yəhudiləri Həmdlənmiş Torpağa apardığı kimi, o özününküləri irəli apardı. Amma hər iki peyğəmbərə hədəfi yalnız uzaqdan izləmək nəsisib oldu.

630-cu ilin yayı quru və isti keçirdi. Çöl sanki quruyub qaxaca dönmüşdü, qum layları xurma ağaclarını altına almışdı. Əkin sahələri od tutub yanırdı, vadilər susuzluqdan ləliyirdilər, arıqlıqdan sümüyü çıxmış dəvələr saralıb-solmuş ağacların kölgəsində hərəkətsiz uzanıb-qalmışdılar. Bədəvilər mat-mat uzaqlara baxırdılar. Bu uzaqlardan qəflətən Peyğəmbərin (s.ə.) müqəddəs savaşa çağıran səsi eşidildi.

Həmin yay xalqı döyüşə – nə qarət, nə də var-dövlət vəd edən bir yürüşə, ölü çöllərlə Ölü dənizə aparan bir savaşa qaldırmaq asan deyildi. Peyğəmbərin (s.ə.) çağırışına əməl edən qoşunun lazımı ehtiyacını ödəmək isə daha ağır idi. Mühəribə Bizansa qarşı, bütün ocağkı Şərqi ən təcrübəli əsgərlərinə qarşı aparılırdı. Peyğəmbərin (s.ə.) qoşunu hər sahədə müasirləşdirilməliydi. Danışır ki, Əbu Bəkr bütün sərvətini bu yolda qoydu və təkcə Osman yeddiyüz min qızıl verdi. Görünməmiş çabalardan sonra təlim və təchizat sahə-

sində müəyyən başarılar əldə ediləndə qoşun hərbi yürüşə yollandı.

Öndə, ağ dəvəsinin belində Peyğəmbər (s.ə.) özü gedirdi. Hələ altıca il əvvəl özünün ilk döyüşünə yollananda o, vur-tut üçyüz adam aparırdı. Bugün onun arxasınca otuz min döyüşçü, onmin at, oniki min dəvə gedirdi. Zəmanə dəyişmişdi. Döyüşə getməyə öhdəlikli olan Abdulla ibn Übey bu dəfə də Peyğəmbəri (s.ə.) həmişəki kimi darıd qoydu. Qoşunu yalnız Mədinənin sınırlarına qədər müşaiət etdi, sonra öz adamları ilə geri dönüb şəhərə qayıtdı. Bu gücsüz münafiqşəciyə Məhəmməd (s.ə.) o qədər də inanmırdı. İmanın mühafizəsi üçün Mədinədə qalmış Əli və bir ovuc digər sədiqlər dövlətin nüfuzunu, şübhəsiz ki, tam qorumaq imkanında idilər.

İmanlıların qoşunu sonsuz çöllərlə, Günəşin yandırır-yaxdığı səhralarla irəliləyirdi. Tozlu, yaxıcı səma Peyğəmbərin (s.ə.) başı üstündən asılmışdı. Uzaqlarda nə su qaynağı, nə də vadi gözə dəyirdi. Qoşun Allahın Rəsulunun (s.ə.) arxasınca dinib-danışmadan yeriyirdi. Məhəmməd (s.ə.) səhra və viranəlik içərisindən keçərək onu uzaqlara, şimalın mühəmmalı ölkəsinə aparırdı. Yol üzücü idi, boğucu qaynarlıq döyüşçülərin belindən basıb onları iflicləşdirirdi. Səhra onlara heç vaxt belə sonsuz görünməmişdi.

Axır ki qum dənizindən ölü səhra şəhəri Hızrin xarabalıqları baş qaldırdı. Orda dağılmış divarların altından buz kimi sərin, dupduru su axırdı. Yorulub əldən düşmüş qoşun sərinləşdirici sudan sonra burda soluqlanıb dincələ bilərdi.

Qoşunun başında Məhəmməd (s.ə.) gedirdi. Xarabalıqları və sərin qaynaqları birinci o görmüşdü. Özünün ağılı və uzaqgörənliyi ilə qoşunun intizamını bütün sınaqların ən sərtinə çəkdi. Qa-

rət umudu ilə düşmən üzərinə yerimək, qalib gəlmək Peyğəmbərin (s.ə.) şəninə haray-qışqırıq qoparmaq hələ bir şey demək deyildi. Döyüşçünün ən yüksək mədəniyyəti kor-koranə itaət idi ki, başçının əmrləri qələbə və qarət vəd etməyəndə də əmrdən boyun qaçırmasın. Bu düşüncə ilə də Məhəmməd (s.ə.) öz ordusuna Hızır qaynağından, bir damla belə, içməyi qadağan etdi. Axırda qoşun susuz və ölgün halda qaynağın yanında uzaqanda və heç kim, hətta ən dikbaş bədəvi də ağzına bir damcı su almağa ürək etməyəndə Peyğəmbər (s.ə.) bildi ki, bu gündən etibarən o öz qoşunu üzərində tam hüduzsuz nüfuza malikdir. İmprovizasiyalı qarət yürüşləri arxada qalmışdı, müsəlmanların ordusu intizamlı hərbi qüvvəyə çevrilmişdi.

Qoşun səhra ilə yoluna davam etdi. Ertəsi gün isə Allahın öz sadıqlərinə rəhmi gəldi və yer üzünə yağış göndərdi. Onda da Peyğəmbər (s.ə.) bəyan etdi: ***«İmanlıların itaətini Allah belə mükafatlandırır».***

Qoşun ondüzdən gün yol getdi, axırda Tabuk deyilən yerə, ərəb dünyasının sınırına çatdı. Orda Peyğəmbər (s.ə.) qum təpəsinə qalxıb üzünü şimala tutdu və dedi:

- Əş-Şam məmləkəti, Suriya orda yerləşir, burda Ərəbistan sərhəddidir. Düşməni biz burda gözləyəcəyik.

Tabuk zəngin və bəhrəlidir. Möminlərin ordusu, düşmən gözə dəymədən, iyirmi gün bu vadidə qaldı. Herakl qoşun göndərmədi. Bizans qəfil yaranmış rəqibinə məhəl qoymayıb onunla toqquşmadan çəkinmişdi. Məhəmmədin (s.ə.) ordusu Bizans üçün yalnız səhra kabusu idi. Güman edirdilər ki, bu otuzminlik kabusa qarşı çıxılmazsa, öz-özünə çəkilib gedəcək. Bunun əksinə olaraq

qonşu torpaqların əmir və kübarları gəlib qoşunu gözdən keçirir, qüvvələr münasibətini ehtiyatla tərəzinin gözünə qoyur, öz heyranlıqlarını cilovlaya bilməyib iman tapınışını söyləyirdilər. Özlərinin uzaqdakı padşahlarından vəziyyəti onlar daha aydın görürdülər. Yan-yörəyə bir-iki yürüş, qalalardan birinə hücum Suriyanı çox tezliklə ağla gətirdi. Yeni düşmənlə necə davranmağı bildilər.

Bizans tərپənmirdi. Bosfor sahilindəki böyük şəhər susurdu. Tək-tük xəbərlər gəlirdi ki, Bizans nəhəng bir qoşun hazırlayır, bu xəbərlərə diqqətlə qulaq asıb əks-tədbirlər görürdülər.

İyirmi gün arxada qalanda, Peyğəmbər (s.ə.) görəndə ki ölkədə gücünü onun qoşununun gücü ilə ölçmək istəyən adam yoxdur, generallarının məsləhəti ilə dönüş əmrini verdi. Qoşun Mədinəyə zəngin qarətlə qayıtdı. Qazanılmış zəfəri növbəti il yeni bir yürüş artırmalı idi. Amma Peyğəmbər (s.ə.) onunla döyüşə getməkdən boyun qaçırmış insanları yadına saldı və onlara ağır cəzalar qoyuldu. Onları qaraladılar, heç bir müsəlman onları dindirməməli, onlarla oturub-durmamalı idi. Peyğəmbər (s.ə.) bu qorxaqları yenidən həmin qaralamadan azad edənə qədər xeyli minnət edildi.

Qoşunun qayıdışından bir müddət sonra Məhəmmədin (s.ə.) düşməni ikiüzlü Abdulla ibn Übey Mədinədə öldü. Başçılarının ölümü ilə münafıqlar partiyası da dağıldı. İndi Məhəmmədin (s.ə.) ölkədə düşməni qalmamışdı. Amma münafıqların qalıqlarını dosta çevirmək üçün Peyğəmbər (s.ə.) ikiüzlülərin başçısını böyük təmtəraqla dəfn etməyi tapşırdı. O özü cənazənin arxasınca gedib qalmış münafıqların xatirinə Übeyin günahlarının bağışlanması üçün dua etdi. Peyğəmbərin (s.ə.) münafıq üçün etdiyi bu dua dönməz Ömərə

bərk toxundu. Gizlində o, Məhəmmədə (s.ə.) bu barədə irad tutanda Peyğəmbər (s.ə.) gülümsəyib dedi: **«Münafıqlər üçün dua etsən də, etməsən də, lap yetmiş dəfə dua etsən də, onlar heç vaxt bağışlanmayacaq!» (63,6).**

Bu məmnunlaşdırıcı cavaba Ömər sevindi. Amma Peyğəmbər (s.ə.) öz məqsədinə çatmışdı. Bundan sonra Mədinədə daha münafiq qalmadı.

SON

*Kim yalnız Məhəmmədə inanır-
dı, bilsin, Məhəmməd ölmüşdür.*

Əbu Bəkr

Məhəmmədin (s.ə.) günləri enişə gedirdi. Onun missiyası tamamlanmışdı. Birləşmiş bir məmləkət qoyub-gedirdi və öz sadıqlərinə gələcəyin yolunu göstərmişdi. İndi Peyğəmbərin (s.ə.) altmışüç yaşı vardı. Yaşın zəifliyi və sınıqlığı getdikcə onu üstələyirdi.

Mədinənin nəm çöllərindən zəhərli dumanlar qalxırdı. Mədinəyə ölüm hakim kəsilmişdi. Bu qızdırmalı havaya irsən immuniteti olmayan hər kəsi ölüm gözləyirdi. Məhəmməd (s.ə.) öz vəziyyətini başa düşmüşdü. Amma o, bir vaxtlar Mədinə camaatına verdiyi sözün üstündə durmaq istəyirdi: «Mən sizinlə yaşayacam, sizinlə də öləcəm».

Allahın Rəsulu (s.ə.) getdikcə gücdən düşürdü. Dövlət xadimi və Peyğəmbər (s.ə.) kimi öz vəzifələrini o, güclə yerinə yetirirdi. Xəstəliyindən gərək heç kim vaxtından əvvəl xəbər tutmayaydı. Ona görə də gücünü topladı, yaxınlaşan sonunu hiss edərək bir dəfə də Məkkəyə ziyarət etdi, ömrünün son ziyarətini.

Peyğəmbərin (s.ə.) bu son mömin səfəri onun öz ata şəhəri Məkkə ilə əzəmətli vida bayramına çevrildi. İmanlıların böyük bir dəstəsi Peyğəmbəri (s.ə.) müşaiət etdi. Dindarların başçılarının əhatəsində həmin müqəddəs dəstə ilə Peyğəmbər (s.ə.) dəvəsini Kəbənin böyük həyətinə sürdü.

Orda öz əli ilə altmışüç dəvə kəsdi, ömrünün hər ilinə birini. Sonra həccin qədim mərasimlərini bir daha icra etdi: başını qırxdı, izzətlə Kəbə-

nin başına dolandı və Allahına ürəkdən dua etdi. Sonra qırılmış saçını xatirə kimi imanlılara payladı, minbərə qalxıb özünün vida xütbəsini söylədi. Xütbəsini hər gün təkrarladı ki, xalqın beyninə həkk olsun və hər gün onu belə başladı: **«Sözlərimi dinləyin, çünki mən də sizin kimi bir insanam və bilmirəm ki, haçansa bu yerdə görüşə biləcəyikmi»**. Sonra camaata tək olan Allahdan, yeni imanın hökmlərindən, həm də həyatın xırda məsələlərindən, el içində və evdə xoş rəftardan, qanacaqdan və həlim düşüncədən danışdı, çünki Allahın gözündə xırda olan şey yoxdur. Son xütbənin axırında xalqın gözü önündə sonuncu vəhyi, məşhur Quran ayəsini qəbul etdi: **«İmanı danmış kəslər üçün bu gün pisdır. Amma qorxmayın, Məndən qorxun, çünki bugün Mən sizin dini kamil etdim və sizə olan mərhəmətimi tamamladım. Mənim istədiyimdir ki, islam sizin imanınız olsun»** (5, 5)¹.

- Bu sözlər, - ərəb tarixçiləri belə deyirlər, - hökmün möhürü və sonu idi. Bundan sonra daha vəhy gəlmədi.

Axırda Peyğəmbər (s.ə.) əllərini göyə qaldıraraq yarısorğulu səslə xalqa üz tutdu:

- Allahın mənə buyurduğunu yerinə yetirdimmi?

- Yetirdin, - camaat qışqırdı.

- Allah da Öz vədini yerinə yetirib, - Məhəmməd (s.ə.) dedi.

Rəsmi mərasimlər başa çatandan sonra Peyğəmbər (s.ə.) Mədinəyə, şöhrətinin və ölümünün şəhərinə qayıtdı. Yenidən gündəlik iş başladı, yenidən – çox vaxt da dostlarının dayaqda – məsəddə göründü, əmrlər verdi, nəhəng bir qoşun yaratdı. Ötən il olduğu kimi, Bizansa qarşı yürüş

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 3-cü Ayə.

edilməliydi. İkiüzlülər partiyası indi yoxa çıxmışdı, vergilərin mərkəzləşməsi ilə dövlət xəzinəsi dolmuşdu. Yeni ordu sakit və məqsədyönlü təchiz oluna bilərdi. Qoşunun başına Peyğəmbər (s.ə.) bizanslara qarşı birinci döyüşdə həlak olmuş Zeydin – o vaxt Xalid ilk dəfə olaraq müsəlman ordusuna rəhbərlik etmişdi – iyirmiyaşlı oğlu Üsəmanı təyin etdi. İndi oğlu atasının qanını almalıydı. Məhəmməd (s.ə.) ali baş komandının standartlarını təntənəli şəkildə ona təqdim etdi, qoşunla vidalaşib qələbə üçün dua verdi. Özü bu dəfə yürüşdən qıraqda qalmalı oldu, çünki daha gücü çatmırdı.

Gecə qoşun yola çıxanda və hələ də Mədinə ətrafında düşərgələndə Peyğəmbəri (s.ə.) tropik qızdırma, febris sub-continua tutdu. Məhəmməd (s.ə.) heydən düşərək gözlərini açmadan yatağında uzandı. Yalnız dodağı tərپənirdi. Gecə yarısı birdən o, yerindən qalxdı, qızdırmadan tən-gildəyə-təngildəyə evdən çıxdı və qıçı dolaşa-dolaşa Mədinənin küçələri ilə təkbaşına gəzindi. Onu heç kim görmədi, o heç kimin gözünə sataşmadı. Yalnız yaşlı bir qul onun qoluna girmişdi.

Nəhayət Peyğəmbər (s.ə.) tikilisiz böyük bir yerə, Mədinə qəbirstanlığına çatdı. Onunla yanaşı addımlamış, yaşamdan ölümə aparan dar cığırı ondan əvvəl başa vurmuş köhnə dostları və dö-yüşçüləri burda uyuyurdular. Səysiz hərbi yürüşlərdə, iztirab, qovqunluq və qələbə yollarında onlar Peyğəmbəri (s.ə.) müşaiət etmişdilər, neçə-neçə mömin söhbətlərin şahidi olmuşdular. İndi onlar Mədinə qəbirstanlığında uyuyurdular və canüstə olan qızdırmalı Peyğəmbər (s.ə.) onları xatırladı. Boş, qaranlıq torpaqda diz çökdü və acı-acı ağladı. Sinəsinə döyüb ölü yol yoldaşları üçün dua etdi. Bəlkə bu tənha, qaranlıq gecədə o, büt-

çülükdə ölmüş və aşkarda heç vaxt dua etməyə gücü çatmadığı ata-anası üçün ağlayıb dua edirdi. **«Bütçülükdə ölənlərin hamısı, mənim ata-anam da, cəhənnəmləkdir»**, barışmaz Peyğəmbər (s.ə.) öz xütbələrində belə demişdi. İndi o, niskilli, böyük meydanda diz çökmüşdü, göz yaşları yanağızunu axırdı, o ağlayır və onunla yanaşı getmiş bu yolu ondan qabaq bitirmişlərin hamısına dua oxuyurdu. Mədinə qəbirstanlılığında Peyğəmbər (s.ə.) tək-tənha dayanmışdı. Yalnız müşaiətçisi qoca qul ağasının ağlamasını əsə-əsə dinləyirdi. Axır ki Məhəməd ayağa durdu, qaranlıqda dostlarının qəbrinə, Mədinə şəhərinə baxıb dedi:

- *Sevin, ey əhli-qübr, sizin oyanacağınız şəhər daha gözəldir, nəinki dirilərin gözlədiyi şəhər.*

Əsə-əsə, titrəyə-titrəyə o, şəhərin bomboş küçələri ilə addımlayıb məscidə daxil oldu, gücsüz, xəstə və qızdırmalı.

Xəstəlik günü-gündən artırdı. Lakin Məhəməd (s.ə.) təslim olmurdu. Yenə həmişəki kimi məscidə gedir, gecələrini sırası ilə arvadlarının yanında keçirirdi. Ancaq gücü gözgörəti və durmadan qeyb olurdu. Artıq gizlində səhradakı qoşuna yürüşü dayandırıb geri qayıtmaq əmrilə çağır göndərmişdilər. Peyğəmbərin (s.ə.) köhnə dostları və yaraqdaşları səltənətin hər bucağından Mədinəyə axışır. Çünki salehlər arasında bu xəbər ildırım sürətilə yayılmışdı: Peyğəmbər (s.ə.) ölüm ayağındadır.

Peyğəmbəri (s.ə.) növbəti ağır qızdırma tutanda o, çirkin arvadı Maimunanın komasında idi. Sonunun yaxınlaşdığını hiss etdi və arvadlarının hamısını yanına çağırırdı ki, hərəsinə xoş bir söz desin. Sonra onlardan xahiş etdi ki, ömrünün qalan günlərini sevimli arvadı Aişənin yanında keçirməyə ona icazə versinlər. Bundan sonra o,

titrətmə içində əzab çəkə-çəkə Aişənin yanında qaldı. Aişə onun qulluğunda durdu, səyriyən gözlərindən öpüb saqqalını sıgalladı. Sonra Peyğəmbərin (s.ə.) həyatdakı yeganə qızı Fatimə gəldi. Məhəmməd (s.ə.) vida kəlmələrini astadan onun qulağına pıçıldıadı.

Canvermənin ikinci günü Məhəmmədi (s.ə.) böyük bir dincsizlik bürüdü. Buyurdu ki, onu tək-nəyə uzadıb üstünə yeddi lüləkdən su töksünlər. Bu ona qısa zaman üçün yeni güc verdi. Əlinin və əmisi Abbasın oğlu Fəzlin qucağında məscidə gəldi, öz yerinə Əbu Bəkrin namaza başçılıq etməsini tapşırırdı. Sonra özü Ühüddə və bir çox digər döyüşlərdə onun yolunda həlak olmuş imanlılar üçün dua etdi, yerindən dikəlib üzünü son dəfə dostlarına tutdu. Bir daha qaçqın və yardımçıları, mühacir və ənsarları, sıx birlikdə olmağa çağırıb dedi:

- Müsəlmanların sayı artacaq, amma sizin sayınız azala bilər. Bir-birinizə dayaq durun, çünki mənim nəslim-köküm siz olmusunuz.

Sonra son üç buyruğunu bəyan etdi. Onlar bunlardan ibarətdir: ***«Bütçüləri Ərəbistandan qovun. Yeni tapınanların hamısına özünüzdə olan eyni hüquqları verin. Arasını kəsmədən namaz qılın»***. Bu da hasil olandan sonra Allahın Rəsulu (s.ə.) qalxıb camaatın içinə baxdı və dedi:

- Müsəlmanlar, aranızda eləsi varmı ki, onun xətrinə dəymiş olam?

Bu vaxt camaatın arasından sadə bir insan irəli yeriyib dedi ki, Peyğəmbər (s.ə.) haçansa kasıblara vermək üçün ondan üç gümüş sikkə alıb, amma borcunu qaytarmağı unudub.

- Bu dünyada qızarmaq odünyada qızarmaqdan yaxşıdır, - deyib Peyğəmbər (s.ə.) üç gümüş sikkəni artıqlaması ilə kişiyyə qaytardı.

Allahın Rəsulu (s.ə.) imanlılar icması ilə beləcə vidalaşdı.

İndi onun gücü aşkarca məhdudlaşdı. Bayılıtlar bir-birini əvəz edirdi. Arakəsməli ayıq anlarında Məhəmməd (s.ə.) birəldən Bizansa qarşı böyük hərbi yürüşdən danışdı. Dövlət xadiminin planları, Peyğəmbərin (s.ə.) xülyaları indi də dinclik bilmirdi. Bizans üzərində qələbə dünya səltənəti yaratmalı, xristianlıqla islamı birləşdirməli idi. Hətta ölüm ayağında da Məhəmməd (s.ə.) bu böyük amacı söyləməkdən, planlar cızmaqdan və əmrlər verməkdən usanmırdı.

Xalqa üz tutmaq ona bir də nəsib oldu. Cümə günü Əbu Bəkr namazı aparanda səda yayıldı ki, Məhəmməd (s.ə.) dünyasını dəyişib. Şəhərdə sınırsız şaşqınlıq yarandı. Xalqı sakitləşdirmək üçün o özünü camaatın qarşısına çıxarmağı tapşırırdı və burda titrək səslə dedi:

- Məndən öncə əbədi yaşamış peyğəmbər olubmu? Mən məni Göndərənin yanına dönürəm. Son buyruğum belədir: Bir-birinizi sevin, bir-birinizə əl tutun və saleh işlər görün. Önəmli olan yalnız budur, qalanlar məhvə aparır. İndi mən sizlərdən öndə gedirəm, amma unutmayın ki, hamınız arxamca gələcəksiniz.

Xəstəlik yenidən Peyğəmbərin (s.ə.) canını incitdi. Yüngül yaxşılaşmanın ardınca pisləşmə gəldi. Qızdırması getdikcə gücləndi, Peyğəmbər (s.ə.) sonunun yaxınlaşdığını hiss etdi. Bütün qullarını özgürləşdirməyi, evdə olan pullarının hamısını kasıblara paylamığı əmr etdi. Sonra qızdırmaqlı yuxuya daldı. Aişə onun başını ustuflla dizinin üstünə aldı, sıgalladı və üz-gözüne sərin su çilədi. Axırda hətta ovsuna əl atmağa çalışdı. Allahın Rəsulunun (s.ə.) sağ əlini ovcunun içinə aldı. Onu öz sifətinə sürtdü və dedi:

- Tək Allahım, insana dilək Allahım, xəstəliyi çək, Allahım. Zira sənsən təbib, təbiblikdə tək-sən, həbib, sənin hökmün olan yerdə insan düş-məz yaman dərdə.

Bu vaxt Peyğəmbər (s.ə.) əlini tərpətdi, gözlərini bir daha açıb astadan dedi:

- Allahım, mənə cənnətdə rəhmətlik yaraq-daşlarım arasında yer et...

Sonra canını tapşırdı.

Allahın Rəsulu (s.ə.) bazar ertəsi Rabiələvvəl ərəb ayının 12-də, 632-ci il 8 iyunda rəhmətə get-di. O, öldüyü yerdə, Aişənin komasında torpağa tapşırıldı. Koma məscidə qatıldı.

Məhəmmədin (s.ə.) ölüm xəbəri şəhərə ildırım sürətilə yayıldı. Heç kim buna inanmaq istə-mirdi. Hamı çaş-baş qalmışdı. Müsəlmanların ço-xu Peyğəmbəri (s.ə.) ölümsüz sayırdı. Onların gö-zündə Məhəmmədin (s.ə.) ölümü islamın uçqusu demək idi.

Birdən qapı açıldı və mühacirlərin ən yaşlısı Əbu Bəkr Aişənin komasından çölə çıxdı. Əlini qaldırıb söylədi:

- Kim ki yalnız Məhəmmədə inanırdı, bilsin: Məhəmməd ölmüşdür. Fəqət kim ki Məhəmmə-din Allahına inanırdı, bilsin: Allah əbədiyaşardır və əbədiyaşar olacaq.

Peyğəmbərin (s.ə.) xələfliyini Əbu Bəkr qə-bul etdi. Məhəmmədin (s.ə.) ölümünün ertəsi gü-nü o, ilk xəlifə, yəni Allahın Rəsulunun (s.ə.) əvəzçisi, Allahın yer üzündə kölgəsi, imanlıların hökmdarı oldu.

Məhəmmədin (s.ə.) vəfatından iyirmibəş il sonra Suriya, Misir, Şimali Afrika, İran və Mesopotamiya islama tabe oldu.

Peyğəmbərin (s.ə.) yaşamından yüz il sonra islam qədim dünyanın üçdəbirini əhatə etdi.

Beşyüz il keçəndən sonra islam Bizansa, Hindistana, Rusiyaya, steplərə, səhralara və qitələrə hakim oldu. O, Vyana qapılarının önündə qalibənə qərar tutdu.

Bugünün özündə də yeni əraziləri özünə qatmağa və zəbt etməyə o, ara verməmişdir.

Məkkəli tacir öz məqsədinə çatmışdı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PEYĞƏMBƏRDƏN SONRAKI DÜNYA

Məhəmmədin (s.ə.) imperiyasının özülünü mənəviyyat təşkil edirdi, buna görə də o, banisindən çox yaşadı.

Xəlifələr Peyğəmbərin (s.ə.) yolunu davam etdirdilər.

Bu yol hara aparırdı? O necə qurtardı?

FƏCİ SONLUQ

*Düşüncələr mübarizə aparma-
ğa imkan tapmırlarsa, yaşamırlar.*

Tomas Mann¹

Tanrı özünün 1924-cü ilini yazırdı. Bosfor sahilindəki böyük şəhərin başı üstünə dərin, sıx gecə qonmuşdu. Enli mərmər hasarlarla dövrələnərək bağın tən ortasında imperator sarayı uyuyurdu.

Haçansa, neçə-neçə əsrlər öncə Bosfor sahilindəki şövkətli şəhərə at belində yeni bir hökmdar daxil oldu. O, Bizansın son kralı, Şərqi Roma imperiyasının hökmdarı Roman Palayoluqu öldürdü. Yeni hökmdar cəsədlər qalağının üstündən aşıb Müqəddəs Sofiya kilsəsinə girdi, əlini düşmənin qanına batırdı və qanlı ovcunu kilsə divarına basdı. Həmin ağır, cod əlin nişanəsi yeni səltənətin rəmzinə çevrildi.

Həmin əlin qızılla süslənmiş cizgiləri indi qədim sarayın mərmər qapılarını bəzəyirdilər. 1924-cü ilin mart ayında sarayda ölüm sükutu hökm sürürdü. Möhtəşəm salonlarla bir ovuc gözətçi öz-büüzə vurnuxur. Hardasa uzaq bir xanədə ağsaç, yaşlı bir cənab uyuyur. Saray, qapıdakı qızıl möhür və ağır, qanlı, cod əllərə malik böyük ulular haqqındakı xatirələr həmin cənaba məxsusdur. Yaşlı cənabın adı Əbdülməcrid ibn Əbdüləziz Xandır. Onun titulları belədir: İmanlıların Hökmdarı, Allahın yer üzündəki kölgəsi, Allahın Rəsu-

¹ **Tomas Mann** (1875-1955) - Görkəmli alman yazıçısı, Nobel mükafatı laureatı. Romanları: «Buddenbroklar», «Ovsunlu dağ», «Yusif və qardaşları», «Lotte Vaymarda», «Doktor Faust» və s., bir çox hekayə və novellaları da vardır.

lunun vəlisi.

Qıraq xanədə, böyük sakitliyin kölgəsində Əbdülməcidi bir vaxt özü kimi eyni titullara sahib olmuş, həmin titulları zorla qazanıb yüzillərin içindən şövkətə və şərəfə ucaltmış güclü ulularını yada salır.

Orta Asiya-monqol steplərindən baş alaraq günlərin birində islam səltənətinin sınırlarında gənc, güclü və amansız türk köçəriləri peyda oldular. Onlar xilafətin qılınıcı oldular, Kiçik Asiyayı zəbt edib Bizans imperiyasını çökdürdülər. Yorgun, gücsüz ərəb xəlifələrinin əlindən hakimiyyəti asanlıqla qopardılar.

Allah dövləti üzərində hökmranlığı, islamın və müqəddəs şəhərlərin qorunmasını, Allahın yerdəki rəsulunu əvəz etməyi Ali Osman, Osmanın şövkətli soyu, öz öhdəsinə götürdü.

Yenə yüzillər ötdü. Səltənət genişləndi, onunla birlikdə də Bosfor sahilindəki məğrur xəlifənin, İstanbul hökmdarının qüdrəti, şövkət və şərəfi hər yana yayıldı.

İndi möhtəşəm sarayın ucqar odasında hökmdarların uzun sırasının sonuncusu Əbdülməcidi ibn Əbdüləziz Xan uzanıb-qalmışdı. Səltənəti hələ də böyük idi. Üçyüz milyonun mömin qəlbi ona məxsus idi, adına hər cümə məscidlərdə xütbə oxunurdu. O, Peyğəmbəri (s.ə.) təmsil edirdi. Fəqət iqtidarı və gücü iflic olmuşdu. Əslində yalnız təkcə saraya, Bosfor sahilindəki yaşıl bağlara və xilafətin rəmlərinə hökmü çatırdı. Bir vaxtlar ata-babalarının idarə etdiyi şəhərlərdə və ölkədə indi sarışın, ciddi bir general hökmranlıq edirdi ki, onun da planlarının nə olduğunu heç kəs bilmirdi. Həmin generalın adı Mustafa Kamal Paşa idi.

Xəlifə düşüncələrə qərq olmuşdu. Uluları boy sırası ilə gözləri önündən keçəndə birdən qapı

döyüldü. Paşanın nümayəndəsi zabit içəri girdi. O, xəlifəni görmək istəyirdi. Sarayın qaranlığında mətin addım səsləri eşidildi. Allahın yer üzündəki kölgəsini, Allahın Rəsulunun vəlisini gecə köynəyində zala gətirdilər. Bir vaxtlar «islam papasının» dünyanın sədaqət andını qəbul etdiyi kimsəsiz, əzəmətli tac zalında zabit ayaq saxladı. Əsməcəli qoca taxta çıxmalı oldu. Səsi titrəyə-titrəyə zabitin onun qarşısına qoyduğu yazını gecənin qaranlığında oxudu. Yazının məzmunu beləydi: «Mən, Əbdülməcrid özüm və bütün Osman soyu üçün xəlifəliyin və sultanlığın bütün hüquqlarından imtina edirəm». Onun sözlərinə yalnız bir-iki sınıq-salxaq qulluqçu qulaq asırdı. Saray kimsəsiz idi. Əzəmətli zalın qorxunc boşluğunda Allahın yer üzündəki kölgəsinin səsi yorğun çıxırdı.

Ertəsi gün xəlifə, ardınca da bütün Osman soyu Türk Cümhuriyyətinin ərazisini tərk etdi. İslam dünyası - Hindistan, Türkiyə, Rusiya və Mısırda ki, daha xəlifə, Məhəmmədin (s.ə.) yer üzündə əvəzçisi qalmamışdır.

Bu, İstanbul sarayında 3 mart 1924-cü ildə oldu.

Həmin gecə sarayda heç kim öldürülmədi. Amma 3 mart 1924-cü ildə İstanbulda bir vaxtlar məkkəli tacirə uyğulu görüntü şəklində gəlmiş ideya öldü. Allah dövləti, insanların islamda birliyi ideyası torpağa gömüldü. Yer üzündə heç kim Məhəmmədin (s.ə.) sözünü təmsil etmədi.

Peyğəmbərin (s.ə.) mənəvi varisləri, xəlifələr onüç əsr islam dünyasını idarə etdilər. Onlar Allah dövlətinin inşasında çalışdılar və binanı başa çatdırmağı bacarmadılar. Minillik bir binanı uçurmaq, məkkəli əfsanəvi tacirin başladığı işi məhv etmək, dağıtmaq üçün təkəbbürlü bir general və

dikbaş bir zabıt yetərli oldular.

Onlar doğrudanmı onun təlimini məhv etdilər? Onun ideyası doğrudanmı öldü? Məkkəli Peyğəmbər (s.ə.) əbəsmi vəz etmişdi? Min ildən bəri insanlar üzlərini əbəsmi Məkkəyə tutub söyləmişdilər: «**Allahdan başqa illah yoxdur və Məhəmməd Onun peyğəmbəridir?**» Həmin ideyadan qalan nə oldu? Şərq dünyasında onu bugün kim təcəssüm etdirir?

İslamın olum yolu buna cavab verməlidir.

İDEYANIN TALEYİ

Həyatda yalnız xırda işlər yaxşı sonuclanır, qalanların hamısı fəcidir.

Kayzerling

Allah dövləti ideyasını dünyaya Məhəmməd (s.ə.) atdı.

Bu ideyanın axırı nə oldu?

Peyğəmbərin (s.ə.) varisliyini əlinə almaq Əbu Bəkrə mübarizəsiz müyəssər olmadı. Məhəmmədin (s.ə.) ölümü Mədinə şəhərinin möminlərini parçaladı. Peyğəmbərin (s.ə.) canı və qanı olan haşimi soyu tələb etdi ki, onlardan biri, hazırkı halda Əli, Peyğəmbərin (s.ə.) varisi olsun. Eyni şeyi Peyğəmbəri (s.ə.) hifz etmiş ənsarlar da tələb etdilər. Onlar da öz namizədlərini, özü də həzrəclərin başçısı Səd ibn Übədanı irəli sürdülər. Hər iki tərəfin razılığını öz xeyrinə almaq, axır ki, Əbu Bəkrə çox gərgin şəraitdə nəsib oldu. Mədinədə hökm sürən ümumi xaosun səciyyələndirici cəhəti belə bir faktdır ki, Peyğəmbərin (s.ə.) cismini torpağa tapşırmağı unutmuşdular. Yalnız ölümündən otuzaltı saat sonra, meyit artıq korlanmağa başlayanda dəfnə üz tutdular. Ərəb xilafətinin yaradılması üçün Əbu Bəkr bu otuzaltı saatdan bacarıqla istifadə etdi.

Məhəmmədin (s.ə.) ölümü təkcə Mədinə üçün ümumi çaxnaşma signalı deyildi. Səhra tayfalarının hamısı birdən-birə islamdan qopdular və vergi ödənişindən boyun qaçırdılar. Amma Əbu Bəkr əbəs yerə Peyğəmbərin (s.ə.) ən qədim dostu və yaraqdaşı olmamışdı. Məhəmmədin (s.ə.) mənəviyyatı Əbu Bəkrə hopmuşdu. Dövlətin birliyini yenidən bərpa etmək üçün bir-ikicə döyüş yürüşü yetərli oldu. Bundan sonra Əbu Bəkr Pey-

ğəmbərin (s.ə.) vəsiyyətinin həyata keçirilməsinə, dünyanın zəbtinə girişdi. Bu dünya Əbu Bəkr üçün son olaraq İran və Bizans demək idi. Onların hər ikisinə qarşı o öz qoşunlarını göndərdi.

633-cü ilin martında, Peyğəmbərin (s.ə.) ölümündən düz bir il sonra birinci xəlifənin ordusu İran sınırlarını keçdi. Qoşunun başında Xalid ibn əl-Valid dururdu. Onsəkkiz min döyüşçü onunla gedirdi. İraqda o, fars valisi əl-Hümüzanın qoşununa qarşı döyüşdü. Bu «zəncirvari döyüş» islamın yengisi ilə bitdi. Demək olar, bir ildən sonra Mesopotamiyanın yarısı xəlifənin əlinə keçdi.

Sonra Suriya yürüşü başladı. İmanlılara yəni Əbu Bəkr başçılıq etdi və Yarmuk ətrafında bizanslıların qat-qat üstün qoşununa qalib gəldi. Bu möhtəşəm qələbənin xəbəri xəlifə Əbu Bəkrə ölüm yatağında çatdı. Əbu Bəkr yalnız iki il hökmranlıq etdi. Onun gördüyü işlərin hamısı Peyğəmbərin (s.ə.) plan və niyyətlərinin həyata keçirilməsi oldu. «Məhəmmədin kölgəsi Əbu Bəkrin simasında yer üzünə düşdü», onun ömür yazarları belə deyirdilər. Əbu Bəkrin yeganə müstəqil işi dövlət quruluşunu müəyyənləşdirməsi oldu və bu da Peyğəmbərin (s.ə.) düşündüyü tərzdə idi. İslam seçkilərinə monarxiya olmalıydı. Əbu Bəkr Əlini və tərəfdarlarını kənarda qoymağı bacardı, imkan yaratdı ki, müsəlmanlar arasında ən işgüzar insan olan Ömər özünün davamçısı seçilsin.

Ömər islamın Paveli idi. Allah dövləti ideyasına o, aşkar cizgili və uzaqdan görünən qələbə verdi. Müntəzəm dövlətin maliyyə, idarəçilik, hüquq və Məhəmməd (s.ə.) tərəfindən yalnız adı çəkilən bütün ünsürlərini Ömər yaradıb inkişaf etdirdi. Mühacir və ənsarların dövrəsində Ömər Mədinə şəhərindən nəhəng səltənəti idarə edirdi. Qa-

çaqmalçı, tacir və əsgər kimi canlı keçmiş indi onun xeyrinə yarayırdı. Bütün dövlət məsələlərini dərinəndən bilirdi, ən xırda məsələlərə də özü baxırdı və istirahət və dinclik bilmədən onun qəzəbindən tir-tir əsən səltənəti düz on il idarə etdi. Ömər vahid, demokratik, amma bununla belə, mütləqiyyətçi Allah dövləti ideyasını inkişaf etdirmək kimi ən doğru bir yol tutmuşdu. Onun qoşunları zəfərlə imansızların məmləkətlərinə soxuldu. İraqın göbəyi Qadisiyyə ətrafında İranla islam arasında həlledici döyüş oldu. O, üç gün çəkdi. Dördüncü gecə, «məşəqqət gecəsin»də ərəblər üstünlük qazandılar. Onlar farsları qovmağa girişəndə müsəlmanlardan biri farsların erkək filinin xortumunu üzdü. Ağrıdan ağılı itirmiş heyvan fars ordusunun üstünə cumdu və qalan fillər də onun ardınca yeridilər və nəticədə fars qoşununun arasına sağalmaz bir şaşqınlıq düşdü. Fars səltənətinin pəhlivanı Rüstəm həmin döyüşdə öldürüldü. Onunla birlikdə İranın şahlıq rəmzi, zümrüdlə bəzənmiş pələng dərisi də qaliblərin əlinə keçdi.

İrana gedən yol açılmışdı. Zərdüştlüyün odu hələ bir-iki il də yandı. İslamın daşqını onu söndürdü. Əyalətlərdəki xırda müharibələr heç nəyi dəyişdirə bilmədi. Sonuncu İran şahı Üçüncü Yezdəgird 651-ci ildə namərd qatil əli ilə öldürüldü. «Biz ərəbləri yalnız dilənçi və yolçu kimi tanıyırdıq, Allah istədi ki, biz onları döyüşçü kimi tanıyaq», onun son sözləri bu oldu.

İslamın Suriya və Fələstin üzərindəki qələbəsi İran üzərindəki qələbədən də sürətli oldu. Qocalmış kral Herakl xristianlığın müqəddəs torpağını və Qüds şəhərini güc-bəla qoruya bildi. Müsəlmanlar hər yanda basqı yapırdılar. Ölüm ayağında olan hökmdar 636-cı ildə müqəddəs şəhəri

tərk etdi. Müqəddəs xaçı o özü ilə götürdü və xilas haqqında düşünmədi. Aradan bir-iki il keçmiş Ömər qızıla tutulmuş yengili generalların əhatəsində, qızılı rəngli qocalmış dəvənin belində, saya geyimdə Qüdsə daxil ola bildi. Ömər sağ tərəfində Qüdsün patriarxı vardı və Ömər ona şahanə şərəfət göstərilməsini əmr etdi, çünki dözümlü qanun gərəkdir xristianlığı qoruyaydı. Gerçəkdən də, şəhərin bircə sakini belə, imanına görə öldürülmədi.

Neçə əsrlər sonra səlibçilər müqəddəs şəhəri təslim edəndə bircə müsəlmana, bircə qadına, bircə uşağa da rəhm edilmədi. Səlibçilərin zəfərinin tacı dəhşətli qan seli oldu. Ömər isə Qüdsün zəbtindən sonra köhnə məbədin yerində böyük bir məscid tikdirdi. Bu, islamın üçüncü müqəddəs məscidi oldu.

Misirin zəbti də sürətli keçdi. Şair, diplomat və satirik Əmir ibn əl-As dördüncü adamla Nil vadisinə daxil oldu. Camaat onu təmtəraqa qarşıladı, çünki o, tərifi davalarından və vergilərin ağır yükündən xilas gətirdi. Yalnız İsgəndəriyyə azacıq müqavimət göstərdi. Heraklin ölümündən sonra Bizans sarayı öz mirası uğrunda acınacaqlı mübahisələrə başlayanda isə hiyləgər ərəb şairi Böyük İsgəndərin şövkətli paytaxtına qalib kimi daxil ola bildi.

İsgəndəriyyənin fəthi məğrur Əmir öz qələbəsinin parlaqlığı barədə səhra şəhəri Mədinəyə uzun-uzadı məlumatlar göndərdi. O yazırdı: «Mən oniki min əyləncə məntəqəsi və qırx min yəhudi olan əzəmətli bir şəhəri fəth etmişəm».

Xəlifənin sarayına indi hər tərəfdən axan qızıl və sərvət onun patriarxal həyatında heç nəyi dəyişdirmədi. Doğrudur, Ömər qıticılıq etmədi, əksinə, Mədinənin yeni aristokratiyasına parlaq,

qayğısız yaşayış şəraiti yaratdı. Möminlərə dota-siyalar, kəsmətlər və mal-mülk paylandı. Amma xəlifə özü yalnız adi tələbata lazım olanlarla kifayətləndi. Məhəmmədin (s.ə.) puritan¹ təlimləri xəlifənin canına hopmuşdu. Məsələn, islam üçün bir çox qələbələr əldə etmiş böyük sərkərdə Xəlilid ibn əl-Validi görəvindən yalnız ona görə aldı ki, o, eldənçıxarı bir həyat tərzini sürürdü. Xəlifə xəbər tutanda ki İranın fəthi Səd Kufədə özünə bir saray tikdirmək istəyir, böyük xidmətləri olmuş bu sərkərdəyə yazdı: «Eşitmişəm, özünə İkinci Xosrovun saraylarına bənzər bir saray tikdirmək istəyirsən. Bəlkə həmin sarayın qapısı ağzında gözetçi də qoyasan ki, yanına gələn şikayətçilərin yolunu bağlasın?» Tikintisinə yeni başlanmış saray bu məktubdan dərhal sonra uçuruldu. Yengi ilə bitən yürüşdən sonra generallardan hansısa təzəcə qarət edilmiş daş-qaş içində xəlifənin hüsurunda görünərdisə, o, yerdən bir daş götürüb hirsə həmin döyüşçüyə atardı. Zira yeni dövlətin rəhbərlərini intizam, sadəlik və ibadət zintələndirməliydi.

Siyasətdə Ömər «təfdil»in, imanlılar icması üzərində mömin ənsar və mühacirlərin hökmranlığı prinsipinin tərəfdarı idi. Yalnız Peyğəmbərlə (s.ə.) otub-durmuşlar yeni dövləti idarə etməyə layiq idilər. Ömər xəlifəliyində ənsar və mühacirlərin geniş, çoxşaxəli soyu yeni dövlətin idarəçi silkinə çevrildi. Onların sıralarından sərkərdələr, imamlar və əyalət valiləri yetişdi, qarət pay-

¹ **Puritan** – *pur* (latınca) *arı, pak, təmiz* + *an* (latınca) sifət şəkilçisi. Anlamı *təmiz, pak* deməkdir. *Puritanlıq* və *purizm* də həmin kökdəndir. *Purizm* dilçilikdə dilin arıqlanması, yabançı ünsürlərin dildən çıxarılması, *puritanlıq* isə fəlsəfə və sosiologiyada ideyanın paklaşdırılmasıdır.

larının ən yekəsini onlar alırdılar və dövlətə Allahın Rəsulunun (s.ə.) yardımçılarının sağmal inəyi kimi baxırdılar. Vaxtilə sərvət və qarət sorağında Məhəmmədə (s.ə.) qoşulanlar, onun rəhbərliyi altında hansısa səhra yürüşünün iştirakçıları, yaxud Bədr və ya Ühüd savaşının əlilləri indi bütün ömrləri boyu mömin xatirələrin ağuşunda zəlilik edə bilərdilər.

Hər növdən olan sərvət, qızıl və mükafatlar möminlərin muzdu idi. Ərəb zadəganlığının qədim məfhumları tam alt-üst olmuşdu. Vaxtında Peyğəmbərə (s.ə.) qoşulmaq fürsətini qaçırmış kübar Məkkə soyları ayaqlar altına salınmışdı. Azman dövlətə, qoşuna və sərvətə möminlər icması hakim idi. İmanlı mədinəlilər Məkkənin təzəcə müsəlmanlaşmış ağalarına, keçmiş Bədr və Ühüd düşmənlərinə nifrətlə baxırdılar. Məkkənin qüdrəti aşkarca sınımışdı və bundan başqa, Mədinə möminlərinin bütün üstünlüklərdən daha önəmli bir üstünlüyü vardı. Onlar öz sıralarından yeni dövlətin başçısını, xəlifəni seçə bilərdilər. Tədricən, az qala iştirakçıların özləri də hiss etmədən Mədinənin iqtidar təbəqəsi dövlət xəzinəsinin zəlilərinə və pıtraqlarına çevrildilər. Yalnız onlardan çox az bir qismi hiss edirdi ki, Peyğəmbərin (s.ə.) ölümündən bu yana onlar hansı məsuliyyəti çiyinlərində daşıyırlar. Əksəriyyəti isə yalnız onu bilirdi ki, vaxtilə birçə kərə çəkdikləri cəfanın müqabilində indi zəngin mükafat alsınlar. Ömər islamı Peyğəmbərin (s.ə.) yolu ilə aparan, haçansa Məhəmmədi (s.ə.) məftun etmiş böyük ideyanı məqsədyönlü inkişaf etdirməyi bacaran azlardan biri idi.

644-cü ildə Ömər xristian sənətkarın zərbəsinin qurbanı olanda öz xələfini təyin etmədi. Əksinə, seçkili monarxiya ideyasını qorudu. Peyğəm-

bərin (s.ə.) altı sinli yaraqdaşı öz aralarından yeni xəlifə seçməli oldular.

Altı ağsaqqalın seçimi heç də uğurlu olmadı. Onlar Peyğəmbərin (s.ə.) ağsaç kürəkəni Osmanı xəlifə seçdilər. Osman yaşlaşmışdı, həmin adam indi asanca təsir altına düşürdü və dövlət işinə qəti yaramırdı. Hər halda Quranın son tərtibində onun böyük xidməti var. İlahi kitabın ayrı-ayrı surələrini o, bir yerə yığib Mədinə sakinlərinin Allah kəlamı adı ilə bəyan etmək istədikləri bəzi şeyləri ordan uzaqlaşdırdı. Bu, yurddaşlarında ona qarşı nifrət oyatdı.

Qoca Osman islamın faciəli dönüş nöqtəsi oldu. O da Allah dövləti, insanların əbədi bərabərliyini, puritan, mömin Allah respublikasının Peyğəmbərin (s.ə.) ardıcılıqları tərəfindən idarə olunması fikrinə tərəfdar çıxdı. Fəqət Allah dövlətinin özünün ilkin səciyyəsinə qoruyub saxlamamasının günahı onun ayağına yazılır.

Osman kübar məkkəli soyundan idi, əməvilərin qan qohumuydu və o da Peyğəmbər (s.ə.) kimi doğulduğu şəhəri sevirdi. Ancaq onun Məkkəyə olan sevgisi özünün şövkətli, qədim və kübar tayfasına sevgisində düyünləndi. Hakimiyyətə başlayan kimi kasıb, tapdanmış və gözdən salınmış qohumları bir-birinin ardınca Məkkədən Mədinəyə axışmağa başladılar. Bu mömin qoca qohumlarının təsirindən yaxa qurtara bilmədi və onların sidq-ürəkdən müsəlman olmaları barədə deyimlərinə inandı.

Osmanın himayəsi sayəsində əməvilər yəni-dən islam ictimaiyyətində görünməyə ürək elədilər. Öz günahlarından peşiman olduqlarını söylədilər. Bunun nəticəsində xəlifə bacarıqlı qohumlarını əyalət valiləri təyin edib siyasi hakimiyyəti onların əlinə tapşımaqdan qaça bilmədi. Bu onun

süqutu oldu. Mədinənin mömin hakimiyyət silkinin ayaqları altından yer qaçmağa başladı. Peyğəmbərin (s.ə.) ən qatı düşmənləri, Hindin oğulları hakimiyyətə yetişdilər. Mömin mühacir və ənsarlar hakimiyyəti onlarla bölüşmək istəmədilər. Peyğəmbərin (s.ə.) vəfatından cəmi bir neçə il sonra onun ən barışmaz düşmənlərinin islamda aparıcı yerləri tutmaları, demək olar, yenidən bütçülüyə qayıdış idi. Mədinədə müqavimət tufanı qalxdı və bu tufan qoca xəlifəni məhv etdi.

Osmanı seçəndə ondan xəlifənin növbəti müraciət nitqini gözləyirdələr. Məscidə çoxlu adam toplaşmışdı və o, minbərə çıxanda ona şərəfətlə yer göstərdilər. Osman yarım saat minbərdə donub-qaldı, mat-mat camaata baxdı və bir kəlmə belə kəsmədi. Nəhayət imanlıların səbr kasası daşdı və tökülüb-itən qoca uzun tərəddüddən sonra minbərdən bu cümləni söyləməyə ürək elədi: «Hər şeyin ilki çətinidir». Həmin sözlərdən sonra xalqı heyrət içində qoyub dərindən köks ötürdü və minbərdən enib evinə yollandı.

İndi bəlli oldu ki, təkcə ilki çətin deyilmiş, qoca Osmanın sonu da çətin olmalıymış. Günlərin birində xeyli bədəvi Osmanın qapısı ağzına yığıb onu söyməyə başladı, çünki o, əməviləri hakimiyyətə yaxın buraxmışdı. Sonra onlar evə soxulub onun istefasını tələb etdilər. Osman zəif adam olsa da, ləyaqətini qorumağı bacardı. İçəri soxulanlara məhəl qoymadan Quranı oxumağına davam etdi. Çək-çevirsiz onu qətlə yetirdilər. Osmanı dəstəkləyən bir ovuc məkkəli şəhərdən qaçası oldu.

Mədinənin mömin silki xəlifə hakimiyyətini özünün ən layiqli nümayəndəsi Əliyə, Peyğəmbərin (s.ə.) əmisi oğluna və imanlıların ilkinə tapşırdı. Beləliklə, islamda birinci və sonuncu kərə

haşimilərin arzusu yerinə yetdi. Peyğəmbərin (s.ə.) əmioğullarından biri onun irsinə sahib çıxdı. Əlini taxt-tacdan üç dəfə sıxışdırmışdılar. Lakin o özünü yeganə qanuni varis kimi görməyə heç vaxt ara verməmişdi. Taxt-tacı onun əlindən almış xəlifələr bunun müqabilində ona dəyən zərəri həmişə yetərincə ödəməyə çalışmışdılar. Sərvəti başından aşırı və bu sərvət artdıqca tərəfdarlarının sayı da çoxalırdı. İndi söhbət hakimiyyəti məkkəli üzlülərdən qorumaqdan gedəndə imanlılar onun ətrafına yığışdılar. Ən mömin mədinəliləri Əlinin vali təyin etdiyi səltənət əyalətlərində isə onu tanımaq istəmirdilər. Möminlərin anası Aişə böyük bir qoşunun başında ona qarşı yürüdü. Bunun nəticəsində də Allah dövlətinə vətəndaş müharibəsi üz verdi. Dəvə savaşı adlanan qanlı döyüşdə Əli üsyançılara qalib gəldi. Aişə əsir alınıb böyük izzətlə Mədinəyə gətirildi. Axır ki Əli xilafət üzərində hakimiyyətə başlamaq istəyəndə ərəb siyasətinin üfüqündə yeni bir ad peyda oldu. Həmin isim Suriya valisi Müaviyə ibn Əbu Süfyan idi. Mədinənin mömin hakimiyyət dairəsinin nifrət etdiyi hər şey Müaviyənin şəxsində cəmlənmişdi. O, məkkəli, ərəbi və Əbu Süfyanla Hindin doğma balası idi. Yalnız Osmanın təslimçiliyi və zəifliyi nəticəsində idarəçiliyin aparıcı vəzifələrindən birini tuta bilmişdi. Onun salehliyinə şübhə ola bilməzdi, amma mədinəlilərə nifrətinin də həddi-hüdudu yox idi. Bunun əksinə isə Müaviyə hökmranlığın qüdrət və hiyləsinə vərdiş etmiş anadangəlmə bir aristokrat idi. O, qüreyşilərin bütün xasiyyətlərini özündə toplamışdı və indi hakimiyyətə həris əllərini xəlifə taxt-tacına uzadırdı.

Cəsur, mömin və tam bərkiməmiş Əli ona tay rəqib deyildi. Fərat sahilindəki Siffində Müaviyə

ənsar və mühacirlər ordusu ilə üz-üzə gəldi. Əlinin qoşunu üsyançılar ordusundan qat-qat üstün idi. Döyüş üç gün sürdü və Əlinin ordusu qalib gəldi. Bu vaxt Müaviyənin qoşunu Quran ayələrinə nizələlərə bağladı və möminliyin bu sadə ifadəsi mömin ordunu təslim etməyə yetərli oldu. Əli Allah kəlamına qarşı vuruşmağa ürək eləmədi. Siffinin böyük döyüş meydanında Allah dövləti ideyası əməvi hiyləsinə təslim oldu.

Peyğəmbərin (s.ə.) ideyası siyasətin ayıq dünyasına qarşı növbəti dəfə döyüşə girməli oldu. Siffin savaş meydanında həqiqi Allah dövləti ideyasını hələ canlarında yaşadan möminlərin bir dəstəsi Əlinin qoşunundan aralandı.

- Biz Allah yolunda yönümüzü dəyişmək istəyirik, - onlar bəyan etdilər və buna görə də onlara «xariclər», yəni çıxarılar adı verildi. Vətəndaş müharibəsinin qarışıqlığında tezliklə onlar imanı uca tutan yeganə insanlar oldular. Mənəviyyat və əməldə Peyğəmbərin (s.ə.) birbaşa varisləri idilər.

21 yanvar 661-ci ildə xəlifə Əli bir fanatikin əli ilə qətlə yetirildi. Müaviyə xilafəti, nifrət etdiyi haşimilərin dünyası üzərindəki ağalığı çətinləşdirə keçirdi. Bu, dünya tarixinin görünməmiş bir ironiyasıdır ki, Peyğəmbərin (s.ə.) başladığı işdən ən böyük mənfəəti məhz Məhəmmədin (s.ə.) ən qəddar düşməni əməvi ocağı götürdü. Zira əməvilərin hakimiyyətə gəlişi ilə xilafət irsiləşdi.

Azad Allah dövləti ideyasını üç axın xilas etməyə çalışdı. Bunlar imanlılar arasında ən pakı sayılan çıxarılar, sonra Mədinənin hakimiyyət hərisi olan varlanmış mömin təbəqəsi və nəhayət Peyğəmbərin (s.ə.) birbaşa varisləri, Əlinin ardıcılıqları idilər. Bu axınların hər üçünü əməvi ocağından ilk iki xəlifə qanda boğdu. Son damla qa-

nına qədər isə islamın demokratik puritanları, təmiz imanın son nümayəndələri çıxarılar vuruşdular. Məhz elə onları çox acınacaqlı şəkildə əzdilər və sonda az qala köklərini kəsdilər. Onları hərəkətə gətirən ideyanı gələcək nəsillərə ötürmək bunlardan yalnız çox az bir qisminə müyəssər oldu.

Peyğəmbərin (s.ə.) mömin yaraqdaşlarını da acınacaqlı tale gözləyirdi. Son anda yeni xəlifənin qoşunları Mədinəyə yürüyəndə onlar özlərində yenidən cəsarət tapdılar. Mühacirlər və ənsarlarından ibarət şanlı qocalar gənclik əzmi ilə döyüşə atıldılar. Peyğəmbərin (s.ə.) özünün qoşuna başçılıq etdiyi çağları birdən-birə yada saldılar. Mədinənin qapıları ağzında onlar çox nadir hallarda bu cür fanatik nifrətlə vuruşmuşdular. Qocalar şərəflə yaşamağın ləzzətini unutmuşdular, amma indi igidliliklə ölməyi bacardılar. Peyğəmbər məscidinin böyük həyətinin pillələri Allahın Rəsulunun (s.ə.) köhnə dostlarının qanı ilə birəldən yuyulurdu. İgidsəl müqavimətə baxmayaraq xəlifə qalib gəldi. Onun atlıları məsciddən tövlə kimi istifadə etdilər.

Peyğəmbər (s.ə.) nəvələri, Əlinin oğlanları Hüseyn və Həsən də umudsuz döyüşdə həlak oldular. Əliçilər dəstəsi dağıldı, şiət Əli, Əlinin partiyası bununla taxt-tacdan həmişəlik kənarlaşdırıldı. Fəqət islamın bütün tarixi boyunca öz haqqını qanlı döyüşlərdə yada salmağa o heç vaxt ara vermədi. Müaviyənin, yaxud onun xələfi Yəzdin adı mömin şiənin dilində bugün də ən ağır söyüşdür.

Vətəndaş müharibəsi qırx il çəkdi. Onun bitişindən sonra peyğəmbər məmləkətində əməvi ocağı hökmranlıq etdi. Xəlifə sarayı padşah sarayına çevrildi. Xəlifənin, Allahın yer üzündəki kölgəsinin, Allahın Rəsulunun (s.ə.) yaşamını saray-

lar, dəbdəbəli mərasimlər, bayramlar, qonaqlıqlar, şərab və gözəl qadınlar doldurdu.

Allah dövləti ideyası yenilənə oxşayırdı.

Amma o hələ yaşayır.

SALEHLƏRİN CƏNNƏTİ

*Quran? Nə uğursuz astro-
nomiya, ancaq nə uca poeziya!*

Puşkin

İslamda qəhrəmanlar nəsilləri yarandı. Öldürücü nifrət və həddən ziyadə döyüş qətiyyəti bu dinin səciyyəvi əlamətinə çevrildi. Ayıq, rasionalist bədəvilər fanatik iman döyüşçüləri oldular. Allah işinə qəhrəmancasına cəsəreti və mütləq təslimçiliyi islam haçansa üstündə hökmranlıq etdiyi bütün xalqların canına sirayət etməyi bacardı. Ərəblər, farslar, türklər, berberlər – bunların hamısı döyüşkən fanatizmdə birləşdirildi.

Əgər bədəvi yetərinçə mükafat gözləmirsə, oyuna çox həvəssiz qatılır. Məhz sadə səhra evladlarını özünə cəzb edib ruhlandırmaq bəlkə də Məhəmmədin (s.ə.) ən önəmli işi idi. Bədəvilərin ideali odünya, cənnət, əməllərin bağışlanması, şəhid və iman döyüşçülərini gözləyən mükafat barədə təlim oldu. Bu təlimi Məhəmməd (s.ə.) bədəviyə əbədi sərvət kimi aşılamağı bacardı.

Möminlərin mükafatını əlvən boyalarla təsvir edən ahəngli ayələr şərq xalqlarının coşğunluğunu söndürdü. Təsvirlərin hərfi mənasına sadələvh inam talançı bədəvi tayfalarından qətiyyətli və fədalı bir ordu yaratdı. Məhəmmədin (s.ə.) odünya barədə çekdiyi təsvir xəyalpərvər Şərqin canına hopub onu yerindən oynatdı. Onun Bədr savaşı ilə bağlı sözləri saysız variantlarda təkrarlandı: «**Sizi cənnətdən yalnız düşmənin qılınc zərbəsi ayırır**». İnsanlar şəhid ölümünün, Müqəddəs Kitabın həyatı təsvirinin tezliklə gerçəkləşməsinin həsrətini çekirdilər. İslam ordusunu qələbədən-qələbəyə dini təlimlərə nisbətən daha ayıq sosial təlim-

lər deyil, cənnətə qəflətən inkişaf edən inam apardı, bu inam dincşəl, yaşamsal dini döyüşkən iman tapınışını gəlişdirdi.

Quranın məhz bədəvilərə nə demək istədiyinə, onları necə ram edib öz sehrinə salmasına diqqət yetirək:

«Yersəl həyat yalnız aldadıcı yanlış təsvirdir (3,182)¹, yalnız oyundur, çünki insanın gerçək həyatı odünyadır (29,64)². Ölüm bir dünyadan başqasına addayışdır. Deməyin ki, Allah yolunda (yəni döyüşdə) həlak olanlar öldülər. Xeyr, onlar Allah yanında diri olub ruzi yeyirlər» (3,163)³.

İnsanın ruhu ölməzdir, lakin ölməzliyə inam ərəb üçün çətin qavranılan şeydir. Quran buyurur: **«İmansızlar soruşurlar: ‘biz sümüyə, yaxud toza çevriləndə yenidən dirilməyimiz necə mümkün olacaq?’ Cavab ver: ‘Siz həтта daşa, yaxud dəmirə çevrilsəniz belə, yenidən diriləcəksiniz’. – ‘Bəs bizə həyatı yenidən kim verəcək?’ Söylə: ‘Sizi ilk dəfə xəlq edən’» (7,52-53)⁴.**

«İnsan bilmirmi, o, bir heç olanda Biz onu necə xəlq etdik? Biz onu tozdan xəlq etdik və bu toz indi bizimlə ixtilafa girir» (17,101)⁵. «Sən Günəşin torpağı qurudub qaxac etdiyini gördün, Biz də su göndərdik, bu vaxt o yumşaldı və bar gətirdi. Beləcə göysəl su ölü torpağa yeni həyat verdi, yenidən dirilmə də bax belə

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 185-ci Ayə. Bu fəsli müəllif Quran ayələrindən yarınaraq yazmışdır. Odur ki, ayələr olduğu kimi deyil, məzmun baxımından verilmişdir və biz imkanca həmin ayələrin azərbaycancaya tərcümədə uyğunluq və oxşarlığını göstərməyə çalışırıq.

² Azərbaycan dilinə tərcümədə 60-cı Ayəyə uyğun gəlir.

³ Azərbaycan dilinə tərcümədə 169-cu Ayə.

⁴ Azərbaycan dilinə tərcümədə 49-51-ci Ayələr.

⁵ Azərbaycan dilinə tərcümədə 99-cu Ayə.

olacaq» (50,11)¹. Ölümsüzlüyün sübutunu Quran ən sadə həyat hadisələrinin timsalında göstərir: «Sürtünmədən yaranan odu gördünmü? Sürtünməyə lazım olan odunu kim yaratdı? Sən, yoxsa Biz?» (56,70-72)².

Qiyamət Gününün haçan gələcəyini bilən yoxdur. Bu haqda düşünməyə də dəyməz. Həmin gün qəfil gələcək və şimşəyin çaxmasına bənzəyəcək. Amma möminə onun əlamətləri bəlli olmalıdır: **«Qiyamət Günündən öncə Allah yəhudilərə əzablı işkəncələr daddıran bir ümmət xəlf edəcək» (7,166)³. «Sonra Xıdır Nəbi peyda olacaq və yer üzünü gəzəcək. Qiyamət Günündə və məhşər ayağında dağlar yerindən hərəkətə gəlməyə başlayacaq və yer dağların yükündən azad olub oynayacaq» (99,1)⁴. Yerin alt qatından nərildəyə-nərildəyə bir əjdaha çıxıb bildirəcək: ‘Baxın, insanlar Allahın möcüzələrinə inanmırlar’. Onda ana balasından, qardaş bacıdan üz döndərəcək. İnsanlar qorxudan sərxoş olacaqlar» (22,2)⁵. «Vəhşi heyvanlar sürüləşəcək, dağlar yun pələsi kimi havaya uçaçaq. Səma yazılı kağız kimi Allahın əlində dürmələnəcək» (81,2-5; 21,104)⁶.**

«Ay parçalanacaq, Günəş yumağa dönəcək. Ulduzlar səmadan töküləcək, dəryalar məhvərindən çıxacaqlar və yer üzünü qalın bir tüstü dumanı bürüyəcək» (81,1-3; 44,9)⁷. «Sonra qəf-

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 9 və 11-ci Ayələr.

² Azərbaycan dilinə tərcümədə 71-72-ci Ayələr.

³ Azərbaycan dilinə tərcümədə 167-ci Ayə ilə səsleşir.

⁴ Azərbaycan dilinə tərcümədə 1-2-ci Ayələr.

⁵ Azərbaycan dilinə tərcümədə 1-2-ci Ayələr.

⁶ Azərbaycan dilinə tərcümədə 81-ci Surənin 3-4-cü Ayələri və 21-ci Surənin 104-cü Ayəsi.

⁷ Azərbaycan dilinə tərcümədə «Ayın parçalanması»na heç bir ayədə rast gəlinmədi. Qalan ayələr həmin Surənin

lätən sur düdüyü çalınacaq və yer üzündəkilər ölüb torpağa düşəcəklər. Sonra Allah sur düdüyünü ikinci kərə çaldıracaq və haçansa canlı olmuşların hamısı yeni yaşama diriləcək» (39,68)¹.

Axırda böyük bir yarğan açılacaq və itiliyindən tük üzən Əs-Sirat adlı qılinc həmin yarğanın üstünə uzadılacaq. Hər bir insan bu qılincin tiyəsinin üstü ilə yarğanı keçməli olacaq. Salehlər yarğanı çətinliksiz keçəcəklər. Amma vay suçluların halına. Onlar uçuşuma yuvarlanacaqlar və onları nə var-dövlətləri, nə də hakimiyyətləri xilas edə biləcək. Çünki indi məhşər ayağı başlanacaq.

«Külliqadir hakim buludlar arasından peyda olacaq və mələklər onu dövrəyə alacaqlar (2,206)². İnsanlar susaraq Onun hüsurunda dayanacaqlar və O onları üç zümrəyə ayıracaq. İnsanlığın bir hissəsi Külliqadirdən sağda (sağda duranlar necə də surlu olacaqlar), bir hissəsi ortada, bir hissəsi də solda dayanacaq. Sağda salehlər, solda suçlular, ortada isə salehlərin salehi, Külliqadirin ən sevimliləri dayanacaqlar (56,7-11)³. Hər ümmət, hər bəndə üçün bir şahid qoyulacaq. Və dünyanın hər xalqı özünün tale kitabına çağırılacaq və Külliqadirin hüsurunda diz çökəcək (45,27)⁴. Sonra Allahın hər ümmətə göndərmiş olduğu peyğəmbərlər

ayələrinin məzmununa uyğun gəlir. Son hökm Azərbaycan dilinə tərcümədə 10-cu Ayədədir.

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 68-ci Ayə.

² Azərbaycan dilinə tərcümədə 210-cu Ayə.

³ Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə uyğunluq təşkil edir.

⁴ Azərbaycan dilinə tərcümədə 28-ci Ayə. Fəqət bu Ayədə «Hər ümmət, hər bəndə üçün bir şahid qoyulacaq» hökmünə rast gəlinmədi.

yerlərindən qalxıb deyəcəklər: **‘Biz heç nə bilmirik, gizlində olanı təkcə Sən bilirsen’.** Onda Allah Məryəm oğlu İsayə buyuracaq: **‘Sən insanlara demisənmi: Mən və anam Külliqadir kimi Allahdır?’** Və Məryəm oğlu and-aman edəcək ki, bu sözlər heç vaxt onun dilindən çıxmayıb. **‘Və sonra Külliqadir yenidən buyuracaq: Bugünkü gün cəza və mükafat günüdür’** (5,116/119)¹. Və hər bəndə Allahın hüsuruna qalxacaq və hərənin qarşısında onun əməl dəftəri səriləcək və o onu oxumalı olacaq. Onda heç nə gizli qalmayacaq, onda suçluları heç nə qurtara bilməyəcək. Hər şey onun əleyhinə şahidlik edəcək – gözləri, qulaqları və dərisi (41,19)². Və Allah əmr edəcək: **‘Götürün onu, bağlayın və cəhənnəmin odunda yandırın’.** Bəndə öz uşaqlarını, övrətlərini, ata-anasını – taleyindən qaçmaq üçün suçlu olanların hamısını qurban vermək istəyəcək. Ancaq onu heç nə xilas edə bilməyəcək, çünki hərə öz əməlinə görə mühakimə olunacaq. Fəqət yaxşı əməllər onqat artıqlaması ilə mükafatlandırılacaq, pis əməllər üçün isə bəndəyə yalnız suçlarına görə cəza veriləcək» (6,161)³. Zira böyükdür Külliqadirin mərhəməti.

Nura bürünərək nur altında salehlər və şəhidlər cənnətin qapısına axışacaqlar. **«Salehlərə vəd edilən cənnətin qapısı budur. Suları həmişə sə-**

¹ «Sonra Allahın hər ümmətə göndərmiş olduğu peyğəmbərlər yerlərindən qalxıb deyəcəklər: **‘Biz heç nə bilmirik, gizlində olanı təkcə Sən bilirsen’**» hökmü Azərbaycan dilinə tərcümədə 109-cu Ayədədir.

² Müəllifin Ayədən iqtibasının ikinci hissəsi Azərbaycan dilinə tərcümədə 20-ci Ayədədir. İqtibasın önünü o, görünür, başqa surədən götürmüşdür.

³ Müəllifin gətirdiyi iqtibasın yalnız son hissəsi azərbaycançaya tərcümədə 160-cı Ayədədir.

rin olan çaylar, tamı dəyişməyən süd axarları, şərab axarları, şirin bal axarları və bütün suçların əbədi bağışlanması (47,16-17)¹. Cənnət üst-üstə göylə yer böyüklüyündədir. Möminlərin salehliyinə uyğun olaraq o, dörd yerə ayrılmışdır. Ən ali mərtəbəsi Allah yolunda malından və qanından keçənlərə nəsibdir (9,20)². Cənnətin surluluğu təsvir edilə bilməz. İri bağlarda peyğəmbərlər və şəhidlər, müttəqilər və xeyrixahlar toplaşacaqlar. Mələklər möminləri salamlayacaq və Allahın gözü onların üstündə olacaq. Burda hamı qardaşlaşacaq (15,47)³. Uşaqlar ata-analarına qovuşacaq. Möminlərin başından qızıl və gümüş, mirvari və ipək libaslar yağacaq. Onlar yumşaq bəhnələr üstündə uzanacaqlar, məmnun-məmnun ətrafa boynanacaqlar və onların üz-gözündən nur yağacaq (83,23)⁴. Həmişəcəvan oğlanlar möminlərin qulluğunda duracaq və onlar sədəf içində inciyə bənzəyəcəklər. Möminlərə insanı məst etməyən içki, ağırlıq gətirməyən yemək paylanacaq (56,17)⁵. Maya sinəli, iri, qara, müti gözlü hurilər möminlərin dövrəsində fırlanacaqlar. Biz cənnət hurilərini yer üzünün qadınlarından gözəl xəlf etdik və onlara əbədi, həyalı bəkirəlik başarısını bağışladıq (56,33-37). Onlar Qiyamət Günü Külliqadirin sağında dayanacaq kişilərə xanımlıq edəcəklər. Möminlərin

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə 15-ci Ayə.

² Azərbaycanca 20-ci Ayədə müəllifin iqtibasından yalnız sonuncu cümləyə rast gəlini.

³ Azərbaycan dilinə tərcümədə 45-48-ci Ayələr.

⁴ Azərbaycan dilinə tərcümədə 22-24-cü Ayələr.

⁵ 56-cı Surəyə istinadən göstərilən ayələr Azərbaycan dilinə tərcümədəki ayələrlə tutuşmur. Görünür, müəllif bu hissəni 56-cı Surənin ümumi məzmunundan çıxış edərək yazmışdır.

həyatı moiz və xurma ağaclarının çiçək və yarpaqları altında istidən-soyuqdan qorunaraq keçəcək. Salehlərin qulağını boş dedi-qodular və hərcayi sözlər narahat etməyəcək (56,24-25). Onlar önəmli şeylərdən danışacaq və bir vaxtlar onları yer üzündə ələ salan kafirlərə güləcəklər (83,29/36)¹.

«Əksinə, suçluların taleyi çox dəhşətlidir. Ölüm onları hər yandan izləyəcək və bununla belə, onlar ölə bilməyəcəklər (14, 20). Onlar qida qəbul edəcəklər və bu qida onların içində közərən metala çevriləcək. Cəhənnəmdə ağaclar olacaq, fəqət onlar kölgə salmayacaqlar. Onlar suçluların toparına kürən dəvələrin rənginə oxşar qığılçımlar saçaçaqlar (77,30/34)»².

Cəhənnəmin yeddi qapısı var və hər qapının arxasında suçunu yeni bir əzab gözləyir. Ən dəhşətli əzab isə haqq olan inamı ikiüzlülüklə qəbul etmiş münafıqların payına düşəcək.

Göylər səltənəti və cəhənnəm, mükafat və cəza bərsindəki saysız Quran ayələrini gərək orijinalda eşidəsən, oxuyasan ki, onların inandırıcı gücünün azman vüsətini dərk edəsən. Cılız illahlardan, səhranın miskin, kasıb varlığından başqa heç nə tanımayan bədəvi üçün bunlar Allah vəhyləri idi. İslam döyüşçüsünün ölümə fədalı hazırlığı bu ayələrdən, dünyanın sonunu qorxunc boyalarla çəkən Allah kəlamından doğdu.

Fəqət islam təkə döyüşçü və mübarizlər üçün nəzərdə tutulmamışdı. Dəhşətləndirici təsvirlərin müəyyən məqsədi vardı. Onlar gərək sadə səhra çocuğunun fantaziyasına təsir göstərəydi. Məqsəd

¹ 36-cı Ayə azərbaycancaya tərcümədə 34-cü Ayə.

² Azərbaycan dilinə tərcümədə 31-33-cü Ayələr

savaş yox, dinclik idi. Təksəl inamın düzənləri ilə buxovlanmış insanlığın əbədi dincliyi. Cənnət və qarət xatirinə döyüşə atılan bədəvilər bu dinclikdən o qədər də xəbərli deyildilər. Odünyaya ümid onlara bəs edirdi. Allahın Rəsuluna (s.ə.) isə bəs etmirdi. O, dünyanın dincliyi barədə düşünürdü. Odur ki, Quranın ayələrindən, qurduğu dövlətdən, onu əhatə edən insanlardan gözləri önündə canlanan dünyəvi dincliyin binasını ucaltdı – islamı yaratdı.

PRAKTİK İSLAM

Allah yolunu tutun.

Məhəmməd (s.ə.)

Peyğəmbərin (s.ə.) imanı insanı qın qılınıcı qucduğu kimi qucur. İmanlıni o, hiss olunmadan, fəqət bərk-bərk bağına basır. İnsanın hər əməlini, hər addımını, onun dövlətini, savaşlarını, qadınlarını, divanını tənzimləyir.

İslamın binası dörd ehkam üzərində qurulub və Allah qarşısında insanın beş borcu var. Həmin dörd ehkam bunlardır: Allaha, peyğəmbərlərə, insanların bərabərliyinə və odünyaya inam. Kim bu inama tapınırsa, aşağıdakı praktik hökmləri yerinə yetirməlidir: namaz, oruc, sədəqə, Məkkəyə həcc ziyarəti və ilahi təkliyə inam.

Dünyanın bütün müsəlmanları vahid bir icma təşkil edirlər. Onların vəhdəti öz ifadəsini zahirən qiblədə, üzü Məkkəyə ibadətdə tapır. İmamlılar bir-biriləri ilə müharibə apara, bir-birilərinə nifrət edə bilməzlər. Bunun əvəzində iman savaşı, cihad dini borc səviyyəsinə qaldırılıb. Hər bir müsəlman – istər qılınca, istərsə də təbliğatla – haqq olan imanı yaymalıdır. Amma iman savaşları başlıca olaraq bütçülərə qarşı yönəlməlidir. Yəhudi və xristianların islama zorakı döndərilmələri qadağandır. **«Müsəlmanlar, eləcə də yəhudilər, xristianlar və sabilər, Allaha və Axirət gününə inananların, yaxşı iş görənlərin və haqq yolda olanların hamısı Allahın mərhəmətinə əmin ola bilərlər»**, 5-ci Surənin 73-cü Ayəsində belə deyilir¹.

Yəhudilik və xristianlığa yaxınlıqla müsəl-

¹ Azərbaycançaya tərcümədə 69-cu Ayə.

manlar üçün həm də on hökm borc dərəcəsinə qaldırılıb. Amma islam yenə də ilk öncə həyat tərzinin praktik təlimidir və belə bir təlim kimi o, insanın bütün əməllərini əhatə edib yönəltməyə çalışır. İnsanın görməli və görməməli olduğu işlərin hamısı islamda beş kateqoriyaya bölünür: **fərz, sünnə, mübah, məkrüh, haram.**

Fərz buyurulan, Allahın nəzərində mərhəmət tapmaq üçün vacibətdir, məsələn, sədəqə kimi. **Sünnə** Allahın hüsurunda xidmətlənmək üçün insanın edə biləcəyi yaxşılıqdır. Fəqət onu yerinə yetirməmək günah deyil. Bundan da Peyğəmbər (s.ə.) özünün saysız nümunəvi əməllərini hökm səviyyəsinə qaldırmadı. Ancaq kim xüsusi xidmətlər qazanmaq istəyirsə, qoy Peyğəmbərin (s.ə.) getdiyi yolu getsin. Allah bunun üçün ona mərhəmətli olacaq. **Mübah** Allaha və insanlığa laqeyd görünən əməllərdir. Onların sayı çox deyil və onlar nə mükafat, nə də cəza gətirir. **Məkrüh** (bəyənilməyən) pislkdir, lakin yasaq deyil. Onu Allahın cəzasına məruz qalmadan etmək olar. Nəhayət, **haram** günahdır. Allahın aşkar hökmlərinin pozulmasıdır. Harama baş vuran kəs Allahın cəzasını qazanmış olur.

İnsanın əməllərinin bu beş kateqoriyası ağılasığan hər şeyi əhatə edir. Məsələn, islamın çiçəklənən çağlarında dəqiq fərq qoyulurdu ki, qızıl üzük taxmaq sünnədir, yoxsa mübah və zəngin yemək harda mübah həddini aşıb məkrüh olur.

Gündəlik yaşamın hər olayı, hər gün nəzərdə tutulan beş əbdəstin necəliyi, ailə gigienası, rəhbərlə və təbəçilikdə olanla davranış, yaşlıları salamlama qaydası – bunların hamısını həmin beş kateqoriya əhatə edirdi. İnsan əməlinə qiymət vermənin mənbəyi birbaşa Peyğəmbərə (s.ə.) söykənir, onun deyimlərində, əməllərində və nü-

munələrində qərar tuturdu. Bununla belə, həmin deyimlərin şərhində dözümlülük vardı. Prinsip etibarilə hətta əndazədən çıxan şeyləri də dözümlüləşdirməyə meyilli idilər. Axı Peyğəmbər (s.ə.) özü buyurmuşdu: **«Anlaşılmayan şey barədə hökm verməyin»** (17,38)¹. Bu əsas müddəanın təsiri, əslinə baxsan, islamda dəli və ağılsızlarla yanımcıl davranışdır. Onlar anlaşılmayan işlər görür və hərəkətlər edir. Amma anlaşılmazlığın arxasında nələrin gizləndiyini kim bilir?

İslamda insanla Allah arasındakı münasibətlərdə araçı şəxsə ehtiyac duyulmur. Burda hierarxik ruhanilik yoxdur. Adi hallarda heç vaxt bağlı olmayan məscidlərə gedişin özü də adətən məcburi deyil. Əksinə, hətta gözəl qadınlara məscidə getmək məsləhət görülmür ona görə ki, onlar möminlərin diqqətini çəkməsinlər. İstənilən çalarlı rahibliyə də islamda aşkarca icazə verilmir. Sonralar təşəkkül tapmış dərviş ordenləri öz təlimlərini islamın baş ehkamları ilə səsleşdirmək üçün böyük çətinliklərlə üzləşməli oldular. İslamın iç-səl dözümlülüüyünə nümunə kimi qeyd edilməlidir ki, burda çox az miqdarda təriqətlər yarandı. Digər dini tapınışlarda təriqət bolluğuna gətirib çıxaran çox cüzi ayrıntılar islamda heç vaxt qarşılıqlı mübarizəyə əsas olmamışdır.

Məsələn, islamın bütün qanunsal hüquqi binası dörd istiqamətə, yaxud məktəbə bölünür: hənəfilər, şafilər, hanbalilər və malikilər. Bu məktəblər müəyyən məsələlərdə bir-birindən köklü fərqlənsələr də, bir-birini tamdəyərli saymaq məsələsində razılığa gəldilər. İslamda sərbəst qavrayış üstünlüyü bu yolla birmənalı sənədləşdirilmişdir ki, buna da digər dinlərin heç birində rast gə-

¹ Azərbaycancaya tərcümədə 36-cı Ayə.

linmir. Həmin dörd məktəbdən birinə tapınmaq bugünün özündə də müsəlmanın üzünə açıqdır. Kəəbənin həyətinə də imanlılar həmin dörd məktəbin dörd eynidəyərli vaizləri üçün dörd minarə ucaltmışlar. Peyğəmbərin (s.ə.) təliminin açılışı barədə mübahisə aparırlar, sonra isə öz qavrayışları ilə hərəkət edir və son hökmü axirət dünyasının ixtiyarına tapşıırırlar.

Önemli və pozulmaz olan isə çox azdır. İman tapınışını, sədəqəni, həcci və orucu qəbul edən kəs digər məsələlərdən arxayınca yayına bilər. Buna baxmayaraq o, kafir deyil. İslamda mövcud olan yeganə iri təriqət, şiəlik, dinin incəliklərindən daha çox, siyasi məqama, Peyğəmbərin (s.ə.) xələfi uğrunda mübahisəli məsələyə söykənir. Əlinin tərəfdarları şiələr legitimliyi, dünyəvi hökmranlığı irsən Əlinin nəslinə qazandırmaq uğrunda mübarizə aparanlardır. Əlinin iddiaları, təbii ki, onun qarşıdaşları tərəfindən qulaqardına vuruldu və bugünkü günə kimi islam aləmində mübahisə gedir ki, ilk xəlifələr hakimiyyətə haqlı mı gəlirlər, yoxsa dünyəvi iqtidar Əlinin varislərini çatmalıdır. Şiə üçün bütün xəlifələr zorakılar və imanın düşmənləridir. O yalnız Əlinin varislərinin imamətini tanıyır.

İslamın əksər çoxluğunun, sünnilərin islam dövləti, nəzəri cəhətdən deyilsə, üləmalar respublikasıdır. İslam irsi monarxiyanı kökündən rədd edir, dövlətin başçısı Peyğəmbərin (s.ə.) davamçısı olan xəlifədir. Onun vəzifəsi irsi deyil. İslam dövləti nəzəriyyəsi tələb edir ki, hər yeni xəlifə Quranın biliciləri sayılan müdrik üləmalar tərəfindən seçilsin. Seçkidən sonra xəlifənin hakimiyyəti məhdudiyyət tanımır. Bütün imanlıların yaşam və ölümü haqqında o hökm verir, qərarları o çıxarır, dini və dünyəvi iqtidarı öz şəxsində o

birləşdirir. İslamın birinci önnamazçısı və birinci sərkərdəsi də o olur.

Fəqət o da çətin vəzifələri yerinə yetirməlidir. Bütün dünyada müsəlman xalqını görək o müdafiə etsin. Müharibələr aparsın, özü də islamın yayılmasına xidmət edən iman müharibələri. Onun dini iqtidarı dövlətsəl, ulusal iqtidardan yüksəkdədir – papanın iqtidarı kimi. İslam üləmaları xəlifədən qərribə vəzifələrin yerinə yetirilməsini tələb edirlər. Məsələn, bəzi təfsirlərə görə öz dövlətinin çərçivəsində bakirə qızların subay qalmasının qayğısını o çəkməlidir. Əgər hansı baki-rəyə isə ər tapılmırsa, həmin qız xəlifədən öz qullarından birini azad etməyi və onu həmin qula ərə verməyi tələb edə bilər. Xəlifənin iqtidarı bu şəkildə hüduzsuz olsa da, həmin iqtidardan onu məhrum etmək olur, əgər o, haram iş tutursa, yəni Quranın aşkar hökmlərindən birini pozursa.

Xəlifəni taxtdan salmaq üçün üləmaların bircə kəlməsi kifayətdir. Hətta bu yeni çağlara qədər istənilən xəlifənin taxtdan salınması həqiqətən də üləmaların qadı kəlamı ilə müşaiət olunurdu. Seçki prinsipinin qəbul edilməsi, istənilən xəlifənin hakimiyyətdən kənarlaşdırılması imkanı ilə müt-ləq teokratik diktaturanı geniş respublika demok-ratiyası ilə ömürlük birləşdirmək islama müyəssər oldu. Hər halda bu, yeganə prinsipdir ki, siya-si durum nəticəsində ləğv edildi. Fəqət diqqətə layiqdir ki, diktatura ilə demokratiyanın xoşbəxt sintezini nəzəriyyədə məhz islam tapıb.

İslamın səciyyəvi əlaməti odur ki, qədimdən nazil olunanlara o, yenilik ruhunu hələ də təlqin edə bilər. İslam müharibəni qəbul edir, amma eyni zamanda humanist müharibə tərəfdarıdır və onu dini borc səviyyəsinə qaldırır. O, köləliyi də qəbul edir, ancaq Məhəmmədin (s.ə.) bir kəlamı ilə

ağanın hakimiyyətini məhdudlaşdırır: **«Qula gəldikdə isə ona özünüz yediyiniz yeməkdən verin, özünüz geydiyiniz paltarı geydirin»** (24, 33)¹. Qulun azad edilməsi sünnə, Allaha xoş gədən bir iş sayılır.

İslamın praktik önəmini, onun səciyyəsinə, onu cana gətirən mənəviyyatı bir neçə səhifədə təsvir etmək mümkünsüzdür. Nümunə kimi burada yalnız qadın problemi, qadının islamda mövqeyi açıqlana bilər. İslam çoxarvadlılığa icazə verir. Müsəlman dörd arvad ala bilər. Amma bu haqqın özü də müəyyən şərtə bağlıdır. **«Siz iki, üç, dörd arvadla nikah bağlaya bilərsiniz, amma bundan artığı ilə yox»**, Quranda buyrulur. **«Fəqət siz arvadlarınızı tam bərabər və ədalətlə saxlaya bilmirsinizsə, onda birini alın»** (4,3). Ərin borcudur ki, arvadını ər evində ən azı onun atası evindəki şəraitdə dolandırın. Əgər o, arvadı ata evində öyrəşdiyi kimi yaşada bilmirsə, qadın boşanma tələb edə bilər.

Qadının mal-mülkə sahib olmağa, onu idarə etməyə ixtiyarı var. Onu özü idarə edə bilmirsə və ya etmək istəmirsə, onda həmin sərvətin idarəçiliyini ərinə yox, öz ata-anasına tapşırır. Saysız səbəblər üzündən qadın boşanma tələb edib ona nail ola bilər. Pis rəftar, diqqətsizlik, hətta ər in kasıblığı da boşanma səbəbi ola bilər. Amma Peyğəmbər (s.ə.) məsləhət görür: **«Boşanma təhlükəsi varsa, ər evinə bir ağsaqqal göndərin ki, o, barış yaratmağa çalışsın»** (4,39)². Özəl bir hökm boşanmış ər-arvada onların hər ikisi başqa kəbinə girmədən yenidən ailə qurmağa mane olur. İslam kilsə kəbinini tanımır. Evlənmə kilsə

¹ Azərbaycan dilinə tərcümədə həmin Ayədə buyrulur: «Onlara Allahın sizə verdiyi maldan verin».

² Azərbaycan dilinə tərcümədə 35-ci Ayə.

mərasimi ilə şərtlənməyən şəxsi məsələdir. Bunun əksinə olaraq kəbin müqaviləsi məsləhət görülür və belə bir müqavilə, demək olar, əməldə həmişə baş tutur. **«Arvad ərinin pis rəftarından qorxursa, onların bir-biri ilə müqavilə bağlaması günah deyil, zira insan qəlbi xəbisliyə meyllidir».**

Fərdi-hüquqi məsələlərin hamısında qadın kişiyyə tay tutulur və onun çadraya bürünməsi, hə-rəmxana həyatı heç də dini hökm deyil, əksinə, sonradan təşəkkül tapmış yanlış adətdir. İslamın ilkin mərhələsində qadın cəmiyyətdə böyük rola malik idi. Məsələn, Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli arvadı Aişə döyüşə gedən qoşuna başçılıq edirdi. Məhəmmədin (s.ə.) sevimli qızı Fatimə varislik davasında var gücü ilə iştirak edir və digər qızı Zeynəb açıq-aşkar xəlifəyə qarşı çıxırdı.

İslamın birinci yüzilində Məkkədə şəriət alimi kimi tanınan və hamının çəkindişi Hümayid adlı bir qadın yaşayırdı. Bir sıra qadınlar şair və alim kimi tanınmışlar, bunlardan biri xəlifə Əl-Möminin arvadı Buran idi. Hicri tarixinin beşinci yüzilində Bağdadda mənası «Qadınların Öyüncü» olan Fəhr ən-Nisa təxəllüslü Şayihə əş-Şüca adında bir qadın yaşayırdı. O, bilgili bir müəllim kimi Bağdad məscidində böyük dinləyici kütləsinin qarşısında ədəbiyyatdan, tarixdən, poeziya və ritorikadan mühazirələr oxuyurdu.

İslamda qadının kölələşməsinin sonradan yarandığına işarə üçün deyilənlər yetərlidir. Hər halda söylədiklərimiz qadının cəmiyyətdəki mövqeyinə bir misaldır. Həyatın bütün sahələrində islama, praktik tətbiq olunan islama eyni ruh, eyni güc hopmuşdur. Onun şərq aləmində ayaq tutub yeriməsi və bugün də öz ekspansiyasını davam etdirməsi təəccüblü deyil. İslamın yayılması barədə

Peyğəmbərin (s.ə.) kəlamına onun tərəfdaşları
bugünün özündə də can-başla əməl edirlər.

XİLAFƏT

*Ölümlü özülündən laxlayır,
ölümsüz isə nur saçmağa
başlayır və özünü dərk edir.*

Novalis¹

Vətəndaş müharibəsinin qarğaşasına baxmayaraq imanlılar dövləti ağılagəlməz dərəcədə genişləndi. Paytaxtları Dəməşq şəhərində əməvilər təkcə eys-ışrətə öyrənmədilər. Müharibələr aparıb yeni əyalətlər zəbt etdilər və Allah kəlamını yaydılar. Sonralar əməvilərin yerinə gələn abbasilər, Peyğəmbərin (s.ə.) əmisi Abbasın törəmələri də eyni şeyi etdilər. Müsəlman dövləti böyüdü, onunla birlikdə yeni imanın qüdrəti, abbasilərin çiçəklənən paytaxtı Bağdad da böyüdü və ölkənin sərvəti artdı.

Xilafətin çiçəklənən çağlarında allah dövləti İspaniyaya, Şimali Afrikaya, Misirə, Ərəbistana, Kiçik Asiyaya, Suriyaya, Mesopotamiyaya, Fələstinə, İrana, Qafqaz və Türkünstanə qədər genişləndi. Elə bil qədim Roma imperiyası, xalqların vahid qanun altındakı birliyi qəflətən burda, yerin şərq yarımkürəsində yenidən doğuldu.

Fəqət islam dövləti təkcə zahirən, ucsuz-bucaqsız sınırlarına görə Roma imperiyası ilə müqayisə edilməməlidir. İslam bir vaxtlar yunan-roma mədəniyyətindən yarınmış ölkələri öz təsirinə saldı. Şərqi qədim, yorğun, mədəni xalqlarının təsirindən ellenizm indi ölüm yatağına düşmüşdü. İslam, gənc ərəb xalqı bu mədəniyyətdən yapışıb

¹ **Novalis** – əsl adı Fridrix Frayherr fon Hardenberq (1772-1801). Alman şairi, erkən romantika məktəbinin tanınmış nümayəndələrindən biri.

onu davam etdirdi. Romanın varisi cahil, barbar Avropa yox, xəlifələrin səltənəti oldu. Hadrian padşahın Pax Romana'sını ərəblər yenidən qurdular. Pireneylərdən Hindistan sərhəddinə qədər islam vahid bir mədəniyyət, dünyanın vahid geometrik sistemini yaratdı. Qanun, dil, din, təsərrüfat – insanı daxilən formalaşdıran və onun varlığını müəyyənləşdirən hər şey vəhdətlik təşkil etdi. İslam ellen mədəniyyətinin daşıyıcıları olan yunan və bizanslıları öz içində əritdi. Qarımış romacılığın əprilmiş varlığı birdən-birə oyanıb yeni yaşama can atdı. Ərəb şəhərlərinin küçələri, libaslar, yaşam tərzı get-gedə az qala antik sima kəsb etdi. Qədim dövrün ruhunu islam yaradıcı şəkildə davam etdirdi. Əsasən bu dönüş yolunda Avropa qədim dünya haqqında biliklər əldə etdi və bununla renesansa təkan verdi. Ərəblərin bu tarixi xidmətini unutmaq olmaz. Özünün sonrakı yüksək səviyyəli mədəni inkişafı üçün Qərbi Avropa islama minnətdardır.

İslam yaradıcısının demokratik ruhu öz əksini xalqın varlığında tapdı. Xəlifələrin səltənəti təsərrüfat baxımından sağlam xırda rəncbərlık ölkəsi idi. Yəhudi və xristianlara qarşı dözümlü qanunlar, illəruzunu sürən daxili barış bütün konfessiyalardan olan özək rəncbərlıyi görünməmiş yüksəkliyə qaldırdı və bununla zəngin mədəni inkişaf üçün sağlam özül yaratdı. O zamana qədər dağılıb viranələşmiş böyük-böyük ərazilər islami dinclıklə kənd təsərrüfatının üzünə açıldı. Xəlifələrin səltənəti nəhəng taxıl anbarına bənzəyirdi. Xalqın məmnun aşağı təbəqəsi, üç qitəyə yayılan çoxşaxəli ərazinin birikməsi, az qala Roma nümunəsi ilə yaradılmış idarəçilik, həyatilik hüququ qazanmış dözümlü qanunvericilik birlikdə yeni sərvətin özülünü təşkil edirdilər ki, həmin sərvət

də ticarətin fəvqəladə təşəkkülündən rişə tapırdı. Dünyanın qədim ticarət yollarının bütün kəsişmə nöqtələrini islam tutub ona hakim kəsilmişdi. Şərqlə Qərb, Hindistanla Avropa arasındakı yolların hamısı indi onun əlindəydi. Müsəlman gömrükxanalarından keçmədən böyük miqyasda ticarət aparmaq ortaəslrlər dünyası üçün mümkünsüz idi. Misirə, Mesopotamiyaya, Türkünstanə, Avropaya, Çinə və Hindistana gedən təhlükəsiz ticarət yollarının hamısı xəlifələr səltənətinə məxsus idi. Az qala bir gecənin içində, cəmi bir neçə onillikdə parlaq ticarət metropolları yarandı ki, burada da qüreyşilərin qədim ruhu indən belə öz qələbəsinə bayram etdi. Bağdad, Qahirə, Bəsra və Buxara dünya ticarətinin mərkəzinə çevrildilər. Bu dünya ticarəti inamlı, çağdaş rəasionalizmlə təşkil olunmuşdu. İrihəcmli banklar yarandı və hələ o vaxt, on-onbirinci əslrlərdə çek mübadiləsinin nə olduğunu bir növ bilirdilər. Ticarət yolları əla vəziyyətdəydi, göstəricilər və məsafə mənsirləri ilə təchiz edilmişdilər. Xilafətin ən ucqar əyalətlərindən qorxusuz-hürkəsüz keçmək olurdu. Zira, Romada Hadrian padşahın sağlığında olduğu kimi, o dövrdə yer üzündə dinclik və qanun hökm sürürdü.

Xalq tox, tacir də zəngindirə, onda üçüncü məsələ də qıraqda qalmır. Mədəniyyət bol, şirəli meyvələr gətirməyə başlayır. İslam mənəvi aləmin inkişafına köklənmişdi. **«Lap Çinə də getməli olsanız, elmi arayın»**, Peyğəmbərin (s.ə.) məşhur hədislərindən birində belə deyilir. Bu kəlam islam aləmində ali məqamda tutuldu. İnsan mənəviyyətinin üstünlüyü, «iğtihad» dinin, şəriətin, elmin bütün məsələlərində qəbul olundu. Mənəvi aləmin hər təlimi, hər istiqaməti dözümlülüyü əxz edirdi və onlarla bərişirdilər. Bu ümumi

qaydadən yalnız çox cüzi müstəsna olardı. Ay-
rı-ayrı kommunist axınlara, ağıllı kafir Məzdəyin
sonrakı ardıcılılarına, Şərqdə həmişə baş qaldıran
bu yarısını, yarisosialist hərəkatlara qarşı dönməz
bir sərtliklə mübarizə aparılırdı.

İnkişafının çiçəklənən çağlarında islam dünya-
da ilk dəfə cəhanşümul yeni bir məfhum, univer-
sal təhsil məfhumunu yaratdı. Qahirədə dünyanın
ilk universiteti, müxtəlif elmlərin eynidəyərli fən-
lər kimi öyrədildiyi ilk ali məktəb quruldu. Dün-
yanın bu ilk universiteti Əl-Əzhar bugün də islam
dininin təhsil ocağı kimi mövcuddur. Bu universi-
tetlərdə, xəlifə və varlıların saraylarında riyazi-
yat, poeziya, filologiya, məntiq, hüquq, fəlsəfə və
bütün təbiət elmlərinə qayğı ilə yanaşib onları gə-
lişdirirdilər. İslam irqilər və xalqlar bolluğunu
əhatə edirdi. İslamın ümumbəşəri mədəniyyətinə
hər xalq özünün spesifik xidmətini göstərirdi.
Ərəblərin riyazi baxımdan ayıq, yalnız məntiqi
təfəkkürə söykənən quru düşüncəsi ari farsların
fantaziyalı, mistik, yaygın, poetik tərzində xoş
qarşılanan tamamlanma tapdı. Yunanlar, yəhudi-
lər, bədəvilər, misirlilər, hətta cahil berberlər də
islam mədəniyyətinin böyük binasına öz xidmət-
lərini əsirgəmədilər. Bu mədəniyyətdə nəyin
fars, nəyin ərəb, yaxud nəyin yunan kökənli ol-
masını bugün müəyyənləşdirmək hələlik çox çə-
tindir.

Avropa həddən artıq primitiv mövcudluq for-
masında ilişib-qaldığı çağlarda xəlifələr səltənəti
o zamanlar üçün görünməmiş bilgiyə malik idi.
Bu bilgi kitablarda toplanmışdı. Hər cür elm sahə-
si – tarix, təbabət, astronomiya barədə kitablار,
mətbəxçilik və coğrafiya haqqında yazılar, riyazi
və fəlsəfi külliyyatlar qalaq-qalaq işıq üzü görür-
dülər. Burada ilkin təkanı tərcümələr verdi. Hicri

tarixinin hələ ikinci əsrinin sonlarında Aristotel, Plutarx, Evklid, Qalen, Hinsikel, Teodor və İskəndəriyyəli Heron, eləcə də bir sıra yunandilli əsərlər ərəb dilinə tərcümə olundu. Həmin kitabların ruhunu islam yaradıcı şəkildə davam etdirdi. Hind təsiri də özünü göstərdi. Ərəblərin qəbul etdiyi hind rəqəmləri hesabın əsasını qoydu. Arxitekturanın inkişafı yenə də Hindistandan başlanğıc tapmış hündəsənin kəşfinə nədən oldu. Geometriya, planimetriya və cəbr dərsləkləri geniş yayıldı.

Zəngin kitabxana hər bir ərəb evinin bəzəyinə çevrildi. Ayrı-ayrı kitabxanaların böyüklüyü bugünkü anlayış üçün də heyrətamizdir. Məsələn, Kordovanın¹ əməvi xəlifələrinin dördyüz min əlyazmadan ibarət kitabxanası vardı. Hətta görkəmli filosof və yazıçı Yaqub əl-Kindi kitabxanasının müsadirə edilməsi xiffətindən dünyasını dəyişdi. Görkəmli ərəb sərkərdəsi Üsəma ibn Müngid kitabxanasını itirməyi uzun ömrünün ən böyük bədbəxtliyi sayır.

Rəssamlığın yasağı yaradıcı gücü arxitektura-yə yönəltdi. Qədim roma-yunan tikinti sənətinin əsasında islamın əfsanəvi binaları, bəlkə də dünyanın ən gözəl arxitektura abidələri gəlişdi. Hindistandakı Tac Mahal, Əlhamra, Kordovadakı nəhəng məscid öz yerlərində daşa hopmuş, içinə qapanmış və özü-özünü kamilləşdirmiş həyat tərzindən xəbər verir.

Həmin həyat tərz, burda ötəri toxunulan həmin dünya sistemi, təbii ki, qonşu Avropaya təsirsiz qalmamışdır. Averoes², Avisenna³, Alfraqa-

¹ **Kordova** – İspaniyanın cənubunda şəhər. Bugün əyalət mərkəzi. 756-cı ildən ərəb əmirliyinin, 929-cu ildən xilafətin paytaxtı.

² «Adların siyahısı»na bax.

³ «Adların siyahısı»na bax.

nus¹, islamın elm dühaları həm də Avropanın elmi oyanışının özülünü qoydular. Erkən ortaəsrlərdə ərəb elmi dünyada öncül yerdə gedirdi. Avropa həmçinin zahiri yaşam formalarını, şəriyyətin incəliklərini, məşhur minnezanqın² özünü qadına cəngavər ehtiramını inkişaf etdirmiş ispan müsəlmanlarından götürdü. İslamın oçağkı durumu Avropanın yalnız 19-cu əsrin sonlarındakı durumu ilə müqayisə edilə bilər. Təkcə bir fərqlə ki, həmin dövrdə əcnəbilərin mənəvi sədəqəsini qəbul edən məhz avropalıların özləri idilər.

Bəs ərəb üçün Avropa dünyası nə demək idi? Şərqlə Qərb arasında yaranan ən intim ünsiyyətdən, xaç yürüşləri zamanından bu barədə heyrətamiz bir sənəd, yuxarıda adı çəkilmiş Üsəma ibn Müngidin «Ərəb generalının xaç yürüşçüləri və avropalılar barədə xatirələri» saxlanılıb qalmışdır. Üsəma avropalılarla tez-tez ünsiyyətdə olardı. Onun məlumatı sivilləşmiş ərəbin qərb camaatı haqqında mühakiməsinin bariz nümunəsidir: «Hər bir adam», Üsəma yazır, «frankların (avropalıların) timsalında ən uzağı heyvanlara xas döyüş cəsarətinə malik heyvanı görə bilər. Cəsarətdən başqa onların digər insani keyfiyyətləri olmur və buna görə də cəngavər, döyüşçü onlarda ən böyük insan sayılır. Digər insanları isə onlar ümumiyyətlə heç insan yerinə qoymurlar. Öz ölkələrindən təzəcə gəlmiş franklar uzun zaman bizim aramızda qalanlara nisbətən, təbii ki, daha kobud və daha sadədirlər. Franklar nə şəxsiyyətlərinə hörmət, nə də qısqanclıq bilirlər. Olur ki, kişi arvadı ilə küçədə gedir və bu vaxt yad bir kişiylə rast gəlir. Bu yad kişi onun arvadı ilə söhbətə baş-

¹ «Adların siyahısı»na bax.

² **Minnezanq** – (alm. Minne “sevgi, Sang “nəğmə) sevgi nəğməsi. Cəngavərlik ədəbiyyatının şer forması.

layanda əri sadəcə onu orda qoyub yoluna düzə-
lir. Arvadını frank öz dostu ilə biryerdə tutanda
yalnız buncuğazı deyir:

- Əgər bu, bir də baş versə, əməllicə-başlıca
küsüşəcəyik.

Franklar bədənlərini qırxmır. Tükün uzunlu-
ğu bəzi yerlərdə ikinci saqqal boyda olur. Amma
çiməndə müsəlmanları görüb elə valeh olurlar ki,
təkcə öz gövdələrini qırxdırmırlar, həm də arvad-
larının bədənini başdan-ayağa müsəlman dəlləyə
təmizlətdirirlər».

Şərqdə hələlik mühitə uyğunlaşmamış xaç yü-
rüşçülərinin primitiv ədalətini, vəhşi həyat tərzini
və adətlərini Üsəma saysız misallarla göstərir.
Onun mühakiməsinin zirvəsini bu cümlə təşkil
edir:

«Onlarda namus hissi yoxdur, buna baxmaya-
raq qorxmazdırlar, baxmayaraq ki qorxmazlıq yal-
nız namus hissindən və namusu itirmək qorxusun-
dan yaranır».

General Üsəmanın hökmü islam aləminin hök-
mü idi.

İslamın mədəni tərəqqisi əsrlərlə sürdü. Əmə-
vilərin çöküşü və 750-ci ildə abbasilərin taxta
çıxması bu mədəniyyətə mənfi təsir göstərmədi.
Hərdən əməvilərin üsyanları və ayrı-ayrı əyalət-
lərin qopub-ayrılması nəticəsində baş verən daxili
qarmaqarışıqlıq da ilk zamanlarda təsir gücünə
malik olmadı. Məhəmmədin (s.ə.) kəlamı ilə do-
ğulmuş bu nəhəng dünya fəqət bugün batmış, yox
olmuş, az qala unudulmuşdur. Bugünkü şərq dün-
yasında az qala daha heç nə xilafətin tərəqqi çağ-
larını, insanlığın birləşməsi yolunda onun nəhəng
təcrübələr apardığı zamanları xatırlatmır.

Qürubun ilki sezilmədən başladı.

Mərkəzi Asiya steplərinin göbəyində həris,

gənc, yeni bir xalq peyda oldu: türklər. Türk tayfaları ağır-ağır xəlifələr səltənətinə doluşdular. Əvvəlcə xəlifələrin itaətkar muzdluları kimi, amma tezliklə onlar daha çox iqtidara yetişdilər. Türk bəyləri xilafətdə hökmranlığı ələ aldılar. Ölkə birdən-birə siyasi şaşqınlığa yuvarlandı. Fars və ərəb valilikləri müstəqil xanlıqlar yaratdılar. İslam dünyasının sonsuz okeanı indi siyasi çalarlar verməyə başladı.

Amma hələ bu, qürub deyildi. Xəlifələr ölkəsi hələ də zəngin və qüdrətli idi, hələ də universitetlər tərəqqi edirdi, şairlər şerlər qoşurdu, ticarət genişləndirdi.

Bu vaxt dünyanın şərq ucunda qıyıq-, xırda-, qəddargöz, amansız bir döyüşçü baş qaldırdı. Bu döyüşçü lavinanı hərəkətə gətirdi və həmin lavina xilafəti altına aldı. Döyüşçünün adı Çingiz Xan, onun hərəkətə gətirdiyi lavina isə monqol basqısı idi. Monqollar Allahın bəlası kimi gəldilər və onlar atlarını otardığı yerdə bir daha ot bitmədi. Monqol yalquzağı Hülakü Bağdadı zəbt etdi, Peyğəmbərin (s.ə.) əbasını xəlifənin çiyindən qoparıb ayaqları altında tapdadı. Xəlifə öldürüldü, Bağdad talan edildi. Monqol basqısının dəhşətlərindən Asiya dünyası bugün də özünə gələ bilmir. Çingiz Xanın zərbəsi altında şəhər və kəndlər viranələşdi, arxlar uçuruldu, ölkə çölü-biyabana çevrilib soldu.

Sonra ikinci, bəlkə də daha güclü zərbə gəldi. Onun ağırlarını ilkində yalnız çox az adam duydu: amma xəlifələr səltənətinin köklü məğlubiyyətinə səbəbkar da məhz o oldu. Bu çöküşün əsl səbəbkarı xilafətə öldürücü zərbə endirdiyini özü də bilmədi. Xəlifələr ölkəsinə qarşı döyüş heç dumanlı şəkildə də yadına düşmədi.

Günlərin birində Xristof Kolumb Amerikanı

kəşf etdi. Dünyada heç kəsin ağına gəlmədi ki, bununla xilafət haqqında son söz söyləndi. Dünyanın gözü yeni qitəyə dikildi. Dünya ticarəti yeni yön, yeni yollar tapdı. Xəlifələr səltənətində, Şərqin iri ticarət mərkəzlərində, indiki dillə desək, konyunktur və təsərrüfat böhranı başladı. Qiymətlər aşağı düşdü, ölkəyə sərvət gətirən karvanlar azaldı, gömrükxanaların görməyə işi olmadı, daha istifadə olunmayan böyük ticarət yolları dağılmağa başladı. Xalq narahatlıq bürüdü. Böhranın haradan gəldiyini və haçan qurtaracağını heç kəs bilmədi. Xalq kasıblamağa, ölkə viranələşməyə başladı.

Eləcə də mənəvi yaşamın çöküşü başladı. Onun başlanğıcı məşhur «Bab əl-İctihad»ın, «İdrak Qapısı»nın bağlanması oldu. Müsəlman alimləri gördülər ki, onlar dərk oluna bilən zirvəsinə çatmışlar və sonrakı tədqiqatlar onlara lüzumsuz göründü. Bununla elmin öldürücü çöküşü başladı. Ərəblərin ağılığı sona yetdi. Cahil xalqlar – qərbdə berberlər, şərqdə türklər islama başçılıq etdilər. Yalnız şiəliyin tədricən dövlət mərkəzinə çevrildiyi İranda yeni mənəvi həyat başladı. İndi hər halda milli fars özülündə.

Xəlifə, «Bağdad qurbanı»nın varisi Nil sahilələrinə köçdü. Orada o, Məmlük sultanının himayəsinə sığındı, yeni baş qaldıran islam iqtidarı, türklərin Osmanlı səltənəti xilafəti ələ keçirənə qədər gözlədi. İslamın böyük ərazilərini Allahın Rəsulunun (s.ə.) vəlisinin, bütün imanlıların xəlifəsinin hökmranlığı altında birləşdirmək bir daha mümkünləşdi. Osmanlı xilafəti mərəkeşlilər və şiələr istisna olmaqla bütün dünyanın müsəlmanlarına mənən rəhbərlik etdi. Siyasi baxımdan o, Şimali Afrikanın bir çox bölgələrini, Misiri, Ərəbistanı, Suriyanı, Fələstini, Mesopotamiyanı, Ki-

çik Asiyanı və Balkanı, təqribən qədim Bizansın bütün əyalətlərini sultan-xəlifənin iqtidarı altında birləşdirdi. Fəqət mənəvi özöldən məhrum olan bu son xilafət də kiçik bir tərəqqidən sonra çökməli oldu. İslam ictimadı, idrak qapısı – mənəvi varlığın bu əsas ünsürü, görünür, tamamilə üzgünləşmişdi. Türklərin siyasi xilafəti ağır-ağır, amma durmadan çökdü.

Tarixiçaplı son xəlifə İkinci Əbdülhəmid, mənəviyyatı və iqtidarı öz şəxsində birləşdirməyi bacaran bu sonuncu şəxs Peyğəmbərin (s.ə.) kəlamına, Allahın Rəsulunun (s.ə.) vəliliyinə yeni bir yaşam bəxş etməyə bir daha cəhd göstərdi. Panislamizm adlanan bu cəhd baş tutmadı. Dünya müharibəsində müsəlmanlar bir-birinə qarşı vuruşdular, xristianların rəhbərliyi altında onlar xəlifənin ordusuna qarşı yeridilər. İslamın vəhdəti, bir vaxtlar Peyğəmbərin (s.ə.) vəd etdiyi kəlam itib getmişdi.

Sarışın türk generalı Qazi Mustafa Kamal ölümcül xəstələnmiş, son nəfəsində olan quruma mərhəmətli bir zərbə endirdi.

Fəqət islam ideyası, Peyğəmbərin (s.ə.) kəlamı doğrudanmı ölmüşdür?

İdeya yaşayır, Peyğəmbər (s.ə.) əbəs yerə vəd etməmişdir. Xilafət və islam dünyasının tərəqqisi islamın yeganə ifadə imkanları deyil. İdeya onu təmsil edən görkəmli xadimlərdən daha qabil olduğunu göstərdi.

Peyğəmbərin (s.ə.) ideyasını bugün həyata keçirən insanın adı Əbdüləziz ibn Əbdürrəhman İbn Feysal İbn Səuddur, Nəcdin, Asirin, Hicazın kralı, vəhhabilərin imamı.

DİRÇƏLİŞ

*İllər boyu mən Allahın köməyi
istisna olmaqla köməksiz, tək olmu-
şam və buna görə də yalnız Onun
hüzurunda pak dayanmaq istəyirəm.*

İbn Səud.

Müharibədən və son on illərin qarğasasından islam məğlub çıxdı. O öz vahidliyini itirdi. O daha iqtidar deyildi, daha xəlifəsi də yoxuydu. Və ən çətini də o idi ki, xəlifəliyi bacaran ikinci bir şəxs yox idi. Zira islamın təməl hökmü buyurur ki, «Peyğəmbərin (s.ə.) əbasını yalnız onun xalqını yer kürəsinin hər yanında qoruya bilən adam çiy-ninə sala bilər». Çağdaş islamda belə bir adam yox idi. Ona görə də xilafət sahibsiz qalmalı oldu.

İndi Ərəbistan, islamın doğulduğu ölkə yenidən diqqət mərkəzinə çevrildi. İslam ana yurda, Ərəbistanın geniş çöllərinə qayıtdı. Və qəflətən, qədim müqəddəs torpağa ayaq qoymaqla o, yeni bir güc, yeni bir həyat qazandı. Bu necə baş tuta bildi.

Xilafətin çiçəklənən çağlarında Ərəbistan tədricən önəmsiz bir əyalət səviyyəsinə enmişdi. Xilafətin böyük siyasətində o, yardımçı rol oynayırdı. Doğrudur, xəlifə «müqəddəs şəhərlərin himayədarı» titulu daşıyırdı və hər il Kəəbəyə qiy-mətli daş-qaşla süslənmiş parça göndərirdi. İslam özü isə təsir və maraq dairəsində çoxdan Ərəbis-tan çərçivələrindən kənara çıxmışdır.

Amma Məkkə və müqəddəs torpaq hələ də islamın sitayiş mərkəzi kimi qalırdı. Orda müqəddəs Kəəbə, Allahın evi göylərə ucalırdı. Hər il oraya minlərlə mömin həcc ziyarətinə gedirdi, orda Peyğəmbərin (s.ə.) tayfası haşimilər öz tayfa

başçıların, Məkkənin şərifinin rəhbərliyi altında nisbətən sərbəst şəkildə hökmranlıq edirdilər.

Xilafətin dağılmasından sonra həmin şərif islamın başçısı olmağa çalışdı. Bu ona müyəssər olmadı. Araya daha güclü bir şey qarışdı – vəhhabilər hərəkəti başladı.

1700-cü illərdə Ərəbistanda Əbdül Vəhhab adlı bilgili bir kişi yaşayırdı. Vəhhabi təriqətini o yaratdı. Aydın görünən saysız bağlar, bəlkə onun özünün də xəbəri olmadan, onun moizələrini «çıxarılardan» əməvi xəlifələri tərəfindən silinib atılmış qədim düşüncələrinə və bununla Peyğəmbərin (s.ə.) təhrif olunmamış ilkin kəlamlarına bağlayırdı. Əbdül Vəhhab rəsmi islama müharibə elan etdi. Sultan-xəlifəyə, Peyğəmbərin (s.ə.) səhih kəlamlarına edilmiş yalançı elmi şərh və təfsirlərə qarşı vuruşdu. O, Qurana söykənirdi və islamın korlanmamış pak ideyasını müdafiə edirdi. Onun tərəfində kübar ərəb ocağı İbn Səudun sülaləsi dayanırdı ki, bu sülalə də Nəcd torpağında mərkəzi Dariya olmaqla bir vəhhabi dövləti qurdu. Vəhhabilər dövləti imanlıların hökmdarına, Osmanlı sultanına müharibə elan etdi.

Bu müharibə bəyanı Məhəmmədin (s.ə.) bir vaxtlar Bizans imperatoruna etdiyi manifestə bənzəyirdi. Cırıdan əjdahaya qarşı çıxırdı. İlk bir neçə ilkin qələbədən sonra – vəhhabilər bu arada hətta Məkkəni də zəbt etdilər – gözlənilməli kimi, türklərin ordusu qalib gəldi. İbn Səudun başı kafir və üsyankar kimi İstanbulda bədənindən üzüldü, lakin onun varisləri vəhhabilərin qalığı ilə Nəcd-də kiçik bir əmirlik yaratdılar ki, burada da Peyğəmbərin (s.ə.) təfsirlərlə təhrifə uğramamış ilkin təlimi ali dövlət məqamına qaldırıldı. Təbii ki, islam aləmində heç kəs vəhhabilərin dövləti, onların haqq təlimi və yenidən dirçəltmələri islamın

əsas ideyalarının ruhu ilə maraqlanmadı. Öz təlimləri ilə yaşadıklarından və icmalarını qoruyub saxladıklarından başqa, iki əsr dalbadal onlardan ayrı söz eşidən olmadı.

Ancaq dünya müharibəsi sona yetəndə, xəlifə taxtdan salınanda və islam bayılında Ərəbistan səhrasında, uzaq səhra şəhəri Əl-Riyadda qəflətən və gözlənilmədən özünü Nəcdin padşahı adlandıran Əbdüləziz İbn Səud, vəhhabilərin hökmdarı baş qaldırdı.

O, yer üzündə Peyğəmbərin (s.ə.) pak kəlamını qoruyub saxlayan, ona yeni həyat, yeni güc verməyin yolunu bilən yeganə müsəlman hökmdardır. İbn Səud hələ uşaq ikən onun sülaləsi qonşu ərriyadlı Rəşidin tayfası tərəfindən qovqunlaşdı. Gənc Səud iyirmi nəfərdən ibarət bir dəstə yaradıb səhralarla Ər-Riyada yollandı, gizli yolla Rəşidin sarayına daxil olub yatan sultanı xəncərlədi və bu yolla Nəcdin hakimiyyətini özünə və tayfasına qaytardı. Onu müəyyən zaman çərçivəsində Ərəbistanın üçdəbirinin hökmdarına, müqəddəs şəhərlərin himayəçisinə, bugünkü islamın ən görkəmli şəxsiyyətinə çevirən yüksəliş bununla başladı.

Sadiq vəhhabilərlə birlikdə o, Məkkəyə hücum çəkdi, şərif qovub 1925-ci ildə Kəəbəni tutdu və islamın şəksiz, həm də ən populyar insanına çevrildi. Əbdüləziz İbn Səud bugün Hicazın, Asirin və Nəcdin hökmdarıdır. O, ərəblərin mənəvi rəhbəridir.

İbn Səud Peyğəmbərin (s.ə.) işini təkrar edir. Allah kəlamını insanların yaddaşında təzələyir və bugün iyirminci əsrdə, o vaxt yeddinci yüzildə olduğu kimi, Allah dövlətini qurub onu idarə etmək üçün yetərincə qabil görünür. Peyğəmbər (s.ə.) öz zamanında etdiyi kimi, İbn Səud da ixvan adlı di-

ni-sosial qardaşlıq yaratdı. İxvan hərəkəti bugün vəhhabilər dövlətinin daşıyıcısıdır. İxvanların təlimi Peyğəmbərin (s.ə.), dışarıların vəz etdiyi pak islamdır. O, yüksək, arınmış, həm də Peyğəmbərin (s.ə.) kəlamına ən dözümlü puritançılıqdır. Vəhhabi sözün gerçək anlamında Peyğəmbərin (s.ə.) yolu ilə gedir. O, Peyğəmbərin tutduğu işdən başqa heç bir iş tutmur və Peyğəmbərin (s.ə.) yerinə yetirdiyi borcları yerinə yetirir. İstənilən təmtərağa, musiqiyə, teatra, qəhvəyə, hətta tütünə də vəhhabi dövlətində yox deyilir. Quranın hər kəlməsi qanundur və hər hansı təfsir küfrdür. İnsanların Allah qarşısında bərabərliyi vəhhabilərdə praktik baxımdan yenidən həyata keçirilir. Ən ciddi təkallahlılıq da hökmə çevrilmişdir. İstənilən müqəddəsgaha səcdə, hətta Kəbənin, Müqəddəs Daşın özünə də sitayiş vəhhabiyə qadağan edilir. Zira o, haqqın, Peyğəmbərin (s.ə.) özü tərəfindən gedilən yeganə ayıq, doğru yolu tanıyır.

Bu yolda ixvana yalnız iki şey bəllidir: namaz və zikr. Namaz və zikr – burda namaz həm də zikrdir, zikr isə namaz. Bunların ikisi vəhhabilər dövlətini yaratdı, islamın öləzimekdə olan gövdəsinə yeni bir nəfəs gətirdi. İxvanın asketik təlimində məftunlu şey odur ki, o, dünyanın digər asketlərindən fərqli olaraq dözümsüzlük tanımır. Bu onların islam dünyasındakı geniş mövqeyinə zəmin yaradır. Şiələrə, sünnilərə, hətta yəhudi və xristianlara da ixvan dözümlü yanaşır. Bir vaxtlar Məhəmməd (s.ə.) kimi, indi ixvanlar da insanın zəifliyini qəbul edir və onu lənətləmir. Onlar yalnız ağıllı böyük qardaşlardır. Zəif insanlığın cəzalandırıcı hakimləri deyillər. İbn Səud da yeni dövlətin hökmdarıdır və bu dövləti o tədricən islamın dirçəlişinin yeni mayasına çevirir.

İlk xəlifələrin işğalçı müharibələri və böyük-

böyük tayfaların yenicə zəbt olunmuş əyalətlərə köçü bir vaxtlar səhranı insansızlaşdırdı. Lakin o çağdan onüç əsr keçmişdir və sami köçlərinin qədim qanunlarına uyğun olaraq səhra yenidən təzə güc toplamış, yeni insan artımını gəlişdirmişdir ki, bu da indi Babilistan, Assuriya və xilafət çağlarının samiləri kimi qumun ovsunlu çevrəsini yarır-keçmək istəyir. İnsanları çoxalmış səhranın başında yenidən böyük bir rəhbər dayanır ki, onu da, bir vaxtlar Məhəmməddə (s.ə.) olduğu kimi, əzəmətli, sadə, ulu və keçilməz bir xəyalət çulğamışdır.

Fəqət bugün zaman kökündən dəyişmişdir. Üçyüz döyüşçü dünya tarixinin taleyini daha həll etmir. İbn Səud bunu bilir. Qədim ideyanın yeni qələbəsi yeni metodlar tələb edir.

Ərəbistanın yeni hökmdarının bu metodları heyrancıdır. İbn Səud elə şeyləri həyata keçirir ki, ondan əvvəl bu heç kəsə nəsib olmayıb, hətta Məhəmmədin (s.ə.) özünə də. O, bədəviləri oturaqlaşdırır. Vəhşi köçərilərdən intizamlı oturaq bir xalq yaradır ki, bunu da əlində bərk-bərk saxlayır. İndiyə qədər Quranın buyruqlarını o qədər də vecinə almayan bədəvi oturaqlaşır və bununla möminləşir. Müqəddəs şəhərlərin hökmdarı imam ona torpaq və su verir və hər hansı bədəvidən tələb olduğundan savayı heç nə istəmir: namaz və zikr.

Ərəbistanın amansız çölü bununla yeni bir sima qazanır. O bir daha heçlikdən çiçəklənən dövlətə çevrilir. Bir vaxtlar hər daşının dalında bir quldur gizlənən qorxulu, təhlükəli Ərəbistan yolları bugün Avropanın yollarından da dinc və təhlükəsizdir. Ərəbistanda tərəqqi tapan kəndlər yaranır. Ərəb insanı öz tarixində birinci dəfə səhranı fəth edir. İbn Səud səhraya qarşı döyüşə qalxır,

çünkü səhranı fəth edənləri o bu yolla həqiqi imana çəkir. Beləliklə, səhrada imanlılar dövləti, Allahın yeni dövləti qurulur. Bu dövlət Peyğəmbərin (s.ə.) kəlamı ilə idarə olunur və eyni zamanda telefonla, teleqrafla, uçaqla, avtomobillə, bir sözlə, Asiya xalqlarına azadlığı asanlaşdırma imkanı verən Avropa istehsallı hər şeylə təmin olunmuş çağdaş dövlətdir. Namaz və zikr, Peyğəmbərin (s.ə.) kəlamı və Avropanın ən müasir silahları həmin dövlətin ana dirəkləridir ki, o da artıq bugün, yaranışından heç on il keçməmiş Almaniyadan üç dəfə böyük bir ərazini əhatə edir. Beləcə tarixin əbədi olayı təkrarlanır, Peyğəmbər (s.ə.) torpağında beləcə yeni bir dövlət yaranır, Peyğəmbərin (s.ə.) kəlamı öz ulu vətəninə yeni yaşam, yeni iqtidar üçün beləcə yuxudan oyanır.

Bütün müsəlman xalqlarının gözü bugün narahat bir umudla Məkkəyə, Kəəbənin şəhərinə, İbn Səudun şəhərinə, yeni islam iqtidarının mərkəzinə yönəlmişdir. İbn Səud öz yolu ilə ağır-ağır irəliləyir. Bu, Peyğəmbərin (s.ə.) yoludur. İslam xalqları bunu bilirlər, duyurlar. Burda eyni zamanda həm xilas, həm də gerçəkləşmə sayılan bir islahat qaynayır.

İslam hələ də fəthə qadir olan həyati gücə malik dünyəvi dindir. O hələ də hücumdadır, yeni əraziləri zəbt edir, bütçüləri imanlılara çevirir. İslamın fəth zonaları bugün Afrika və Hindistandır. O nə irq, nə də sinif tanıyır və bu, Hindistanın kastalarını və Afrikanın rəngli insanlarını ona doğru çəkir. İslama yeni tapınanların sayı ildən-ildən artır. Bugün hətta Avropada da müsəlman missionerləri fəaliyyət göstərir.

İslam öz vətəninə qayıtdı, Kəəbənin Müqəddəs Daşına toxundu və birdən-birə onda yeni güc baş qaldırdı. Bugün o yenidən silahlanır və onun

məqsədi, həmişə olduğu kimi, Məhəmmədin (s.ə.) məqsədidir, dışarılının, mömin ibadətçilərin və döyüşçülərin məqsədidir: dünyanın fəth və təslim edilməsidir.

İslam Şərqi bugün böyük dəyişikliklərə məruzdur. Bu dəyişikliklərin tən ortasında Peyğəmbərin (s.ə.) kəlamı durur. İslam bütün dinlərdən dəyişkənliyə ən qadir, insanlığa ən çox yaraşan bir dindir. Qarğaşa və yenilgilərdən, şaşqınlıq və alçalmalardan yeni bir iqtidar baş qaldırır ki, Avropa dünyası da onu indiyə qədər qavraya bilmir. Bu iqtidarın adı çağdaş islamdır. O yenidən xalqları öz ətrafına toplayır, onları döyüşə yaraqlandırır, qurub-dəyişdirir, yeni dünyaya çağdaş metodlarla uyğunlaşır.

Bu inkişafın önündə isə, Peyğəmbərin (s.ə.) çağlarında olduğu kimi, böyük ərəb torpağı, qədim müqəddəs Məkkə şəhəri, Allah kəlamına yeni güc və gerçəklik bəxş edən ciddi bir döyüşçü dayanır.

Yeni Şərq, yeni islam, ixvanların böyük qardaşlığı – bunlar mənəviyyat və qılınc döyüşünə, islamın müqəddəs savaşına yaraqlanırlar.

ADLARIN SİYAHISI¹

Abdulla ibn Cəhş, Peyğəmbərin (s.ə.) qardaşı oğlu və ilk imançılardan biri. 615-ci ildə Həbəşistana gedən müsəlmanların içində idi, oradan qayıdıb Məhəmmədlə (s.ə.) Mədinəyə hicr etdi. Burada özünü sərkərdə kimi ucaltdı, Nəhləyə hücumla başçılıq etdi (623); Ühüd savaşında şəhid düşdü (625).

Abdulla ibn Übey, Bənu Həzrəklərin başçısı, Mədinədə doğulmuşdur. Məhəmmədin (s.ə.) Məkkəyə gəlişinə qədər şəhərin ən qüdrətli kişisi idi. Peyğəmbərin (s.ə.) gəlişi ilə (622) taktiki mülahizədən islamı qəbul etdi. Ömrü boyu Məhəmmədi (s.ə.) hakimiyyət uğrunda özünün rəqibi saydı və əlinə fürsət düşən kimi ona xətər yetirməyə çalışdı. Buna görə də ikiüzlülərin (münafıqların) başçısı sayılır. Abdulla ibn Übey keçmiş nüfuzunu qaytarmadan təqribən 630-cu ildə Mədinədə ölmüşdür.

Abraha əl-Əşram, təqribən 540 - 570-ci illərdə Cənubi Ərəbistanda həbəş valisi. Zəngin şəhəri nequs neqestinin hökmranlığına qatmaq üçün təxminən 540-cı ildə Məkkəyə hərbi yürüş etdi. Vəba epidemiyası sonucu ilə hücum baş tutmadı və Abrahanın qoşunu geri, Cənubi Ərəbistana çəkildi. İslam tarixi qaynaqlarında Abraha və Məkkəyə hücum ətrafında saysız əfsanələr dolaşır. Bu kitabda hücum 570-ci ilə [Fil İlinə – Məhəmmədin (s.ə.) doğum ilinə] təsadüf edir və geriçəkilmə yalnız Allahın möcüzəli köməyi sayılır.

Aişə bint Əbu Bəkr, Əbu Bəkrin qızı və Peyğəmbərin (s.ə.) sevimli arvadı, 614-cü ildə Məkkəyə

¹ **Adların siyahısı** – Orijinalda romanın arxasında verilən siyahıdır. Heç bir düzəlişə yol vermədən «siyahı» olduğu kimi çevrilmişdir.

kədə doğulmuşdur. Hələ Məhəmmədin (s.ə.) sağlığında onun işlərində fəal iştirak edirdi və gəncliyinə baxmayaraq din və şəriət məsələlərində təkrar-təkrar ondan məsləhət alırdılar. Peyğəmbərin (s.ə.) ölümündən sonra yetərli siyasi nüfuz qazandı. Osmanın qətlə yetirilməsindən sonra boynbağı hadisəsindən bəri Əlinin ən qatı düşməninə çevrilmiş Aişə onun rəqibləri ilə birgə çalışdı. Özünün Askar adlı dəvəsində 656-cı ildə Əliyə qarşı döyüşdə iştirak etdi, lakin əsir alındı. Həzrət Əli isə onunla «imanlıların anası» kimi davrandı və Aişəni Mədinəyə göndərdi ki, burada da o heç nəyə qarışmadan yaşadı və 678-ci ildə dünyasını dəyişdi.

Alfraqanus: Əbu əl-Abbas Əhməd ibn Məhəmməd ibn Qadir əl-Fərqaninin latın mənbələrində adı, görkəmli ərəb astronomu (başlıca əsəri «Astronomiyanın ünsürləri»). 9-cu əsrin ortalarında Bağdadda Abbasilər sarayında yaşayıb-yaratmış, yerin diametrini və planetlərin məsafəsini yenidən işləmiş və bununla Ptolemeyin bir neçə astronomik hesablamalarında düzəlişlər etmişdir.

Anas ibn Malik Əbu Həmzə, təxminən 612-ci ildə doğulub. On yaşlarında Məhəmmədə (s.ə.) hədiyyə edildi və sonralar Peyğəmbərin (s.ə.) ən inandığı adamlardan biri oldu. Məhəmmədin (s.ə.) ölümünə qədər Anas onun qulluğunda dayandı və bütün zəfər yürüşlərində və döyüşlərdə iştirak etdi. Osmanın qətlindən sonra xilafət uğrundakı çəkişmələrdə Əlinin tərəfini saxladı və qısa bir müddətə Bəsrənin imamı oldu. İslam tarixinin sonrakı nəslə çatdırılmasında önəmli rola malikdir; təqribən 705-ci ildə (dq¹ 719) ölüb.

¹ **dq** – digər qaynaqlar.

Averroes: Əbu əl-Valid Məhəmməd ibn Əhməd ibn Məhəmməd ibn Rüşdün latın mənbələrində adı, görkəmli ərəb alimi, 1126-cı ildə Kordovada anadan olmuşdur. Fəlsəfi traktatlarla yanaşı, təbabətə, cəbrə, astronomiyaya və islam şəriətinə dair əsərlər yazmışdır. Başlıca əsərləri: “Colliget (təbabət üzrə sorğu kitabı) və “Destructio destructionis (fəlsəfi traktat); 1198-ci ildə Mərakeşdə vəfat etmişdir.

Avisenna: Əbu Əli əl-Hüseyn ibn Abdulla ibn Sinanın latın mənbələrində adı, görkəmli müsəlman alimlərindən biri, 980-ci ildə Buxara yaxınlığında doğulmuşdur; məntiqi, həndəsəni, astronomiyanı, fizikanı, fəlsəfəni və təbabəti öyrənmişdi. Əsas xidməti o dövrün məşhur elmlərinin sistemləşdirilməsi olmuşdur. Başlıca əsərləri “Kitab əs-sifa (fəlsəfi ensiklopediya) və “Əl-qanun fil-tibb (təbabət üzrə dərslik); 1037-ci ildə Həmədanda vəfat etmişdir.

Ayhala ibn Kəb əl-Əsvad, Məhəmmədin (s.ə.) ölümündən biraz qabaq Mədinənin yuxarıdan hökmranlığına yönəlmiş güneyərəb üsyançı hərəkata başçılıq edən yalançı peyğəmbər. 632-ci ildə Sananın müsəlman valisini qətlə yetirib şəhərin hökmranlığını üç aylığına ələ keçirməyə müyəssər oldu. Məhəmmədin (s.ə.) ölümündən sonra islamdan üz çevirib Cənubi Ərəbistanın müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan bir sıra güneyərəb tayfalar arasında dəstək tapdı. Ayhalanı 632-ci ildə müsəlmanlardan biri qətlə yetirdi və Mədinənin Yəmən üzərində hökmranlığı bərpa olundu.

Bilal ibn Rəbah, həbəş qulu, təqribən 575-ci ildə doğulmuşdur. Məkkədə Peyğəmbərə (s.ə.) lap erkən qoşuldu və buna görə ağası tərəfindən ağır cəzalandırıldı. Əbu Bəkr onu satın alıb azad etdi və Bilal Peyğəmbərlə (s.ə.) Mədinəyə getdi

və burada ilk müəzzin seçildi. Məhəmmədin (s.ə.) ölümündən sonra Mədinəni tərk etdi və Bizansa, İrana qarşı bir çox zəfər yürüşlərinin iştirakçısı oldu; 641-ci ildə (dq 650) Dəməşqdə vəfat etdi.

Bilgiz-Makeda, əfsanəvi Saba hökmdarının **ərəb** və həbəş adlarından düzələn mürəkkəb ad; söylənilənlərə görə eramızdan əvvəl 10-cu yüzildə Qüdsə gəlişi ilə Süleyman padşaha ərə getmiş və həmin çağdan çoxallahlılığa tövbə demişdir. Onun varlığı yəhudi, Roma, yunan, xristian və ərəb mifologiyalarının tərkib hissəsidir, əfsanələrlə dolu və mübahisəli.

Birinci Kavəd, 488-531-ci illərdə İranın sasanilərin hökmdarı. Şahlıqla zadəganlıq arasındakı siyasi hakimiyyət ixtilafı zəminində müvəqqəti olaraq Məzdəyi dəstəklədi.

Birinci Xosrov Ənuşirəvan, 531-ci ildən sasanilərin sülaləsindən İranın şahı. Məzdəyin təriqətinin son qalıqlarını məhv etdi və sasanilər dövründə zərdüştlük dininin hökmranlığını təmin etdi; 578-ci ildə (dq 579) ölüb.

Buran, ərəb şairəsi, 807-ci ildə Safada doğulmuşdur. On yaşında ikən xəlifə Əl-Məmunə deyiklənmişdi və 825-ci ildə toy baş tutmuşdu. Ərinin iqtidar siyasətinə Buranın çox önəmli təsiri olmuşdur; 884-cü ildə Bağdadda vəfat etmişdir.

Cəlaləddin Rumi, görkəmli müsəlman şair, 1207-ci ildə Bəlxədə anadan olmuşdur. Gənc yaşlarında atası ilə böyük ərəb səltənətini gəzmış, çeşidli elmləri və sənətləri öyrənmişdi. Sonralar sufizmə tapındı ki, bununla da ictimai həyatdan çəkildi və 1242-ci ildə Konyada dərviş ordeni yaratdı; 1273-cü ildə burda vəfat etdi.

Çingiz Xan, monqol-tatar fatehi, dünya imperiyalarından birinin banisi. 1155-ci ildə doğulub,

1227-ci ildə vəfat edib. Monqolustanın xalqlarını öz hökmranlığı altında birləşdirmək, uyğur dövlətini yıxmaq, Çinin bir çox ərazisini və Mərkəzi Asiyayı təslim etmək məhz ona müyəssər oldu. Cənubi Rusiyaya qədər yeridi.

Əbdülmüttəlib ibn Həşim, Peyğəmbərin (s.ə.) babası, təqribən 500-cü ildə Məkkədə doğulub. Haqqında az bilgi var. Dəqiq olan odur ki, tacir olub və Məhəmmədin (s.ə.) uşaqlığında onun qeydinə qalıb; təqribən 578-ci ildə Məkkədə ölüb.

Əbd ül-Vəhhab Məhəmməd, islamın onun adı ilə bağlı sünni cərəyanlarından birinin banisi, 1703-cü ildə Nəcdə doğulub. Mədinə və İsfahanda təhsil alıb, vaiz kimi meydana atılıb ki, burada da özünün ciddi özülçü baxışı (ilk növbədə də hicrətin üçüncü əsrinə qədər islamda edilmiş bütün yeniliklərin, hətta tütünün yasağı) həddən artıq ziddiyyətli reaksiyalara səbəb oldu. Doğma tayfası tərəfindən qəbul edilməyərək o, 1744-cü ildə Nəcdin hakim soyu səudlarla ittifaqa girdi. Səudların hökmdar əmiri Məhəmməd ibn Səud Əbdülvəhhabın təlimini qəbul etdi və bu yolla vəhhabizmin öndər mübarizinə çevrildi. Əbdülvəhhab 1792-ci ildə Riyyada vəfat etdi. Səudlar sonradan onun baxışlarının müdafiəsinə və yayılmasına nail oldular və vəhhabi biçimli islamı 1932-ci ildə qurulmuş Səudiyyə Ərəbistanı kral səltənətinin dövlət dini səviyyəsinə qaldırdılar.

Əbu Bəkr Abdulla ibn Əbu Kühəf, təxminən 573-cü ildə Məkkədə doğulub, Peyğəmbərin (s.ə.) qaynatası və birinci xəlifə. Zəngin tacir idi və islama lap ilk çağlardan keçdi, həmin andan da həyatını və var-dövlətini Peyğəmbərin (s.ə.) yolunda qoydu. Onun ölümündən sonra, 8 iyun 632-ci ildə islamın birinci xəlifəsi («xəlifə» – davam-

çı) elan edildi. Qısa xəlifəliyi dövründə dönük ərəb tayfalarını islama tabe etdirildi, Bizansa və İrana yürüşlər bərpa olundu; 634-cü ildə Mədinədə vəfat etdi.

Əbu Cəhl, əslində **Əbu əl-Hakəm Əmr ibn Hişam ibn əl-Muğirə**, 570-ci ildə Məkkədə doğulub. Zadəgan Məhzum tayfasındandır və Məkkə aristokratiyası içərisində Məhəmmədin (s.ə.) ən qatı düşmənlərindən biri idi, imançıları Məkkədə amansızcasına və qəddarlıqla təqib etdirirdi. Bədr savaşında (624) öldürüldü.

Əbu Əyyub Xalid ibn Zeid əl-Ənsari, Məhəmmədin (s.ə.) Mədinəli qohumu. Evini Peyğəmbərin (s.ə.) ixtiyarına verdi və onun ilk bayraqdarı oldu; 672-ci ildə İstanbulun mühasirəsində həlak oldu.

Əbu Ləhəb, əslində **Əbdülüzza Əbdülmüttəlib**, məkkəli varlı tacir, Peyğəmbərin (s.ə.) əmişi və qatı düşməni. Çox vaxt arvadı, Əbu Süfyanın bacısı Cümayl bint Hərb tərəfindən qızıışdırılaraq qan qohumu Məhəmmədə (s.ə.) qarşı açıq mübarizə aparırdı. 619-cu ildə Haşimi tayfasının başçısı oldu ki, bu da Peyğəmbərin (s.ə.) tayfadan xaric edilməsinə gətirib çıxartdı. Bu əməllərinə görə Əbu Ləhəb Quranda açıq-aşkar cəhənnəm əzabına düşər edilib; 624-cü ildə ölüb.

Əbu Süfyan, əslində **Səhr ibn Hərb ibn Ümeyyə**, təxminən 570-ci ildə Məkkədə doğulmuşdur, zəngin tacir və Məhəmmədə (s.ə.) düşmən kəsilmiş Məkkə aristokratiyasının başçısı. Xəndək savaşında (627) Məkkə qoşununun başında dururdu, lakin sonralar uzaqgörənliklə Peyğəmbərin (s.ə.) yaxınlaşan hökmranlığını dərk etdi və beləliklə təhvil danışıqlarında Məkkənin baş vasitəçisi oldu. Məkkənin alınmasından sonra islamı qəbul etdi və – Əsəd Bəyin fikrinin əksinə

olaraq – Məhəmməd (s.ə.) tərəfindən alçaldılmadı, çünki Peyğəmbər (s.ə.) onun ağıllı təslimçiliyini dəyərləndirdi. Əbu Bəkrin xəlifəliyində Əbu Süfyan Nacranın və Hicazın valisi təyin edildi; 652-ci ildə öldü.

Əbu Talib Əbd Manaf ibn Əbdülmüttəlib, Məhəmmədin (s.ə.) əmisi, atasının ölümündən sonra tayfabaşçılığını öz üzərinə götürdü. Özü, güman ki, islamı qəbul etməsə də, əlini heç vaxt Peyğəmbərin (s.ə.) üstündən çəkmədi; 619-cu ildə Məkkədə öldü.

Əbu Tüamə (Müsəylima), Bənu Hənifə tayfasında fəaliyyət göstərən və bu zaman Məhəmmədə (s.ə.) gəlmiş vəhylərə istinad edən yalançı ərəb peyğəmbəri. O, Məhəmmədə (s.ə.) Ərəbistan üzərindəki hakimiyyəti bölüşmək təklifini etdi və Peyğəmbərin (s.ə.) vəfatından sonra bir çox ərəb tayfaları imandan üz döndərəndə və Əbu Tüamənin ətrafına toplaşanda gənc islam icmaları üçün ciddi təhlükəyə çevrildi. Əbu Bəkr ona qarşı qoşun göndərdi. Müsəlmanların qalib gəldikləri həlledici döyüşdə (634) öldürüldü.

Əhrimən (Ahra Manyu həmçinin: **Anqra Manyu**), Zərdüştlükdə hər yerdə var olan mənfi mənəvi başlanğıcın, natəmiz ruhun adı.

Əl-Abbas ibn Əbdülmüttəlib, Məhəmmədin (s.ə.) əmisi, varlı tacir, 568-ci ildə Məkkədə doğulmuşdur. Abbas atasından zəvvarları su və qida ilə təmin etmək hüququnu irsən almışdı. Əvvəllər islama yaxın düşmədi, amma Peyğəmbərlə (s.ə.) qohumluğu üzündən özünü neytral apardı. Bədr savaşında (624) hətta məkkəlilər tərəfində vuruşdu və müsəlmanlara əsir düşdü. İslamı qəbul etdi və Peyğəmbər (s.ə.) canpulu alıb onu buraxdı. Məkkənin alınmasından sonra Məhəmməd (s.ə.) onun zəvvarlara su və qida vermək hüququnu təs-

diq etdi; 652-ci ildə (dq 654) Mədinədə vəfat etmişdir. Oğlu Abdulla Abbasilər xəlifələrinin banisi sayılır.

Əl-Buxari, əsl adı: **Məhəmməd ibn İsmail Əbu Abulla əl-Cufi**, müsəlman alim, 810-cu ildə Buxarada doğulmuşdur. Ərəb dünyasının böyük hissəsini gəzmişdir və islam tarixinin ən görkəmli alimlərindən biri sayılır. Başlıca əsəri: «Əl-cami əl-səhih» (ensiklopedik toplu); 870-ci ildə Buxarada vəfat etmişdir.

Əli ibn Əbutalib, Məhəmmədin (s.ə.) əmisi oğlu və kürəkəni, dördüncü xəlifə, təxminən 600-cü ildə Məkkədə doğulub. İlk kişi müsəlmanlardan biri idi və Peyğəmbərin (s.ə.) ən yaxın məşvərətçi dairəsindəydi. 656-cı ildə xəlifə elan edildi, lakin tezliklə özünə qarşı güclü bir müxalifətlə qarşılaşdı. Aişənin ona qarşı qaldırdığı üsyanı tezliklə boğsa da, xəlifə Osmanın qətlində onu suçlandıran və ona qarşı mübarizə aparan tac iddiaçısı Müaviyənin üzərində hərbi uğur qazana bilmədi. 658-ci ildə məhkəmənin onlardan hansının qanuni xəlifə olması barədə hökm çıxarmasına hazır olduğunu bəyan etdi. Bu cür güzəştə etiraz əlaməti olaraq əshabələrindən çoxusu Əlini tərk etdi. Məhkəmə 658-ci ildə Müaviyənin xeyrinə hökm verdi. Həmin hökm bugünə qədər heç də müsəlmanların hamısı tərəfindən qəbul olunmur və o vaxt islam birliyinin sünnilərə və şiələrə parçalanmasına gətirib-çıxartdı. Əli siyasətdən çəkildi və 22 yanvar (dq 24 yanvar) 661-ci ildə özünün keçmiş əshabələrindən biri tərəfindən Kufədə qətlə yetirildi.

Əl-Məmun, əsl adı: **Əbu əl-Abbas Abdulla ibn Harun**, Abbasi xəlifəsi, 786-cı ildə Harun ər-Rəşiddən və fars qaravaşından doğulmuşdur. Böyük qardaşının qətlə yetirilməsindən sonra 813-cü

ildə xəlifə elan edildi, amma 819-cu ildə qalib kimi Bağdada daxil olana qədər altı il əməvilərin qarşı xəlifəsi ilə tac uğrunda mübarizə aparmalı oldu. Buranın əri idi və 833-cü ildə öldü.

Əminə bint Əbd Manaf, Məhəmmədin (s.ə.) anası, Məkkənin Zuhra tayfasından; təxminən 576-cı ildə Mədinədən Məkkəyə gedərkən yolda vəfat edib.

Əmir ibn əl-As əs-Səhmi, görkəmli ərəb sərkərdəsi, təxminən 570-ci ildə Məkkədə doğulmuşdur. Qüreyş tayfasından idi və Mədinəyə qarşı savaşa Məkkənin görkəmli sərkərdələrindən biri olmuşdu. Məhəmməd (s.ə.) 630-cu ildə qalib kimi Məkkəyə girəndə Əmir islamı qəbul etdi. Əbu Bəkr Bizansa qarşı yürüşdə qoşuna başçılığı ona tapşırırdı. Əslində isə onun hərbi şöhrəti 640-cı ildən başlayaraq Misirin zəbti ilə bağlıdır. O, Qahirənin bünövrəsini qoyan bir insan kimi tanınır və Misirin ilk müsəlman valisi olmuşdur. Osmanın xəlifəliyində haqsızlığa düçar oldu, xəlifənin qətlindən sonra isə Müaviyənin tərəfinə keçdi. Xəlifə Əliyə qarşı 658-ci ildəki məhkəmənin qazısı kimi hökm verdi. Sonra Əmirin keçmiş hüquqları təzədən özünə qaytarıldı; 663-cü ildə Misirdə öldü.

Əmir ibn Luhai, Bənu Hüza tayfasının əfsanəvi başçısı. Müsəlman tarixi baxışına görə üçüncü yüzilin birinci yarısında Məkkədə hökmranlıq edib və orda bütperəstliyi yayıb. Buna görə də Kəəbəni bütllərlə təqdis etməsi və İbrahim peyğəmbərin dinini saxtalaşdırması ona irad tutulur.

Əntərə ibn Səddəd ibn Əmir ibn Müaviyə, altıncı əsrin qədim ərəb şairi və ən məşhur ərəb qəhrəmanlarından biri, qəsidə ustadı kimi tanınır. Yaşının sinli vaxtında tayfa savaşının qurbanı oldu. Şerləri dağınıq şəkildə gəlib-çatıb.

Ərkam ibn Əbu əl-Ərkam ibn Əsəd ibn Abdulla, Məhəmmədin (s.ə.) məsləkdaşı, təqribən 595-ci ildə Məkkədə doğulub. İlk iman gətirənlərdən biri idi və tayfasının ciddi müqavimətinə baxmayaraq evini məkkəli düşmənlərdən gizlənmək və müsəlman icmasının yığıncaqlarını keçirmək üçün Peyğəmbərin (s.ə.) ixtiyarına verdi. Hicrətdə iştirak etdi və 675-ci ildə Mədinədə öldü.

Əsma bint Mərvan, Əfs tayfasından şairə. Məhəmmədi (s.ə.) zümrəsiz və qatil adlandırdığına və şaşqınlığa uyaraq heç doğma tayfalarından olmayan bir adamın arxasınca getdiklərinə görə Mədinə camaatını ələ saldığı üçün Peyğəmbərin (s.ə.) qəzəbinə tuş gəldi. Guya Məhəmmədin (s.ə.) göstərişi ilə Ümeyr tərəfindən təxminən 624-cü ildə öldürülüb.

Fatimə bint Məhəmməd, Peyğəmbərin (s.ə.) və Xədicənin qızı, 605-ci ildə Məkkədə doğulmuşdur. Atası ilə Mədinəyə getmiş və təxminən 625-ci ildə Əli ilə ailə qurmuşdu. Bu kəbindən Peyğəmbərin (s.ə.) yeganə kişi ardıcılıqları Həsən və Hüseyin dünyaya gəlmişlər. Ona görə də Fatiməni şüələr müqəddəs kimi təqdir edirlər; 632-ci ildə Mədinədə vəfat etmişdir.

Qusai ibn Kilab ibn Mürre ibn Kəb ibn Luai ibn Fihr-Qüreyş, Məhəmmədin (s.ə.) ulu babası. 4-5-ci yüzillərdə Qüreyş tayfalarını möhkəm bir vəhdətdə birləşdirdi və bununla Məkkə və Kəbə üzərində hökmranlığı onlara təmin etmiş oldu. Nəvəsi Həşimlə hesablısa, Peyğəmbərin (s.ə.) birbaşa sələfidir.

Hacər, Bibliya surəti, Qədim Öyüdə görə Saranın qaravaşı və Saranın təkidilə İbrahim peyğəmbərin aldığı ikinci arvad. İbrahim peyğəmbərlə ondan İsmail doğuldu. Sara bundan sonra onu

oğlu ilə birlikdə qovdu. İslam qaynaqları onun qəbrinin Məkkədə olduğunu iddia edir.

Hadrian, hakimiyyəti dövründə səltənətin daxili əmin-amanlığına xüsusi cəhd göstərən və bunun üçün hüquq normalarının zəngin toplusunu, «Pax Romana»-nı çap etdirən Roma imperatoru (117-138).

Harun, Bibliya surəti, Musa peyğəmbərin böyük qardaşı. Qədim Öyüdə görə yəhudilərin ilk baş kahini olmuşdur.

Harun ər-Rəşid, 786-cı ildən abbasilərin xəlifəsi, 763-cü il Bağdad doğumlu. Onun xəlifəliyində səltənət bir müddət elmi və mədəni çiçəklənmə dövrünü yaşadı ki, bu da xilafətin sarayında o vaxta qədər görünməmiş cahi-cəlalın inkişafına səbəb oldu. Buna görə də Harun bir çox əfsanələrin qəhrəmanıdır. 809-cu ildə hərbi yürüş zamanı öldü.

Herakl, 661-ci ildən Bizans imperatoru, 575-ci il doğumlu. Ayparanın bərəkətli torpaqları üzərində hökmranlıq uğrunda savaşa müvəqqəti olaraq iranlılara qalib gələ bildi, lakin sonra Suriya, Fələstin və Misir üzərindəki Bizans ağalığını ərəblərin xeyrinə əbədi itirdi (636 və 641/42-ci illər arasında); 641-ci ildə öldü.

Həfsə bint Ömər, xəlifə Ömər qızı və Məhəmmədin (s.ə.) arvadı; təqribən 605-ci il Məkkə doğumlu. Peyğəmbərlə nikah 625-ci ildə olub; 665-ci ildə Mədinədə sonsuz vəfat edib.

Həlimə, Bənu Səd ibn Bəkirin arvadı, Məhəmmədin (s.ə.) süd anası.

Həmzə ibn Əbdülmüttəlib, Məhəmmədin (s.ə.) əmisi, təqribən 555-ci il Məkkə doğumlu. Həmzə əvvəlcə islama yaxın durmadı, lakin Məkkə aristokratiyasının qardaşı oğluna qarşı rəftarına açıq-aşkar hirslandı və 615-ci ildə imançı-

lara qoşuldu. Peyğəmbərlə (s.ə.) birlikdə Mədinəyə hicr etdi və orda özünü cəsur döyüşçü kimi büruzə verdi. Ühüd savaşında (625) şəhid düşdü, meyiti məkkəlilər tərəfindən təhqir olundu.

Həsən ibn Əli ibn Əbutalib, Əli və Fatimənin böyük oğlu, 625-ci il Mədinə doğumlu. Gəncliyində siyasətlə az maraqlanırdı, 661-ci ildə atasının qətlindən sonra İraq şiələri onu xəlifə elan etdilər. Lakin xəlifə Müaviyə ilə gözlənilən hərbi çəkişmədən qorxduğuna görə yüksək dövlət kəsməti almaqla xəlifəlikdən imtina etməyə hazır olduğunu bildirdi. Mədinəyə qapanıb qaldı və əyləncələrə uydu; 669-cu ildə Mədinədə vəfat etdi.

Həsən ibn Tabit, təqribən 600-cü il Mədinə doğumlu, ərəb şairi. Narahat gəzərgilik həyatından sonra təxminən 625-ci ildə Peyğəmbərin (s.ə.) bir növ saray şairi oldu. Ədəbi dəyərləri bəlli deyil. Şerləri Allahın Rəsulunun (s.ə.) müstəsnasız mədhinə xidmət edirdi; 674-cü ildə ölüb.

Hind bint Ütbə ibn Rabiya, təqribən 580-ci il Məkkə doğumlu. Məhəmmədin (s.ə.) qəddar düşməni sayılır, imançılara zülm edirdi və məkkəlilərin Mədinəyə qarşı bütün yürüşlərinin iştirakçısı olmuşdu. Buna baxmayaraq Məkkənin alınması zamanı islama keçdi və bundan sonra həmin qəddarlıqla müsəlman olmayanlara zülm etdi. Sonralar Əbu Süfyan onu boşadı; təxminən 640-cı ildə Məkkədə ölüb.

Hiram, e. ə. 970-936-cı illərdə Tir padşahı və Süleyman şahın müttəfiqi.

Hülakü, monqol hökmdarı, Çingiz Xanın nəvəsi, 1217-ci il doğumlu. 1258-ci ildə Bağdadı tutdu, abbasilər xəlifəliyini məhv etdi və İranda monqol dövləti qurdu; 1265-ci ildə vəfat edib.

Hürmüzd (həmçinin: **Hörmüzd**, **Hörmüz**, **Ahura Mazda**), zərdüştlükdə mənəvi müsbət

başlanğıcın, Əhrimənə tam zidd olan xeyir allahı. Hər ikisinin mübarizəsi bütün kürəsəl varlıqların inkişafına təsir edir.

Hüseyn ibn Əli ibn Əbutalib, Əlinin və Fati-mənin ikinci oğlu, 626-cı il Mədinə doğumlu. Əv-vəlcə, Əlinin qətlindən qabaq qardaşı Həsən kimi siyasi baxımdan eynən elə bir önəm kəsb etmirdi, Əlinin ölümündən sonra isə (669) şiələrin təkidilə xəlifəlik taxtı uğrunda mübarizəyə başlamalı və əliçilər xilafətini qurmalı idi. Öncə bu fikri rədd etdi, amma xəlifə Müaviyənin ölümündən sonra (680) onun oğlu və davamçısı Yəzdə itaəti qəbul etmədi. Buna görə də Mədinəni gizlincə tərk etdi və İraqdakı tərəfdaşlarına yetişməyə çalışdı. La-kin Kərbala düzündə Yəzdin əsgərləri tərəfindən 10 oktyabr 680-ci ildə doğranaraq öldürüldü. O vaxtdan Hüseyn şiələr tərəfindən şəhid kimi şərə-fətləndirilir və ölüm günü hər il yas mərasimi ilə yad edilir.

Xalid ibn əl-Valid əl-Muğira əl-Məhzumi, ərəb sərkərdəsi, təxminən 580-ci il Məkkə do-ğumlu. Əvvəlcə Məhəmmədə (s.ə.) qarşı savaşda Məkkə qoşunlarına başçılıq edirdi, lakin Məkkə alınanda islamı qəbul etdi və ən görkəmli müsəl-man hərbcilərindən biri oldu. Mərkəzi Ərəbista-nın ərəb, yəhudi və xristian tayfaları üzərində qə-ləbələr, Peyğəmbərin (s.ə.) ölümündən sonra üs-yançı tayfaların yatırılması, nəhayət Suriya və İranın zəbti onun adı ilə bağlıdır; 641/42-ci ildə Suriyada (d.q. Mədinədə) vəfat edib.

Xədicə bint Hüvailid, Məhəmmədin (s.ə.) bi-rinci arvadı, təqribən 545-ci il Məkkə doğumlu; zəngin dul tacir. İslam mənbələrində yaşı şişirdi-lir. Guya Məhəmmədə (s.ə.) ərə gedəndə qırxa yaxın yaşı olub və bundan sonra ona çoxlu uşaq doğub. Dəqiq olan odur ki, Peyğəmbərdən (s.ə.)

yaşlı imiş və ona güclü maddi və mənəvi dəstək olub; 619-cu ildə Məkkədə rəhmətə gedib və islamı ilk iman gətirən qadın kimi şərəflənir.

İbn Səud Əbdüləziz ibn Əbdürrəhman, təxminən 1880-ci il doğumlu. 1902-ci ildə Mərkəzi Ərəbistanı öz hökumranlığı altında birləşdirməyə başladı və 1932-ci ildə kral dövləti Səudiyyə Ərəbistanını qurdu ki, onun da ilk monarxi özünü oldu; 1953-cü ildə Ər-Riyadda vəfat etdi.

İbrahim, peyğəmbər, Bibliyada İsrail evladlarının ulu atası. Qədim Öyüdə görə eramızdan əvvəl 18-ci əsrdə Kanana köçmüş və çoxallahlılıq şəraitində tək Allaha inamı təbliğ etmişdir. Yəhudilikdə o, imançıların atası kimi görkəmli bir simadır. Bunun müqabilində Quran ona ilk müsəlman deyir və onu Kəəbə kultunun banisi sayır.

İkinci Əbdülhəmid, 1842-ci ildə doğulmuşdur, 1876-cı ildən türk sultanı. Hakimiyyəti dövründə mərkəzi hökuməti gücləndirməklə ölkənin ehtiyatla müasirləşdirilməsinə çalışdı. İkinci Əbdülhəmid 1909-cu ildə, gənctürk inqilabının gedişi zamanı, Məclisə tərəfindən taxtdan salınıb Salonikiyə sürgün edildi. 1918-ci ildə İstanbulda vəfat etdi.

İkinci Əbdülməcid, 1868-ci ildə doğulmuşdur, son türk xəlifəsi (1922-ci ildən). 1924-cü ildə Mustafa Kamal tərəfindən taxtdan salınıb ölkədən qovuldu; 1944-cü ildə Fransada sürgündə vəfat etdi.

İkinci Xosrov, Ənuşirəvanın nəvəsi və 590-cı ildən İran şahı, xüsusilə Bizansa qarşı səvəsi ilə seçilir, qısa zaman üçün Kiçik Asiyanı, Suriyanı, Fələstini və Misiri zəbt etdi; 628-ci ildə oğlu tərəfindən qətlə yetirildi.

İkinci Şapur, 309-379-cu illərdə İranın sasanı padşahı. Onun uzun müddətli hakimiyyət çağları

– taxta hələ uşaq ikən çıxmışdı – Roma imperiyasına qarşı müharibələrlə səciyyəlidir.

İmru əl-Qeys, əslində **Hündüc ibn Hücr**, qədimdövr ərəb şairi, təxminən 500-cü il Nəcd doğumlu; Cənubi Ərəbistanın əmir ailəsindən idi və əvvəllər, təxminən 530-cu ildə Bizans imperatorunun sarayına çağırılana qədər, narahat, gəzərgi həyat sürürdü. Burada özünü başlıca olaraq ərəb şer sənətinə həsr etdi və qəsidənin xüsusi bir növünü yaratdı; saray didişməsinin qurbanı oldu və təxminən 540-cı ildə kralın əmri ilə qətlə yetirildi.

İsa Məsih, peyğəmbər, xristianlığın banisi və mərkəzi siması.

İshaq, Bibliya surəti, Qədim Öyüdə görə İbrahim peyğəmbərin Allah tərəfindən öncədən buyrulmuş oğludur.

İsmail, peyğəmbər, Bibliya surəti, Qədim Öyüdə görə İbrahim peyğəmbərin qaravaş Həcərdən oğlu, Saranın əmri ilə ana və oğul qovqun ediliblər.

Kəb ibn əl-Əsrəf, mədinəli şair, yəhudiliyin müdafiəçisi və Məhəmmədin (s.ə.) rəqibi. Bədr savaşından (624) sonra Məkkəyə getdi və qüreyşləri güclü bir ordu ilə ən qısa müddətdə Mədinəyə hücum çəkməyə tələsdirdi. Peyğəmbərin (s.ə.) dolayı tapşırığı ilə təxminən 626-cı ildə Mədinədə öldürüldü.

Kolumb Xristof, italyan mənşəli dəniz səyyahı, 1451-ci il Genuya doğumlu. İspan taxtına xidməti zamanı Hindistana dəniz yolu axtararkən 1492-ci ildə Amerikanı (Bahamanı, Kubanı, Haitini) kəşf etdi; 1506-cı ildə Valladoliddə öldü.

Maimuna bint Harit, əl-Abbəsın baldızı və Məhəmmədin (s.ə.) arvadı. Məkkəyə ilk zəvvarlığında (629) Peyğəmbər (s.ə.) siyasi səbəblərdən

onun elçiliyini elədi və Mədinəyə qayıdanda yolda evləndi; Maimuna Peyğəmbərin (s.ə.) sonuncu arvadı oldu və 681-ci ildə sonsuz öldü.

Məryam, təxminən 629-cu ildə Məhəmmədə (s.ə.) bağışlanan kopt qaravaş. Peyğəmbər (s.ə.) onu özünə arvad elədi. Məryam Məhəmmədə (s.ə.) bir oğul doğdu – İbrahimi, o da südəmər çağında öldü. Peyğəmbərin (s.ə.) Məryama meyli onun arvadları arasında narazılıq doğurdu və onlar onu Mədinədən qovmaq istədilər. Bu, baş tutmadı, çünki Məhəmməd (s.ə.) onun tərəfini saxladı. Məryam 637-ci ildə Mədinədə öldü.

Məryəm, Bibliya surəti, Yeni Öyüddə İsa Məsihin anasının adı.

Məzdək, fars təriqət başçısı və 6-cı yüzilin birinci üçdəbirində Zərdüştün və feodal zadəganlığın kahinlərinin hakimiyyətinə qarşı yönəlmiş ictimai hərəkətin rəhbəri. Məzdək bir növ kommunizmi, arvadlar da daxil olmaqla bütün varidatın paylanmasını təbliğ edirdi; Bununla o, kasıbların rəğbətini qazandı. Şahla zadəganlıq arasındakı ixtilaf zəminində Birinci Kavəd şah onu dəstəklədi, amma sonra öz əmri ilə 529-cu ildə onu minlərlə tərəfdarları ilə birlikdə edam etdirdi.

Musa, Bibliya surəti, Qədim Öyüdə görə İsrail evladlarının peyğəmbəri. Təkallahlığın yəhudilər arasında formalaşmasında rəhbər kimi iştirak edib və qanun icadçısı kimi hörmətlənir.

Mustafa Kamal Paşa, Kamal Atatürk, türk siyasətçisi və çağdaş Türkiyənin banisi, 1881-ci il Saloniki doğumlu. Birinci Cahan Savaşından sonra türk milli-azadlıq hərəkətinə başçılıq etdi, 1922-ci ildə axırcı sultanı devirib Türkiyə Cümhuriyyətini elan etdi ki, onun da ilk prezidenti özü oldu (1923). 1924-cü ildə xilafəti aradan qaldırdı; 1938-ci ildə İstanbulda vəfat etdi.

Müaviyə ibn Əbu Süfyan, birinci ərəbi xəlifəsi, Əbu Süfyanın və Hindin oğlu, təxminən 600-cü il Məkkə doğumlu. Məkkə alınanda islamı qəbul etdi və Əbu Bəkrin xəlifəliyində Suriya valisi oldu. İyirmi ilə yaxın bu vəzifəni tutdu və özünə güclü Suriya iqtidarı yaratdı. Xəlifə Osmanın qətlindən dərhal sonra (656) özünü açıq şəkildə onun davamçısı Əliyə qarşı qoydu və xəlifəlik iddiasına düşdü. 658-ci ildə Müaviyənin Suriya qoşunları ilə Əlinin ordusu arasında savaş başladı. Rəqiblərdən heç biri qələbəyə nail ola bilmədi. 658-ci ildə qazi məsələni Müaviyənin xeyrinə həll edib xəlifəliyi ona tapşırtdı. Əlinin oğluna qarşı apardığı yürüşdə Müaviyə əliçilərin tacdan hələlik imtinasına nail oldu və dövlətin daxili birliyini yenidən bərqərar etdi. Sərt daxili bir üsulidarə yaratdı və bu zaman səltənətin paytaxtı Mədinədən Dəməşqə köçürüldü. Xilafətin vərəsəliliyini Müaviyə de fakto tətbiq etdi; 879-cu ildə öldü.

Müseyb ibn Ümeyr, Peyğəmbərin (s.ə.) qüreyşi soyundan məsləkdaşı, təqribən 595-ci il Məkkə doğumlu. İslamı gənc yaşlarından qəbul etdi və 615-ci ildə Həbəşistana qaçdı. Məkkəyə qayıtdıqda «Əqabə Andı»ndan sonra (621) islama tərəfdarlar toplamaq və bununla hicrəti hazırlamaq üçün Məhəmməd (s.ə.) tərəfindən Mədinəyə göndərildi. Müseyb bu vəzifənin öhdəsindən uğurla gəldi; 625-ci il Ühüd savaşında şəhid düşdü.

Nuh, Bibliya surəti. Allahın Bəşəri Daşqın formasında insanlığa göndərdiyi cəzadan sonra yeni insanlığın banisi sayılır.

Osman ibn Əffan, üçüncü xəlifə, Məhəmməd (s.ə.) məsləkdaşı və kürəkəni, təxminən 580-ci il Məkkə doğumlu. Əməvi tayfasından idi və

uğurlu ticarətlə məşğul olurdu. Osman önəmli ictimai mövqeli və kübar mənşəli ilk məkkəli idi ki, islamı qəbul etmişdi. Peyğəmbərlə (s.ə.) Mədinəyə hicr etdi, lakin sonralar özünü xüsusi başarırlı dövlət xadimi kimi göstərə bilmədi. 644-cü ildə xəlifə elan edildi. Onun xilafəti dövründə İranın fəthi başa çatdı, Ərməniyyə Mədinənin hakimiyyəti altına keçdi və Bizansa qarşı savaşı Aralıq Dənizinin şərq sahillərinə qədər genişləndi. Öz qohumlarına, dost tayfa başçılarına hakimiyyətdə və orduda vəzifə tapşırmaqla Osman teokratik dövlətə tayfa aristokratiyasını gətirdi. Bu qohumbazlıq müxtəlif dairələrdə narazılıqlar yaratdı. Xüsusilə də Əlinin tərəfdarları onun taxtdan salınmasını tələb etdilər. O, könüllü istefadan boyun qaçırdıqda 656-cı ildə qətlə yetirildi. Onun qətlə illərlə sürən vətəndaş müharibəsinin başlanğıcı oldu və son olaraq müsəlmanların parçalanması ilə nəticələndi.

Osman Nuru Paşa, türk generalı və Hicazın valisi, 1832-ci il Tokat doğumlu. 1876-cı ildən Osmanlı ordusunun feldmarşalı, 1878-ci ildə hərbi nazir oldu. 1881-ci ildə qarnizon komandiri kimi Hicaza gəldi. 1882-ci ilin iyulunda burda vali təyin edildi. Məkkənin şərifi ilə aralarındakı köklü fikir ayrılığı səbəbindən 1886-cı ildə görevindən alındı. 1900-cü ildə İstanbulda vəfat etdi.

Ömər ibn əl-Xəttab, ikinci xəlifə, Məhəmmədin (s.ə.) məsləkdaşı və qaynatası, 590-cı il Məkkə doğumlu. Əvvəlcə Peyğəmbərlə (s.ə.) düşmənçilik aparırdı, təxminən 618-ci ildə islamı qəbul etdi, Məhəmmədlə (s.ə.) Mədinəyə hicr etdi və burada islam icmasının qurucularından biri oldu. 634-cü ildə Əbu Bəkrin ölümündən sonra xəlifə elan edildi. Qüdrətli zəfər yürüşləri ilə böyük ərəb səltənətini yaratmaq onun xidmətidir.

Eyni zamanda o, dövləti real sosial və siyasi çərçivəyə salaraq onun daxili strukturunu yaratdı. 644-cü ildə sui-qəsdin qurbanı oldu.

Roman Palayoloq, 1404-cü il Konstantinapol doğumlu, 1449-1453-cü illərdə 11-ci Konstantin adı ilə Bizansın son kralı. 29 may 1453-cü ildə İstanbul uğrundakı döyüşdə həlak oldu.

Ruqiyyə bint Məhəmməd, Məhəmmədin (s.ə.) və Xədicənin qızı. İlkini Ütbəyə ərə getmişdi, o da atası Əbu Ləhəbin əmri ilə onu boşamışdı. Ruqiyyə sonradan Osman ibn Əffana ərə getdi. 615-ci ildə onunla birlikdə Həbəşistana qaçdı və axırda atasının dalınca Mədinəyə yollandı. Dün-yaya bir oğlan uşağı gətirdi, fəqət o, körpə yaşlarında tələf oldu. Təxminən 624-cü ildə Mədinədə rəhmətə getdi.

Rüstəm, İran dövlət xadimi və ərəblərə qarşı döyüşdə İran qoşunlarının başçısı. Qadisiyyə savaşında öldürüldü (637).

Safiyyə bint Hüyai bint Əhtab, Mədinə yəhudişi və Peyğəmbərin (s.ə.) arvadı, 610-cu il doğumlu. Bənu Nadir tayfasından idi və Heybər döyüşündə (628) əsir alındı. Məhəmməd (s.ə.) onun gözəlliyinə vurulub hələ Mədinəyə dönəndə yolüstü onunla evləndi. Qadın islamı qəbul etdi və 670-ci ildə (dq 672) Mədinədə vəfat etdi.

Salman əl-Farsi, Məhəmmədin (s.ə.) məsləkdaşı, İranda doğulub. Gənc yaşlarında Mərkəzi Ərəbistana üz tutur, burada bədəvilər tərəfindən əsir alınır və Mədinəyə satılır. 622-ci ildə orda islamı qəbul etdi və inamını qazandığı Peyğəmbərin (s.ə.) yardımını ilə köləlikdən azad ola bildi. 627-ci il savaşında məkkəlilərin hücumunu dəf etmək üçün Mədinə ətrafında xəndək qazmaq təklifi onun adına bağlanır. İslam səlnaməsində Salman önəmli yerlərdən birini tutur, burda o, is-

lama tapınan farsın nümunəsi sayılır. Təqribən 656-cı ildə Mədinədə vəfat edib.

Səcah, tam adı: **Ümm Sədir bint Əvs bint Hikk bint Üsəma**, özünü Peyğəmbər (s.ə.) adlandıran xristian baxıcı. Təqribən 632-ci ildə bir çox tayfaları Mədinə üzərinə yeridəndə ilk dəfə el içinə çıxdı və elə həmin an ağır məğlubiyyətə uğrayıb Əbu Tüməmanın başçılıq etdiyi bənühərifələrə qoşuldu. 634-cü ildə Əbu Tüməmanın ölümünə qədər onun tərəfində vuruşdu, sonra öz tayfasına qayıdıb islamı qəbul etdi.

Səəd ibn Əbu Vəqqas, ərəb sərkərdəsi, təxminən 600-cü il Məkkə doğumlu. 17 yaşında islamı qəbul etdi və Peyğəmbərin (s.ə.) ən yaxın məsləkdaşlarından biri oldu. 637-ci ildə İraqın zəbtində xəlifə Ömər qoşuna rəhbərliyi ona tapşırırdı. Vəqqas iranlılara qalib gəldi və Kufə şəhərinin banilərindən biri sayılır ki, həmin şəhərin də valisi oldu. Kufədə özünə dəbdəbəli saray tikdirəndə və bununla Ömər in sadəlik əmrini pozanda 640-cı ildə onun qəzəbinə tuş gəldi. Osmanın hakimiyyəti dövründə yenidən köhnə hüquqları bərpa edildi, 656-cı ildə Əli hakimiyyətə gələrkən ona tabe olmaqdan boyun qaçıraraq ictimai həyatdan çəkildi və 670-ci ildə (dq 675) vəfat etdi.

Səəd ibn Müəd ibn əl-Nüman ibn İmru əl-Qeys ibn Zeid ibn Əbd əl-Əşhal əl-Ənsari əl-Əvsi, Mədinədə tayfa başçısı. Təxminən 622-ci ildə islamı qəbul etdi və Xəndək savaşında (627) ağır yaralandı. Məhəmməd (s.ə.) onu yəhudi Bənu Qüreyzə tayfasının taleyini həll etmək üçün qazı təyin etdi. Səəd özü ölüm ayağında ola-ola hökm verdi ki, tayfanın kişiləri öldürülsün, qadın və uşaqları kölələşdirilsin və yəhudilərin mal-mülkü imanlılar arasında bölünsün. Hökm yerinə yetirildi. Səəd bu qırğından sonra cəmi bir neçə

gün yaşadı. Aldığı ağır yaralardan vəfat etdi.

Səəd ibn Übəda ibn Düleym ibn Haritə ibn Əbu Hazimə ibn Tələbə ibn Tarif əl-Həzraci, 622-ci ildə islamı qəbul etmiş və ən cəsur iman döyüşçüsü olmuş zəngin mədinəli. 630-cu ildə Abdulla ibn Übey öləndə Səəd həzracların başçılığını öz üzərinə götürdü. Məhəmmədin (s.ə.) ölümündən sonra həzraclar onu xəlifə elan etmək istədilər, amma o, Əbu Bəkrə uduzdu. Səəd bundan sonra siyasətdən çəkildi və 636, yaxud 637-ci ildə öldü.

Səədi Şeyx Müslihəddin, fars şairi, 1192-ci ildə Şirazda doğulmuşdur. Gəncliyində Kiçik Asiyayı, Şimali Afrikayı, Hindistanı gəzib-dolaşmış və Bağdadda sufilik təlimi almışdır. Qəsidə ustası kimi tanınır. 1292-ci ildə Şirazda vəfat etmişdir. Başlıca əsərləri: «Büstan» (Bağ) və «Gülüstan».

Səidə bint Zəma bint Qeys, 619-cu ildə Xədicənin vəfatından azca sonra Məhəmmədin (s.ə.) aldığı ikinci arvad. 674-cü ildə Mədinədə vəfat edib.

Süleyman ibn Davud, Bibliyada surət. E.ə. təqribən 965-ci ildən 926-cı ilə kimi İsrailin və yəhudilərin padşahı, e.ə. təxminən 985-ci ildə anadan olmuşdur. Süleyman peyğəmbər barədə çoxlu əfsanələr dolaşır, onun kəlamları və xeyir-xahlığı dillər əzbəridir, həm də sehrkarlıq bacarığına malik olub. Əfsanəvi Saba kraliçasının dinə tapınması onun ayağına yazılır. İslam mənbələrinə Allahın elçisi və Məhəmmədin (s.ə.) nümunəsi sayılır.

Şəhr ibn Bədan, Yəmənin fars padşahının oğlu. 631-ci ildə islamı qəbul edib Sanada ilk müsəlman valisi oldu. 632-ci ildə yalançı peyğəmbər Ayhala tərəfindən qətlə yetirildi.

Tarafa, əslində **Əmir ibn əl-Tarafa ibn Əbd**

əl-Bəkri, İslamönü çağların görkəmli şairi, 6-cı əsrin ortalarında yaşayıb. Dəqiq yaşam yolu mübahisəlidir. Bir neçə ərəb qaynaqları güman edirlər ki, 25 yaşında ikən o, Hira padşahının əmri ilə Bəhreynə qətlə yetirilib, digərləri hesab edirlər ki, qətdən sovuşub və cənubi ərəb tayfalarından birinin şeyxi kimi uzun ömr sürüb. Onun şairlik fəaliyyəti də mübahisəlidir, amma hər halda məşhur şerin (Müəlləğat) müəllifi sayılır.

Tüleyha ibn Hüvəlid ibn Nofəl əl-Əsədi əl-Fəğadi, yalançı peyğəmbər, 630-cu ildə islamı qəbul etdi, amma təqribən 631-ci ildə Məhəmmədə (s.ə.) qarşı çıxdı və bəyan etdi ki, o da cənabi Cəbraildən onu hökmran edən ilahi vəhylər almışdır. Tüleyhanı məhv etmək Məhəmmədə (s.ə.) sağlığında nəsib olmadı. Bunu 633-cü ildə Tüleyhanın rəhbərliyi altında olan dönük tayfaların üstünə qoşun göndərən Əbu Bəkr bacardı. Yalançı peyğəmbər döyüşdə yenilib Suriyaya qaçdı. Amma burada o, Mədinənin hakimiyyətini qəbul etdi və xəlifə Ömər hakimiyyətində sərkərdə kimi fəaliyyət göstərdi. 642-ci ildə ölüb.

Üçüncü Yezdəgird, 632-ci ildən İranın sasanilər sülaləsinin hökmdarı. İranın ərəblər tərəfindən işğalının qarşısını ala bilmədi və 651-ci ildə əyanları tərəfindən qətlə yetirildi.

Üsəma ibn Münğid: tam adı **Üsəma ibn Mürşüd ibn Əli ibn Müğəllad ibn Nəsr ibn Münğid əş-Şəizari əl-Kinani**, ərəb sərgüzəştçisi və alimi, 1095-ci ildə Suriyada doğulub. Bütün ömrünü 1099-cu ildən Qüdsi zəbt etmiş səlibçilərə qarşı mübarizəyə həsr edib. Bir neçə il Qahirədə yaşayıb, 1154-cü ildə ordan qaçmalı olub və buradan xaçpərəstlərə qarşı hücumlar təşkil edib. Qaçqınlıqda kitabxanasını itirib. Yaşının sinli çağlarına qədər 1187-ci ildə Qüdsdən qovulub çıxarı-

lan səlibçilərə qarşı çeşidli meydanlarda döyüşüb. Bir il sonra Dəməşqdə dünyasını dəyişib.

Üsəma ibn Zeyd ibn Haritə əl-Kəlbi əl-Haşimi, Qul Zeydin oğlu, təxminən 615-ci il Məkkə doğumlu. Birbaşa Peyğəmbərin (s.ə.) himayəsində böyüyüb və özünü görkəmli sərkərdə kimi göstərib. 656-cı ildə Osmanın qətlindən sonra Əlinin ardıcılı olmaqdan imtina edib, buna görə də onun adamları tərəfindən pis rəftara məruz qalıb. Bundan sonra Mədinədən kənarda guşənişin ömr sürüb və təxminən 674-cü ildə vəfat edib.

Varaka ibn Nofəl ibn Əsəd əl-Qüreyşi, məkkəli hənif və Xədicənin əmioğlu. Məhəmməd (s.ə.) ilk vəhyləri qəbul edəndən sonra onun Allahın təkliyində olan inamını gücləndirmişdir. İslamı heç vaxt qəbul etmədi. Təxminən 613-cü ildə Məkkədə vəfat edib.

Yaqub əl-Kindi, tam adı: **Əbu Yusuf Yaqub ibn İshaq əl-Kindi**, ərəb alimi, 9-cu əsrin başlanğıcında Bəsrədə doğulub. Ədəbiyyatı, əlkimyanı, astrologiyanı və fəlsəfəni öyrənib və Bağdadda xəlifə sarayında yazıb-yaradıb. Dini mübahisələr nədəni ilə xəlifənin qəzəbinə tuş gələndə kitabxanası müsadirə edilib. Təxminən 870-ci ildə dünyasını dəyişib.

Yəqub, Bibliya surəti, Qədim Öyüdə görə İshaqın oğludur və İsrail evladlarının oniki qolunun ulu atası sayılır.

Yəzd ibn Əbu Süfyan, Müaviyənin böyük qardaşı və Dəməşq valisi kimi onun sələfi. 639-cu ildə vəba xəstəliyindən ölüb.

Yəzd ibn Müaviyə, ikinci əməvi xəlifəsi, 642-ci il Dəməşq doğumlu. 680-ci ildə ilk dəfə olaraq de fakto seçilmədən xəlifə kimi atası Müaviyənin taxtına oturdu. Buna görə səltənətin bir çox yerlərində ona itaət göstərilmədi, hakimiyyət

uğrunda mübarizə alovlandı. Əvvəlcə 680-ci ildə Kərbala düzündə qətlə yetirilən Hüseyn ibn Əli ilə toqquşmalı oldu. 683-cü ildə Mədinədə köhnə müsəlmanların üsyanını yatırdı və son olaraq ona boyun əyməyən Məkkəni mühasirəyə aldı və bu zaman Kəəbə yandırıldı. 683-cü ildə öldüyünə görə mühasirənin sonunu görə bilmədi

Zenobia, Palmiranın 267-272-ci illərdə qadın hökmdarı. Mərkəzi Ərəbistanı, Misiri, Kiçik Asiya'nın müəyyən bölgələrini zəbt etmiş və təxminən 270/71-ci ildə özünü Roma kraliçası adlandırmışdı. Qanuni kral Avqustus (Avqust) 272-ci ildə onu məğlub edib təntənə ilə Romaya gətirmişdi və qadın zindanda ölmüşdür.

Zeyd ibn Əmr ibn Nofəl, Kəəbə illahlarına qurban kəsməkdən imtina etmiş və özünü İbrahim peyğəmbərin dininin təəssübkeşi sayan mək-kəli məşhur hənif. 605-ci ildə Məkkədə vəfat etdi və ölümündən sonra Məhəmməd (s.ə.) onu müsəlman elan etdi.

Zeyd ibn Haritə ibn Şərahil əl-Kəlbi Əbu Üsəma, Qul Zeyd, təxminən 580-ci il Suriya doğumlu. Xədicə onu Məhəmmədə (s.ə.) bağışladı, Peyğəmbər (s.ə.) Zeydi azad edib oğulluğa götürdü. Zeyd Peyğəmbərin (s.ə.) ən yaxın əshabələrindən oldu və bir çox döyüşlərə sərkərdəlik etdi. 629-cu ildə Müta ətrafında Bizansa qarşı döyüşdə şəhid düşdü.

Zeynəb bint Cəhş bint Riab əl-Əsədiyyə, Məhəmmədin (s.ə.) övrəti, təxminən 590-cı il Məkkə doğumlu. Əvvəlcə Zeyd ibn Haritə ilə ailə qurmuşdu, Məhəmmədlə (s.ə.) Peyğəmbər (s.ə.) onlara gələrkən evdə tanış olmuşdu. Məhəmmədin (s.ə.) xatirinə Zeyd qadının talağını oxutdu ki, Peyğəmbər (s.ə.) Zeynəblə kəbin kəsdirə bilsin. Aişədən sonra Peyğəmbərin (s.ə.)

ikinci sevimli arvadı idi. 640-cı ildə Mədinədə dünyasını dəyişdi.

Zeynəb bint Məhəmməd, Peyğəmbərin (s.ə.) və Xədicənin böyük qızı. Müsəlman olmayan bir kişiylə ələ getmişdi və atası ilə Mədinəyə hicrət etmədi. Əri Bədr savaşında (624) əsir alınanda Məhəmməd (s.ə.) onun həyatı üçün qızının islama tapınmasını, boşanmasını və Mədinəyə köçməsinə tələb etdi. Zeynəb razılaşdı, amma Mədinəyə gedərkən Həbbar ibn Əsvad onunla çox pis davrandı və nəticədə Zeynəb öldü.

Zərdüşt, fars peyğəmbəri, təqribən e.ə. 600-cü illərdə İranın şərqində yaşayıb və orada zərdüştlüyün əsasını qoyub. Həmin təlimə görə düşüncə, fəaliyyət və duyumların hamısı iqtidar uğrunda mübarizə aparan allahlar Əhrimən (mənfi başlanğıc) və Hürmüzdün (müsbət başlanğıc) barışmaz dualizminə söykənir. Zərdüştlük qüdrətli kahinliyə istinad edirdi və Birinci Xosrov Ənuşirəvanın hakimiyyəti zamanı İranın dövlət dini oldu.